

90834

8

1000

CU

Београдски универзитет
у предрашном периоду,
народноослободилачком рату
и револуцији
книга 2.

YU ISBN 86-7143-005-7

Едиција

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ
БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА 3

28. IX. 1926

И-90834

(7735) 378.4 (497.111) (091) (082)
940.53/.54 (497.111) (082)

За издавача

Владимир Штамбук

Уредник

Добрица Вуловић

Графички уредник

Дејан Ђуровић

Ликовно решење корица

Ђорђе Живковић

Лектор

Анђелка Милојковић

Тираж

1000

Издаје

Центар за марксизам
универзитета у Београду
Студентски трг 1/II
11000 Београд

Штампа и коректура

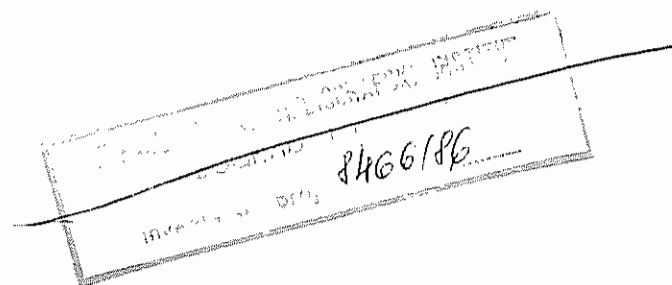
Београдски-издавачко-графички завод
Војводе Мишића 17
11000 Београд

YU ISBN 86-7143-005-7

**Београдски универзитет
у преграјном периоду,
народноослободилачком рату
и револуцији**

(Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног
у Београду 16—18. децембра 1985. године)

КЊИГА ДРУГА

Београд, 1986.

842369)

*Универзитет и идеологија
(1945—1949. године)*

I

Универзитети су почели с радом новембра 1945. године у условима који се у изворима називају „непремостивим“. Мисли се заправо на високи степен оштећења зграда, лабораторија, библиотека, довољан број професора, доцната и асистента погинулих у рату, или умрлих. Део професора је уклоњен са универзитета због сарадње с окупаторима и фашистичких ставова и идеја. Прерано је било очекивати обнову из репарација, услед чега семинари и лабораторије нису могли да се поправе и почну нормално функционисање. Универзитет је настојао да добије најминималнија наставна средства али, без успеха. Југославија је рачунала и на помоћ из СССР-а. Списак потреба универзитета достављен је одговарајућем совјетском комитету у Москви. Велика очекивања са те стране су се обистинила иако је СССР и сам оскудевао у потребама за своје школе.

Почетак рада југословенских универзитета отежавао је и велики број пријављених студената у условима недостатка зграда, историја, инвентара, педагошких средстава и лабораторија, кадрова, мензи и домова. Животни услови су били више него ограничени, а и држава није могла да обезбеди већи број стипендијста.

Но, као најтежи проблем, јављао се бар према оновременом идеолошком рангирању, у немоћи да се поједине групе на факултетима кадровски попуне марксистима, уколико је нова власт желела да се стварно предаје наука, а не „идеалистички фалсификати“. Совјетска помоћ се очекивала у слању наставника и лектора који би држали наставу у области биологије, историје, филозофије, али и у организацији рада на универзитетима. Наводило се да би сви професори и цела интелектуална јавност са задовољством дочекала совјетске професоре, укључујући и сав народ, искључујући једино „крајњу реакцију“. Наглашавало се, такође, да би добро дошли чак и „лабаци“, који су се издавали за студенте совјетских универзитета. Полазећи од тог да је Југославија „словенска земља“, рачунало се да би долазак совјетских професора прошао без политичких проблема.

Предвиђено је да врло мали број студената иде у иностранство: Француска је давала стипендије за 100 студената, Чехословачка за 100, Енглеска за 12, а очекивало се да и САД понуде стипендије

Редакција

Божиновић Неда
Бугарчић Милић
Вуловић Добрница
Ђурић Душан-Зинаја
Лончаревић Ђуро
Ловић Никола
Митровић Момчило
Момчиловић Владимир
Прибићевић Огњен
Станковић Ђорђе
Стојановић-Недељковић Нада

из фондова, из којих су се оне и пре рата давале југословенским студентима. Сматрало се неопходним да се један број студената пошаље у СССР, али је то прве године после ослобођења било немогуће. Слање студената у СССР није схватано само као олакшавање властитих прилика већ и као „освежење своје интелигенције“. Од СССР се очекивала помоћ не само у наставном кадру, већ и у добијању удбеника и стручне литературе, градњи научних завода и института. Део физичара на челу са Павлом Савићем радио је 1946. у Москви, проучавајући техничку страну оснивања Физичког института у Југославији уз помоћ академика Капице и његовог заменика професора Шалникова. Савић је из Москве пожуривао да се нарудбине за овај институт укључе у општи план Академије наука СССР-а, потписујући пројект који је био достављен маршалу Титу, заједно са академиком Капицом.

Рачунало се да ће совјетска влада дати одобрење за специјализацију једног броја југословенских стручњака у институцима СССР-а. Ова оријентација се наставила све до 1948. године, мада је било више него тешко пробити формалне баријере у СССР-у, и то у два правца: да југословенски стручњаци дођу у њихове научне лабораторије и институте, а на другој страни да се совјетски експерти нађу у југословенским научним и педагошким установама. Павле Савић је јављао из Москве да је илузорно очекивати да совјетски астрономи дођу у Југославију, јер и СССР сам у њима оскудева. Свесан своје позиције Савић је писао да је у СССР-у „странац“. У политици СССР-а запажао се један вид изолационизма, односно, затварања према спољном свету, нарочито у области природних и техничких наука, од неопходног значаја за развој СССР-а. Ово затварање није мимоилазило ни Југославију и друге земље тзв. „народне демократије“.

До преоријентације у вези са школовањем Југословена у иностранству, првенствено у СССР-у, почело је да долази почетком 1948. године, као што се може видети из става Комитета за школе и науку Владе ФНРЈ из марта 1948. године. Она је била изазвана вишеструким разлозима. Југославија се све више окретала својој привредној изградњи путем индустријализације и електрификације. Све више су на значају добијала властита искуства. Идеолошки утицаји упућивали су да се студенти уздижу на бази сопствене емпирије и југословенских потреба, једном речју, да упијају искуство своје земље. Друге земље, укључујући и СССР, нису више биле једини ооразац и узор. Стицање властитих искустава убрзавали су и тешки услови сарадње са СССР-ом, компликовани и многобројним бирократским преградама. За објашњење ове преоријентације од посебног је значаја чињеница да се Југославија марта 1948. нашла под Стаљиновим притиском.

За заокрет су навођени, као што се види, идеолошки фактори, то јест да студенти извлаче искуство из живота у властитој земљи а не у другим државама, укључујући и СССР. По владајућим схватањима није се могло говорити о развоју науке у Југославији, ако у земљи не би постојале све школе. Из тога је произишао конкретан закључак: да Комитет мора узети курс на стварање факултета за оне области за које нема услова за развој ни у једној републици (Геолошки факултет, Факултет за бродоградњу, за инжињере конструкторе). Као савезни факултет требало је створити Факултет за прехранбену индустрију. Оснивање поменутих факул-

тета почетком 1949. замишљано је као пут осамостаљивања земље у научном погледу. Све савезне установе требало је да се налазе у Београду, сем Института за океанографију. Такође се сматрало да треба прићи оснивању високих школа и формирању савезних факултета за чији развој у републикама није било услова.

II

По ослобођењу почела су рад три предратна универзитета: београдски, загребачки и љубљански. Представљајући потпуне универзитета они су 1948. постали гломазна тела са 43 709 студената. Београдски универзитет је имао 24 364 студената, загребачки 13 437 и љубљански 4 122. Највећи број студената је студирао на Техничком факултету, који је са својим одсецима чинио готово посебан универзитет. Технички факултет у Београду је бројао 5 084 студената, загребачки 3 475 а љубљански 1 667. Београдски Технички факултет је имао девет одсека, од којих је сваки представљао фактички посебан факултет. Већ тада се изводио закључак да би Технички факултет морао да се одвоји од Универзитета и формира као посебно тело под називом Висока техничка школа. Више него уочљива била је тенденција разбијања универзитета на неколико високих школа које би обухватиле сродне струке.

На крају испитиваног периода два универзитета су била у формирању: у Скопљу (Медицински, Филозофски и Пољопривредно-шумарски факултет) и Сарајеву (Медицински, Правни факултет и Висока школа за планинско газдовање). Филозофски факултет у Скопљу је постојао и пре рата водећи се као „филијала“ Универзитета у Београду. Што се тиче Правног факултета у Сарајеву, Влада Босне и Херцеговине донела је одлуку о његовом оснивању августа 1946. године. Отварањем Правног факултета ударен је практично основ будућем универзитету у Сарајеву. Родољуб Чолаковић је октобра 1946., у једном писму Миловану Ђиласу, детаљно образлагао оснивање првог факултета у Босни и Херцеговини. Прво је истицао да Босна и Херцеговина има потребе за око 1000 правника који су се тешко могли школовати на постојећим правним факултетима, јер Република није могла да обезбеди толико стипендија. Отварањем факултета рачунало се да ће велики број младих људи из Сарајева моћи да се школује у месту живљења. Полазило се од тога да им се лакше школовати у главном граду Републике него у Загребу или Београду. Чолаковић је одбацивао схватања о отварању „Више правничке школе“, сматрајући да такав тип школе не постоји нигде у свету. Постојећи правници били су, по њему, људи старог кова, а није их ни било у довољном броју. Чолаковић је постојећој аргументацији додавао тежњу да Сарајево постане културни центар, налазећи да је то немогуће без универзитета. Молио је Ђиласа да помогне како би будући факултет дошао до књига за своју библиотеку, те да Комитет за високе школе одреди матицу од три професора Правног факултета у Београду, или од представника сва три правна факултета у Југославији, која би предложила професоре за нови факултет. Од Ђиласа се тражило да помогне да неки професори Правног факултета у Београду пређу у Сарајево, при чему су се наводили појединачно: Радомир Лукић, Мехмед Беговић, Александар Соловљев, Брана Недељковић, Тихомир — Тика

Васиљевић, Љубомир Дуканац, Влада Радојевић или Риста Љуби-сављевић.

Године 1948. предвиђало се да се Висока школа за планинско газ-довање у Сарајеву претвори у Зоо-технички факултет (или сточар-ски факултет), с тим што би се накнадно одлучило да ли ће то бити савезни или републички факултет. Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ предлагао је да се оснује Стоматолошки фа-култет, наводећи да је Југославији потребно од 1.500 до 2000 зубних лекара. Израђен је наставни план за Новинарско-дипломатски фа-култет који је требало да се у Београду отвори као савезни факул-тет. Са статусом савезних факултета предлагано је оснивање: геолошког, рударског, бродарског, сточарског и новинарско-дипломат-ског факултета. Размишљало се и о отварању факултета за „војне ствари“. Назирала се, такође, потреба стварања саобраћајног, по-морског, рударско-геолошког и војног института (или „Високог вој-ног училишта“).

Развитак Југославије у завршној фази обнове и прелазак на план-ску привреду диригованог, детаљистичког и централистичког карак-тера, као највишег степена административне интервенције, имао је у виду изградњу што већег броја висококвалификованих стручњака. Кадровско питање је било заоштрено од самог ослобођења, због великих људских губитака у прошлом рату, малог броја наслеђене интелигенције и повећаних потреба за стручњацима, као резултат великих планова о преображају економског и културног лица Ју-гославије.

План економске и културне обнове Југославије тражио је реорга-низацију универзитета. Тежиште ове реорганизације почивало је на факултетима за које је била заинтересована привреда, а у првом реду на техничким факултетима. Реорганизација високе наставе спроводила се 1946 под руководством совјетског професора Абра-мова. Она је била усмерена на то да се студентима пружи „специ-јализација“ у највећој могућој мери. Савезна министарства заинте-ресована за стручне кадрове показивала су тенденцију да се ова „специјализација“ продуби по „ускост и по броју“. Међутим, ова замишљена оријентација је напуштена и политика „специјализације“ ревидирана. Дошло се до новог закључка — на основу могућности факултета и стварних потреба друштва — да се на факултетима изграђује солидан општи стручњак који ће се у току праксе спе-цијализирати, а за време студија тек донекле усмерити у одређеном правцу. То мишљење заступали су сви универзитети, а нарочито технички факултети. Наставници техничких факултета опирали су се увођењу „специјализације“, оправдавајући свој став оскудицом наставног особља, просторија и лабораторија. Стајали су на ста-новишту да нема тежиште да свршени студенти наставе са специ-јализацијом, уколико поседују солидно опште знање из појединих струка. Коначно, развој привреде је захтевао толико разнородних стручњака који би се из нужде могли пребацивати из једног пре-дузећа у друго, без обзира на „специјализацију“, јер су били неоп-ходни кадрови који ће руководити производњом у целини. Из истих разлога реорганизован је Економски факултет, који је првобитно увео пет специјалности, да би се у новој организацији могла задо-вољити потреба за економистима у свим гранama привреде. Тиме је почетни покушај уснињавања наставе заустављен. Но, форсирање

специјализације имало је добру страну у томе што је дошло до разбијања неких факултета, особито техничких, на више одсека и ширих специјализација.

III

Темељна реорганизација високог школства везивана је за неке кад-ровске и материјалне претпоставке, односно, савлађивање „основних тешкоћа“, под којима се подразумевало: 1. „избацивање“ извесног броја кадрова; 2. задовољење привреде у стручњацима; 3. изградња новог наставног кадра; 4. подизање довољно учионица и лаборато-рија; 5. осигурање пуног студијског рада у домовима.

Број наставника (редовних и ванредних професора, доцента, пре-давача, хонорарних предавача) и асистената на Београдском уни-верзитету нагло се увећавао. Од априла 1947. до јуна 1948. постав-љено је 165 наставника и 71 асистент, тако да је на Београдском универзитету 1948. радило 427 наставника и 247 асистената. С обзи-ром на број студената (23.814) на једног наставника је просечно долазило 55 студената, а на једног асистента 96 студената.

Партијска организација је утврђивала став о питању избора сваког кандидата. Ови су класификовани на следеће категорије: поуздани, колебљиви и непријатељи. Оваква подела извођена је према односу политичких снага у факултетским саветима. Према једном општем извозу „реакционарни елементи“ у факултетским саветима су те-жили да долазак на универзитет омогуће њима блиским људима, било по политичком опредељењу или по родбинским везама. Кан-дидати изабрани на факултетским саветима „изношени“ су на Уни-верзитетски савет, где се преко ректора утицало на избор наставног особља. Комитет за високе школе Србије био је друга степенација провере стручности кандидата и њихове политичке оријентације. Комитет је одбијао да потврди оне кандидате који су били „непо-годни“ за наставнике или асистенте на универзитету. До краја 1947. Комитет је све кандидате, са прикупљеним подацима о њима и својим мишљењем, достављао последњој инстанци, Кадровској упра-ви ЦК КП Србије, која је дефинитивно одлучивала о потврђивању. Анализе из оног времена подвлаче да је борба за политички утицај на седницама факултетских савета по питању спровођења радних одлука била прилично развијена, насупрот идеолошкој борби, као виду борбе за напредна научна схватања у настави, за коју се каже да се налази на самом почетку. Константовало се да је настава на универзитету још увек била у знатној мери оптерећена старим схватањима, заправо да носи идеалистичко обележје, са изузетком неколико марксистички оријентисаних наставника. Тежња ка на-преднијем тумачењу науке (у смислу усвајања дијалектичког ма-теријализма) манифестовала се код једног дела наставника у окре-тању према совјетској литератури, нарочито на Економском, Прав-ном, Пољопривредно-шумарском факултету, и на неким групама Филозофског и Природно-математичког факултета. Навођени су при-мери професора који се нису устручавали да траже помоћ од на-предних наставника, па и од својих асистената, за објашњење појединих принципијелних питања примене дијалектичког матери-јализма у науци. Но, код извесног броја млађих наставника и аси-стената запажено је, такође, уздржавање од заоштравања борбе, углавном због осећања зависности од шефова катедри.

Настава је излагана критичким опсервацијама, које се могу свести на један заједнички именитељ: да заостаје за развојем науке. Међу узроцима су се наводили следећи моменти: вишегодишња неповезаност са светском науком услед ратних прилика и знатних тешкоћа око набавке стране научне литературе после ослобођења, као објективна условљеност; а као главни узрок заосталости истицала се „научна и стручна запарљеност старих наставних кадрова“, који су се тешко ослобађали старих схватања. Затим се набрајало да наставу на универзитету још карактерише вербализам; да је однос теорије и праксе у настави неправилно постављен, јер су практичне и лабораторијске вежбе у односу на теорију запостављене.

Проблем уџбеника и основне приручне литературе истицао се као један од главних идеолошких проблема универзитета у послератној фази развоја. О тим стварима бринули су Агитпроп ЦК КПЈ и агитпропови република. При ЦК КПЈ постојала је педагошка комисија која се бавила питањем наставног плана и програма и уџбеницима. При Комитету за високе школе предстојало је образовање специјалне комисије са циљем да организује дискусије о уџбеницима припремљеним за штампу, како са стручног, тако и са идеолошког становишта. Непосредно по ослобођењу сматрало се да су употребљиви само уџбеници из математике, физике, хемије, за разлику од уџбеника историје (националне и опште), књижевности, биологије, психологије, који су оцењивани као неупотребљиви на универзитету и средњим школама. За гимназије и стручне школе издавали су се нови уџбеници рађени углавном према совјетским. Дословно су преведени уџбеници опште историје Јефимова, Косминског и других, који су препоручивани као приручници. Највећи проблем јављао се у вези са националном историјом која се 1944. није ни изучавала у школама на ослобођеним територијама, јер није било прихватљивих уџбеника. Приликом израде програма за националну историју књижевности указивано је на значај „националног проблема“. Свака федерална јединица, република, имала је да изради програм за националну историју, који би затим ишао на одобрење. Планирано је да се преко часописа организује дискусија о проблемима историје у циљу да се рашчисте проблеми и историја ослободи, како се говорило, од „фалсификата“.

У настави су коришћени совјетски уџбеници из области педагогије, психологије, теорије књижевности, историје филозофије. Југословенски психолози написали су уџбеник психологије по уџбенику Корњилова. Издаване су серије педагошких брошура, махом превода са руског, затим популарних радова из области политичке економије. За правне факултете преводјена су дела совјетских правника: уџбеника Голунског и Строговича „Теорија државе и права“, Теорија државе и права Денисова, уџбеници из опште историје државе и права, студије из области међународног и кривичног права, рад А. З. Вишинског о доказном поступку, итд.

IV

Систем агитације и пропаганде КПЈ реорганизован је уочи ослобођења. Нова моћна агитационо-пропагандна машинерија требало је да „обезбеди провођење партијске линије у живот“, те да се у „рукама наших партијских и наших пропагандних установа“

„посредно или непосредно концентрише читав народни политички, културни, просветни, па и научни живот“. Тежило се планском идеолошком подизању партијског чланства и идеолошко-политичком васпитању широких народних маса, превазилажењем „спонтаности и анархичности“. Рад агитације и пропаганде је централизован непосредним руковођењем из партијских центара. Директива ЦК КПЈ из априла 1945. није тежила само „правилном каналисању и организовању“ „бујног културног и политичког живота“ већ и заостравању борбе против „идејно туђих и штетних утицаја (нарочито у политичко-теоретским, културним, научним питањима)“.

Питање идеолошко-политичког рада усаглашавано је са потребама друштвеног развоја и мерама Партије за прелазак из фазе обнове на административно — централистичко руковођење привредом и друштвом. Идеолошки рад у целом овом периоду повезан је са задацима партијске и државне политике. У директиви ЦК КПЈ, од 21. септембра 1946., каже се да „наоружавање учењем Маркса — Енгелса — Лењина — Стаљина „служи учвршћивању и повезивању Партије с масама и олакшава остваривање партијских задатака“. Партијске организације критикују се што на време не реагују на појаве „идеолошког и политичког изопачавања партијске линије“. Критички звуче упозорења о „непланском раду међу интелекнцијом“. Наиме, „није се водило рачуна да интелекнција проширује свој видик изучавајући дубље баш она питања из марксизма — лењинизма која ће јој омогућити брже преваспитавање и успешнији рад на обављању конкретних задатака“.

Изразито утилитарно схватање идеологије, које је све подређивало партијским задацима, ослобађано је, опет у интересу политике секташких наслага, инсистирањем на „преваспитавању“ и убеђивању оних људи који још нису усвојили идеологију КПЈ, шта више и људи туђих схватања, али који су били спремни да се заложу за развој Југославије. Општрица партијског удара усмеравана је у првом реду и скоро искључиво против оних људи који намерно искривљавају марксизам — лењинизам и злонамерно изопачавају линију Партије, линију коју Партија спроводи „као иницијатор и организатор народног јединства, јединства народних маса, као иницијатор и организатор нове државе, нове културе, нове народне привреде“. Још конкретније, она је била уперена против оних који су у културни живот уносили аполитичност, забавност и безидејност, који су својим неодговорним прилажењем питањима успостављали масе и сметале им да постану свесне тешкоћа и да се приуче тешкоћама које су пред њима стајале.

Централистички, директивни и свеобухватни карактер агитпропа могао је да се остварује захваљујући, пре свега, апсолутној власти КПЈ у политичком систему ДФЈ, односно ФНРЈ. Организација и идеолошки садржај рада увелико су били одређени совјетском праксом.

Поред свемоћног агитпроп апарата у постојећем систему били су уграђени и други државни и партијски механизми који су контролисали и усмеравали целокупну сферу јавног мњења, информација за иностранство, штампе, културе и науке. „Борба“ је излазила као директивни партијски лист, орган ЦК КПЈ. ЦК КПЈ је фебруара 1947. дефинисао „Борбу“ као орган који треба да помогне да се испуне задаци индустријализације и електрификације, да васпитава масе да чувају тековине народноослободилачке борбе, да се бори против

„народних непријатеља“. Преко Дирекције за информације спровођена је целокупна државна пропаганда. Идеолошко образовање засновано је јула 1945. доношењем одлуке ЦК КПЈ о партијским школама Виша партијска школа „Ђуро Ђаковић“ реорганизовала се да васпитава виши и средњи партијски кадар. Филмска предузећа нису могла приказивати уметничка, документарна и друга остварења док их не би одобрила државна филмска цензура при Комитету за кинематографију. На филмском репертоару преовлађивали су совјетски филмови. Агитпроп ЦК КПЈ је тражио да се одлучно прекине са давањем „реакционарних и бљуватих енглеских и америчких филмова“ и њихових журнала. Ако се већ морају приказивати њихови филмови онда их је требало комбиновати с добрим совјетским филмовима и журналима, или, једноставно, не приказивати ништа, па макар биоскопи само повремено радили. Уједно је тражено да се непрекидно пише о доброј совјетској кинематографији. При групи „Мосфилма“, где се снимала „Ђуро на Балкану“ (заправо народноослободилачка борба народа Југославије), радио је колектив Југословена који се учио режији, снимању, монтажи, декорацији, шинки.*

Агитпроп је имао низ контролних начина да оствари своју линију у области идеологије: преко комуниста у установама, школама, „накладним заводима“, новинама; преко министарства просвете, преко гужкилација, прегледа издавачких планова и њиховог одобравања. По директиви М. Ђиласа од 4 маја 1945, централним и покрајинским комитетима, имала се завести најстрожија дисциплина штампе и агитације у вези са догађајима око Трста. Скретана је пажња да се у вези са међународним питањима објављују само вести и коментари добијени од „Танјуга“, „Борбе“ и „Радио Београда“, што је говорило о високом степену централизовања информација. Августа 1945. Ђилас је доставио свим централним и покрајинским комитетима директиву о организацији дописништва за „Борбу“. Радован Зоговић је интервенисао, чим је Агитпроп ЦК КП Хрватске покренуо иницијативу за оснивање листа који би на стрипован начин приказивао романе, народне и уметничке приповетке, сматрајући да је то „тровање читалачке публике“. Загребачки лист „Патак“ нападнут је због бесмисленог хумора и „порнографских алузија“. При покретању листа, часописа и библиотека морало се консултовати са агитпропом ЦК КПЈ. Агитпроп ЦК КПЈ је дао мишљење да Крлежа сарађује у „Републици“ са белетристичким прилозима, да даје критику клера и усташких злочина, али не и да објављује теоретске чланке и литерарно-критичке расправе. Мешало се у персонална питања новинара, позоришних радника и других. Њему су на преглед морали да се подносе издавачки планови, а он се борио и против приватних издавачких предузећа и то ограничавањем доделе папира и утицајем на Уред за цене да снизи продајне цене њихових књига како би економски пропала. У штампи је вођена кампања против рада приватних издавача, као непријатељског, да би се јавно мњење благовремено припремило за њихово нестајање. Под удар су долазиле и „посудбене библиотеке“, јер се сматрало да су оне „државна“, а не приватна ствар. Негативно

* Означавачући почетак југословенског уметничког филма, „Ђуро на Балкану“ је издигла суштину народноослободилачке борбе народа Југославије, представљајући је као спонтану борбу у знаку старих балканских хајдучких традиција.

писање о Југославији у иностранству повлачило је одређивање писаца одговора који су имали да реагују на нападе, примедбе, критичке рефлексije. Нпр. када је Елза Триоле објавила неповољне опсервације о Југославији, Агитпроп ЦК КПЈ је одредио Душана Богдановића да јој одговори

V

Отварање нових школа схватано је у партијској политици као вид обезбеђивања независности земље у односу на иностранство. Ова линија је нарочито наглашавана после отварања сукоба ИВ-еа са КПЈ, али и пре тога. То, међутим, није био научни изолационизам, јер се и даље наглашавала потреба слања кадрова на специјализацију у земље где су техника и наука биле на вишем нивоу. Сматрало се да је школство, у идеолошком погледу, доживело значајни преображај како у погледу правца у настави и науци, тако и у погледу идеолошког и политичког преваспитавања наставних кадрова. Стална идејна борба за примену нових васпитних метода и средстава најуче је била повезана с борбом за ликвидацију остатка идеализма у образовању и васпитању и усвајању научне, материјалистичке основе образовања и васпитања. Међутим, крајем 1949. је наглашавано да се борба за измену људске свести не може извршити никаквим административним мерама, нити „испланирати“ у рокове, што је у ствари био резултат почетног процеса еманциповања од догматских схватања која су у претходном периоду преовлађивала. Уколико је социјализам одмичао и јачао утолико је примена административних мера морала бити све слабија. „Административне мјере (цензура, забрана сваке врсте итд.) су мјере пролетаријата против реакције и контрареволуције и треба да буду и остану такве само против њих. Али оне не смију бити и мјере против оне борбе мишљења, која се одвија на основи и линији даљег напретка социјализма, на линији изналажења нових форми живота у социјализму, нових метода за развијање тога живота. Административни апарат не може у социјализму присвојити за себе идеолошки монопол, а да истовремено не наруши принципе социјалистичке демократије, да истовремено не заузда иницијативу маса и спута размах здраве идејне борбе између старог, преживјелог и новог које се рађа на основи даљег развоја производних снага и нових друштвених односа“. Давао се акценат на стваралачку мисао и размах „стваралачких снага“ „Марксиста и уопште напредни људи наше земље осјећају се као да је прскао неки лед који им је био, а да то и не знају, оклопио ум“. Али борба за социјализам и даље је третирана као неодвојиви део борбе против буржоаске идеологије и њених остатака. У новој ситуацији није се предвиђало да поред „свјесних класних непријатеља“ земља мора да се суочава са објективним сметњама израженим у свакојој заосталости, некултурности, примитивизму, незнању, сујеверју, рђавим навикама. Истицало се да се „Ми морамо обрачунати с мраком сгољећа која су била прије нас“.*

* Трећи пленум ЦК КПЈ, одржан крајем 1949. године, формулисао је неке идеје које су наговештавале нова схватања: против претварања просветних радника у „шпионице за просјету“, заложно за дебијократизацију и децентрализацију руковођења културом и просветом.

Нови идејно-политички заокрет упућивао је на дубље проучавање посебности и специфичности. Запостављано домаће искуство морало се оживети. Потцењивање богатог искуства Југославије критиковано је као затварање хоризонта и догматско прилажење питањима. Истицало се да се туђе шаблонско искуство сукобљава с навикама, материјалним условима, са свешћу коју су достигле масе, с општим политичким приликама и економским могућностима. С овим је започело и преиспитивање, праћено критичким одбацавањем ранијих копирања, пасивног преузимања совјетских искустава. Ђилас је децембра 1949. критиковао превођење руских уџбеника у којима су се глорификовали СССР и Стаљин (уџбеници из историје су славили царску политику), а мало писало о борби Јужних Словена или је њихова борба приказивана погрешно, што је показивало великодржавну политику. Превођење руских књига се крајем 1949. оцењивало као трошење папира. Р. Чолаковић је осуђивао шаблонско преношење искуства из једне социјалистичке земље не вођењем рачуна о постојећим разликама. Борис Кидрич је оглуживао „слепо копирање праксе Совјетског Савеза“, мислећи на залагање совјетских инструктора за специјализацију стручњака, односно уситњавање стручног профила, иако се такав тип стручњака показао као слаб у нашој пракси

ВИЋЕНТИЈЕ ЂОРЂЕВИЋ

Београдски универзитет 1945 — 1950. године

Под окупацијом рад Београдског универзитета је био прекинут, а у целости обновљен у пролеће 1945. године, при крају рата.

Почетком децембра (7) 1944. године, на Коларчевом народном универзитету, одржан је први скуп студената и професора Београдског универзитета посвећен народноослободилачкој борби и жртвама с Универзитета које су дале своје животе за слободу земље.

На свечаности су говорили: др Јеврем Недељковић, др Симиша Станковић, др Александар Белић, Слободан Пенезић, др Јован Ђорђевић, др Стефан Ђелинео, др Павле Савић и др. Ректор Универзитета у Београду истако је да „Београдски универзитет може да стане ведра чела пред суд историје“ и „да би се одужио светим жртвама, Београдски универзитет ће напрегнути све своје интелектуалне и моралне снаге да обогати ум и оплемени душу будућих нараштаја и да их оспособи за несебичну службу народу.“¹

Овај састанак је истовремено означио и почетак нове ере у историји Београдског универзитета, ере слободе и демократије, у којој је наука могла да се развија несметано, а студенти и научници да веестрано развијају своје стваралачке снаге у корист друштва.

Београдски универзитет се одмах по ослобођењу Србије нашао пред задатком да организује и прикупи све снаге и све оне који су могли да помогну подизању кадрова неопходних за обнову и социјалистичку изградњу земље и да упорно, без обзира на тешкоће, приступи организовању научног рада и живота. Он је зато имао довољно моралне и научне снаге. Његов пут, пут упорне борбе за слободу и напредак, за независност Југославије, за слободу научне мисли и културе — обележен је херојском смрћу више стотина његових студената и десетине професора.²

Половином маја 1945. године, Главни народноослободилачки одбор Србије образовао је од професора Београдског универзитета Комисију за обнову Универзитета. Комисија је преузела привремену управу и добила задатак да предузме све неопходне мере да се Универзитет што хитније обнови и оспособи за обављање задатака у слободној земљи.

Стање Универзитета наметало је Комисији разноврсне и хитне послове. Први услов за обнову састојао се у мерама за материјално оспособљавање факултета и установа. У том погледу ваљало је у

¹ „Борба“, „Политика“, Београд, 08. децембар 1944.
² „Борба“, Београд, 07. и 08. децембар 1944. стр. 1 и 2

многим случајевима почети све изнова Јер, у току другог светског рата, 1941—1944 године, био је уништен део универзитетских установа, а окупатор је скоро сав инвентар опљачкао и оштетио.

По ослобођењу Београда (20 октобра 1944. године) универзитетске зграде, мање оштећене, обновљене су и у режији самог Универзитета. Веће оправке вршило је Министарство грађевина Србије. Преко организације Јединственог народноослободилачког фронта и Синдиката прикупљен је извесан број књига и распоређен у одговарајуће библиотеке при факултетима. Поред тога, извршена је и кадровска обнова Београдског универзитета. Од 614 наставника и асистената 36 је удаљено са Универзитета због сарадње с окупаторима и квислинзима.³

У току другог светског рата биле су потпуно уништене лабораторије пољопривредног, фармацеутског и хемијског института. Али, благодарећи помоћи коју је Београдски универзитет добијао из редовних буџетских средстава НР Србије, 1946. године, стање је донекле нормализовано. Иначе, током рата, Универзитет је изгубио 71 институт до темеља разорен и уништен с целокупним материјалом. Најгоре је прошао Пољопривредно-шумарски факултет. Немци су зграду запалили а целокупни инвентар, са 60.000 књига и 13 института, је изгорео.

Универзитету су највише недостајале књиге за природне науке, а из Загреба је добијено три вагона намештаја, један вагон хемикалија и нешто књига. Књиге на поклон добијене су из Москве и Братиславе.⁴

Маршал Тито је 29. марта 1946. године примио ректора Београдског универзитета др Стевана Јаковљевића и Председништво Народне студентске омладине и Акционог одбора стручних студентских удружења високих школа и академија. Том приликом Тито се интересовао за обнову и рад Београдског универзитета коме је као свој дар предао 50.000 динара. На крају разговора рекао је: „Желим вам успех, друже ректоре, са вашим ђацима, а њима препоручујем да све снаге баце на учење. Нама треба доста интелигенције, немамо довољно кадрова, а то нам много смета при обнови, у нашој индустрији, у нашој пољопривреди. Очекујем од вас да ћемо ускоро добити нове кадрове. Врло сам задовољан што чујем за велики одзив наших студената, а да даду све да преброде тешкоће Омладина — то је наша будућност“.⁵

У току јесени 1945. године на Београдски универзитет уписало се 11.398 студената.⁶ Школске 1946/1947. године било је уписано око 18.000 студената. Број редовних студената школске 1948/1949. године износио је 22.560 студената, а ванредних 5.335.⁶ У летњем семестру 1948. године било је уписано 19.191 редовних студената а 4.826 ванредних. На академијама и високим школама било је уписано укупно 24.936 студената. Од тог броја у организацију Народне студентске омладине било је учлањено 16.081, или 91% студената.⁷ Наредне, школске 1949/1950. године, било је уписано око 24.000.⁸

Прва предавања на Београдском универзитету почела су у мају 1945. године, и то на Медицинском факултету. Те године радили

³ Исто, 22. мај 1945. стр. 3.

⁴ Исто, 30. март 1946. стр. 1.

⁵ Исто.

⁶ „Народни студент“, Београд 26. фебруар 1946. стр. 3.

⁷ др Вилхелме Ворђенић, Комунистичка партија Србије 1945—1952. године, Београд 1977. године, рукопис, стр. 691.

⁸ Исто.

су још Ветеринарски, Правни, Пољопривредно-шумарски, Филозофски, Фармацеутски, Технички факултет и Економско-комерцијална висока школа. Филозофски факултет је 1947. године био подељен у два посебна факултета: Филозофски и Природно-математички. Економско-комерцијална висока школа прегвара се у Економски факултет, а Пољопривредно-шумарски факултет дели се у два факултета: Пољопривредни и Шумарски. Универзитет има, дакле 17 факултета.

Комитет за школе и науке при влади ФНРЈ донео је почетком августа 1948. године одлуку о реорганизацији свих факултета у земљи. Поред тога, Комитет је у сагласности са председником Владе ФНРЈ, прописао и Правилник о настави на медицинским факултетима у читавој земљи према коме настава на њима убудуће траје 5 година.⁹

Београдски универзитет је био организован на тај начин што су из његовог састава издвојени Технички и Медицински факултет и створене: Техничка велика школа с Архитектонским, Грађевинским, Електротехничким, Рударским и Технолошким и Медицинска велика школа с Медицинским, Фармацеутским и Стоматолошким факултетом који је формиран почетком школске 1948/1949. године.¹⁰ На новооснованом Природно-математичком факултету основани су одсеци уместо дотадашњих група, и то: математичко-физички, хемијски, биолошки, геолошки и географски. Биолошки одсек имао је неколико група: ботанику, зоологију, физиологију, а географски одсек добио је физичку, географску и антропогеографску и групу регионалне географије.

Према старом правилнику, студенти Правног факултета одлучивали су се у четвртој години за правосудну или политичко-административну групу. Новим наставним правилником ове групе су биле укинуте па је заведена јединствена настава.

После рата, на Београдском универзитету, највећу улогу у обнови и раду одиграла је Комунистичка партија Југославије, Савез комунистичке омладине Југославије и Народна студентска омладина — основана на општој конференцији студената Београдског универзитета 20. јануара 1946. године, као и лист „Народни студент“ који се појавио 26. фебруара 1946. године.¹¹

На општој конференцији студената Београдског универзитета расправљало се: „О задацима студената“ (реферат Вјера Ковачевић) и „О организацији народне студентске омладине“ (реферат Рајко Томовић). После дискусије по рефератима, донета је Резолуција која наговештава да је први и најосновнији задатак студената да добро уче како би се изграђивали у кадрове неопходне народу и држави. То је могло да се постигне само већом радном дисциплином, учењем по кружоцима, организовањем курсева и семинара, редовним полагањем испита, штампањем и расподелом књига, организовањем библиотека и читаоница. Одлучено је и да се, стварањем радних бригада по факултетима, убрзају радови на обнови института и лабораторија, зграда и учионица, како би се што пре побољшали услови за стручни рад

⁹ „Службени лист ФНРЈ“, Београд 14. август 1948.

¹⁰ В. Ворђенић, и.р. стр. 692.

¹¹ Драган Алексић, „Народни студент“ (1946—1948.), Београдски универзитет у предрадној периоду, народноослободилачком рату и револуцији, Београд, 21. јануар 1946. стр. 292—298.

На конференцији је за председника Народне студентске омладине Београдског универзитета изабрана Вјера Ковачевић, а за секретара Бранимир Јанковић.¹²

У току 1946 године Народна студентска омладина суделовала је активно у обнову и изградњу земље. Подељени у осам радних бригада, од којих су три проглашене за ударне, 2.500 студената Београдског универзитета радило је на омладинској прузи Брчко—Бановићи и Посавском каналу.¹³ У току 1947 године у радовима на омладинској прузи Шамац—Сарајево, Железнику, Пионирској прузи у Кошутњаку и другим радовима у нашој земљи учествовало је 6.350 студената. Око 850 студената проглашено је ударницима, преко 1.000 похваљених, а 18 је одликовано орденом рада.¹⁴

Збор студената Београдског универзитета поводом избора у Народном фронту Србије, на коме се окупило око 10.000 студената, одржан је 26. октобра 1946 године. На збору су говорили: Моша Пијаде, др Стеван Локовљевић и Вјера Ковачевић.¹⁵

Студентска омладина Београдског универзитета је током обнове и социјалистичке изградње земље дала велики допринос својим добровољним радом и организаторским способностима.

С почетком рада Београдског универзитета, питање материјалне помоћи студентима и њиховог смештаја било је озбиљно третирано од стране универзитетске управе и државне власти. Први домови студената и студенткиња отворени су 31. марта 1946 године.¹⁶

У току школске 1945/1946 године стипендије је уживало 800 студената Београдског универзитета, а потпуно удружење поделило је 2.700.000 динара као помоћ сиромашним студентима. Око 960 студената било је у студентским домовима.¹⁷ Већ школске 1946/1947 године било је 2.500 студената с просечном стипендијом 1.500 динара, а у 1948 години добило је стипендије још 6.240 студената. Према Радовану Лалићу, крајем 1948 године, било је 11.600 стипендиста. У студентским менаџама хранило се 7.703 студента.¹⁸ А 10. септембра 1948 године, први пут у историји Београдског универзитета, 25 радника из Београда и шест радника из Крагујевца — бравари, металци, кожарци, текстилци, механичари, итд., уписали су се на разне факултете Високе техничке школе у Београду. Били су го свршени ученици школе за опште образовање радника.¹⁹

Одлуком Савезне Владе, крајем школске 1947/1948 године, установљена је у нашој земљи обавезна летња пракса за редовне студенте свих универзитета, високих школа и самосталних факултета. Обавезна пракса трајала је месец дана за време школског распуста и вршила се у државним надлештвима, установама, предузећима, научним и стручним екипама, на јавним радовима, у пољопривредним, сељачким радним задругама и другим сличним установама. У ствари, сваки студент обављао је праксу на оном радном месту које је одговарало позиву за које су се на студијама припремали. И поред недостатака који су испољени у њеном организовању, ова пракса дала је плодне резултате.

¹² „Борба“, Београд, 21. јануар 1946. стр. 2.

¹³ Вјера Ковачевић, „Борба“, Београд, 27. октобар 1946. стр. 4.

¹⁴ Исто, „Борба“, Београд, 1. децембар 1947.

¹⁵ „Борба“, Београд, 27. октобар 1946. стр. 1—4.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Вјера Ковачевић, „Борба“, Београд, 27. октобар 1946. стр. 4.

¹⁸ „Борба“, Београд, 19. децембар 1948. стр. 6.

¹⁹ Исто, 11. септембар 1948. стр. 3 и 13. септембар 1948. стр. 2.

У школској 1948/1949 години, од укупно 22.000 редовних студената, било је 11.080 стипендиста (што у просеку износи 50,54%) којима је у току године исплаћена сума од 210.238.310 динара. Највећи број стипендиста имали су: Природно-математички факултет — 76%, Рударски — 71%, Пољопривредно-шумарски — 69%, без Новинарско-дипломатске високе школе и Државног института за физичку културу где су сви студенти били стипендисти. Најмање стипендија примали су студенти Фармацеутског факултета — 28%, Архитектонског — 32% и Филозофског 36%.²⁰

Висина стипендија била је од 1.500 до 2.000 динара, а незнатан број стипендија износио је преко 2.000 динара. Студентима који су били ожењени и имали породицу даване су стипендије у појединим случајевима и преко 3.000. Просечни износ стипендије износио је 2.057 динара код савезних установа, у НР Србији 1.594 динара, у другим републикама 2.088 и код војних стипендија 3.000 динара. Највећи просек стипендија имали су студенти Филозофског факултета — 2.240 динара, потом Архитектонског факултета у просеку — 2.264, Правног — 2.192, Природно-математичког са 2.170 динара. Школске 1949/1950. године од око 24.000 редовних студената, стипендије је примало преко 50%.

Стипендије су претежно додељиване преко Министарства за науку и културу НР Србије. Поред уредних платиша било је и појава да стипендисти Аутономне Покрајине Војводине и Огласног народног одбора Косова и Метохије не добијају на време своје стипендије.²¹ Питање стипендирања студената било је обухваћено и Резолуцијом Трећег пленума ЦК КПЈ, децембра 1950. године. Ова Резолуција је пред читаво школство поставила изузетне задатке, па је и партијским организацијама на Београдском универзитету било наложено да проанализирају свој дотадашњи рад „да уоче своје грешке и пропусте и да на основу свега тога, а у вези с предстојећим задацима, мобилишу своје чланство и правилно га усмере.“²²

У низу задатака који су били пред партијском организацијом и организацијом Савеза студената, најважнија је била борба за квалитет студија и знања. У том циљу биле су заступљене форме рада научних група, семинара, објављивања радова у часописима и зборницима, стручна и политичка предавања с дискусијама а развијана је и борба мишљења. Поред тога, настојало се да се у границама могућности развије интерес за изучавање страних језика, јер се без тога нису могли замислити образовни и високостручни кадрови школовани на Београдском универзитету, тада највећем изворишту високостручних кадрова за читаву земљу. У току 1947. године формиране су 54 научне групе у којима је радило 450 студената, а у току школске 1947/1948. године дипломирало је на Универзитету, високим школама и академијама 620 студената.²³

У јануарском року 1949. године пријављено је на Београдском универзитету укупно 43.000 испита. Од свих редовних студената испите је положило 66%: на Економском факултету — 66%, и на Филозофском такође, на Природно-математичком факултету — 64%, на Медицинском факултету 59%, итд. Од положених испита, на чла-

²⁰ Владан Панчић, „Партијски радник“, Београд, 4. априла 1950. године, стр. 2.

²¹ Исто.

²² А ЦК СКЈ неретростровано.

²³ „Борба“ 19. децембар 1948. стр. 6.

нове КПЈ долази 70—80%, а на неким факултетима и изнад 80%. То је био случај и с руководећим партијским кадром Партијске и омладинске организације вршиле су анализу испита, а студенти предузимали обавезу за боље учење и полагање испита у јунском испитном року.

Да би се квалитет знања подигао на виши ниво, партијске и омладинске организације на Београдском универзитету формирале су 112 научних група са 973 студента. Научне групе су до априла 1949. године припремиле 74 оригинална научна рада, који су читани пред студентима по факултетима, а потом објављивани у зборницима, научним часописима и штампима.²⁴

По аудама факултета Београдског универзитета били су истакнути разни графикони, пропагандне и агитационе табле. Њихова главна тема је била широка мобилизација студената за школски и ваншколски рад. По предворјима и ходницима били су истакнути изводи у виду парола из говора партијских и државних руководиоца, које су се односиле на изградњу и одбрану земље, на стварање нових кадрова, на подизање квалитета наставе и улогу науке и културе у изградњи социјализма.

Студенти Београдског универзитета оплемењивали су свој рад у првом реду на многобројним кружоцима и дебатним клубовима. На свим факултетима до данашња је био разрађен систем кружока. Њихова густа мрежа захватала је свако годиште, сваки семестар и сваку испитну групу посебно. Било је великих кружока у које су улазили сви студенти, слушаоци истог предмета у истом семестру. Овакве групе водили су обично наставници или њихови асистенти и у њима се разрађивао материјал пређен на редовном часу. Постојали су кружоци и са 5—6 студената који су се узајамно испомолагали у савлађивању градива. Такви кружоци одржавали су се свакодневно и њима су били обухваћени скоро сви студенти.

Посебну улогу играли су дебатни клубови који су постојали при свим факултетима. У њима су се разрађивали стручни проблеми, али и теме из општег образовања и културе. Одржане су дискусије о темама: „Социјалистички реализам“, „Уметност квалитет и укус“, „О филмској уметности и филмовима“, „О сликарству и вајарству“, „О музици“, „О развоју романа код нас“, „О зрачењу“, „О поштовању међународних уговора“, итд.

Подаци са свих факултета говоре о интензивном раду марксистичких кружока, о систематским вежбањима и уредном обављању предвојничке обуке, о учешћу на првомајским смотрама и парадама и митинзима, те бављењу физкультуром. На свим факултетима редовно су одржавана такмичења у фудбалу, кошарци, одбојци, атлетици, стоном тенису, шаху, и др.

Полигички рад на Београдском универзитету, високим школама и академијама је био периодичан (семестралан) и одвијао се доста тешко због природе самих студија и повремене одсутности студената са факултета и виших школа. Међутим, када су била на дневном реду питања од судбинског значаја за нашу земљу и њене народе, студенти и наставници Београдског универзитета показали су мобилност, зрелост и одлучност у одбрани наше револуције и само својног пута у социјализам.

Партијски актив Београдског универзитета, на свом састанку од 30 јуна 1948. године, проучио је резолуцију Информационог бироа о

²⁴ „Партијски радник“, Београд, 1. април 1949. године, стр. 11.

стању у Комунистичкој партији Југославије и изјаву Централног комитета КПЈ, те донео једногласно Резолуцију коју је упутио ЦК КПЈ. У њој одбацује све оптужбе против ЦК КПЈ и његовог руководства. Поред тога, партијски актив Београдског универзитета упутио је и писмо ЦК КПЈ у коме се, поред осталог, каже: „Дубоко смо уверени неоснованим клеветама које се приписују нашем Централном комитету и нашој Партији“.²⁵

Исто су учиниле и партијске организације Београдског универзитета које су после својих састанака, такође, упућивале писма ЦК КПЈ коме су давале подршку и ЦК СКП (б) коме су упућивале протест због Резолуције Информбироа. Студенти су позвали чланове КПЈ и СКОЈ-а да будно чувају јединство Партије и народа. Они су заједно са својим наставницима истицали своје уверење у победу истине и праведне ствари.

Почетком октобра 1948. године, одржан је Пленум Универзитетског одбора Народне студентске омладине Београдског универзитета, високих школа и академија, који је на основу историјских одлука Петог конгреса КПЈ, закључака X пленума Централног већа Народне омладине Југославије и дотадашњег искуства одредио даље задатке у школској 1948/1949. години. Пленум је, поред тога, упутио оштар протест против клеветничке кампање и лажни које су долазиле из земаља источног логора поводом резолуције Информбироа, а уједно пружио пуну подршку Централном комитету КПЈ с Јосипом Брозом Титом на челу.²⁶

Поводом спајања СКОЈ-а и Народне омладине Југославије у јединствену организацију, 05. децембра 1948. године одржана је заједничка конференција СКОЈ-а и Народне омладине Београдског универзитета на којој је разматран извештај о раду Народне омладине на Универзитету за школску 1947/1948. годину и задаци у вези с петогодишњим планом.

У Београду је, 24. децембра 1948. године, свечано обележена стодесетогодишњица Београдског универзитета, при чему су говорили: Родољуб Чолаковић, Милка Минић, др Александар Белић, др Стеван Јаковљевић итд.

Од 1945. године до краја 1948. на Београдском универзитету издато је 239 уџбеника и 137 скрипата. Међу овим издањима, највећи је број оригиналних радова професора Универзитета, високих школа и академија.

Високо школство у НР Србији знатно се развило у периоду 1945—1950. године. Проширила се његова материјална база, повећао се број факултета и виших школа, професора и студената. У току школске 1947/1948. године дипломирало је на Универзитету, високим школама и академијама 620 студената.²⁷ Савез студената, СКОЈ и КПЈ, као друштвено-политичке организације, допринели су да се сваки студент у току студија формира као друштвено активна личност с правилним погледима на свет, да се васпитава у духу социјализма и активног односа према социјалистичкој изградњи земље.

На Београдском универзитету школске 1949/1950. године завршило је курсеве и 10 студената и наставника који нису били чланови КПЈ, што говори о еластичности форме идеолошког рада на Уни-

²⁵ А. ЦК СКП, регистровано; „Борба“, Београд, 1. јул 1948.

²⁶ Исто.

²⁷ В. Борђевић, ир.

верзитету. Политички рад на Београдском универзитету био је у периоду 1948—1950. године живљи него раније. Конференције и састанци друштвено-политичких организација били су далеко садржајнији и чешћи.

Као носилац најзначајнијих политичких акција и као организатор непосредне политичке активности на Београдском универзитету у решавању кључних животних проблема, организације и руководства Комунистичке партије Југославије, а у оквиру ње и Комунистичке партије Србије, на овој високошколској установи с великим револуционарним традицијама, богатиле су свој садржај рада и метод деловања.

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ

Универзитет и културна политика

Обнова материјалног и духовног живота у Србији отпочела је са њеним непосредним ослобођењем. За Партију је брза економска обнова значила бржу стабилизацију политичког система. Истовремено, обнова привреде није се могла замислити без општег народног напретка, који је обухватао и културни живот. Формирање и спровођење културне политике није био, од остале обнове, одвојен и засебан процес. Она је, као оживљавање културног и просветног живота, била саставни део промена које су настале у друштвеном животу и део партијског програма социјалистичког преображаја друштва. КПЈ је као основни циљ у области културне политике поставила превазилажење наслеђене културне заосталости, радикалну демократизацију културе и ликвидацију свих идеолошких остатака прошлости у свести широких радних маса и њихово васпитање у духу социјализма. Београдски универзитет као највиша педагошко-просветна, научна и културна установа, богате и дуге традиције (његово ницање је у Великој школи основаној 1808. године у жеку српске револуције) заузимао је у тој и таквој културној политици Партије посебно место.¹

Универзитет је, ангажовањем свих својих научних, и интелектуалних снага, добио посебну културну мисију, и општеобразовну, идеолошку и економску важност. Из његових аула требало је да излазе високообразовани и квалификовани кадрови свих профила преко потребних земљи опустошеној ратом. У његовим институцијама и семинарима требало је да се ствара нов „марксистички наставни кадар“ и научни подмладак предан социјалистичкој изградњи. Научне истине било је потребно ставити у службу новог живота, кроз наставни процес обогатити ум и оплеменили душу будућих генерација студената, васпитавати „новог социјалистичког човека“.² Отварањем

¹ Одлуком од 1. новембра 1944. године Главни народноослободилачки одбор Србије одредио је Комисију за обнову Универзитета са задатком да „утврди стање на Универзитету, да води све послове Универзитета и преузме све мере за обнову Универзитета“. А. С. фонд Ректорат Београдског универзитета, Комисија за обнову факултета I док. 305/45, стр. 1.

² Академија студената и професора Београдског универзитета посвећена народноослободилачкој борби, Политика, 8. 12. 1944, стр. 3; Београдски универзитет чуваће тековине наше борбе, Млади борац, 18. 12. 1944, стр. 2; Универзитет посвећује академију народноослободилачкој борби, Глас, 3. 12. 1944, стр. 7; Професори и студенти Београдског универзитета одржали су спечану академију посвећену народноослободилачкој борби, Омладина, 14. 12. 1944, стр. 5; Приоритетност остваривања тих задатака пољавале су разорне последнице рата у коме је, поред материјалне штете, Југославија изгубила и око 90000 стручних кадрова и приближно 40000 интелектуалаца.

својих врата матурантима разних годишта, старим и новим студентима, ђацима различитог социјалног порекла, учесницима НОБ-а, деци чији су родитељи жртве фашистичког терора, одличним ученицима, у складу са општом културном политиком Партије. Универзитет је требало да кроз масовност разбије дуго присутну појаву принудног задржавања становништва на ограничену степену духовног развоја, карактеристичну за раније режиме.³

У исто време, кроз културну политику, Универзитет је требало да се чврсто веже „за живот“, да постане нераздвојни део друштва у коме је руководећу улогу имала Партија.

Овај рад представља покушај да се, покрену само нека питања која сведоче о сложености односа ове традицијом богате установе и културне политике Партије у годинама 1945—1948.

Уништене универзитетске зграде, заводи, институти, семинари, клинике, лабораторије са развученим и упрошћеним инвентаром, поплаћене, проређене и десетковане библиотеке, опљачкане научне и уметничке збирке, заувек изгубљени вредни рукописи и ретке књиге, то је била стварност, готово обесхрабрујућа, са којом је Београдски универзитет дочекао слободу. Према расположивим подацима укупна материјална штета нанета Универзитету изражена цифрама износила је 330 870 353 предратних динара. Културна штета није се могла изразити бројкама, проценити, нити надокнадити.⁴

У таквом стању Универзитет је једино уз велика материјална улагања могао да оствари задатке које су културна политика и друштво пред њега поставили и да пружи резултате који су очекивани. И поред жеље да се што више помогне та улагања су у 1945. години веома скромна. Уз буџет она се остварују кроз зајмове које Комисија за обнову Универзитета добија од Државне хипотекарне банке и пражњењем фондова задужбеничких средстава самог Универзитета.⁵

³ Културна политика међуратне Југославије нужно је у себи носила сужене културне интересе који су били одраз уених економских, политичких и идеолошких циљева владајуће класе. Она је тежила, пре свега, да задовољи културне потребе и интересе те класе док је готово сасвим занемаривала подизање нивоа културних потреба највећег дела становништва. Таква политички курс учињено је да је велики део становништва био на веома ниском културном нивоу, са минималним знањима и угашеним интересима за културним животом. Показатељ који може то да илуструје је и број студената Београдског универзитета непосредно пред рат (1942) и онај који је уписан у годинама након ослобођења када Универзитет, због велике материјалне штете коју је претрпео у рату, није радио са пуним капацитетом (1945. год. 11398; 1947. год. 24361 студената). Види: Београдски универзитет у прошлости и садашњости, Народни студент, 26.2 1946, бр. 1, стр. 3; Универзитетски комитет — Месном комитету КПС, Годишњи извештај за 1947. годину, записници и извештаји Универзитетског комитета КПС 1945—1948, приредио др Момчило Митровић и др Борђе Сташковић, Београд 1985, 295—310 стр.

⁴ а) Штета учињена зградама Универзитета — — — — — 60306577

б) Штета учињена на инвентару:

— на Филозофском факултету у предратној вредности (поред вредности које нису могле бити процене као што су рукописи и неке збирке динара) — — — — —	114567820
— на Правном факултету предратних динара — — — — —	2794931
— на Техничком факултету предратних динара — — — — —	38264412
— на Богословском факултету са интернатом (не рачунајући вредност наших старих штампаних књига чије се вредности не могу ни приближно одредити) предратних динара — — — — —	8247550
— на Пољопривредно-шумарском факултету предратних динара — — — — —	59958658
— на Медицинском факултету предратних динара — — — — —	45113253
— на Ветеринарском факултету предратних динара — — — — —	1007246

Укупно предратних динара — — — — — 330870353

А. С. фонд Ректората Београдског универзитета, Комисија за обнову, фасцикла I 905/45, стр. 4.

⁵ Државна хипотекарна банка одобрила је зајам од 3 000 000 предратних динара, док је из фонда задужбеничких средстава утрошено за оправку зграда 1 400 000 предратних динара. А. С. Ректорат Београдског универзитета, Комисија за обнову, фасцикла I док 870/40 и 905/45.

У наредној 1946. години уочљиво је знатно повећање средстава намењених Универзитету. Финансирање рада Београдског универзи-

тета односи већ — укупног буџета Министарства просвете, а увећана ¹
¹⁰

дотацијама других министарстава (грађевина, здравља) сума износи 70 000 000 динара. Исте године из кредита обнове, за обнову порушених зграда Универзитет је добио додатних 75 000 000 динара. Тим средствима, која су поставила материјалну базу културне политике, остварен је онај минимум услова неопходних да настава на Универзитету уђе у нове нормалне токове.⁶

Први петогодишњи план, приоритетно окренут и ка подизању материјалне основе културне политике, предвиђао је за Универзитет двавање, за оно време, ванредно велике суме од 1 800 милиона динара. Статистички гледано, у свакој од година обухваћених Планом Универзитет је требало да добије 6—7 пута већу суму новца од оне која му је додељена у 1946. години. Изражене бројкама суме су се кретале од 300—350 милиона динара годишње.⁷

Анализа материјалне базе културне политике на Универзитету показује сталну спремност Партије и друштва да за њега одваја значајне суме из својих буџета, континуирано повећавање суме које су за то издвајане и разноврсност начина на које је то чињено. Материјална улагања била су максимално велика према могућностима земље и њене разорене привреде, али истовремено и врло скромна и никад довољна према стварним потребама Универзитета. То су разлози који утичу да у годинама које нас интересују (1945—1948) Универзитет никако није успео да се у потпуности обнови, опреми и оспособи за рад, да подмири своје најосновније потребе и материјалне расходе, попуни упражњена професорска места, адекватно награди своје научне раднике и материјално привуче и обезбеди научни подмладак.

На Универзитету је, његовим обнављањем и првим окупљањем професора и студената, почео да се израђује специфичан апарат задужен, између осталог, и за спровођење културне политике. Постојање таквог апарата проистацало је из руководеће улоге КПЈ у власти, управи, масовним организацијама и осталим институцијама, између осталог и на Универзитету, и потребе за увођењем система у руковођењу који би обезбедио и контролу и извршење задатака. Задатак апарата агитације и пропаганде био је да у рукама Партије и њених пропагандних установа концентрише „посредно или непосредно“ целокупан политички, културни, просветни и научни живот, којим је требало да се руководи непосредно из партијских центара

⁶ У 1946. години од датих средстава утрошено је 123 700 000. Треба истаћи да је добар део те суме отишао на личне доходе универзитетских наставника и пољопривредних особља (31 000 000), на студентске стипендије (9 000 000), помоћ студентима, обнову зграда и друго, тако да је мало средстава остало за куповину факултетског инвентара, учила, неопходних материјала за извођење наставе, набавку књига и стручних часописа — што значи да се из дате суме мало унапредно сам наставни процес на Универзитету. Види: Експозе министра просвете Србије Митре Митровић за 1946. годину, Сервис за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организација, фонд Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ, 1949, фасцикла 62.

⁷ Говор Милентија Поповића председника Пласке комисије НР Србије одржан на седници скупштине НР Србије од 20. јуна 1947. Петогодишњи план развоја народне привреде НР Србије у годинама 1947—1951, Београд 1947, стр. 28; Експозе министра просвете НР Србије Митре Митровић за 1947, 1948. и 1949. годину, Сервис за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организација, фонд Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ, 1949, касц. — 62.

од централних, покрајинских или нижих партијских форума. Агитпроп је требало да каналише све тежње становништва за културним живом и да спречи сваки покушај Партији непријатељских елемената да културни живот погине својим интересима.⁸

Директива ЦК КПЈ о реорганизацији агитације и пропаганде, донета вероватно у априлу 1945. године, поставила је организационе темеље апарата агитације и пропаганде. Као нова форма рада њоме су успостављене агитационо-пропагандне комисије, које је требало да се одмах стварају у свим партијским комитетима (од централних до месних и реонских) док је у бироима партијских ћелија за тај рад требало да буде задужен појединац. Како је у почетку партијска организација на Београдском универзитету постављена на принципу бироа, постоји универзитетски биро који сачињавају представници свих факултета и партијски бирои по факултетима, то је и за рад на плану агитације и пропаганде био задужен појединац.⁹ Он је био задужен и за штампу и агитацију, теоријско-предавачки рад, културни рад, организационо-технички и педагошки рад. У исто време он је имао и задатак да изгради потребан апарат у партији и масовним организацијама на Универзитету, да правилно уочава и спроводи линију и одлуке Партије и врши конкретизацију те линије и тих одлука у области агитације и пропаганде. Цео рад је извођен уз помоћ Месног комитета Београда и ЦК КП Србије.¹⁰ Колико је то био обиман посао најбоље илуструје само набрајање оних дужности непосредно везаних за спровођење културне политике: иницијатива за организовање и развијање читавог културног живота (позоришта, дилетантске групе, оркестар, хор, фолклор, изложбе, кино-представе, књижевне вечери, приредбе, издавачка активност на Универзитету, формирање библиотека и слично, а истовремено руковођење избором дела која треба приказати, скрипата која треба штампати, књига које треба набавити итд.

Са прерастањем Универзитетског бироа у Универзитетски комитет није у њему формирана агитационо-пропагандна комисија са поделом на секторе рада како је то захтевала Директива о реорганизацији агитације, већ је и даље целокупан рад и пропаганда био на појединцима који су посао обављали без система и континуитета.¹¹ Тежња Партије да изврши „повезивање Универзитета са животом“, делом и кроз културну политику, рад без система и континуитета, стихичност, сувишно компликовање и ситуирање, резултати који нису сасвим задовољавали, нагнали су партијску организацију на Универзитету да тражи такав облик организације за спровођење културне политике у оквиру кога ће моћи да остварује систематско васпитање и преваспитање студената и подизање на један виши политички и културни ниво. Тако се тек средином 1946. године

(јун—јули) формира у Универзитетском комитету агитпроп апарат.¹²

Планирано, за крај исте године, стварање комитета ћелија са одређеним секторима рада, између осталог и за агитпроп сектором, није остварено све до пролећа 1947. године. То је био један од знакова да ни ново организационо постављање апарата агитације и пропаганде није обећавало боље резултате у раду. Специфична карактеристика тог апарата је његова стална непопуњеност, флукуација кадрова, одсуство континуитета у раду. Како се цео рад сводио на појединце то је подразумевало да су они способни, да имају афинитет за бављење тим послом, да имају одговарајуће идеолошко и опште образовање и стручан ниво за извршавање појединих задатака, израђено схватање о важности тог посла и најзад сталност у раду. Успех је добрим делом зависио и од начина повезивања виших и нижих комисија за агитацију и пропаганду, у овом случају од повезаности Универзитетског комитета и комитета ћелија на факултетима, од тога колико редовно стижу информације са факултета, од њихове тачности и способности Универзитетског комитета да из њих изврши добре и правилне процене и да путем директива, улутстава, позива на разговоре, састанке, саветовања и обилазак факултета утиче на побољшање рада. Из записника и извештаја таква се активност агитпроп апарата Универзитетског комитета не види.¹³ Уочљива је стална заокупљеност организационим и кадровским проблемима па се делатност апарата агитације и пропаганде исцрпљивала и везивала готово искључиво за Универзитетски комитет уместо за културно-просветна одељења на факултетима стога није био у стању да правилно извршава своје задатке. То је чинило да се агитпроп апарат није осећао на Универзитету као руководство у оној мери како је то Партија очекивала, од чега је рупела и културна политика.¹⁴

Апарат преко кога је спровођена културна политика у студентској организацији настао је са институционализацијом Београдског универзитета. Већ је Акциони одбор створен на првој конференцији студената имао културни одбор чији је задатак био „оживети све гране културног и спортског живота и рада студената“. Како је културни рад био један од начина организовања студентске омладине врло погодан за ширење идеолошких утицаја и васпитно деловање културни одбор Акционог одбора имао је за Партију посебан значај.¹⁵

⁸ Види: УК — МК КП Србије, 6. V 1945, Исто, 53; Записник са састанка УК одржаног 3. 6. 1946, Исто, 64; Мика Павловић: „Стварање агит-пропа код нас је нужно потребно, како би се делатност на том пољу могла бити правилније раз- одржаног 3. 6. 1946, Исто, 64; Мика Павловић: „Стварање агит-пропа код нас је стању је уз Нијазу Софића, раније задуженог на том сектору одређен персонални састав првог агитпроп апарата на Универзитету: Мика Павловић (за кул- турни рад), Жарко Цветковић (за штампу), Бошко Благојевић, Каргунова, Крунић Рако). Касније је дошло до проширивања, овог састава; Записник са састанка УК од 20. 7. 1946, Исто, 88 где се каже: Агитпроп је код нас млад и по свом саставу и по резултатима које је до сада дао може се очекивати да ће задо- вољити“.

⁹ Готово на свим састанцима Универзитетског комитета на којима се покретало то питање истинита је непопуњеност агитпроп апарата и тражило повећање броја његових чланова. Из тих дискусија се види да је у том сектору радио извештај број људи који нису за тај рад се каже: Агитпроп је код нас млад и по свом уносило непуњеност и смањило њихову одговорност.

¹⁰ Записник са састанка УК КПС одржаног 30. I. 1948. Записници и извештаји: ... 321—322.

¹¹ Иако је званично формиран тек 16. 6. 1945. на Конференцији Београдског уни- верзитета, Акциони одбор почео је да ради у децембру 1944. године са циљем да помогне стварање услова за почетак рада факултета и да у сарадњи са властима

⁸ Види о томе: Свим ЦК-има и ПК-има о реорганизацији агитације и пропаганде, април 1945, А-ЦК СКЈ, II-к-1/14 или III.

⁹ Види: Записник са саветовања чланова партије са Универзитета, 30. август 1945, Записници и извештаји: ... 25—26.

¹⁰ Директива свим ЦК-има и ПК-има о реорганизацији агитације и пропаганде, март 1945, А-ЦК СКЈ, II-к-1/14 или III.

¹¹ Састанцима Универзитетског бироа, касније Универзитетског комитета присуствују Митра Митровић, Зденка Вегелић, Станка Веселинов, Таназије Младеновић и други. О томе види записник УК у периоду 1945—1946. године.

¹² У извештају послатом МК Београда на почетку школске 1945/46. године стоји: „Агитпроп је у саставу од прошле школске године, без ирамена, али ипак смо и ту да извршимо извесне измене и допуне“.

¹³ УК — МК Београд, Извештај о раду за септембар 1945, 5. I0. 1946, стр. Записници и извештаји: ... 102.

Од оснивања Народне студентске омладине (20. I. 1946) при њеном Универзитетском одбору постојало је културно-просветно одељење, а убрзо су створени и културни одбори на свим факултетима. Постојање апарата није истовремено значило и његов ефикасан рад на ширењу културне политике. Апарат је, са укључивањем претерано великог броја студената, брзо постао гломазан, а његова делатност преко мере компликована, неразвијена и заокупљена ситуацијама. Чврста контрола његовог рада од стране Партије уочљива је тек у пролеће 1947. године, што је у директној вези са доношењем Првог петогодишњег плана.

У јесен исте године дошло је до промена у методу руковођења па је догађашњи вертикални начин руковођења као неефикасан замењен директивним начином руковођења до тада примењиваног само у Партији. То је празила и извесна реорганизација културно-просветног одељења Универзитетског одбора НСО као и културно-просветних одбора на факултетима.¹⁰ Од новоформиране секције за културно просветни рад очекивало се „правилно оријентисање студената“, „широко обухватање студената и подизање њиховог идеолошког, политичког и уопште културног нивоа“.

Своју руководећу улогу у организацији НСО Партија је обезбеђивала уласком руководиоца за агитацију и пропаганду у њена тела (у Универзитетски одбор НСО ушли су сви чланови Универзитетског комитета и у њему руководили истим секторима као и у комитету) из којих су руководили културно-просветним радом, уступајући увек као чланови НСО, а за свој рад директно одговорни Партији. То што су исти људи обављали послове агитације и пропаганде и у партијској организацији Универзитета и у НСО протиче из кадровског карактера Партије и сужава кадровску базу на којој је почивао културно-просветни рад, али појачава значај персонализације.

Форме кроз које се одвијала културна политика Партије на Универзитету у највећем своме делу проистичале су из општег народног просвећивања, што у исто време сведочи о несхватању посебности Универзитета као високообразовне, научне и културне установе и традицијом богате школе. Спихијност и шаблон који су се јављали у остваривању културне политике били су присутни и овде. На Универзитету се срећу многи облици рада. Ту се оснивају и раде библиотеке, књижнице и читаонице, дилетантске групе и културна друштва са хорским, фолклорним, музичким и литерарним секцијама, дебатни клубови, читалачке групе, разгласне станице, посебна тела за штампање књига, за студентску штампу, активни

решава студентска питања. Његов рад се одвијао у комисијама (економска, здравствена, стамбена, централно удружење) и секцијама (културно-просветна, за штампу, обнову, одељење за међународне везе са студентима, физкултура, за прикупљање података о историји студентског покрета Универзитета и жртвама које је дао у рату, Политика, 17. 6. 1945; Омладина, 15. 6. 1945; Млади борац, 20. 6. 1945; Народни студент, 23. 3. 1946; Омладина, 22. 6. 1946.

У Универзитетском одбору НСО реорганизацијом су створене следеће секције: 1) курсеви (чине је 3 друга), 2) централни дебатни клуб (4—5), 3) Народни студент (1), 4) руководство актива предавача на Универзитету, 5) КУД (са секцијама: АК позориште, хор, оркестар, литерарна секција, књижевна секција), 6) радио-центар, 7) организационо техничка секција. По угледу на Универзитетски одбор НСО културно-просветни одбори факултета имали су следеће секције: агитација и штампа (допунештво и растурање листа, радио служба у домовима и мезама), културно-уметничко друштво (хор, фолклор, значе музичке групе са оркестром), курсеви (са руководиоцима курсева, инструкторима за сваки предмет, руководиоцима политичких предавања), организационо-техничка (за декорацију, колективне посете, продају брошура, књижнице и читаонице).

Зависник са састанка УК од 28. октобра 1947, Зависници и извештаји..., 281—282.

агиатора и предавача и слично. Рад обухвата организовање приредаба и играчки, усмених и зидних: нопина, предавања, колективних посета музејима, позориштима и биоскопима, активно суделовање студената у стручним удружењима и курсевима, спровођење културних такмичења.¹⁷

Иако интензиван и богат облицима целокупни културни рад, понуђен кроз форме општег народног просвећивања, својим садржајем није у потпуности задовољавао Библиотеке и књижнице прекопотребне Универзитету нису имале своју научну физиономију. У проређеним књижним рафовима, уз бројна скрипта, преовлађује белетристика, публицистика и популарна књига за народ, док се осећа оскудица у стручној књизи и научним часописима.¹⁸

Читалачке групе, усмене и зидне новине на Универзитету никада нису ухватиле корен. Угасиле су се брже него што су формиране „ради недовољног разумевања комитета“, како је истицано, а у ствари због њихове неприхваћености у културној средини каква је била Универзитет. Већ средином 1946. године тих форми рада на Универзитету готово и нема, а то је време када су оне једна од основних облика рада на глобалном плану културне политике.¹⁹

Партија је на основу анализе рада културно-уметничког друштва и културних група на факултетима, оцењивала 1946. године, да је целокупни културни живот на Универзитету у оквирима дилетантизма, са slabим и безидејним представама аматерског позоришта, хором који треба укинути, slabим фолклором.

Лист „Народни студент“ имао је слабо разгранату и недовољно активну дописничку мрежу и његов рад није повољно оцењиван.

Основни разлог што је интерес студената за културним животом мали и у опадању, што је уметнички живот сведен на минимум, што је цео културни живот „прешао у дилетантизам“ лежао је у формама кроз које се остваривала културна политика на Универзитету. Како се политички утицај Партије делом ширио и преко културне политике, идеолошки утицај крајем 1947. године јача. Повећава се интензитет рада дебатних клубова, расте брига о идејности програма културно-уметничког друштва, поклања се већа пажња културно-уметничком животу на Универзитету, дају се јачи

¹⁷ Напомињемо резултате првомајског такмичења (15. март — 1. мај) 1946. на културно-просветном пољу:

1) Одржано приредби на факултетима	— — — — —	14
2) Одржано приредби за јавност	— — — — —	2
3) Одржано приредби за радничку и сељачку омладину	— — — — —	3
4) Предавања за радничку и сељачку омладину	— — — — —	28
5) Скупљено књига за радничку и сељачку омладину	— — — — —	4192
6) Одржано састанка дебатних клубова	— — — — —	23
7) Приустановало састанцима	— — — — —	3430
8) Приустановало састанцима	— — — — —	62
9) Организовано читалачких група	— — — — —	62
10) Обухваћено у читалачким групама	— — — — —	1069
11) Издао зидних новина по годинама и одсецима	— — — — —	50
УК — МК КПС (29. VII 1946.), Извештај о раду партијске организације за јул 1946. исто, 93.		70

¹⁸ Опште државно законодавство и посебне универзитетске уредбе инсистирале су на прикупљању и заштити стручне књиге. Књига је набављена и у СССР-у, а има и случајева да сами професори Универзитета штампају своје научне радове. У факултетским библиотекама крајем 1947. године има 7140 стручних књига и 10.838 осталих. У току 1947. године штампано је 136 уџбеника и 62 литографисане скрипте.

Види: УК — МК Београда, Извештај о раду за јануар 1946, 5. 3. 1946, Исто, стр. 37—39; Зависник са радног састанка УК одржаног 26. 4. 1946, Исто, стр. 48—49; УК — МК, Годишњи извештај за 1947. годину; Исто, стр. 311—312; Зависник са састанка УК КПС, 29. XII 1947, Исто, стр. 306; и друго.

¹⁹ Зависник са радног састанка УК одржаног 26. 4. 1946, Исто, стр. 48; Зависник са састанка УК КПС од 20. 9. 1947, Исто, стр. 260.

кадрови за руководства КУД и културних друштава на факултетима итд. На Универзитету се масовније организују курсеви из историје СКП (б) и историје НОБ-а, видно је супротстављање сваком укалупљивању и шаблонизовању рада. Рад постаје интересантан и приступачан и ангажује више студената. Некадашња стихијност почиње да уступа место реалном плану. Тражи се умешност у раду. Посебно КП грађи да целокупна активност у области културне политике на Универзитету буде подешена захтевима Универзитета, чак специфичностима појединих факултета, година и одсека. Тако схваћена посебност Универзитета омогућила је његово брже и лакше укључивање у живот у коме је културна политика имала видно место.²⁰

НАДА СТОЈАНОВИЋ-НЕДЕЉКОВИЋ

Партијски рад на београдском универзитету од пролећа до новембра 1945. године

Период од 40 година није ни сувише велики да би се заборавиле неке важне ствари које су се дешавале у периоду непосредно пред завршетак рата и неколико месеци после тога, а опет, ни толико мали да се у том размаку, од пролећа 1945 па до данас, не би могле јасније сагледати неке карактеристике тадашњег начина рада и одвојити битно од небитнога.

Да будем конкретнија, вратићу се у оно време обнављања рада на Београдском универзитету, пре четрдесет година, то јест у пролеће 1945 године, када је у ратом разрушеној земљи требало све обнављати, засејати што више површина на којима су још били видљиви трагови окупаторских чизама, обновити рад по установама, реорганизовати цео државни апарат, почети рад у радионицама и појединим фабрикама ма колико мале и разрушене биле, поправити и оспособити све што се може, борити се на проблемима исхране, грева становништва, смештаја ратне сирочади, изузетно великог броја рањеника са Сремског фронта, извршити размештај свих оних који су у све већем броју почели долазити из војних јединица, а такође, и из заробљеништва.

Народ, сви људи, били су наоружани изузетним стрпљењем кад се радило о њиховим сопственим потребама и одушевљеним напором да се сви ти проблеми заједничким снагама што боље и што брже реше.

Ми који смо дошли из војних јединица на рад у Београд, још увек смо носили униформе. Рат није био завршен, а све до тада нисмо били ни демобилисани. У униформи је скоро сваки други полазник. Заједно са многим цивилима хранили смо се претежно по мензама које су биле бројне, јер је, у условима рационалног снабдевања, тако било најлакше организовати исхрану базирану на тачкицама и купонима.

Сви смо били запослени јер је ново социјалистичко друштвено уређење, чије смо темеље поставили већ у народноослободилачком рату, захтевало да се изврше корените промене на свим местима човековог рада и живљења. Радио време није се мерило часовима него потребом да се посао заврши, да се бројни проблеми реше организационим мерама и кадровским попунама и изменама. Зато су у многим установама и ноћу горела светла. Горела су светла и на другим местима, у фронтковским друштвеним и омладинским организацијама. Окупљајући се, безмало сваког касног поподнева

²⁰ УК — МК КПС, 10. 12. 1946, Исто, стр. 133—135; Записник са састанка УК одржаног 5. 2. 1947; Исто, стр. 157—160; О улози КП у првом петогодишњем плану и задаци наше партијске ћелије у вези са њима; Исто, стр. 195—198; Записник са састанка УК — КПС од 20. 9. 1947, Исто, стр. 260.

и вечери, поред живих дискусија о актуелној политичкој, унутрашњој и међународној ситуацији, сви грађани су учествовали у решавању разних других проблема, исхране, снабдевања, добровољног фронтског рада итд. Сав тај полет на обнови ратом разрушене земље био је садржан у краткој, али до крајњих консеквенца реализованој пароли: Док траје обнова — нема одмора.

У свему томе Партија је била основна снага која је на свим тим местима била ангажована као организатор и покретач акција, а њени чланови одговорни да се постављени задаци, кроз што већу мобилизацију свих осталих расположивих снага, на време и до краја спроведу.

На исти начин приступила је Партија и обнављању рада на Београдском универзитету. Половином маја 1945, управо у дане званичног завршетка рата, позвана сам у Градски комитет КПЈ Београда. Ту ми је другарица Милева Планојевић — Лула, у разговору који није трајао више од пола сата, саопштила следећу одлуку Градског комитета: — Требало би предузети све мере како би се у току лета извршиле потребне припреме да Београдски универзитет почиње са радом у септембру месецу исте године. Зато се оснива Биро партијских организација на Београдском универзитету. Чланови Бироа су:

— Душан Ђурић — Зинаја, студент медицине

— Алија Крпо, студент медицине

— Рајко Томовић, студент Техничког факултета

— Зора Миндеровић, студент Филозофског факултета

За секретара Бироа поставили су мене, предратног студента Филозофског факултета и активисту студентског покрета. Подразумевало се, наравно, да сви ми из Бироа, који смо запослени, и даље остајемо на својим радним местима. Сви поменути чланови су већ били или ће бити обавештени о овој одлуци ГК.

Постављени су нам задаци:

1. Организовање партијских и скојевских организација и повезивање кандидата КПЈ на свим факултетима. За почетак, док се не омасови, држаћемо и партијску организацију професора.
2. До септембра месеца оспособити бивше студентске домове за пријем нових студената, њихов смештај и исхрану.
3. У најскорије време ГК ће образовати комисију у чији ће састав ући два професора и секретар Универзитетског бироа. Задатак ове комисије ће бити да да аргументоване предлоге који од професора, доцента и асистента не би могли више да остану као предавачи на факултетима због свог рада и држања за време окупације. Комисија ће исто тако размотрити које дипломе и испите положене за време окупације треба поништити, а којим од студената не треба дозволити упис на факултет због непријатељског рада и учешћа у квислиншким организацијама.
4. Прићи раду на широком окупљању студената и наставног особља у циљу њиховог ангажовања на питањима и задацима обнове рада Београдског универзитета.
5. Уколико се укаже прилика успоставити везе са иностраним студентским организацијама.

То је било све. Здравно — здраво! — рекле смо једна другој ја и Милева Планојевић, добре познанице и пријатељице још из предратног студентског покрета.

Иако сам била и даље остала веома ангажована на послу у Персоналном одељењу Председништва владе Србије, морам рећи да сам се осећала заиста почаствованом поверењем да на Београдском универзитету продужим са радом тамо где су пред рат стали многи другови и другарице који су за све нас били узори, више него добри познаници и пријатељи, а у рату дали и своје животе за слободу и револуцију. Сетила сам се Радојке Лакић, Драгице Правице, Босе Милићевић, Живана Седлана, Драгића Кељановића и многих, многих других, многих појединости у вези са њиховим храбрим држањем у акцијама, у демонстрацијама, пред смрћу. Радојке Лакић, како се у демонстрацијама 1939. године, бори са два жандарма који је покушавају отргнути од гвоздене оgrade која се тада налазила око Савезне скупштине, чупајући је за косу, запушавајући јој уста својим ручердама, док она и даље пркоси речима и гестом; па Драгице Правице, која, већ стрељана, пала на земљу, кроз крв и прашину која јој улази у уста још увек виче: „Живела Комунистичка партија“; или Босе Милићевић, лепе високе девојке, којој су тешко рањеној у 14-то децембарским демонстрацијама морали одсећи ногу, а она је само жалила што тако без ноге неће моћи опет јуришати у предстојећој револуцији. Није мислила на себе, на живот који јој већ неповратно измиче.

Али, у том часу, од сећања се морало отргнути и бацити на рад. Састанке Бироа одржавали смо на Правном факултету, у некој просторији која је у том моменту била слободна. На првом састанку Бироа поделили смо секторе и одредили сваком члану Бироа задатке. Зора Миндеровић је задужена за агитацију и пропаганду, што је значило обилазити све конференције и зборове студената, пратити дискусије, сумирати постављена питања и закључке. Душан Ђурић — Зинаја и Рајко Томовић, задужени су за рад на оспособљавању домова. Тада их је било три. А сви заједно добили смо задатак да свако на свом факултету приступи формирању партијских организација и организација СКОЈ-а.

Овај задатак обављен је већ до краја месеца јуна. Поједини чланови Бироа били су у то време истовремено и секретари факултетских партијских организација. Тако је Рајко Томовић био секретар партијске организације техничких факултета, јединствене за машински, електротехнички, архитектонски и грађевински, која је у лето већ бројала 20 чланова Партије. Ја сам у прво време водила партијску организацију на Филозофском факултету, која је, такође, у јулу месецу, бројала преко 20 чланова. Учионица на Филозофском факултету, у којој смо се састајали, била је пуна. Била је пуна и учионица у којој су се састајали скојевци, а наша дужност била је да и те састанке обилазимо.

Повезивање, уз мало труда и снажљивости, ишло је добро. Или смо се познавали још од пре рата, или су се нови чланови Партије и скојевци обраћали нама старијима, које су виђали у аулама факултета, по мензама, на улици, још обучене у војничке униформе, па затим једни друге задуживали да обавесте и остале за које знају да су чланови Партије и СКОЈ-а, да ће се партијски састанак одржати тада и тада. Факултетске ауле су у то време, као и пре рата, биле сваког поподнева пуне студената, бивших и будућих, који су долазили да ту прочитају нека обавештења истакнута на таблама, да се виде са познаницима, распитају за оне које би желели да виде, и оне који се нису вратили са фронта.

Као секретар Бироа присуствовала сам и једном састанку чланова Партије наставног особља који су у то време били прикључени нашем Бироу. Било их је свега три или четири професора од којих Душан Недељковић, професор Филозофског факултета, Тома Бунушевац, професор Пољопривредно-шумарског факултета и професор Александар Сабовљев.

Први збор (конференција) студената Београдског универзитета на коме је поднет реферат о историји студентског покрета и улози студената Београдског универзитета у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, заказан је и одржан 14. јуна 1945. године. Задаци који су постављени пред све учеснике овог збора били су: мобилизација свих снага на обнови Универзитета, успостављање и продубљивање веза са загребачким и љубљанским универзитетом и сарадња са факултетима у иностранству, посебно са студентима Совјетског Савеза и осталих братских и балканских земаља. У резолуцији донетој том приликом истиче се потреба настављања чврсте сарадње професора и студената на заједничком послу и поздравља рад Комисије за ревизију диплома и поништавање испита положених за време окупације.

Прилике су условиле да крајем јуна месеца учинимо добар корак напред и по питању успостављања веза са студентским организацијама ван земље, „посебно са оним из братских и балканских земаља“ како је то на напред поменутом збору студената речено. Та прилика се некако сама указала и наметнула. Другови из Бугарске позвали су нас на свој конгрес студената. Позив нам је дошао преко Месног комитета СКОЈ-а Београда. У тој делегацији било нас је десетак. Од оних чијих се имена сећам поменућу Веру Кушец, студенткињу медицине још увек у војничкој униформи, затим Анђу Робевић-Вуленић, студенткињу и партијског активисту са Пољопривредно-шумарског факултета. У Софији смо остали седам дана. Такав пријем какав су нам Бугари тада приредили, толико срдачности коју су нам указивали људи код којих смо становали, као и председник њиховог универзитетског руководства, друг Палазов и њихов тадашњи Ректор, Тодор Павлов, и неки генерали, међу којима и Славчо Трнски који је само због нас, Југословена, дошао на тај конгрес, заиста се не заборавља.

На повратку су нас чекали веома озбиљни задаци, много тежи него што су били они у Бугарској: сликати се и вечерати са Ректором Универзитета, седети у радном председништву за време рада Конгреса, изговорити поздравну реч дочекану одушевљеним плескањем домаћина.

Питању ширег окупљања свих студената и наставног особља на појединим факултетима у циљу њихове веће политичке активизације и ангажованости у решавању и извршавању задатака који се постављају пред студенте и поједине факултете — приступило се већ у јуну месецу. Сада је тај рад требало појачати и у томе се и успело. Зборови студената били су увек веома добро посећени, пуне сале и амфитеатри, и одиграли значајну улогу у мобилисању свих студената и наставног особља на решавању питања која би се наша на њиховом дневном реду.

Једно од њих било је и питање сређивања домова „Осман Ђукић“ у Ђушиној улици, дома студенткиња „Вера Благојевић“ и студената „Иво Лола Рибар“. У односу на наш циљ те зграде су заиста биле у незавидном стању. Кроз њих су све до тог тренутка пролазиле

разне војске, почев од Немаца за време окупације, до Црвеноармејаца од октобра 1944. и бораца народноослободилачке војске. И као свака војска, свака јединица ту смештена на поласку узимала је оно што јој је било потребно. Трлебало је зато уложити довољно труда да се ти домови најпре испразне, од јединица и појединаца који су се још ту задржали, па добро очисте а затим снабдеју креветима, ћебадима, постељином, посуђем, па да се рестаурирају кухиње за припрему хране, снабдеју огревом итд. итд. Кревети и постељина довежени су камионима из Војводине, доста је тога добијено и од Армије, и из магацина снабдених ратним пленом. Али, све то је требало организовати, пронаћи где се шта налази, превести до одређеног дома. Тај велики посао Биро је обавио преко другова задужених за поједине домове, партијских организација на појединим факултетима и зборова студената. Било је ту и застоја, и оштријих критика, и напуштања састанака Бироа, да би се наставило трагање за једним јединим изгубљеним казаном, кога је нека војска однела ко зна зашто и оставила ко зна где, а без кога се организовање исхране у дому „Иво Лола Рибар“ није могло ни замислити. Такав одговоран однос свих чланова Бироа у извршавању задужења и задатака давао је, по правилу, позитивне резултате. После неколико дана упорног трагања поменути казан је пронађен у Кошутњаку и пренесен на своје старо место.

Поред поменутог оспособљавања домова за пријем нових студената вођена је још једна велика акција. За тај рад Градски комитет је образовао, још почетком јуна једну посебну комисију у коју су ушла два професора Милан Бартош са Правног и професор Ђуровић са Архитектонског факултета и ја као секретар Универзитетског бироа КП. Задатак Комисије је био да, у сарадњи са партијском организацијом професора, размотри питање рада и држања наставног особља за време окупације и да своје мишљење и предлоге надлежним органима на Универзитету, а такође, да размотри и питање којим студентима не би требало дозволити упис на факултет зато што су у својим срединама компромитовани као активни учесници квислиншких организација.

Кад је реч о наставном кадру, за овај врло деликатан задатак, добили смо опсежна упутства од Партије. Трлебало је да реално оцењујемо потребе у наставном кадру и добрим стручњацима, да зато не инсистирамо на неким небитним стварима, те да имамо у виду само оне који су својим радом и држањем за време окупације сами себе онемогућили да и даље буду васпитачи младе генерације. У том раду било нам је драгоцено искуство професора и првог послератног декана Правног факултета, др Милана Бартоша, познатог стручњака у области правних наука и познаваоца прилика на Београдском универзитету пре и за време рата, који је био и председник ове Комисије. Зато су сви предлози Комисије, који су се односили на наставно особље, били веома стручно и квалификовано образложени. По том основу са Београдског универзитета, су удаљени: 4 професора Филозофског факултета, 1 Правног, 1 професор и 1 доцент Пољопривредно-шумарског, 2 професора Текничког и 1 Медицинског факултета.

Што се тиче студената који су служили у издајничким формацијама и којима се зато не дозвољава упис на факултет, било је више предлога. Сви су ти предлози прво разматрани у Комисији, на основу података који су долазили како од стране партијских орга-

низација студената, тако и од партијских руководства Београда и оних из унутрашњости, а после тога обавезно изношени пред зборове студената дотичног факултета којима је најчешће присуствовало и наставно особље.

Ни на једном факултету образложења Комисије нису довођена у питање, нити је, од стране студената који су на свим зборовима били бројни, било примедби да су саопштења нетачна, или недовољно проверена. Напротив, било је предлога да још и неке друге случајеве Комисија узме у разматрање. Комисија је имала и компетенцију да поништи дипломе и све испите дате за време окупације из предмета који су били засновани на идеологији супротној нашем новом социјалистичком друштву. То је и учињено и односило се претежно на предмете на Правном и Филозофском факултету, а студенти су упућени да те предмете поново полагају. Став Комисије је био да ће то поновно полагање одређених предмета бити корисно и за саме студенте и да ће стећи нова знања која се темеље на основама научног социјализма, а не на основама нама туђих грађевинских идеологија.

У септембру је у Централном комитету КП Србије одржан састанак са свим секретарима партијских комитета и бироа у Београду. Састанком је руководио генерални секретар Централног комитета КПС друг Благоје Нешковић. Поред секретара Комитета и Бироа савезних и републичких установа били су присутни и други, међу којима и они из партијских руководства у здравству, просвети итд. Као секретар Бироа универзитетских партијских организација поднела сам извештај о раду Бироа КП на Универзитету. Крајем септембра и почетком октобра, са почетком рада на факултетима и уписом нових студената, нарочито оних из унутрашњости, број чланова партије и скојеваца се знатно повећао тако да је на појединим факултетима, Техничком и Медицинском, било потребно створити више партијских организација. Док су, на пример, у јулу и августу месецу сва четири техничка факултета имала једну партијску организацију, са око 20 чланова у октобру је већ сваки од ових факултета могао створити своју одвојену партијску организацију. Исти случај био је и са Медицинским факултетом. С тим у вези указала се потреба да Универзитетски биро КП прерасте у Комитет, што је и учињено почетком новембра. Комитет добија своје просторије, свој апарат и кадрове чија ће партијска задужења бити како да руководе партијским организацијама и радом на Универзитету, тако да се и сами посвете својим студијама и у томе предњаче dobrim оценама и редовним полагањем испита. Од дотадашњег Бироа као чланови тог Комитета остају Душан Ђурић — Зинаја и Рајко Томовић, а за секретара Комитета долази Вјера Ковачевић. Ми остали, који смо морали остати на својим радним местима, уз запослење добијамо нове партијске задатке, а питање завршетка студија оставља се нашим сопственим могућностима и нахођењима. Иако то више није важно за материју коју сам излагала, могу, узгред, да наведем да сам ја 1950. године, поред запослења и партијских задужења, дипломирала француски и књижевност.

У овом периоду партијског рада на Београдском универзитету, од маја до новембра 1945. време док је тим радом руководио Биро, извршено је управо оно што нам је стављено у задатак од стране Градског комитета. Наравно, и пред новим партијским руководством,

које је дошло после нас, стајали су многи задаци, можда и тежи од наших. Али о периоду у коме је Партијом руководио Биро КП, до сада је мало говорено. Зато и наглашавам његов значај. Томе је допринело можда и то што ми нисмо водили записнике, то није од нас ни тражено, него смо непосредно изашавши из рата, радили онако како се то пре рата и у рату радило: примали задатке, на састанцима вршили контролу примљених задатака и постављали нове, са тачно утврђеним роковима и задужењима.

Међутим, ако овај период партијског рада на Београдском универзитету није оставио трага у записницима, оставио је тај траг у времену и обављеним задацима. Према томе, ова карика која је недостајала морала се, и без инсистирања нас који смо учествовали у том раду, нужно пронаћи, опет не због нас самих, него због аутентичности догађаја и збивања на Београдском универзитету, од пролећа до јесени 1945. и због сагледавања улоге Партије и њених напора да се у земљи, која је тек изашла из рата, на свим секторима организује и нормализује живот.

Прилог изучавању материјалног положаја универзитета 1945—1948. године

Ослобођењем земље Београдски универзитет нашао се пред сложеним задацима обнове и уклапања у систем нових друштвено-политичких, економских и културних односа. Ако се под обномом подразумева довођење Универзитета на предрати ниво развоја, односно развоја свих облика делатности на његовим факултетима као и материјалне сигурности, онда је обнова, провођена од 1944—1946. на Београдском универзитету, била далеко комплекснија. Није се радило само о обнови факултетских и универзитетских зграда, кабинета, лабораторија, повећању броја студената, професора и помоћног особља. Уз обнову ишло је устројство Универзитета засновано на марксистичком погледу на свет. То што је обнова била далеко краћи процес, и много „лакше“ изводљив од оног другог, не умањује јој општи значај.

Неопходна, после огромних разарања, обнова Универзитета уклапа се у систем обнове града, републике и земље, али је имала и одређене специфичности везане за његову улогу високошколске установе. Поред осталог, она се огледала у „раном“ елиминисању носиоца профашистичке идеологије међу наставним особљем, а касније и међу студентима. Упоредо са физичким обнављањем и стварањем елементарних услова за рад факултета текла је и класна диференцијација међу професорима и студентима.

Из литературе је познато колика је материјална разарања претрпео Београдски универзитет. Можда је мање знано, да је штета коју су Србија и Југославија током II св. рата претрпеле у кадровима, који су били „производ“ тог Универзитета, била далеко већа. Неки аутори кажу, да је у рату погинуло око 90 000 стручњака и око 40 000 интелектуалаца Југославију је крајем рата напустио велики број стручњака из других земаља до тада запослених у њеној приреди. И једно и друго подцртавало је чињеницу да је земља обнову и изградњу отпочела са врло мало стручњака разних профила. Потреба за стручњацима, била је дакле, други битан услов форсиране обнове Универзитета. Трећи је наметала концепција послератног развоја Југославије за чију су индустријализацију и електрификацију били потребни нови високообразовани кадрови. Нови концепт културне политике, био је један од следећих разлога, итд., итд. Обнова на Универзитету значила је и обнављање рада КП, студентских организација, стручних удружења масовних организација, спортских и културних удружења, професорског удружења и других

форми деловања и рада студената, наставног и помоћног особља. Све наведено спада у разлоге, који су доприносили да је Београдски Универзитет у финансирању обнове заузимао посебно место, односно да је за њега издвајано далеко више средстава од многих других објеката обнове. Обнова Универзитета финансирана је из средстава Фонда за обнову земље, буџета Министарства просвете, Министарства народног здравља, и др. Он је помоћ тражио и добијао од града Београда, влада НР Србије, БиХ, Црне Горе, Македоније. Како је већ познато, помоћ приликом обнове стизала је из свих крајева земље Југословенска оријентација Београдског универзитета, истакнута у првим јавним актима студената и наставника, најлакше је на подршку свих сличних институција, што се одражавало и на систем финансирања његове активности. За илустрацију довољан је и један пример: током 1946., иначе године када је највише улагано у југословенску обнову, Универзитету је одобрено 140 милиона дин од чега је преко министарства просвете утрошено 123 100 000 дин. Колика је то сума била види се у поређењу са обномом градова у Србији, који су исте године добијали по 7 милиона динара.

Али, финансијска средства само су један од аспеката његове материјалне обнове. Други, исто тако важан, ако не и значајнији, био је добровољан рад студената на обнови зграда, кабинета, лабораторија и свега другог неопходног за одржавање наставе на факултетима. Студентске бригаде укључене су у обнову одмах по ослобођењу Београда. Њихов рад координирале су комисије за обнову формиране на сваком факултету. Комисије су имале секције: грађевинску, техничку, секцију за штампање уџбеника, итд. Комбиновајући ова два аспекта обнове — материјална улагања и добровољан рад — током 1945 и 1946. Београдски универзитет је, највећим делом, успео да обнови зграде и колико толико нормализује наставу на факултетима.

Успешна обнова била је само један аспект развоја Б. У. у првим поратним годинама. Други показује раскорак у исто време између могућности и потреба у раду Универзитета. Због већ помињаних разлога на Универзитет је из године у годину вршен све већи притисак студената, била је све већа потреба за обезбеђивањем тзв. студентских места. По правилу увек је број обезбеђених места био мањи од уписаних редовних и ванредних студената. И док је пре рата, тај однос регистрован као 8 200 ученичких места на 9 139 студената, године 1947. било је обезбеђено једва 66% ученичких места уписаним студентима. Подаци показују да је од око 7 000 места крајем 1944. г до краја 1947. број повећан на 10 244. Крајем 1948. год. број ученичких места је износио 13 721, рачунајући Универзитет и велике школе, али је већ тада било уписано 8 839 студената више од расположивих капацитета. Тако се намеће јасан закључак да су на једној страни, улагани велики напори друштвене заједнице, а на другој, се истовремено осећало заостајање Универзитета за потребама друштва у целини.

Заостајање је још очигледније код сагледавања техничке опремљености кабинета, лабораторија, семинара, библиотека и другог неопходног за праћење наставе на факултетима. Годишње је, на пр. број места у лабораторијама повећаван за мање од 1 000, јер су се тешко обезбеђивали апарати, инструменти, хемикалије, књиге, посебно оно из иностранства. На Универзитету је крајем 1948. било 145 лабо-

раторија са 4 074 места, што је за 3 561 било мање од потребних. Посебно је проблем лабораторија био актуелан код неких факултета. На Природно-математичком факултету на 80 места у лабораторији долазило је 800 студената. У току исте године, због гешкоћа око увоза, план попуњавања опреме у лабораторијама испуњен је са свега 7,95%. Хемикалија је увезено за 1 100 000 дин., што је било симболично према потребама. Због свега овога дешавало се да на Технолошком факултету на једном микроскопу уместо 4 ради 38 студената.

Универзитет је, међутим, константно прошириван и дограђиван. У 1948. години само на грађевинске радове је, од предвиђених 67 530 900 динара, утрошено 48 446 000 дин. У изградњи су били следећи објекти: Ветеринарски и Природно-математички факултет, слушаоница Боганичке баште, III спрат Пољопривредно-шумарског факултета, Патолошки институт, Хистолошко-физиолошки институт, Анфитеатар I и IV Интензивне клинике и Анфитеатар на Техничкој великој школи. Током године вршене су поправке на Филозофском, Правном, Пољопривредном факултету, Ректорату Универзитета, Астрономској опсерваторији и Анатоомском институту Медицинског факултета. За одржавање и изградњу студенских домова и мензи у 1948. год предвиђено је 33 577 100 дин. Предвиђала се изградња студентског павиљона од 450 места, привременог студентског насеља за 850 студената и студентске економије. Предвиђена је и оправка 7 објеката — 4 дома и 3 мензе. Како је крајем године констатовано предвиђени план инвестиција испуњен је са 90%.

Укупни буџет Универзитета расгао је, према могућностима заједнице, процентуално више од сродних институција. У 1948. год је износио 122 426 244 дин., што је представљало 36% буџета Комитета за научне установе (Лични расходи били су 73%, а материјални 27%). Било је то повећање у односу на 1947. годину за 48%, од чега је већи део одлазио на личне расходе.

Већ је речено о друштвеној оправданости повећања броја студената на факултетима у годинама које су следиле после ослобођења земље. У школској 1947/1948. години први пут је на Београдском Универзитету вршен плански упис студената. Близу 5 000 матураната школске 1946/1947. године, или тачније 96% завршених средњошколаца, уписано је на неки од факултета. Уписано је и 1 260 матураната ранијих годишта Сем Пољопривредно-шумарског факултета који је упис извршио са 97%, сви остали су у потпуности извршили план уписа. Од ове, 1948, на Београдски универзитет уписују се и ванредни студенти. Тада је њих 5 335 уписало први семестар. За њих је током маја и јуна организовано 920 вечерњих курсева и консултација. (Консултацијама и курсевима је обухваћено 50 предмета). Председништво Владе НР Србије одобравало је ванредним студентима 15-дневно плаћено одсуство и попут на државним средствима превоза ради полагања испита и похађања курсева.

Редовни студенти су основну помоћ добијали у виду стипендија, које су из године у годину биле све бројније. Основни критеријум приликом додељивања стипендија били су: социјално порекло, успех у настави, материјално стање и залагање на изградњи земље. На расписани конкурс за додељивање стипендија 1948. год. стигло је 4 800 молби, које су решене на следећи начин:

— 400 или 8,5% је враћено на проверу народним одборима,

— 1610 или 34% предложено је на стипендирање савезним установама,

— 1897 или 37% за стипендирање републичким установама,

— 790 или 14,5% молби је одбијено, док су остале чекале на дефинитивну одлуку. Процент одбијених молби годину дана раније износио је 8,2%. Повећање одбијених молби јавило се те године, „јер се јавио већи број студената из буржоаских породица, при чему су као разлог тражења стипендије узимане мере власти на пољу привреде: национализација, ревизија трговачких дозвола, итд.“.

Интересантан је и социјални састав стипендиста у време тежњи за уписивањем што више студената из радничких и сељачких породица: 50% свих стипендија додељивано је студентима службеничког порекла, 22% земљорадничког, 13% радничког, 5,4% трговачког, 3,6% занатског и 6% осталог. Према факултетима највише стипендиста радничког порекла било је на Природно-математичком факултету (15%), Економском (13%), Филозофском (14%) итд. Далеко највише стипендиста сељачког порекла било је на Пољопривредно-шумарском (40%), Економском (22%), а свега 10% на Фармацеутском. Студенти из службеничких породица највише су стипендије добијали на Фармацеутском и Природно-математичком итд. Из занатлијских породица највише је студената било на Економском факултету (10%), Ветеринарском (10,5%), Правном (8%), итд. Укупно је, 1947. год., 30,59% студената добијало стипендије, а 1948. 52,6% редовно уписаних. Од многобројних података везаних за стипендирање студената, издвајамо још и онај везан за укупну суму издвојену за стипендирање студената Београдског универзитета 1947. и 1948. год. Прве године савезне и републичке институције су исплатиле 11 450 850 дин., а друге 18 733 050 динара.

Стипендије су биле само „део бриге“ нове државе за побољшање услова студирања на Београдском универзитету. Како је констатовано у једном документу сваки студент је државу у току 1948. год. „коштао“ од 18—24 000 динара, зависно од уписаног факултета. Међу социјалним проблемима проблем смештаја студената био је врло актуелан. Године 1947. у домовима је становало 2 275 студенткиња и студената (379 : 1 896), а наредне године 2 778. У домовима је према проценама било око 20% студената више него што је било места. Колики је проблем био сведочи и податак да су чланови Универзитетског комитета поред осталог имали на задатак убеђивање студената да приме по колегу у домски кревет. Проблем је био тим већи што је Београд после рата оскудевао у простору, а број од 1 000 студената, који су били без домског смештаја, очито није био мали. Смештај у приватним становима био је далеко скупљи од домског. Последњи је 1947. год. износио 300 дин., а наредне 350 динара.

Калорична вредност исхране студената кретала се по годинама: (за ручак и вечеру): 1946—1966 калорија, 1947. — 2 416, 1948. — прво полугође 2 785, а друго 3 000 калорија. Цена исхране у мензама године 1947. је за три оброка износила 850 дин. а за два 750 динара. Наредне године цена је повећана за 100 дин. У мензама се 1947. год. хранило 5 450 студената, а 1948. више од 8 200.

О здрављу студената бринуло је 8 лекара од којих 4 стално запослена и 4 хонорарна, као и петоро помоћног особља. Како подаци показују имали су доста посла. Процент студената оболелих од

туберкулозе са 13% у 1947. год смањен је у наредној на 8%. За лечење и изградњу објеката у опоравилиштима 1948. год. је утрошено 3 800 000 динара. Студенти су имали у опоравилишту на Авали 25 места и 110 места у другим опоравилиштима у земљи. По 150 места већ тада је било на мору и исто толико на Златибору. Укупно је, 1948. год., 1 228 студената боравило у неком од опоравилишта. Према извештајима Министарства просвете настава је већ током 1945. ушла у колотечину код Техничког, Пољопривредног, Медицинског, Ветеринарског и Правног факултета. Најспорије су почињала предавања на Филозофском факултету. Упоредо са консолидовањем наставе вршена је и реорганизација рада на Универзитету, увођењем нових планова и прилагођавањем рада „потребима државе“. Извесни факултети су у тој реорганизацији проширени а отворени су и нови одсеци.

Реорганизација високе наставе отпочела је 1946. год. по наглашеним совјетским узорима. Према првим замислима студентима је била потребна што ужа „специјализација“, али је већ новембра исте године констатовано, да се морају тражити боља решења, јер нема довољно „ни професора, који би могли савладати предвиђени програм, нема уџбеника одакле би студенти учили, студенти су великим делом запослени“. На другој страни све више се осећао недостатак наставног особља. До 1948. год. број наставника се повећао за 14%, а студената за два и по пута. На једног наставника је пре рата долазило 30 студената, а 1948. — 65. Те године на Универзитету је било 122 наставна предмета без наставника, од којих се 107 уопште није предавало, а 15 само повремено. Међу наставницима био је већи број хонорараца, што је, такође, смањивало могућност подизања квалитета наставе. На једног асистента долазило је 105 студената, док је тај број пре рата износио 41.

Изrada програма наставе у 1947. години био је један од основних задатака Комитета за научне установе. Према његовом извештају, Правни факултет је, у току фебруара 1948., извршио ревизију свог наставног плана: укинута је специјализација за две групе правосудну и политичко-административну, а број наставних предмета је од 35 сведен на 26. Како је тада оцењивано новим планом кадрови ће „локом студија добити шире знање своје струке, а ужу специјалност оставити за практичан рад у нашој привреди и државним установама.“ У току II и III тромесечја извршена је ревизија наставних планова и на осталим факултетима. Вршена је по истом принципу, а у њеном провођењу, поред наставника учествовали су и „стручњаци из оперативе“. На Електротехничком одсеку уведена је група слабе струје, на Техничком — технологија гуме, итд.

Током 1948. године донешен је Правилник о режиму студија, који је регулисао упис, обавезно похађање предавања и начин полагања испита на Универзитету и Великим школама. Правилник је одређивао време полагања испита, услове за упис у наредну годину и друго. Од школске 1948/1949. на свим факултетима уведена је настава страних језика: руски језик се предавао као обавезан две године, а један од западних језика, као факултативни предмет, годину дана.

У току 1948. год. по први пут се на летњу праксу ишло према Правилнику о летњој пракси студената. Обавезна пракса била је за студенте Техничког факултета (II и III год.), Пољопривредно-шумарског (III), Медицинског (III, IV, V год.) и Ветеринарског (III год.).

Пракса је била обавезна и за Хемијску и Геолошку групу Природно-математичког факултета.

Изradу наставних програма пратила је и реорганизација Универзитета. У другој половини 1948. год. издвојен је Технички факултет из састава Универзитета и формиране самостална Техничка велика школа, коју су сачињавали: Грађевински, Архитектонски, Машински, Технолошки, Рударски и Електротехнички факултети. Формирана је и Медицинска велика школа са факултетима: Медицинским, Фармацеутским и Стоматолошким. У истој години почело је и издавањем Шумарског одсека из састава Пољ. шумарског факултета и његово израстање у Шумарски факултет у саставу Београдског универзитета. На Природно-математичком факултету уместо 10 група формирано је 5 одсека: математичко-физички, хемиски, биолошки, географски и геолошки. Унутар одсека предвиђене су уже струке, као ужа специјалност. У првој години студија настава се изводила заједнички за све струке, од друге године предавања су била по струкама, док су се у четвртој години слушали предмети само уже струке уз припрему дипломског рада.

Југословенски студенти у Прагу 1945—1948. године

Одмах после ослобођења земље, нашој омладини, указала се могућност произишла из рата и Револуције, да студира у иностранству, и то у познатим универзитетским центрима: у Москви, у Паризу и у Прагу. Овде ће бити речи о студентима који су пошли на студије у Чехословачку, претежно у Праг. То су били млади људи, пет генерација матураната, већином учесници народно-ослободилачке борбе. Међу њима је било носилаца партизанске споменице 1941. год., ратних војних инвалида без руке или без ноге, преживелих логораша из наше земље, Немачке и Норвешке. За прву групу од 120 студената, стипендиста чехословачке владе, избор су вршиле друштвено-политичке организације. Било их је из свих република. Поред њих, било је и стипендиста наше владе, односно установа овлашћених за то, а само мали број ишао је на студије у Чехословачку о свом трошку. У периоду о коме је овде реч, у Прагу и другим универзитетским центрима у Чехословачкој, било је око 360 студената из Југославије. Највише наших студената било је у Прагу. За све нас су биле обавезе исте: да достојно репрезентујемо земљу и да у одређеном року полагамо испите.

Пре поласка за Праг, крајем децембра 1945. године, чехословачки амбасадор приредио је за стипендисте своје владе пријем у Мажестику. Том приликом он је, између осталог, рекао, да ценећи заслуге Југославије у рату и жртве које је поднела у борби против фашизма, Чехословачка жели да ублажи последице рата на тај начин што ће примити одређен број наше омладине на студије.

Следећег дана, са земунске железничке станице, пошли смо у Чехословачку. Највећи број међу нама био је у униформама. Неки су носили споменице, многи су били са одликовањима, а поједо је имао и оружје (пиштољ), тако да се остављао утисак војске која са транспортом креће у одређеном правцу. Последице рата и разарања пратиле су нас на целом путу. Путовали смо дуго, неудобно, са великим застојима, понекад и по 10 часова, али све смо то подносили са ведрином, уз песму, игру и шалу. Међу нама је преовладавао војнички и колективни дух. Храну и све тешкоће смо делили заједнички, тако да смо пут, који је трајао пет дана, поднели лакше но што би иначе.

У Чехословачкој је дочек био братски и пријатељски. На железничкој станици Wilsonovo падргази у Прагу, дочекали су нас пред-

ставници просвете и културе и пожелели нам добродошлицу. У поноћ, аутобусима смо дошли до Тиловог колеја. Пред улазом у колеј (студентски дом) сачекали су нас чешки студенти који су нас такође срдечно и пријатељски дочекали. Они су нам помогли да понесемо своје ствари и да се што пре сместимо у просторије које су нам додељене.

У овом колеју, који је одмах после рата добио назив „Тигров колеј“, пре нас, између два рата, боравили су Југословени који су тада студирали у Прагу. Међу њима је било истакнутих револуционара: Будимир Томовић, Ратко Павловић — Ђићко, Вељко Влаховић, Петар Драпшин, Браца Вајс и други, а неки су одатле отишли у Шпанију као добровољци у шпанском грађанском рату.

Уморни и исцрпљени од пута стигли смо у дане божићних празника, па нисмо могли одмах да добијемо ни стипендију ни карте за радионирано снабдевање. Хранили смо се у мени колеја. Храна је била недовољна. Осим тога, нисмо били ни адекватно обучени за чешку климу, где су зиме много хладније него у нашој земљи. Исцрпљени дугим путовањем, слабо храњени, са лошом кондицијом још из рата, није требало много па да оболимо. Систематским лекарским прегледом, који је организовала чешка студентска амбуланта, код осамнаесторо наших студената констатовани су инфилтрати на плућима. Они су хитно упућени на санаторијумско лечење.

Ипак, жеља за сазнањем је надјачала све тешкоће. Својски смо прионули на рад и треба поменути нашег друга Влатка Брчића, талентованог математичара, који је одмах по доласку организовао курс из математике, у импровизованој просторији, у холу колеја. Тиме је помогао студентима техничких факултета да лакше прате наставу из математике. Поред овога, у колеју су организовани курсеви чешког језика.

Избор факултета био је слободан. Преовлађивале су техничке и природне науке, јер се осећала потреба земље у овим стручњацима. Оно што тада није било уобичајено на универзитетима у Прагу, показале су наше студенткиње уписујући се на разне техничке факултете: машински, електротехнички, технолошки, агрономски, металостругарски и рударски. Примера ради наводимо да је наша другарица Слава Павичић била једина жена која је уписала рударство у Моравској Острави. Према својим склоностима, неки су изабрали студије на музичкој академији, неки су студирали глуму, позоришну и филмску режију.

ПАРТИЈСКИ РАД

Одмах по доласку, почела је да функционише партијска организација. Целокупним животом и радом руководила је Партија.

Далеко највећи број југословенских студената били су чланови Партије и СКОЈ-а. Партијски живот и рад одвијао се по групама одговарајућих факултета, а достојало је и руководство које је координирало овај рад. На састанцима највише је третирано питање учења и постицања што бољих резултата на испитима. У том циљу је спроведена и контрола посећивања наставе. Требало је прихватити се књиге и уџбеника и учити. У прво време велику нам је тешкоћу

представљало непознавање чешког језика који смо постепено учили на курсевима језика, у контактима са чешким студентима, а и у току савладавања стручне материје. Учили смо по кружоцима, и тако се узајамно испомагали.

Партијска организација подстицала је критику и самокритику и била веома енергична у сузбијању појава и понашања који не доликују народним студентима. Неколицини је одузета стипендија и враћени су у земљу због недолучног понашања, али је у неким случајевима и ту било претеривања и грешака.

Да би били у току збивања у свету, да би неговали идејни и теоретски рад, а посебно да би могли да пратимо догађаје у нашој земљи, многа питања из ових области била су предмет проучавања и расправа на партијским састанцима. Детаљно смо проучавали наш Устав, основе политичке економије и социологије, Историју СКПб и увек били информисани о свим збивањима у свету и у међународном радничком покрету.

УДРУЖЕЊЕ СТУДЕНТСКЕ ОМЛАДИНЕ

Напоредо са партијским радом, као друштвено-политичка организација, формирано је Удружење југословенске студентске омладине у ЧСР-у, са седиштем у Колеју Маршала Тита. У руководство удружења изабрани су најспособнији и најактивнији другови и другарице. На функцији председника удружења најдуже су се задржали другови Вељко Видаковић и Живорад Теофиловић, студенти агрономије. Рад удружења се одвијао у секцијама, као што су: културно-уметничка, социјална секција, спортска секција и секција за радне акције. Осим тога, удружење је организовало и наше учешће у многим политичким и друштвеним манифестацијама.

Културно-уметничка секција. Плодан и разноврстан рад ове секције обухватао је припремање предавања из области наше и светске политичке ситуације, са којима су обично почињале приредбе. Имали смо и свој хор који су увежбавали данас познати и афирмисани уметници Живојин Здравковић и Ђура Јакшић. Репертоар хора био је разноврстан. Пре свега, увежбане су наша и чехословачка химна, затим песме из наше народно-ослободилачке борбе и Револуције и друге наше и чешке песме. Фолклорна група је увежбавала кола и игре из различитих крајева наше земље. Осим тога, у овој секцији неговало се и рецитаторство.

Приредбе смо одржавали у Титовом колеју. Биле су веома посећене, а међу посетиоцима су били чешки студенти и наши исељеници. Програм се састојао из реферата о најважнијим савременим политичким збивањима у земљи и у свету, рецитација, песама и фолклорних игара. Нарочито су биле успешне приредбе поводом великих државних празника.

Други вид културно-просветног рада и сарадње са чешким студентима био је у оквиру приредби које су организовали чешки студенти. Оне су се одвијале под општим називом „Беседе“. Њихов садржај манифестовао је борбу против ропства и фашизма, као и слободарски дух Чехословачке. Наше учешће у овим приредбама било је у појединим тачкама са хором и фолклором. Том приликом нам је укази-

вана велика почаст и пажња, што је у ствари била манифестација поштовања према нашој земљи, чије су заслуге у борби против фашизма биле познате. Преко наше културно-уметничке секције, наше удружење је такође сарађивало и са радничком омладином у Прагу.

Социјална секција. Ова секција имала је задатак да се стара о побољшању услова нашег живота, а посебно о исхрани. Намирнице које смо добијали преко карата за рационарану исхрану у Чехословачкој биле су недовољне, због чега је одређена делегација (Нада Трнинић, студент агрономије и Душан Струјић, студент електро-технике) дошла у Београд да надлежне упозна са тешкоћама којима смо били изложени. Савет за просвету издвојио је новчана средства, а намирнице су куповане у фабрикама за прераду хране. Стигла је помоћ из Београда, пун вагон намирница, што је требало уз минималне трошкове рационално искористити. У том смислу организована је менза југословенских студената у Прагу. Управник мензе био је студент машинства Мирко Перовић. Осим две професионалне куварице и економа које смо плаћали, све остале послове у мензи обављали смо сами по одређеном плану, добровољно се смењујући у дежурству.

Спортска активност. Спортска секција је настојала да нас што више активира у спортском духу. У том циљу користили смо физкултурну салу у колеју у којој смо вежбали на справама. За вежбање нам је такође било омогућено коришћење и других физкултурних сала у граду. Одлазили смо и на тренинге пливања у базену, а у току зимских распуста одлазили смо на скијање на Крконоше и у друге скијашке центре. Било је и спортских такмичења за значку физкултурника, tzv „ЗРЕН“, а зато је било потребно да се испуне одређене норме у појединим дисциплинама.

Радне акције. Мада је тежиште нашег рада било учење и савладавање стручних предмета, учествовали смо и у једнодневним радним акцијама. Заједно са чешком омладином одлазили смо суботом, камионима, у рудник Кладно (касније назван Готвалдов рудник). Мушкарци су силазили у окна, заједно са рударима, а другарице су рашчишћавале терен на површини, у оквиру рудника. У току зиме, нарочито у периоду снежних падавина, рашчишћавали смо снег, и оно што је својствено младости — у току свих радних акција певали, заједно са чешком омладином. Учесници радних акција добијали су радне књижице „Ударник рада“ (Ударник праце). У њима је уписиван ефекат рада који је сваки појединац постигао.

Одлазили смо и на стадион Страхов, где смо такође рашчишћавали и уређивали терен. Тамо смо се припремали и за одлазак на пругу Шамац—Сарајево. Радним увежбавањима настојали смо да добијемо што бољу физичку кондицију. Наша бригада „Петар Драпшин“ била је организационо оспособљена још у Прагу, одушевљење за изградњу земље нам није недостајало, и ми смо сасвим спремни дошли на акцију. Прашким студентима су се на овој акцији придружили и студенти из Југославије који су студирали у Моравској Острави и другим универзитетским центрима у ЧСР. Бригада је из Прага, преко Београда, директно дошла на пругу, мада смо сви жељно очекивали сусрете са својима. У бригади је било 160 учесника, од којих су 60 били ударници. Цела бригада проглашена је ударном.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ НАРОДНИ ФРОНТ У ЧСР

Наше удружење студената одржавало је тесну везу и успешну сарадњу са организацијом Народног фронта, који су основали наши иселјеници, дошли између два рата у Чехословачку и ту се настанили. Председник Народног фронта био је Димитрије (Мита) Димитријевић, родом из Ниша. Ова антифашистичка организација одмах је признала Нову Југославију и показала живо интересовање за догађаје у земљи и жељу за сарадњом. Та сарадња била је обострано успешна и развијала се посредством узајамних посета. Они су били на нашим приредбама, посебно о државним празницима, а ми смо узимали учешће у манифестацијама које су они организовали.

Сви наши студенти били су чланови Југословенског народног фронта у ЧСР.

РАЗНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Као европска метропола и због географског положаја, Праг је тада био погодан за многа политичка збивања. Ми смо их будно пратили и у њима учествовали.

Незаборавна ће нам остати првомајска парада 1946. године у Прагу. Поворка је трајала од 9 до 17 часова. У њој су учествовали представници све четири политичке партије које су тада постојале у ЧСР: комунисти, лидовци (народњаци), народни социјалисти и социјал-демократи. Било је делегација из свих крајева Чехословачке. Осим тога, то је била манифестација сељака, радника, интелектуалаца и омладине. Око 17 часова сви учесници дефилеа, нашли су се на Вацлавским намјестима. Тада се, спонтано, са свих страна заорига Интернационала. Сви присутни су је певали, и учесници поворке и посматрачи, тако да је целим Вацлавским намјестима одјекивала њена мелодија. То је била прва прослава Првога маја у ослобођеној земљи, величанствена манифестација победе над фашизмом. У току нашег боравка одржавао се Међународни светски конгрес омладине, на којем смо сви били присутни. Ми смо тада делегирали студенте медицине Мазу Алојза, да у наше име поздрави конгрес. Били смо присутни и слушали и када је говорила Долорес Ибарури, Ла Пасионарија.

Ишли смо да дочекамо Георги Димитрова, приликом његове посете Прагу. Са нашом заставом и транспарентима ишли смо прашким улицама до железничке станице, где смо се састали са бугарским студентима који су студирали у Прагу.

Организована активност испољила се и приликом одржавања Светског омладинског фестивала, са такмичењем хорова и Фолклорних група. Како је фолклорна група из Београда, „Лола Рибар“, имала закашњење на путу, наши прашки студенти, у народним ношњама које су добили из амбасаде, са заставом и сликом друга Тита, одмах су пожурили да их замене и буду на челу делегације. (То је била група студената са Барандова). Фолклорна група „Лола Рибар“ стигла је следећег дана из Београда, такмичила се и добила прву награду.

Када је Маршал Тито боравио у Прагу, у марту 1946. године, већина наших студената учествовала је у обезбеђењу. Овај догађај остао нам је у најдубљем сећању.

Публицитет који је дао овом догађају био је изузетан, па ипак, бледа је слика величанственог дочека који је Праг приредио Маршалу Титу. Тито, икарнација нашег отпора, наше партизанске борбе и Револуције, дочекан је са највећим почастима. Сви југословенски студенти, заједно са напредним и одушевљеним масама чешког народа, дочекали су Маршала Тита уз велике и бурне манифестације на Вацлавским намјестима. И касније били смо свуда тамо где је био Маршал Тито. Били смо присутни на Старомјестским намјестима, где је Тито говорио и положио венац на гроб незнатног јунака. У народном позоришту је у Титову част, одржана свечана представа опере „Продана невеста“. Председници Тито и Бенеш привлачили су непрестано погледе целог гледалишта. На крају представе, дошло је до спонтаних и великих овација.

На стадиону Страхов, где је у част Маршала Тита одржана војна парада, прострујала је вест да ће нас Маршал посетити у колеју. Тито је био међу нама. У прагњи су били, осим наших представника и представници чехословачке владе. Посебно се сећамо министра културе и просвете, члана комунистичке партије, Здењек Неједлија, званог „Дрвени дедица“. Окупили смо се око Маршала, а наш друг Мате Сафтић, студент технике, првоборац и члан партијског руководства, укратко је поднео извештај о нашем раду, о студијама, како смо смештени, како живимо. Друг Тито нам се тада обратио истичући да се ми налазимо у једном великом центру културе и науке и да ћемо ту имати прилике много да видимо и научимо. Саветовао нам је да ту шансу максимално искористимо, јер смо неопходни нашој порушеној земљи коју треба градити. Говорио нам је и о томе да је он некада, овде у Прагу, много научио, радећи у фабрици Колбен Дањек. (Та фабрика је тих дана добила Титову име и носила га до Револуције информбироа). У току разговора, друг Тито је међу нама запазио нашег друга, мајора Радомира Дудића, студента машинства, којем се обратио као старом познанику, а нама објаснио да Дудића познаје као члана пратећег батаљона Врховног штаба.

Ми смо овом приликом отпевали неколико борбених песама. Затим смо, са Титом, играли козарачко коло.

Да је овај наш сусрет са Маршалом Титом био унапред најављен и припреман, сигурно не би био овако спонтан, непосредан и топао. На крају сусрета, дали смо другу Титу обећање да ћемо својим радом и учењем достојно репрезентовати своју земљу и вратити се као добри стручњаци.

АЛБАНЦИ

У току друге године нашег боравка, у Праг је стигло шездесет студената из Албаније. С обзиром да нису имали припремљен смештај, дошли су у Титов колеј. Примили смо их другарски, са много размевана. Капацитет колеја већ је био испуњен нашим и чешким студентима. Да би им обезбедили пристојан комодитет и удобност, наши студенти су били принуђени да спавају по двојица у кревету, а

неки су се сместили у фискултурној сали. Касније, да би албански студенти могли трајно да остану у Титовом колеју, један број наших студената био је пресељен у импровизовани колеј на периферији Прага, на Летну. Осим тога, омогућили смо Албанцима да се хране у нашој мензи. Као што је већ наведено, намирнице су пристизале из Југославије, а скоро сав посао у мензи почивао је на добровољном раду студената. Албански студенти нису учествовали у добровољном раду у мензи, већ су се понашали као гости у хотелу. Они су дошли у Праг када смо ми већ имали организован живот и рад, тако да им је дружење са нама било од огромне помоћи. Поред исхране и смештаја, примали смо их и у наше кружоке за учење и преносили им наше стечено искуство и знање.

РЕЗОЛУЦИЈА ИНФОРМБИРОА

Завршила се школска 1947/48 година, био је крај јуна 1948 године. Живот наших студената одвијао се уобичајеним током. Тих дана, у оквиру спортских активности, завршавали смо нека такмичења за значку фискултурника. Враћајући се са стрелишта, где се такмичило у гађању пушком, сазнали смо од продавца новина вест да је Информациони биро комунистичких партија на седници у Букурешту, осудио нашу Партију, друга Тита и наше руководиоце. Купили смо новине и возећи се трамвајем читали текст Резолуције. У колеју Маршала Тита затекли смо наше другове и другарице, који су, такође преко радија сазнали за ову вест. Били смо узбуђени и огорчени. Смагнали смо да није ништа могло бити срамније и безочније од негирања наше народно-ослободилачке борбе и њених руководиоца. Свуда, на сваком месту, у студентском дому и на факултетима, били смо јединствени у осуди клевета које су биле садржане у Резолуцији.

Наши другови Чеси, припадници Комунистичке партије ЧСР, преко ноћи су променили свој став према нама. Покушавали су чак и да нас придобију за ставове Резолуције, а ми смо се жестоко опирали овој бесмислици.

Одмах по појави Резолуције, у сали Југословенске књиге, одржан је састанак са нашим амбасадором Маријаном Стилиновићем. Мада нико од нас није веровао у било коју тврдњу Резолуције, ипак је било потребно да нам се објасни каква је позадина оваквог акта према нашој земљи. Друг Стилиновић нам је потресним гласом укратко објаснио позадину Резолуције. Осетили смо се погођени и били веома узбуђени. Многи су плакали, а један друг је чак гласно заридео. Но то је био само тренутак слабости. Одмах се испољила наша борбеност и отпор. Устали смо и манифестовали Титу, нашој Партији и нашој земљи. Веровали смо да градимо социјалистичко друштвено уређење и за такву будућност смо подносили жртве. Наша другарица, првоборац, Ајша Садиковић, студент машинства, која је у четвртој непријатељској офанзиви остала без половине стопала на обе ноге услед смрзавања, рецитовала је тада песму Скандера Куленовића „Мајка Кнежпољка“. Ово је она чинила више пута и пре тога на многим нашим скуповима, али је овога пута ефекат био најснажнији.

По завршетку ове манифестације заједнички смо кренули у град и возећи се трамвајем у дом, пркосно певали наше партизанске песме. То смо чинили и следећих дана, у трамвајима и на улицама, а народ нас је шапато храбрио и давао нам подршку. Велику подршку чешког народа доживели смо, такође, када су наступали наши фискултурници на Свесловенском слету који је тих дана одржавао у Прагу. Већ само најављивање југословенских фискултурника изазвало је плесак и одобравање публике, а када су, на крају своје тачке, фискултурници својим телима исписали на стадиону Титово име, настале су праве овације, сличне онима када је Тито био у Прагу.

Међутим, званични став Комунистичке партије ЧССР-а био је против нас. Новине су и даље биле пуне клевета. Појавили су се тобож неки нови теоретичари који су бивали сваки даном безочнији у нападима на нашу земљу. Наши другови Албанци, којима смо пре тога уступили своје собе, своје кревете и примили их у своју мензу, показали су се као следбеници Резолуције. Али и даље су се хранили у нашој мензи, али и игнорисали нас, бојковали, па чак и отворено клеветали.

Као што смо рекли, у Прагу је постојала организација Народног фронта Југославије. Њен председник Мита Димитријевић, који се декларисао против Резолуције био је ухапшен и малтретиран. Никада није изашао из затвора. Осим њега, били су ухапшени и дуго задржани у затвору неки наши студенти који су се тамо затекли и били против Резолуције. Некадашњем председнику Народног фронта Југославије у Прагу, Мити Димитријевићу, родни град Ниш се одужио. Једна улица носи његово име.

После изласка Резолуције у Прагу је боравио наш научник и писац, Ректор Београдског универзитета, Стеван Јаковљевић. Посетио нас је у Титовом колеју. С њим смо такође имали незабораван сусрет, срдчан и пријатељски. И он је изражавао своје негодовање и несллагање са Резолуцијом.

После Резолуције, наши студенти су почели у групама да се враћају у земљу. Неки су још полагали испите, оверавали семестре или обављали друге важне послове на факултетима. Вратили смо се скоро сви. Остало их је само пет-шест, но и они су се касније покајали.

Услед велике ангажованости на студијама нисмо имали времена да упознамо тековине чешке културе. Наш повратак био је нагао. Радило се о људима који су сваки задатак, као револуционари, озбиљно прихватили. То су биле генерације студената које су у рагу показале велику борбеност, истрајност и спремност на племените жртве. У току студија — красиле су их исте врлине. Зато су резултати које су постигли на студијама у Прагу и по повратку у земљу, веома импресивни. Требало би много времена и простора да се у најкраћим цртама прикажу успеси ових генерација. Уопштено говорећи, из групе прашких студената знатан је број оних који су постали доктори наука, академици, много професора универзитета, високо цењених и познатих уметника, друштвено-политичких радника. Многи су добитници високих признања и награда, седмојулских, октобарских и других, носиоци ратних и мирнодопских одликовања. Додајмо и то да се за скоро све може рећи да су били на руководећим местима и самопрегорно доприносили изградњи земље.

На крају, требало би нагласити и ово: нас, некадашње студенте у ЧССР, који смо тамо били у периоду од 1945. до 1948. године, везује грајно другарство, братство и јединство. Ми смо расути по целој нашој земљи, али смо у сталној вези. Оних који сада живе у Београду је највише и често се састају. С времена на време, окупљају и све остале. То су незаборавни сусрети на којима се евоцирају успомене на део младости која је заједно проведена у учењу и припремама да као стручњаци учествују у изградњи земље.

ДРАГАН АЛЕКСИЋ

Студентски Београдског универзитета на радним акцијама 1945—1947. године

Примена добровољног рада била је веома важан извор за обнову земље у првим послератним годинама. У условима недостатка финансијских средстава и недовољне техничке опремљености мобилизација маса за добровољне радне акције била је основни начин за реализацију амбициозно замишљених планских циљева. У свим тим акцијама учешће омладине било је далеко најмасовније, а њен допринос огроман. Све радове сеоска, средњошколска и студентска омладина вршила је мимо својих редовних обавеза, тако да се није осетио никакав поремећај у њиховом раду и учењу.

У радним акцијама, у време обнове, изградње и Првог петогодишњег плана, узео је учешће велики број студената Београдског универзитета. Прве добровољне радне сате београдски студенти су дали за обнову својих факултета, одмах по ослобођењу Београда. Главни народно-ослободилачки одбор Србије је, почетком децембра 1944, одредио Комисију за обнову Универзитета, која је имала задатак да уз остале послове предузме све мере за техничко оспособљавање Универзитета, за што скорији почетак наставе на факултетима.¹⁾ Оправка оштећених зграда, оспособљавање кабинета, уређење спортских терена, сакупљање инвентара и др. био је основни задатак који је Комисија ставила пред студенте. Физичким радовима и ситним поправкама приступило се одмах по ослобођењу, средствима и радном снагом самог Универзитета. Да би се окупило што већи број студената и постигао бољи радни учинак, радови су организовани кроз такмичење. Такмичења су организована између појединих факултета и година студија, у окупљању што више студената у радне бригаде и давању што већег броја радних дана у добровољном раду. Такмичења су организована у етапама; обично је завршни рок радова био неки значајан датум (Дан ослобођења, Дан републике, почетак неког конгреса и сл.).

Систематско организовање студената за радне акције почело је почетком 1946. године. У то време, рад на Београдском универзитету већ је ушао у нормалне токове. Привремена руководства на Универзитету замењена су сталним; почео је рад културних и спортских друштава. На општој конференцији студената Београдског универ-

¹⁾ Архив Србије, фонд Ректорат Београдског универзитета, Комисија за обнову, фасцикла 1, 905/45, стр. 1. (у даљем тексту Архив Србије, Комисија); ише о томе М. Митровић, Рад Комисије за обнову Београдског универзитета, Београдски универзитет у предратном периоду, народно-ослободилачком рату и револуцији, Београд 1983, стр. 178—190.

зитета, 20 јануара 1946, основана је омладинска организација београдских студената — Народна студентска омладина (НСО).²) Образован је Универзитетски одбор и донета резолуција у којој су истакнути најважнији циљеви Организације — да подстиче студенте у учењу и учешћу у бригадама које би убрзале радове на обнови Универзитета. Одбор је руководио свим секцијама, међу којима и посебно организованом Секцијом за обнову.

У 1946. у целој земљи је организован низ локалних, републичких и савезних радних акција, на којима је учествовало 2 200 београдских студената. Прва велика савезна радна акција била је изградња пруге Брчко—Бановићи, дуге 92 km, коју је на себе преузео Централни одбор УСАОЈ. У њеној изградњи учествовало је 62 000 младих из Југославије и око 1 800 омладинаца из 22 земље.³) Од средине јула, по завршетку испитних рокова на факултетима, на изградњу пруге упућено је шест бригада са Београдског универзитета, са укупно 1 600 студената. Пре тога, у мају и јуну месецу, на пругу је отишло 150 студената одређених за културно-просветни рад. Истовремено са изградњом пруге Брчко—Бановићи, омладина Србије је радила на прокопавању мреже канала у Посавини, дуге 41 km. У овим радовима су узеле учешће две бригаде Народне студентске омладине Београдског универзитета са 400 бригадира. Једна бригада београдских студената учествовала је и у прикупљању лековитог биља у Срему.

После успешно завршене прве акцијашке године, на Пленуму Централног већа Народне омладине Југославије, истакнут је огроман значај и важност добровољног рада омладине у обнови и изградњи земље. Због тога је предвиђено да се у наредној години још већи број омладинаца ангажује у радним акцијама.

У 1947, почетком реализације Првог петогодишњег плана развоја народне привреде, омладинске радне акције су достигле огромне размере. У добровољним радовима у овој години узело је учешће 280 000 омладинаца и омладинки. Укупна вредност објеката, које је изградилa омладина у 1947, премашује три и по милијарде динара, што представља 13% од укупне вредности радова изведених у првој години Првог петогодишњег плана.⁴) Студенти Београдског универзитета били су ангажовани углавном на два велика градилишта: изградњи пруге Шамац—Сарајево и фабрике машина алачљика „Иво Лола Рибар“ у Железнику.

Главни покретачи акција за окупљање студената у радне бригаде биле су организације КПЈ и СКОЈ на Универзитету. Оне су преко НСО вршиле мобилисање студената за радне акције.⁵) Још крајем јануара 1947 на Универзитету је формиран одбор који је руководио припремама за предстојећу акцијашку годину. Образовани су штабови бригада. Културно-просветни референти су образовали стручне и уметничке екипе и прикупљали материјал и књиге за приредбе и предавања. На основу дотадашњих искустава Одбор је израдио планове за културно-просветни, стручни рад, физкултуру и учење сту-

дената на акцијама. Истовремено је НСО путем штампе, билтена, зидних новина и других расположивих средстава вршила агитацију за уписивање студената у радне бригаде. Непосредно пред полазак студената на акције спроведена је „недеља организовања бригада“. Захваљујући овим припремама, на Универзитету се за радне акције јавило 10 500 студената и 282 професора и асистента, пет пута више него у претходној години.

Пропорционално величини градилишта, београдски студенти су највећи број бригада дали у изградњи пруге Шамац—Сарајево, дуге 242 km. Ово је био највећи објекат Првог петогодишњег плана, изграђен за седам и по месеци искључиво радом 212 000 омладинаца из Југославије и преко 6 000 бригадира из 42 земље.⁶) Због учешћа омладине у њеној изградњи ова пруга је названа „омладинском пругом“. У њеној изградњи узело је учешће 19 студентских бригада из Београда, са 6 350 бригадира.⁷)

Друга по значају радна акција на којој су учествовали београдски студенти, била је изградња фабрике машина алачљика у Железнику. У њеној изградњи је учествовало сто омладинских бригада, са преко 15 500 омладинаца. Радови су почели 21 маја 1947, а фабрика је пуштена у рад 1. јануара 1948. године. У овој радној акцији учествовало је пет бригада студената Београдског универзитета и по једна на изградњи „филмског града“ и „пионирске пруге“, са укупно 652 студента.⁸)

Осим у физичким радовима студентске бригаде су у радним акцијама велики допринос дале и у културно-просветном и стручном раду. Трајно масовно окупљање омладине пружило је изванредне услове за одржавање културно-просветне активности и стручних курсева. Тако су градилишта постала велике омладинске школе. На радним акцијама је учествовало највише омладине са села, углавном без основних знања, са 15—20% неписмених. У саставу бригада, по деоницама и градилиштима, налазиле су се екипе састављене од студената, које су путем кружока, предавања, секција и алфаветских течајева пружила основна знања радничкој и сеоској омладини.

Недостатак стручног кадра на радним акцијама у извесној мери је попуњен студентима технике. Студенти архитектуре су свој удео у радним акцијама дали још пре почетка радова. Израдом идејних скица и пројеката и њиховом разрадом на вежбама, у оквиру наставног плана, већ на самом факултету, уз помоћ професора, припремала се, пре почетка радова, изградња планских објеката.

Пре доласка радних бригада на градилишта студенти завршних година и апсолвенти Медицинског факултета су, уз помоћ лекара, организовали санитарску и епидемиолошку службу у бригадама. Санитети су организовани по узору на војни санитар. Одмах по доласку бригадира, ове екипе су вршиле превентивне мере: шишање, купање, вакцинасање против трбушног тифуса и давање атлебина против маларије.

Студентске радне бригаде су на акцијама проводиле по месец и по дана у току лета. Радно време је било шест сати, а остало време провођено је у културно-просветном раду, предвојничкој обуци, предавањима, стручном раду и физкултури. Са организовањем стручних

² Народни студент, бр. 1, 26. фебруар 1946, стр. 3.

³ О омладинској радној акцији Брчко—Бановићи видети Д. Међовић, Економски значај добровољног омладинског рада, Револуционарни омладински покрет у БиХ, Сарајево 1984, стр. 82.

⁴ Исто, стр. 84.

⁵ Крајем 1946. на Универзитету је било 1 474 члана КПЈ и 1 127 чланова СКОЈ. Они су своју политичку линију спроводили преко НСО, која је окупљала преко 90% редовних студената. (Извештај Универзитетског комитета Месечног комитета, 10. децембар 1946). Архив Србије, Комисија, фасцикла 1, 905/46.

⁶ О изградњи пруге Шамац—Сарајево видети М. Митровић, Омладина Србије на изградњи пруге Шамац—Сарајево, Револуционарни омладински покрет у БиХ, Сарајево 1984, стр. 103—111.

⁷ Народни студент, бр. 40, 5. децембар 1947, стр. 3.

⁸ Д. Међовић, и. д., стр. 82; Народни студент, бр. 40, 5. децембар 1947, стр. 6.

курсева, само на друзи Шамац—Сарајево, изашло је преко 20 000 квалификованих радника. Један део предавача на овим курсевима били су студенти. Студенти ликовне академије су додељивани свим бригадама, где су, осим организовања ликовних кружока, израђивали на стотине скица, цртежа и слика у уљу, које су предавали Одељењу за уметност и културу, а један део објављивали у листовима и часописима. Студенти Музичке академије су у радничким и сеоским бригадама оснивали хорове, а студенти Драмског студија стварали дилегантске групе, окупљајући омладину, која је врло често први пут у живому слушања о режији, глуми и рецитацији. Студенти Пољопривредног факултета су предавали на баштованским курсевима, а њихове колеге са економије радиле су у интендантским одељењима. Уз све наведено, студенти су често одлазили у села, давали приредбе сеоској омладини, помагали јој у изради зидних новина и учествовали на њиховим конференцијама. Студентима на радним акцијама није изостала помоћ другова који нису били директно укључени у радне бригаде. Њихово ангажовање огледа се нарочито у време припрема акција, у агитацији и стварању фондова за опремање бригада. У време извођења радова они су путем штампе и других средстава информисања обавештавали јавност о живому и раду бригадира на градилиштима. У жеку радне сезоне НСО је једну четвртину свог листа „Народни студент“ посветила радним акцијама.

Осим усвојења новог стила рада, кроз такмичење, студентима је учешће у радним акцијама било драгоцено да знање стечено на факултетима обогате практичним искуствима. Само присуство великог броја студената на радним акцијама имало је, поред економске, ширу друштвену и културно-просветну улогу, како систематски организованим радом тако и самим мешањем и заједничким животом са сеоском и радничком омладином.

МИРКО АРСИЋ

Студентски догађаји 1968.

(Узгредне напомене)

„Ми смо са јуном стекли морални и политички кредит, капитал који ћемо, ако будемо умели, моћи да искористимо за оживљавање, за развој демократских односа, демократизацију Универзитета, јачање прогресивних снага у земљи. Није сигурно да ћемо у томе успети, али присутан је потенцијал, морални капитал који смо тада стекли. С друге стране, јун је, ја то отворено кажем, политичка хипотека. Он је оставио и неке негативне последице, створивши нека дубоко закорсњена предубеђења, неповерења против којих се још увек није лако борити. Хоће ли превагнати једна или друга страна — то није ничим унапред одређено.“

Др Бранко Прибићевић (1969)

Шта је година 1968.? У круговима прогресивне јавности, убрзо после студентске буре, било је популарно гледиште по коме је ова година аутентично отеловљење „историјског ума“, да се зато и догодила, те да након ње ништа не може бити као раније. То је и разумљиво, јер су „луде шездесете“ свуда у свету биле у знаку особеног радикалистичког заноса и морала. Једноставно, мислило се да су млади читав један свет насиља и репресије потпуно одгурнули у страну и да је човечанство напоскон узело судбину у своје руке. И кад се остави по страни својеврсно самозадовољство актера и учесника студентских конгестација, остаје утисак да су оне, у великој мери, актуелизовале феномен тзв. револуционарног романтизма, што, само по себи, много казује о њиховом карактеру и смислу.

Но, код нас и нема неких нарочитих неспоразума када је реч о узроцима и значењу студентских немира у свету. Неспоразуми настају када се пређе на домаћи терен. Уместо покушаја да се потражи

одговор на кључно питање — шта је била и у чему је смисао студентске акције '68. у Југославији, често се прибегава давању одговора на споредно питање: да ли су студенти уопште смели да се побуне и да изађу на улице? Људи сумњиве политичке фантазије најпре ће политички дискредитовати студентске демонстрације (говорећи, на пример, о студентским нередима, док ће им израз „студентски немири“ сасвим измицати), а затим ће друге цинично уверавати у то да су оне дело политичког подземља („улице“, како кажу) — и ништа више! Има у том маниру интерпретирања студентских јунских догађаја много безнадног политичког конзервативизма: студенти су сумњив и субверзиван „елемент“ и са њима се треба немилосрдно, силом обрачунавати. На жалост, оваквом резону наседали су и поједини учесници многобројних студентских штрајкова и демонстрација на предграђном Београдском универзитету. Али, има ту још нечега. У социјалистичкој Југославији нису студенти увек нудили прогресивни програм, већ су били и „послушна маса“ (или, чак, „први ешалон“) у рукама националистичких снага (у Хрватској 1971, на Косову крајем 1968, у пролеће 1981 године)

Ваља стога одговорити на неколико питања која, по многим, задиру у саму бит јунских студентских немира и превирања '68. у нашој земљи

Прво, да ли су јунски догађаји били аутохтони, или су само одјек „студентске мими револуције“ на Западу? Друго, у чему је смисао јунског „племенитог заноса“ студенага? Намеће се и питање: какви су идејни и политички учинци „дрвеног јуна“?

У одговору на ова питања важно је истаћи да је заиста мали, готово занемарљив, број интерпретатора наше '68. који сматрају да је она увезена. У ред интерпретација тог типа изразито иде, рецимо, мишљење филозофа Данила Пејовића¹) по коме су студентске побуне у појединим земљама далеко од сваке инвентивности и оригиналности. Он у том смислу заступа дотле екстремно гледиште да тврди: под претпоставком да у САД није било студентског оспоравања „свега и свачега“, у Европи — па, дакле, и у Југославији — не би ни дошло до студентских немира. Испада, тако, да је свако своју '68 увозио из понеког иностранства (Европа из САД, ми из Европе) и штаблонски копирао готове узорне Уздикући на ниво принципа крајње формалне моменте, Пејовић пише:

„— Свеучилиште у Паризу проглашено је „Аутономним пучким свеучилиштем“;

— Свеучилиште у Франкфурту прогласило се „Црвеним свеучилиштем Карла Маркса“;

— Универзитет у Београду (слиједећи франкфуртски примјер) проглашава се „Црвеним универзитетом Карла Маркса“;

— Свеучилиште у Загребу проглашено је „Социјалистичким свеучилиштем Седам секретара СКОЈ-а“.

Уосталом, за оне који сматрају да су јунске демонстрације увезене, цео проблем је крајње једноставан — узроци нису у нашем друштву већ негде другде, а пошто су негде другде, онда је депласирано свако размишљање о суштини и значењу тог споља наметнутог политичког чина. (Та врста критике '68 заслужује шири коментар, па ћемо о њој коју реч више)

Извесно је да студентски бунт у свету није могао да остави мирним и равнодушним многобројне наше суграђане, а поготово не радознале и „авантури“ традиционално склоне југословенске студенте. Међутим, извесно је и то да је „ваљаних“ разлога за њихов демонстративни излазак на улице било и у самој стварности југословенског социјализма. Неколико догађаја је коинцидирало, па је једино у том смислу могуће говорити о веома условном — више психолошком а мање политичком — утицају студентских немира у Европи на нашу '68. Ваљимо зато поглед на време непосредно пре јунских демонстрација.

У мају 1968. Ђуро Ковачевић²) „први човек“ Савеза студената Југославије, упозориће тако на то да је на духовна и политичка кретања међу нашим студентима погрешно гледати као на „моду или спољни утицај“. Демагогија ове врсте, сматра он, не води никуда: из видног поља нестају противречности и напетости у сопственој стварности. „Све је добро ал' се не да поправити“, рекао би афористичар.

Уочи студентских догађаја, у политичкој јавности, нарастају, може се рећи, два фронта: једни су за то да се страсти смире и да се не дира у постојеће стање ствари, док су други све незадовољнији свакодневицом као, у суштини, „лошом садашњошћу“. Нешто се ваља иза брда! Ковачевићев претходник, Будо Лазовић³) разговетно „очишава“ кривуље те атмосфере: „Студенти не могу бити одвојени од друштвених токова. Морам рећи да и код нас има схватања да су студенти пре свега нека немирна и бунтовна категорија грађана и настоји се да се тај немир — без обзира на његов карактер — заустави, али без стварног учовавања шта значи и чему тежи. То је сигурно веома штедно. То је одлика бирократског става који види страх и угроженост од свега новог и бори се за очување свог привилегованог положаја који је основни хоризонт бирократије“.

Трагајући за одговором на питање да ли су јунски догађаји „увозни“ или наш феномен, Ђорђевић Ускоковић, један од њихових учесника и бољих познавалаца, десенију и по касније, пише да се у то време у нашем друштву, услед многих раскорака и противречности, нагло почело да манифестује незадовољство ширих размера, па је, како се изразио, фидиљ конфликтивности, иако бездимно, све више догоревао. „Политизација студената видно је расла из дана у дан целе '68. Оно што се у Европи већ догађало могло је овде нас само да „стиљски инспирише“, а подстицаја је, дакле, било и „изнутра“ довољно“.

Све у свему, теза по којој је наша, '68. увезена није много уверљива. Поуздано се чак може говорити о томе да је ову годину изнедрила сама наша, према новим процесима отворена, стварност. Заправо, јунске демонстрације су еклатантан пример, како би се у политичком жаргону рекло, лутања и колебања у једном демократском, али и конфликтном друштву какво је, нема сумње, југословенско социјалистичко друштво.

Ваља, наиме, знати да се у годинама које су кулминирале изласком студената на улице отворено поставља питање основних вредности нашег друштва. Куда иде југословенски социјализам — многи као да су „тестирали“ сами себе. Привредна и друштвена реформа, започета јула 1965. године, од које се много очекивало, избацила је у први план мноштво проблема, дилема и недоумица. Токови расло-

¹ „Критика“ бр 7, сепар-коловоз 1969, Загреб.

² „Борба“, 18. мај 1968.

³ „Вечерње новости“, 11. мај 1968.

јавања друштва и појава идејне дезоријентације и СКЈ били су све очигледнији и — драматичнији У „Историји Савеза комуниста Југославије“ у том смислу је истакнуто: „Тешкоће и недоследности у спровођењу привредне реформе водиле су умножавању тешкоћа и условљавале конфликтне ситуације у друштву, нарочито током 1968. године“.¹⁾

Идеали једне револуције нису напуштени, али се, и поред најбољих намера, не остварују консеквентно, бар не у мери у којој су реално остварљиви. Са становишта животне ситуације великог броја људи, свакодневица је у знаку несхватљиве стихије. Професор Мирослав Печујлић је средишни проблем времена прегнантно формулисао: „Јер могуће су и стварно су се десиле две врсте деградације. Једна настаје када се изгуби циљ, када се падне у замку стихијског тока, свакодневног прагматизма, а друга настаје када се изгубе из вида реални, могући путеви остваривања циљева, ма колико они били племенити“.²⁾

На споро и тегобно остваривање појединих социјалистичких норми и на њихово, често и драстично, релативизовање и кршење реагује се жустро и веома радикалистички, што здраве циљеве — то само на први поглед звучи парадоксално — још више удаљава од постојеће стварности. Слате status quo-а сваку поље оштрију критику очигледних деформација и одступања од тзв. револуционарног курса дисквалификују као атак на социјализам и његове вредности. У суштини, у годинама о којима је реч могуће је говорити о стварном сукобу двеју политичких линија и тенденција: једне бирократске (која је водила у национализам) и друге, демократске (чији су про-тагонисти одлучно проговорили у познатом Писму 1972. године).

Међу младима су популарни разговори не само о идеалима револуције већ и о стварности социјализма, која је грубља, мање идеална. Међутим, вера у идеале није помућена. Рани, сиромашни социјализам „силази“ с пиједестала историје. С њим одлази, чини се — заувек, и бирократски социјализам са својим „оствареним“ илузијама и идеалима. Стреле критике академска омладина упућује према друштву и аномалијама у њему, али објективно и према властитим догамама и заблудама о социјализму. На ту двозначност студентске критике указује Вељко Влаховић када, обраћајући се студентима, каже: „Револуција је слична уметности. Када уметник заврши своје дело, незадовољан је и ствара ново... И ви сте у неким стварима незадовољни јер тежите модернијем, савременијем, савршенијем друштву. Само, упитајте се да ли се понекад можда не обрачунавате са неким својим представама о социјализму који сте, у свом младачком ентузијазму, представили сувише идеалистички“.³⁾

У заносу остваривања једног револуционарног пројекта искрели су многобројни проблеми који највише критикују оне који на социјализам гледају као на бесконфликтно и идиллично друштво. Са ауторитативних политичких места често се упозорава на то да прогресивне снаге друштва не би смеле да дозволе да их ново стање друштвених и политичких чињеница збуњује и деморалише. На мети изразито негативне ипониране критике су: бирократизам и привилегије, социјалне разлике и богаћење путем разних машинација, не-

заноселост младих, расипништво и потрошачка грозница, мито и корупција. Идеали су једно, а реални живот нешто друго, ту и тамо и нешто сасвим друго.

Воде се неувичајено отворене расправе о социјалним разликама и неједнакостима у југословенском социјализму. Наше друштво се раслојава не само због неједнаких и различитих услова рада радничке класе, него и због могућности стицања знатних материјалних вредности изван рада, мимо расподеле према раду. Вредносна лествица нашег друштва као да се раствара, топи. Процеси социјалних деоба добијају све јасније обриси: на једној страни су привилеговани, имућни и мање-више отмени, на другој они који једва састављају крај с крајем. На Београдском универзитету је у то име лансиран и симболичан израз — „нова богаташка елита“.

Идеја коју је у једној расправи о друштвеној неједнакости у нашем друштву исказао студент Бубе Ракић често ће се, у критичком контексту, помињати у току и после '68. Он је дословце рекао: „Нека то буде и уравниловка, али ако не можемо да направимо један систем који ће правилније да распореди наше друштвено богатство, онда је боље да останемо на нивоу егалитаризма. Ја сам за шаку пиринча, али да је сви имамо, а не да неко једе кавијар а неко шаку пиринча“.⁴⁾ Ракићево запажање не би се смело схватити буквално — као дисонантни апел да се југословенско друштво неизоставно и што пре приклони доктрини и идеологији „једнаких стомака“. Ову у темпераментној дискусији и журби изречену идеју ваља разумети као и сваку племениту мисао чија је Ахилова пета, — реалност. Социјалне разлике су прекорачиле критичну тачку и док друштво не постане богатије треба водити рачуна о егзистенцијалној ситуацији људи, а не да мањина, метафорички речено, ужива у кавијару а да већина једе пиринча, јер је то највећа морална деградација револуције. Зато је недопустиво да се овај, у бити етички, исказ олако тумачи и дисквалификује као нескривено залагање студената за егзистенцијални социјализам и примитивни комунизам.

Негативна феноменологија садашњости друштва оштро се прелама на Универзитету. Шта се збива на студентској политичкој сцени — У Београду, рецимо? Студентски „прваци“ често говоре о легитимности политичког притиска. Демонстрације су један од облика политичког притиска коме се прибегава онда када су, како каже Алија Ходић, исцрпљени уобичајени начини деловања и када су студенти убеђени у то да су њихови захтеви реални и остварљиви.

Стигли смо тако до питања Ђорђија Вуковића [у „Студенту“ од 21. маја 1968. године: „Шта раде студенти? Спремају ли још нешто сем испита? Како се осећају? Ево питања која многе (сада) код нас увелико интересују, питања која се не постављају без извесне стрепње“. Вуковић је пророчки закључно да су битна обележја ситуације у којој ће се револуционарне манифестовани на најрадикалнији начин — „напетост и могућа конфликтност“.

Студентски немири код нас трајали су седам дана. Почели су у ноћи између 2. и 3. јуна 1968. године, а завршени 9. јуна. Још првих дана демонстрација студенти Београдског универзитета, на коме су оне биле најмасовније и најбурније, формулисали су, заједно са групом професора, Акционо-политички програм. У његовом првом делу захтева се хитно доношење

⁴⁾ У брошури „Друштвена неједнакост у социјализму“.

¹⁾ „Историја Савеза комуниста Југославије“, стр. 413, Издавачки центар „Комунист“, „Народна књига“ и „Рад“, Београд 1985.

²⁾ У брошури „Друштвена неједнакост у социјализму“, „Комунист“, Београд 1968.

³⁾ Према писању „Борбе“ од 23. маја 1968.

мера којима ће се смањити социјалне разлике и елиминисати привилегије, брже решавати проблеми незапослености и отклањати бирократизам, онемогућити дезинтеграција друштвене својине, неоправдано богаћење појединаца и група, шпекулисање становима. Истовремено, овде је одбачен став „не знамо шта хоћемо, али знамо шта нећемо“, па се, на пример, тражи доследно остваривање расподеле према раду, одређивање најмањег и највећег личног дохотка, национализација неоправдано стечене имовине, самоуправљање од општине до федерације, демократизација друштвених и политичких организација, посебно Савеза комуниста и средстава јавног информисања итд.

У другом делу овог документа истиче се на реформи школства, самоуправној организованости високог школства, стварном учешћу студената у самоуправљању, већој улози науке, Београдског универзитета и студената у одлучивању о путевима друштвеног развоја.

Као што је познато, студентима и читавој јавности обратио се, 9. јуна, преко ТВ, Јосип Броз Тито истакавши, између осталог, да је студентски револт настао спонтано, али и то да је у току демонстрација дошло до „инфилтрирања оних елемената који су хтели да ову ситуацију искористе у своје циљеве“. Тито је том приликом рекао да је 90 одсто студената поштена омладина која је изван друштвеног живота: „То је било погрешно. Ми смо њих оставили саме. Ту своју грешку ми сагледавамо“ Титов говор студенти су поздравили са највећим одобравањем. Заузели су козарачко коло. На великом митингу у Студентском граду, који је одржан одмах после Титовог говора, ректор Београдског универзитета др Драгиша Ивановић истакао је: „Признање које нам је вечерас изрекао наш друг Тито обавезује нас да га оправдамо и да надокнадимо оно што смо у настави изгубили“. Студентима се обратио и секретар Универзитетског комитета СК др Жарко Булајић: „Ово наше друштво нема веће снаге него што је млада генерација. Чули смо ријечи повјерења Председника Републике. То је наша највећа пobjеда“. У ноћи између 9. и 10. јуна студенти су се заправо осећали као да су извршили своју „мисију“. Али, тиме није стављена тачка на '68.

Јунски сукоб, већ на први поглед, оличавају студенти и њихови наставници, на једној, и репрезенти легалних друштвених институција и организација, на другој страни. И једни и други претендовали су на то да буду равноправни политички субјекти и саговорници. Ипак, јун '68 прекорачује сујете и страсти и једне и друге стране. Студентском акцијом дефинитивно је срушен мит о социјализму као бесконфликтном друштву — и то је, по свему судећи, највећа тековина '68. У току демонстрација разлике између оних који су се побунили и оних који су чином побуне били готово запрепашћени само су у нијансама. Критика коју су студенти упутили друштву и Савезу комуниста означавана је као морална и прихватљива. Највиши политички руководиоци говоре да је јун израз наших властитих слабости и колебања, а посебно деформација у друштву, које ваља енергично пресећи, јер компромитују револуцију и социјализам. У познатим Смерницама подржани су студентски захтеви за убрзанијим самоуправним и демократским развојем нашег друштва, као и захтеви за одлучнијим решавањем неповољног материјалног и друштвеног положаја студената и младе генерације уопште. Али, то је једна раван овог проблема. У ствари, „подвожњак“ на Новом Бео-

граду, где се милиција сурово обрачунала са студентима, није више једини симбол јунских збивања. Друга кардинална тачка '68. је Филозофски факултет у Београду. Многи овај факултет сматрају главним кривцем за „немиле јунске догађаје“. Читава политичка акција и иде у том правцу. Оцењујући да се један број комуниста Филозофског факултета већ дуже време отворено супротставља линији СКЈ, Градска конференција СК Београда 19. јула 1968. распушта огранке СК на катедрама за филозофију и социологију овог факултета.

У току студентских демонстрација, за све време вреле јунске седмице, није било политичких вођа, на једној, и бунтовне масе, на другој страни, бар не у уобичајеном смислу те поделе. То је била једна самосвесна генерација. Нема сумње, она ће у аналима нашег социјализма то и остати. Пишући о специфичностима југословенске омладине шездесетих година, поједини социолози с правом примећују да је реч о генерацији која је рођена и одрасла у социјализму, али и о првој постсталињистичкој генерацији која има „растерећене и еманциповане представе о могућностима аутентичног социјализма“. У том смислу један круг интерпретатора потенцира да је јун '68 историјски тренутак обрачуна са догматским и бирократским снагама, али и време — што није мање важно — отворене и несвакидашње критике малограђанских и синобуржоаских тенденција и појава у нашем друштву. Јунским чином, тврде они, студенти су подржали демократско-самоуправну оријентацију друштва и прогресивне снаге у Савезу комуниста Југославије.

Међутим, по другом схватању, у свом утопијском ангажовању за једно праведније социјалистичко друштво студенти су „објективно“ били за етатистички социјализам и за бирократски начин регулација друштвених конфликта. Логична консеквенца оваквог гледања на збивања '68. јесте да су студенти били против привредне и друштвене реформе (а бити против реформе значило је бити против социјализма и самоуправљања).

Као посебно издваја се мишљење да је тзв нова левица код нас, која је себе хтела да политички промовише управо 1968. године, отворила широк простор за наступ националистичке деснице, јер су еминентни представници наше нове левице (првенствено филозофи и социолози окупљени око часописа „Praxis“ и „Филозофија“), беспомислено критикујући постојеће, превиђали и игнорисали тзв. национални моменат југословенске социјалистичке револуције. (Но, то је посебна прича о којој не бисмо овом приликом)

У реконструкцији и валоризацији једног политичког догађаја треба збиља имати у виду битне моменте пројекта измене свега који су понудили његови актери. У јуну '68 студенти, наиме, нису нудили пројект радикалне измене свега него су, револтирани спорим, компромисним и антиномичним остваривањем прогресивних друштвених опредељења, критиковали властито друштво — и једино зато они одговарају пред историјом — актуелизујући при томе политичку суштину и смисао Програма СКЈ.

Без обзира на то што су збивања у току и 'одмах после јуна омогућила да се уче и дубље осветле поједини егзистенцијални проблеми нашег друштва, ваља истаћи да прогресивне социјалистичке снаге није много привлачила идеја о томе како да се на најбољи начин искористи антибирокаратски потенцијал студентске критике и акције. Због тога је, како каже академик Предраг Вранишки,⁴⁾ Партија 1968. пропустила једну велику шансу.

Како је дошло до тога да су прогресивне снаге нашег друштва погрешно политички вредновале смисао 1968. године? Несумњиво, ова година припада „реду“ феномена који су, попут елементарне непогоде, шокантни сами по себи: људи су се нашли у једној новој ситуацији и то их дезоријентисало и блокира. Потом, није мало оних који су се прибојавали да се јунски немири можда могу поновити. Најзад, време псеудолиберализма и национализма раних седамдесетих година бацило је ново светло и на '68. годину: она је година левог (читај: демагошког и квазиреволуционарног) притиска који се не разликује од политичког притиска било које друге природе, националистичког рецимо.

Јун 1968. представља први послератни масовни и аутономни излазак омладине на позорницу друштва. А за то, што после јунског бунта и на први поглед видљива друштвена позадина оправданог студентског незадовољства почиње да бледи и ишчезава, најмање су криви студенти и њихови професори. озбиљна политичка грешка направљена је оног тренутка када се свака критика стицања читавих малих богатстава с оне стране рада и појачаног раслојавања југословенског социјалистичког друштва олако почиње да дисквалификује као критика с позиција сиромашног социјализма, нивелаторског егалитаризма и етатизма.

Испало је да су југословенски студенти против привредне реформе само зато што су у јуну '68. оштро критиковали бирократску узурпацију друштвене моћи и агресивни наступ г'зв. средњег слоја код нас („нова богаташка елита“). Реформа је заиста морала да буде стављена ад акта, али њеном краху кумовали су на првом месту, идејна дезоријентација и колебања у друштву, а тек онда и критика која је, у једној прегрејаној друштвеној атмосфери, на рачун робне производње и тржишне стихије у социјализму долазила из редова студената и од стране појединих њихових професора

ЂОКО СТОЈЧИЋ

Београдском универзитету у превазилажењу кризе нашег друштва припада иста онаква улога какву је имао у оружаном делу наше револуције

Ових дана, пролазећи београдским улицама, можемо видети један плакат са алармантним упозорењем: „Науку да не буде касно!“ Плакат је штампан управо поводом универзитетских јубилеја: осамдесетогодишњице оснивања и четрдесетогодишњице рада КП (СК) на Универзитету у социјалистичкој Југославији. Овај плакат, поред којег пролазимо као поред многих других, носи у себи једно од битних обележја нашег времена: буђење наше свести и стрепњу над судбином и положајем науке у нашем друштву.

Свакако да је горућа нема данашњег рада Универзитета недовољна интегрисаност Универзитета као научне институције и креативног потенцијала у укупни живот друштва. Нажалост, ствари тако стоје да се о неинтегрисаности Универзитета у развојне токове друштва може говорити, не као о тренутној појави већ као о хроничној болести нашег високог школства

Да би се овом стању нашао прави лек мора се претходно дати одговор на питање: какав је наш однос према науци, знању и стручности и колико наука учествује у развоју производних снага и повећању продуктивности рада као и у увећавању националног богатства

У делима Светозара Марковића на једном месту налазимо осуду обичаја који се био усталио тих година. Наиме, ради се о оном ружном обичају да ђаци на дан завршетка разреда, или целокупног школовања, у великом одушевљењу бацају у реку или блато своје удбенике, свеске, учила. Тај чин је у свести ондашње младежи имао „ослобађајући“ карактер. Млади су се „ослобађали“ књиге као симбола стеге и обавезе, дакле нечега што и нема своје природно место у животу. Светозар Марковић критикује ову појаву видећи у њој клицу дубљих, значајнијих односа који ће касније одредити неповољан положај науке и књиге у српском друштву. Марковић је видео каква је улога науке у развоју неких европских земаља. Оправдано је стрепео да ће неповољан статус научне мисли у развоју српског друштва имати суштинско значење. Указивање на овај детаљ „ослобађања“ од књиге говори у којој мери је Светозар Марковић био испрен посматрач и аналитичар друштвених појава.

Помисање овог детаља са бацањем књига била би само историјска анегдота када и данас не би постојали слични облици ослобађања од „терета“ књиге. Данас бисмо могли разговарати у којој мери је

⁴⁾ „Марксизам и социјализам“, стр. 204, „Либер“, Загреб 1979.

књига свакодневни пратилац нашег рада и живота. Схватање по коме је књига краткорочна човекова обавеза, онолико колико је трајање обавезног школовања, имплицира у најширем смислу став према знању, науци, култури уопште, духовности у најширем смислу

Модерна друштва стварају атмосферу перманентног дружења човека и књиге.

У нашим савременим условима ово „ослобађање од књиге“ има неке далеке сличности са нашом појавом учења за диплому или борбе за диплому која касније, у животу, постаје кључ успеха и замењује знање, рад и књигу. „Учење за диплому“ је продукт нашег новог негативног менталитета

Сваки аналитички разговор о положају науке и неопходности присуства научне мисли у свим производним, цивилизацијским и друштвеним токовима наше заједнице довео би нас до заједничког закључка о Универзитету као месту интегрисане научне мисли која се дисперзивно шири на све стране и одлучујуће утиче на целокупни развитак друштва. Разуме се да се мисли да у таквој ситуацији Универзитет има могућности да и сам утиче на ефикасност примене научне мисли у привреди, здравству, просвети, култури итд. Најгора варијанта Универзитета је да Универзитет заврши своју мисију спечаном предајом дипломе у руке дипломираног стручњака. Још гора варијанта Универзитета јесте „универзитет-острво“. То стање наступа онда када је Универзитет као научна и просветна установа ограђена и изолована од друштва. У таквој отцепљености од друштва и самодовољности Универзитета могу пресушити све креативне везе науке и живота.

Универзитет мора дати довољно увсравања да се способни и талентовани стимулишу на свим пољима рада. У науци мора да постоји стваралачко надметање а не равноправност неједнаких. Јер, медиокритет и таленат никада не могу бити у науци равноправни

Идеја о писању историје Београдског универзитета дошла је у задњи час. Та књига, када буде доступна јавности осветлиће незаобилазну и судбоносну улогу Београдског универзитета у нашој револуцији. Актери значајних догађаја су још у животу, њихова сећања су још свежа. Морамо их чути, забележити њихово виђење времена, ликова и збивања. Сведоци и учесници на специфичан начин одсликавају своје време. Иако се неопходност историјске дистанце признаје она не мора бити пресудна у писању историје. Сведочења савременика имају карактер и обезбеђивања непосредне и веродостојне документације

Наш савремени развитак се не може ни замислити без свестраног и потпуног учешћа Београдског универзитета. Имали смо прилика да се упознамо са импресивним чињеницама о улози Београдског универзитета у оружаном делу наше револуције. Нормално би било да и у мирнодопском развоју нашег друштва Београдски универзитет има исту такву улогу. У том смислу предлажем да једна од тема следећег симпозијума буде: „Улога науке у превазилажењу кризе југословенског друштва“. Обавеза Београдског универзитета је да одговори на ово питање пред лицем целокупне југословенске јавности

У време наше економске и друштвене кризе Београдски универзитет има снага и могућности да понуди овом друштву способне стручњаке и кадрове како би се нашем развоју дао нов импулс а odstrанила импровизација, волонтаризам, одсуство економских законитости у привредном животу, како би се интелектуалним снагама дало више простора и могућности за деловање у циљу бржег просперитета нашег друштва. Београдски универзитет ту улогу треба и сам да избори јер му она по природи ствари и припада.

ПРИЛОЗИ УЗ КЊИГУ I

*Делатношћ „Студентске задруге за кредит
и штедњу“ у Ужицу (1940. године)*

Избијањем рата у Европи, народима Југославије је, поред фашистичке опасности, запретила и опасност да буду увучени у рат на страни Енглеске и Француске. Југословенска влада уједињене српске и хрватске реакционарне буржоазије, формирана на основу споразума од 23 августа, предузела је нове мере против антифашистичког и демократског покрета. Поред осталог, допуном Закона о заштити државе увела је концентрационе логоре за комунисте у Билећу, Лепоглави, па и у селу Међуречје, крај Ивањице, у ужичком крају.

У таквој ситуацији КПЈ је нешто изменила тежиште своје акције. Не занемарујући фашистичко угрожавање независности Југославије, Партија истиче борбу против империјалистичког рата, против увлачења Југославије у тај рат као могућност да њени народи борбом остваре такву владу која би задовољила њихове основне националне, економске и политичке захтеве, а истовремено се у спољној политици ослонила на СССР.¹⁾

Ужичка партијска организација, као и већина организација у земљи, била је углавном спремна да се без тешкоћа укључи у спровођење овакве оријентације. И да се у акцији и организационо оснажи и прошири свој утицај. Савлађујући краткотрајну кризу после полицијске провале јула 1937, ужичка организација је средином 1939. обезбедила руковођење масовљеним синдикатом, јединственим покретом радничке, студентске и ђачке омладине и уживала наклоност већег дела осталих грађана, без обзира на отпор или устезање њихових самозваних политичких и других првака. Један од организатора скојевског и широког масовног омладинског покрета у Ужицу био је и студент права Миливоје Јечменица, члан КПЈ од 1939, и први секретар МК и Окружног повереништва Скоја, од 1939. до средине 1940. године.²⁾

У снажењу целокупног омладинског, посебно студентског, покрета у Ужицу од средине 1939. значајну помоћ пружали су и комунистички студенти Београдског универзитета, који су ферије проводили у Ужицу. Најактивнији међу њима били су Слободан Пенезић,

¹⁾ „Историја СКЈ“, издање „Комунист“, Београд, 1985, стр. 162, 164, 166.

²⁾ Рукопис М. Ж. Аврамовића: Раднички покрет у Ужицу 1929—1941, стр. 41. Миливоје Јечменица (Ужичке, 1919 — XI 1941, Љубовија), студент права. Члан КПЈ од 1939. године. Један од организатора оружаног устанка у ужичком крају. Као заменик комесара 2. златиборске чете Ужичког НОП одреда погинуо 26. новембра у борби против немачких јединица које су надирале према седишту Ужичке републике.

Душан Вишић, Миладин Поповић и други.³ Тако су током лета 1939. године, у сарадњи са глумачки надареним члановима УРУГ „Абрашевић“, студенти приказали позоришни комад Милана Ђоковића „Вода с планине“, с критиком сеоске бирократије, по свим среским местима и у неким селима ужичког округа.

ПОЧЕТАК РАДА СТУДЕНТСКЕ ЗАДРУГЕ

У одсуству архивског материјала не може се сасвим веродостојно приказати рад студената током зиме 1939—1940. године. Нови облик њиховог организовања представљала је Задруга за кредит и штедњу због лакшег формалног регистравања код судских, а не код полицијских власти. Она је основана, вероватно, крајем 1939. године када је сасвим обновљена партијска организација развила широку активност међу ужичком омладином. Сви су изгледи да је Задруга током наредне зиме одржала више културних приредби у Ужицу и околним среским местима са програмом који су сачињавали једноночница А. Чехова „Женидба“ и више појединачних и колективних сатиричних рецитација Змаја и других аутора.⁴) Полицијске власти нису оставиле писани траг о свом интересовању за студентско деловање, вероватно зато јер није имало видљиво опозиционо обележје. Њихова пажња је, како сведоче документи, била окренута према јачању синдикалног покрета који је 1939. чврсто стао на ноге, обухватајући скоро све индустријско и занатско радништво. Власти су биле забринуте због успешних штрајкова пекарских, металских, дрводељских и обућарских радника, а у 1940. и опачарских, кројачких и берберских радника, и протеривале из града оне које су сматрале главним организаторима.⁵)

Само, остало је трага о појачаној заједничкој акцији полиције и Министарства просвете на сузбијању деловања Партије и Скоја међу средњошколском омладином. На крају је, 4. марта 1938. године, усвојен Правилник о сузбијању комунистичке и друге разорне пропаганде међу школском омладином.⁶)

Начелство среза ужичког тек од почетка маја 1940. писмено бележи своју заинтересованост за рад студената.

Све незгоде за полицију су почеле, како начелник обавештава Управу Дринске бановине, 4. маја 1940. када су функционери Студентске задруге за штедњу и кредит поднели представку Градском поглаварству у Ужицу да им се дозволи одржавање концерта у хотелу „Златибор“. На захтев Градског поглаварства, Начелство је дало мишљење да концерт не би ни у ком случају требало одобрити. Најпре зато што из неких тачака концертног дела програма, прикривен у сатиричкој форми, провејава дух марксизма. Затим, стога што су подносиоци представке задојени марксистичким духом, јер су Студентску задругу за кредит и штедњу основали и прого-

колисали код Округног суда, не ради остваривања саме сврхе задруге, већ ради што успешнијег рада на пропаганди комунизма под видом легалности.

Упркос оваквом начелниковом мишљењу, а да га о томе није ни известио председник ужичке општине Димитрије Вучићевић је одобрио да се концерт одржи. На начелникову интервенцију да дозволу ипак повуче, председник општине је одвратио да је из програмских гачака избацио све сумњиве ставове, па да нема никакве опасности, јер ће се грађанство искидати од смеха. Уосталом, сву одговорност преузима на себе

Тако је, до одржавања ове приредбе, на дан 5. маја, комунизам, по начелниковој оцени, био у граду Ужицу и околини сузбијан од стране полицијске власти енергичним репресивним мерама, „тако да је владало опште мишљење у грађанству да се та хидра више неће смети појавити ни у једној прилици.“⁷) Комунистички карактер рада приписао је Задрузи срески начелник под утицајем поверљивог извештаја Управе Дринске бановине још од 16. јануара 1936. Као права сврха оснивања ових задруга навођено је окупљање комунистички настројене омладине ради комунистичке пропаганде и изигравања прописа Закона о удружењима, зборовима и договорима, тј. избегавање полицијског надзора над радом удружења-задруге.⁸)

Студентски концерт је очигледно порушио ову самопопадљиву полицијску оцену заснивану на попуном незнању да се раднички покрет у Ужицу и ужичком крају толико учврстио, ојачао и оспособио да, у складу с општом оријентацијом Партије на стварање јединственог антифашистичког фронта под њеним руководством, крене у јавну политичку офанзиву коју је, с малим прекидом током лета, водио све до капитулације старе Југославије Најједноставније је било да цела акција јавно почне преко добро организоване скојевске групе која је руководила Студентском задругом под председништвом Филипа Марјановића. Организовање студената, на сугестију партијског руководства, најлакше се могло спровести у виду задруге за кредит и штедњу, уствари, за међусобно помагање приходом од културно-уметничких и сличних приредаба, уз регистрацију код Округног суда, без непосредног одобрења полицијских власти. Сам концерт, у оквиру дозвољене активности, није, наравно, могао да добије никакво марксистичко обележје. Али је хумористично-сатирична жаока кроз песму и штедњи, уствари, за међусобно помагање приходом од културно-уметничких и сличних приредаба, уз регистрацију код Округног суда, без непосредног одобрења полицијских власти. Сам концерт, у оквиру дозвољене активности, није, наравно, могао да добије никакво марксистичко обележје. Али је хумористично-сатирична жаока кроз песму и штедњи, уствари, за међусобно помагање приходом од културно-уметничких и сличних приредаба, уз регистрацију код Округног суда, без непосредног одобрења полицијских власти. Сам концерт, у оквиру дозвољене активности, није, наравно, могао да добије никакво марксистичко обележје. Али је хумористично-сатирична жаока кроз песму и штедњи, уствари, за међусобно помагање приходом од културно-уметничких и сличних приредаба, уз регистрацију код Округног суда, без непосредног одобрења полицијских власти.

МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЗА ОСЛОН НА СОВЈЕТСКИ САВЕЗ

Студентски концерт је представљао само најаву, а општа политичка акција почела је првим манифестацијама за ослањање Југославије на Совјетски Савез, али и за осуду многих владиних поступака. На дан 12. маја, око 19.30 часова увече, као и сваког дана, седело је пред кафаном Милоша Љубојевића доста гостију и слушало

³ Поверљиви акт Начелства среза ужичког упућен 3. јуна 1940. II управном одељењу Управе Дринске бановине, архив НМТУ, инв. бр. 10036, 1—2.
⁴ Поверљиви извештај Управе Дринске бановине упућен 16. 01. 1936. Начелству среза ужичког, НМТУ, инв. бр. 8130.

¹ Душан Вишић (Ђурђевац, Ваљева, 1919 — XII 1941, Ужице), студент технике. Живео у Ужицу. Члан КПЈ. Један од водећих организатора устанка у ужичком крају. Политички комесар 1. рачанске чете и касније и батаљона. После пропасти Ужичке републике заробљен и стрељан од ђотићеваца.

Миладин Поповић (Ђорџе, Рогатица, 1920 — XI 1941, Пожега), студент медицине. Живео у Ужицу. Један од организатора устанка у ужичком крају. Командир чете и заменик команданта Ужичког батаљона Ужичког НОП одреда. Погинуо код Пожеге у одбрани Ужица од четничког напада.

² Успено казивање дато аутору фебруара 1986. године.

³ „Раднички покрет ужичког краја“, стр. 280, 281, 282.

⁴ Чланак Ангелине Станизиновић, „Ужички зборник“, бр. 3, 1974, стр. 206, 207, 210.

вести преко Радио-Београда Очекујући вести пред кафаном се скупило и доста радника, студената, гимназиста и учитељаца. Када је саопштена вест да је у Москви потписан трговински споразум између Југославије и Совјетског Савеза, почели су да се извикују поклици: „Живео савез са Совјетским Савезом“, „Доле раг“, „Живела Совјетска Унија“, „Доле скупоба“, „Доле капиталисти“, „Доле полиција“, „Живела слобода“

Из ове групе издвојио се студент Добрило Петровић и са гомили коцки, које су биле припремљене за поплочавање главне улице, проговорио неколико реченица у вези са потписивањем уговора, при том величао улогу Совјетске Русије као заштитнице свих Словена и позвао присутне да то јавно и манифестују. На тај позив почела је да се образује поворка која је кренула са Жигног трга, испред кафане Љубојевића, ка хотелу „Златибор“. Градски стражари су мирно посматрали кретање поворке са око стотину учесника. Уместо стражара интервенисали су жандарми после чега су се манифестанти мирно разишли.

У поверљивом извештају од 13. маја Управи Дринске бановине Начелство среза ужичког је оценило да су већину учесника сачињавали левичарско оријентисани радници и студенти. Саопштило је како је у истрази утврђено да су покретачи акције углавном били студенти Добрило Петровић и Миодраг Аврамовић и обућарски радник Војин Петровић, један од вођа радничких синдиката и да је против њих и других осумњичених покренут кривични поступак. Школским властима је достављен списак ђака који су учествовали у манифестацијама. Указано је да до ових манифестација не би ни дошло да су одмах интервенисали градски стражари. Међутим, председник општине Д. Вучићевић им је наредио да ништа не предузимају против манифестаната⁹⁾

Дан касније Начелство извештава Управу да су три наведена покретача заједно са још 16 другова кажњени на по 15 дана затвора о свом трошку и да су „казну одмах наступили“. Истовремено, преноси истражни закључак да ова манифестација није била припремљена, већ да је избила спонтано, под утиском вести о потписаном споразуму.¹⁰⁾

Незадовољно примљеним подацима, Министарство унутрашњих послова, односно његово Одељење за државну заштиту је, преко два узастопна акта, тражило да ужички срески начелник хитно достави имена свих ухапшених лица са подацима о њиховом ранијем политичком држању и детаљно извести како је поступљено од стране школских власти против ђака који су учествовали у овим манифестацијама¹¹⁾

Одговарајући на захтев Министарства, ужички срески начелник саопштава кратке политичке биографије 21 оптуженог учесника манифестација, иако је стварно кажњено само 19 манифестаната. У списку са налазило 14 радника, већином функционера или истакнутих чланова синдиката, један учитељ — Желимир Ђурић, од октобра секретар Окружног комитета КПЈ за Ужице и шест студената. Поред два раније наведена били су ту још и: Слободан Пенезић, Александар Тодоровић, Миљивоје Јечменица и Гвозден Јованчићевић. Међу шест лица са списка, која су још 25 јануара 1940.

⁹⁾ Поверљиви акт Начелства среза ужичког упућен 13. маја 1940, Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 10030.

¹⁰⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 14. маја 1940. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 10031.

предложена за конференцију односно концентрационе логоре, налазила су се и два студента — Добрило Петровић и М. Аврамовић. Уз обавештење да нико од гимназијских ученика није кажњен за учешће у манифестацијама, начелник саопштава да је управа Учитељске школе 20. маја казнила 28 левичарски оријентисаних ђака. Искључена су: на две године — два ученика, на једну годину — осам ученика и ученица. Укорима је кажњено 15 ђака. Казне искључења и укора добило је још 10 других ученика, заправо Љотићевски оријентисаних.¹²⁾

Последњим извештајем о манифестацијама срески начелник преноси Управи Дринске бановине оцену да су покретачи манифестација чланови Студентске задруге. Уз то окривљује председника општине Д. Вучићевића да је својим благонаклоним понашањем дао погледна члановима Задруге да буду „слободнији“ у „свом деструктивном деловању“¹³⁾

У ствари, срески начелник је направио два погрешна закључка. Прво, да су манифестације биле спонтаног карактера. Тако је то само могло да изгледа. Али, оне су биле припремљене по упутству окружног партијског руководства. Друго, да су студенти били покретачи.

Снажењу борбеног духа међу градском омладином осетно је допринело дуже бављење у затвору за варошицу ипак велике групе комуниста и симпатизера. То се постизало учешћем омладинаца у доношењу хране ухапшеницима. Али и сазнањем да су добро организовали лично и колективну хигијену, идејно васпитни рад (индивидуално читање напредне литературе, политичко-теоријске расправе) и забаву. До полицијске забране, младеж се сваке вечери окупљала око затвора да чује револуционарне песме ухапшеничког хора, који је, случајно, био састављен од добрих певача.¹⁴⁾

ПОЛЕТ У МАСОВНОМ ДЕЛОВАЊУ ДО КАПИТУЛАЦИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Студенти су, заједно са осталим комунистима и симпатизерима, првенствено омладинцима, учествовали у више заједничких општих и сопствених политичких акција којима је Партија обојила целокупан живот у Ужицу и околини, све до капитулације Југославије. У складу с општом партијском директивом да се омладина окупља и организује манифестационо-политичке излете у ужичка села и студенти су учествовали у два излета током лета 1940. Један такав излет је изведен у јулу, у село Горјане, под геслом сусрета радника и сељака. Раднички омладинци су, по договору, оправљали пољопривредни алат, студенти и ђаци су одржали културну приредбу, а сеоски омладинци донели су храну. Погајно припремљеним

¹¹⁾ Поверљиви акти Министарства унутрашњих послова упућени 15. и 20. маја 1940. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 10032, 10031.

¹²⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 21. маја 1940. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 10035/1, 2, 3.

¹³⁾ Гвозден Јованчићевић (Гостиница, Ужице, 1919—1961, Међуречје—Колашини), студент праоа. Члан КПЈ од 1941. Борац Ужичког НОП одреда. Носилац „Споменице 1941“. Од 1942. у заробљеништву у Норвешкој. Погинуо при обављању службене дужности директора Завода СР Србије за техничку помоћ.

¹⁴⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 3. јуна 1940. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 1035/1, 2.

¹⁵⁾ Рукопис М. Ж. Аврамовић, и. д, стр. 43.

одласком и повратком преко стотину младих, била је онемогућена свака полицијско-жандармеријска интервенција.¹³⁾

Жандармеријска патрола је, међутим, онемогућила извођење припремљеног програма на масовном радничко-омладинском излету у оквиру традиционалног народног вашара на Белој земљи, 11. августа. Изведеном истрагом жандарми су утврдили да је у излету учествовало око стотину лица. Његове окривљене организаторе, студента Добрила Петровића и радника Војина Петровића, казнили су, 13. августа, за прекршај наредбе о привременој забрани зборована и скупова, са по 1000 динара глобе, или 20 дана затвора о свом грошку.¹⁴⁾

У пуном напону активности затекла је партијску организацију у Ужицу полицијска провала која је због повреде правила конспирације у илегалном раду, сасвим неочекивано, избила 24. августа, на ужичкој главној улици, случајним узапћењем илегалног партијског материјала. Специјално послати агенти Управе града Београда ухапсили су у Ужицу и Пожеги 23 лица, међу којима су сасвим сигурно седморица били чланови Партије, 13 ванпартијски комунисти и симпатизери, двоје из родбине ухапшених и један ухапшени букач. Међу њима су се налазила и четири студента: чланови КПЈ — Добрило Петровић и Миодраг Жико Аврамовић, и скојевци Миливоје Марић и Александар Тодоровић. Иако је међу комунистима изазвала непријатно изненађење, ова провала није нанела већу штету и поремећај у партијској, уже организационој и широј, масовној делатности. Сви комунисти, организовани и неорганизовани, изложени мучењу држали су се, на супрот неким друкчијим примерима из сличне провале у 1937. години, достојно свог назива. То је значило да је Партија била оснажена новим кадром способним за достојанствено држање пред класним непријатељем, без обзира на претрпљено мучење.¹⁵⁾

Два студента — Добрило Петровић и Миливоје Јечменица су у својству чланова Окружног комитета (пре тога су били чланови Окружног повереништва од 1938. односно од 1939.) учествовали у раду једне Окружне партијске конференције одржане, вероватно у септембру, у Ужицу за избор делегата за Пету земаљску конференцију КПЈ и друге конференције одржане у оближњем селу Буару на којој је усвојен програм рада на основу закључака Пете конференције.¹⁶⁾

Студентска задруга се последњи пут појавила у јавности путем приредбе за дочек Нове 1941. године, с програмом који је имао антифашистички и антиратни карактер, па је, због тога, и изазвао полицијско реаговање. Најпре, зато што је сала хотела „Златибор“ одисала антиратним духом: серпентине и лампиони били су повезани картонским исечцима авиона, тенкова, бомби, пушака и топова. Затим, што су извођачи политичког „вранца“ малу демонстрацију направили тиме што су у току певања само гласом наговештавали оне речи које је раније цензурисала полиција. На основу пријаве

¹³⁾ Исто, стр. 55.

¹⁴⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 18. 08. 1940. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 1913.

¹⁵⁾ М. Ж. Аврамовић, Полицијска провала у ужичком крају 1940, „Ужички зборник“, бр. 3, 1974, стр. 228, 229, 239.

¹⁶⁾ Миливоје Марић (Својино, Ужице, 1919 — лето 1941, Београд), студент медицине, члан КПЈ. У данашња припрема за устанак ухватила га немачка полиција и стрељала.

¹⁷⁾ „Раднички покрет ужичког краја“, и. д, стр. 289.

присутног полицијског писара, М. Ж. Аврамовић је кажњен са 10 дана затвора.¹⁸⁾ Нешто касније је срески начелник пренео Управи Дринске бановине информацију свог потказивача да су декорације за забаву левичарских студената биле изграђене у канцеларији шефа секције за трасирање железничке пруге Београд—Котор, инжењера Шпира Бошковића, а да је главни организатор ове приредбе био студент Александар Тодоровић.¹⁹⁾

Студенти су дан после своје успеле политичке забаве, 1. јануара 1941, учествовали у демонстрацијама које је партијска организација организовала поводом забране рада синдикалне организације УРССЈ, када је смртно рањен радник Фабрике оружја и муниције Радоје Марић, секретар Окружног комитета Скоја. Али, нико од њих није се налазио међу 23 ухапшених и кажњених радника.²⁰⁾ Студенти су учествовали и у сахрани Радоја Марића у његовом селу Добри до. Полиција је са по десет дана затвора казнила говорнике на овој сахрани: раднике Вуколу Дабића и Љубишу Веснића, и студента Миодрага Жика Аврамовића.²¹⁾

Студенти су се налазили међу организаторима и потписницима претставке која је, на иницијативу Окружног партијског руководства, односно ЦК КПЈ, крајем децембра 1940. године послата, председнику владе Драгиши Цветковићу. Овом претставком захтевало се да се наши грађани који су учествовали у шпанском грађанском рату и после се налазили у француском концентрационом логору у Гирсу пусте на слободу и да им не дозволи повратак у домовину. Управа Дринске бановине је 3. јануара 1941, сагласно захтеву Министарства унутрашњих послова, наредила ужичком среском начелнику да пронађе покретачке акције и с њима поступи по закону. У одговору од 2. фебруара начелник извештава да је претставку отписао и њен иницијатор био студент права Александар Чизмић, познати комуниста, који је учествовао на демонстрацијама 1. јануара, а на дан сахране Радоја Марића, 3. јануара, носио испред поворке трнов венац. Студент права Реља Словић је наведен као још један потписник претставке.²²⁾ (Нажалост засад се није могло пронаћи више веродостојних података о овој значајној акцији коју је, према сећању савременика, подржало стотинак грађана).

Студенти су учествовали у дотад најмасовнијим, манифестацијама у граду поводом 27. марта. Један од два спонтано истурена говорника био је у име омладине и студент М. Ж. Аврамовић, али без директиве да истакне и улогу Партије. Због пропустиа да се учесници чврстије повежу с радничким покретом, ПК КПЈ за Србију је упутио критику Окружном руководству.²³⁾

¹⁸⁾ Лично сећање аутора.

¹⁹⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен Управи Дринске бановине 2. 02. 1941, НМТУ, инв. бр. 1926/1.

²⁰⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 3. 01. 1941. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 1928.

²¹⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен Управи Дринске бановине 6. 01. 1941, НМТУ, инв. бр. 1929.

²²⁾ Љубиша Веснић (Горјани, Ужице, 1920 — VIII 1941, Дрежничка градина, Ужице), кројачки радник, секретар ОК СКОЈ-а и члан ОК КПЈ за Ужице. Борац Ужичког ПОП одреда. Погинуо у борби против Немаца.

²³⁾ Поверљиви извештај Начелства среза ужичког упућен 2. 02. 1941. Управи Дринске бановине, НМТУ, инв. бр. 1926/2.

²⁴⁾ Александар Чизмић (Рогатица, 1920—1985, Београд), студент права. Члан КПЈ од 1940. године. Носилац „Споменице 1941.“ Један од организатора устанка у ужичком крају. Вирац 2. пролетерске бригаде. После ослобођења начелник Окружног одељења ОЗН-с за Ужице, зам. начелника УДБЕ за Београд. Од 1959. био генерални директор „Интерекспорта“ у Београду.

²⁵⁾ „Раднички покрет у ужичком крају“, и. д, стр. 292. Лично сећање аутора.

Ужичко партијско руководство је сасвим јасно и енергично деловало на дан немачког напада на Југославију. Оно је, 6. априла, организовало омладински митинг на брду Пора, изнад Ужица. После говора студената Добрила Петровића, Миливоја Јечменице и Миодрага Жика Аврамовића о неопходности одбране земље, организована одбрана града копањем ровова и заклона, била је изабрана посебна делегација Раднику Витомиру Чворовићу и студенту Филипу Марјановићу и гимназијској матуранткињи Вери Јелић стављено је у задатак да од Команде војног округа затраже да у војску приме и омладинске добровољце. Понуда је била одбијена образложењем да за пријем не постоји никакво наређење.²⁵⁾

У радничком покрету Ужица између 1929. и 1940. године студенти су, појединачно и колективно, преко својих организација, а под вођством КПЈ и Скоја, непрекидно играли видну и истурену улогу, коју им је омогућавао њихов релативно независан друштвени статус. У периоду од 1939. својом непрекидном активношћу у Ужицу су се истицали: Миливоје Јечменица, Гвозден Јованчићевић, Филип Марјановић, Александар Чизмић, Александар Тодоровић, Вера Јелић, Миодраг Жико Аврамовић и други.

Највећи део у овом прегледу наведених и других, наименованих студената, с боравком у Ужицу и на студијама у Београду, учествовао је и у организовању устанка 1941. и у њему суделовао од самог почетка

²⁵ Исто, стр. 293. Лично сећање аутора. Витомир Чворовић (Краварница, Гуча, 1906—1979, Београд), опанчарски радник. Живео и у Ужицу. Члан КПЈ од 1927. Синдикални функционер. Носилац „Споменице 1941.“ Борац 2. пролетерске и 3. санџачке бригаде. После ослобођења био члан ОККПЈ за Ужице, савезни посланик, председник Градског НО одбора у Титовом Ужицу, члан Савета СР Србије.

Вера Јелић (Прокупље, 1922), пре рата живела у Ужицу, матуранткиња ужичке гимназије. Носилац „Споменице 1941.“, борац 3. санџачке бригаде. После ослобођења радила у ОЗН-и и УДБИ Београда. Као пензионер живи у Београду.

БРАНКО ПОПОВИЋ

О једној студентској колонији студената Београдског универзитета у Охриду 1940. године

На Београдском универзитету уочи рата су постојала два удружења која су се бавила организацијом масовног и јефтиног летовања за студенте. То су били: летовалишни и ферилални савези. Први, непосредно руковођен КПЈ, а други под њеним делимичним утицајем. Летовалишне колоније студентског летовалишног савеза биле су лоциране: у Петровцу на мору, Охриду, Делницама и Макарској. Већ с пролећа сваке године почињала је активност летовалишног савеза са рекламним плакатима и штандом за пријаве и упис на појединим факултетима. Летовалишни савез је имао предност јер су као што је познато, народни студенти (комунисти), и уједињена студентска омладина имали преовлађујући утицај на студенте и на располагању инвентар као и стручну радну снагу из својих мензи (општа студентска менза, медицинска менза, агрономска, војвођанска и јеврејска менза).

Студенти су се обично опредељивали за оне колоније које су биле ближе местима одакле су потицали, али постојали су и други разлози који су утицали на њихово опредељење (по партијском задатку, здравствени радови, узајамни односи младих људи и девојака и сл.)

У општој студентској мензи у Београду у улици Мајке Јевросиме пред почетак лета 1940. године обавестио ме је сада покојни друг Никола Никић члан Универзитетског комитета Партије, да сам одређен за, како смо онда говорили, вођу студентске летовалишне колоније у Охриду. Ранијих година био сам у управи студентске колоније у Петровцу на мору и стекао погребна искуства са овом врстом посла. Поред тога, био сам тада и председник опште студентске мензе, па сам се сналазио и у питањима набавке намирница, организовања исхране, културно-пропагандних, информативних и других послова у вези са свим тим. Наравно, ја бих овај задатак и без ових околности прихватио, као и сваки други партијски задатак, али овога сам се прихватио и са самопоуздањем и задовољством јер сам био уверен да ћу га са успехом обавити. Никић ме је, истовремено, обавестио да ће са мном у управи бити и Мирче Ацев, с којим сам годинама заједно учествовао у бројним студентским акцијама и био врло близак. Друг Мирче ће речено ми је, посебно радити на формирању партијских организација у Охриду, односно, ширем подручју тог дела Македоније. Он ће, истовремено, бити и економ летовалишне колоније, а функцију благајника

вршиће друг Рисио Џунов. У управи колоније биће још и друг Атанас-Таса Георгијевски

Разлози због чега сам овај задатак примио на тај начин били су, поред наведеног, и због поверења које ми се на тај начин указује од Партије — али и околности да сам познавао и ценио другове који су одређени да буду са мном током та два месеца. Посебно сам се радовао прилици да боље упознам Македонију и Македонце, њихове револуционарне традиције — што сам делимично и раније знао преко другова које сам познавао и кроз њихове прекрасне песме, које су прихваћене код нас као део наше вишенационалне културе.

За руководиоца кухиње, односно исхране, одређен је друг Симон Јановски, из Охрида, који је ту дужност вршио и у агрономској мензи у Земуну и који је уживао наше пуно поверење

Другови Ацев и Џунов били су већ политички афирмисани активисти, учесници бројних акција студентског и радничког покрета у Београду — а посебно у Удружењу „Вардар“ на Београдском универзитету у коме се окупљала напредна македонска студентска омладина и којим је као и свим другим организацијама на Београдском универзитету у то време руководила КПЈ. Не једанпут са овим друговима учествовао сам у разним штрајковима, дељењу летака, тучи са штрајпрехерима, жандармима и сл.

Са њима сам био и пар пута хапшен у Београду и у тим приликама научио многе дивне македонске револуционарне и народне песме које су говориле о мукој и борби македонског народа за своју слободу, о тешком политичком, националном и социјалном положају македонског народа у Југославији, као и пре тога, за време дугог владавине турске империје, о игри великих сила (Бугарске, Србије и Грчке) око Македоније итд. Био сам у прилици да баш од ових другова, тако рећи изворно, учим праву историју македонског народа. Са своје стране ми смо њима причали о борбама и разним облицима активности прогресивног покрета, револуционарним традицијама, итд. у нашим крајевима. Тако су ти краткотрајни боравци у затвору и један од два месеца, претварани у својеврсне политичке семинаре на којима су се мењала искуства и упознавала историја наших народа, њихова револуционарна и културна прошлост, повезаност њихових борби, итд. обогаћујући на тај начин наше представе о социјалним и националним односима у земљи. (Борба за културно и револуционарно наслеђе, итд.)

Београд је у то време био највећи универзитетски центар у земљи — и имао све тада познате факултете хуманих и егзактних смерова — сем рударског који је био у Љубљани и фармацеутског у Загребу.

Многи крајеви земље уопште нису имали никакве школе — или су имали по једну — две. Тако су се у Београду стекли млади људи из свих крајева наше земље. Поред Србијанаца ту је било и: Хрвата (највећим делом Далматинаца), Црногораца, Војвођана (свих народности), Македонаца, Босанаца и Херцеговаца свих националности, затим Муслимана, Турака, Албанаца, Бугара из Бугарске — који су углавном студирали медицину.

Цео овај шаролики балкански национални мозаик, живео је сложено и јединствено учествујући у разним политичким акцијама и борбама, врло разуђеним културним и забавним делатностима, учењу и међусобном упознавању и, једноставно, у младићском дружењу,

по студентским мензама, домовима или забитим најамним студентским собицама.

У Београду су се тих година одржавали и тзв. конгреси балканских студената на којима су поред студената из Загреба, Љубљане, Суботице и Скопља учествовале и студентске делегације из Софије. Тако се обогаћивала и узајамно оплемењивала наша свест о ширини, историјској условљености и јединству покрета за социјално и национално ослобођење наше земље.

У то време, део југословенски раднички покрет био је већ зрео, са големим искуством, уздигнутим кадровима и великим угледом у широким народним слојевима у свим нашим крајевима. Ретке су биле провале и лоше држање пред комисијом, што је речито говорило о снази нашег покрета и чврстости њихових основних кадрова. Такозвана удружена опозиција, са својом колебљивом и капитулантском политиком, све је више губила углед у масама. Па и врхови оних грађанских политичких снага које су покушавале да се представе као национално ослободилачки покрети у Хрватској, Косову или Метохији на пример, фактички су били фашистичке резерве или чак њен интегрални део — што је у крајњој линији била неизбежна последица њихове класне и реакционарне политичке оријентације

Хитлерова окупација скоро целе Европе и излазак њихових група на наше границе, Мусолинијева окупација Албаније, претеће држање Бугарске и Мађарске, злокобно су указивали на блиску неизбежну опасност за нашу земљу.

Комунистичка партија Југославије је, иако илегално, у тој ситуацији, била једина савремено организована политичка снага у Југославији, која је имала јасне визије и концепције и једина је нудила народима и радничкој класи Југославије права, одговарајућа решења. Ова решења су се кретала у, глобално говорећи, оквирима ставова научног социјализма и наших историјских специфичности у сфери националних односа: пуна равноправност свих нација и народности, у социјалној сфери изградње социјалистичког друштва, а у сфери спољно-политичких односа, ослонац на — у то време једину земљу социјализма — СССР, која је такође била и једина реална снага која је могла зауставити фашистичке претње народима и радничкој класи наше земље.

Иако смо били релативно млади сви ови унутрашњи и спољно-политички односи, били су нам јасни и ми смо са страху веровали у њихов револуционарни социјалистички расплет.

Кренули смо из Београда у атмосфери коју није тешко претпоставити, 20—24 годишњаци — студенти и студенткиње, млади, здрави са ентузијазмом и великом непоколебљивом вером у циљеве којима тежи. У Нишу смо имале сусрет са групом другова, међу којима се сећам друга Душка Тасковића који су студирали у Скопљу. Предат ми је неки пакет са материјалом, што је било договорено још у Београду и сада се не сећам коме сам га предао

После дугог и напорног пута, уз преседање у Битољу, стигли смо у сунчани и, чини ми се и сада, празнично расположени Охрид, који је као руком однео умор од две непроспаване ноћи проведене у узајамном упознавању и разним забавно-политичким активностима, које је било могуће организовати и у возу и које су у оно време биле уобичајене.

По доласку, највећи део студената је одмах заузео позиције испод дрвореда у дворишту школе на брду близу цркве Светог Климента Охридског, где је раније био уговорен наш смештај, и као борци у колони после дугог марша заспали „сном праведника“.

Ми из управе колоније одмах смо се прихватили посла око припремања спаваћих соба и кревета са сламарицама и ћебадима, одређивања одељења посебно за другарице а посебно за другове. Друг Симоновски руководилац кухиње имао је пуне руке посла око утовара и истовара инвентара, намирница итд. Он је као охриђанин одмах ступио у везу са мештанима ради организације неопходних послова у вези са кухињом и исхраном. Одредили смо такође одмах и одељење где ће бити управа колоније а за друга Џунова посебну просторију за благајну. У овој малој просторији он је држао новац и исплаћивао снабдеваче итд. У њој смо ми такође држали краће или дуже партијске састанке, договоре, прорађивали партијски материјал и сл.

На основу ранијих искустава из студентске летовалишне колоније у Петровцу, приликом првог обода, упознао сам студенте са члановима управе колоније и основним елементима правила понашања, како у колонији, тако и у контактима са грађанством.

Акцент ових „правила понашања“, био је даг на другарске међусобне односе, колективни одлазак на плажу, која је била удаљена од наше колоније неколико стотина метара, долазак на доручак, ручак и вечеру у одређено време, тишина за време поподневног одмора и наравно током ноћи.

Имајући у виду патријархални морал грађана Охрида, посебно смо истакли важност опште пристојности у понашању а нарочито према другарицама. Ово је било важно јер је антикомунистичка пропаганда, која је и у овим срединама иако у мањој мери, нарочито радо оперисала са, иначе потпуно неоснованим причама о тобожњој „слободној љубави“ код нас и сл.

У односу на понашање према грађанству, истакнуто је да је положај народа чији смо гости, неравноправан, да је он потлачен у Југославији и да има дугу револуционарну прошлост, да сам оквир има изузетно значајну културну и урбану историју, да је он један од најстаријих центара наше и општесловенске писмености, врло богат са споменицима културе, да поред Македонаца који чине већину становништва — у њему живе и мали делови Турске и других народа.

Све ово било је углавном потребно рећи због оног дела студената који нису били Македонци — али су и они већим делом као напредни омладинци под утицајем КПЈ — познавали највећи део ових чињеница.

Овде треба истаћи да су студенти већ код опредељивања за студентску колонију у Охриду, знали ко њоме руководи, које је основно политичко расположење у њој, организација живота, рада, забаве итд. Све је то омогућавало да се још одмах у старту крене са интензивним културно-забавним и политичким радом.

Одмах је организовано и стицање тада актуелних политичких парола и револуционарних песама по зидовима школа у којој је била наша колонија. Искусним рукама студената технике, биле су исписане пароле као на пример: „Споразум Цветковић-Мачек је споразум велико српске и велико-српске буржоазије“. „Живела равноправност свих народа Југославије“, „Доле концентрациони логор“, „Доле

фашизам“, „Живело пријатељство и Савез са великим Совјетским Савезом“, „Доле империјалистички рат“ и сл.

На зидовима су истакнути и текстови тада омиљених револуционарних песама као на пример: „Диги се народе радни, устанку куцнуо је час“, „Црвен је исток и запад, црвен је север и југ“, „Билећанка“, „Митровчанка“, „Сите Македонци станите во ред“, „Болен ми лежи Миле поп-Јорданов“, „Тамо доли за горите“, „Има народ рај честити“, „Охрид, Охрид красив, мил“ и пуно других. Поред ових истакнуте су пароле које су се односиле на кућни ред и слично. Одмах су организоване зидне новине, рецитативни хор и драмска секција за шаљиве једночинке, политичке скичеве и сл. Преко целог дана, у школи, око ње и на плажи, орила се песма, играло се коло, или је извођен неки забавни програм. Врило је све од неке раздрагане сложне младићске активности. Свако вече биле су организоване приредбе за студенте али и за грађанство које је са великим интересовањем и симпатијама пратило рад наше забавне и политичке програме.

Поред сала — учионица, у школи у којој смо били смештени и дворишта школе, нарочито смо радо приредбе држали у слободним просторима Самуилове тврђаве, где су поред осталог била излагана и објашњавана актуелна политичка догађања, поједина поглавља из историје Охрида и Македоније и сл. Ова тврђава била је наравно примамљива и за младићске идиле и љубави.

Програми који су извођени били су наравно политички обојени и садржавали су по правилу информације о тада актуелним догађајима у свету и код нас.

Као што је већ речено, Алабанија је била окупирана од стране Мусолинијеве фашистичке солдатетске и тада је непријатељска војска избила и на наше границе Њихов и велико Албански иредентистички концепт о стварању велике Албаније, са знатним деловима Македоније и Србије, био нам је добро познат. Отворене претње и припреме напада на Грчку од стране, такође, Мусолинијеве Италије, откривале су јасно њихове даље империјалистичке планове. Свему овоме биле су комплементарне познате територијалне аспирације и Мађарске, Бугарске и Немачке према Војводини, Далмацији и Словенији. На тај начин, око целе наше земље, од севера до крајњег југа и са запада и истока, затвориће се ускоро круг фашистичких земаља које су све отворено истицале своје територијалне захтеве према нашој земљи.

Једном речју, тада позната и популарна револуционарна песма која је почињала речима: „Ланци нам се кују клети, крвави се спрема рат“ коју је написао познати пролетерски песник Чедомир Миндеровић, била је реални и прави одраз тадашњи наше ситуације. У таквој општој атмосфери одвијао се и живот и рад наше колоније. Но упркос свему томе, код свих нас је доминирао ничим непомућени револуционарни занос, ентузијазам и енергија својствена младим и здравим људима.

Приметили смо да су међу публиком биле нарочито бројне жене које би са децом у рукама са великим интересовањем пратиле ове наше приредбе. Због тога смо задужили неколико најуздигнутијих другарица да се повежу са њима и пронађу најбољи начин за даље контакте и политички рад међу женама. За ово су биле наравно најпогодније другарице Македонке, али су такође биле ангажоване

и неке другарице из Београда које су биле искусне политичке раднице.

Редовно смо се информисали о току и резултатима ових активности и добро се сећам како смо и ми и ангажоване другарице били задовољни и задивљени на неки начин, упркос недовољној политичкој обавештености тих жена, њиховом великом интересовању, природној интелигенцији и способности да брзо и правилно схвате многе за њих нове ствари из области политике, културе, историје и сл.

Једном смо ради промене, а и ради тога да наше присуство више осете и шири кругови охридског грађанства, отишли после вечере у летњу башту гада најелиптије кафане „Бел-ви“. У башти смо певали наше омладинске, студентске песме међу којима је била и чувена „химна“ београдских студената која је имала и стих: „Корацај с нама то тешко није, јер београдски смо студенти“. После ове песме кафански келнер је пришао мени и упитао да ли сам ја руководилац студентске колоније? Помислио сам да се то полиција интересује, али пошто нас је био велики број у башти, нисам се плашио да ме може ухапсити и одговорио сам да јесам, спремајући се, истовремено, за евентуалну тучу. Обавестио сам најближе и пошао за келнером који ми је рекао да један господин у кафани жели да разговара са мном. Пришао сам том господину, који је заиста тако и изгледао у беспрекорном оделу, залезане косе „на разделањак“ и засукајући рукаве од кошуље и желећи да му дам до знања да са нама неће проћи лако, упитао га доста грубо Шта жели. Он ме је гледао испитивачки, али не и „агентски“ — чије смо погледе онда ми добро познавали — и понудио ми да седнем. Одбио сам и замолио га да ми каже због чега ме је тражио. Он је онда помало збуњен мојим држањем, али, ипак, мирно рекао да је слушао наше певање, да је чуо да смо београдски студенти, да је он индустријалац и да жели да нам приложи 3 000 динара ради побољшања исхране. Брзо сам размисљао и без већег напора установио да се не ради о агенту, да је он вероватно неки грађански родољуб који осећа неизбежност скорашњег рата који управо води наша генерација. По његовом говору осетио сам да је негде из Србије, и вероватно инспирисан песмом о београдским студентима сума коју је нудио била је знатна. Одмах сам оценио да би половина тих пара могла да иде као прилог Партији. Зато сам прихватио његов позив да сутра изјутра дођем у хотел ради уручења новца. Наравно, имао сам времена да се још о свему договорим са Мирчетом и Ристом. Пошто су и они били истог мишљења — узели смо те паре.

Индустријалац је био власник неке фабрике уља у Београду, звао се Голошевац и био родом из Врања, а у Охрид је дошао на излет.

Други Ацев ми је развијао своју активност око стварања и развијања партијске организације у том делу Македоније. Једном смо ишли за Стругу бициклима (онај у Струги је имао и своју студентску љубав, коју сам познавао са Београдског универзитета) и ја сам се распитивао како теку послови на том плану.

Причао ми је о посебним условима у Охриду: нема правог индустријског пролетаријата, преовлађује занатски менталитет, о националним специфичностима итд. Посебно се задржавао на рибарима који су гада били доста бројни и чији је економски положај био

тежак. Обећао ми је да ће ме упознати са неким од њих које је намеравао да прими у Партију и затражио да му кажем о томе и своје мишљење.

Већ сутрадан по овом разговору два млађа човека, којима је могло бити нешто преко 20 година, одвезли су нас на пучину језера у лов на Летнице — специјалне охридске врсте пасирмке, чије је месо црвено и која живи само у већим дубинама Охридског језера.

На овај риболов ишао сам са додатним интересовањем јер сам знао из предавања професора Синише Панговића нашег познатог биолога и ихтиолога и великог заљубљеника у Охридско језеро који је основао и руководио познатим ихтеолошким Институтом у Охриду да је оно поред Вајкалског у Сибиру и Тангањике у Африци, једино језеро на нашој планети које је сачувало Флору и Фауну од пре леденог доба. Моје интересовање је још више појачано изгледом чамца којима смо ишли у риболов. Они су наиме на својим боковима имали уграђене неке дрвене пошироке пречаге, које су штитиле како нам је објашњено чамац од дејства таласа када је била бура.

Уловљене летнице су изгледале заиста замамно. Трудно сам се да у њиховом изгледу, облику или боји, откријем трагове старог предледеног доба или уопште нечега што би подсећало на тај стари архаични свет чији су они могући остаци. Али они су сем тога што су биле чинило ми се, некако елегантније и живље од пасирмки, као и ове зевале и праћакале се у старој рибарској мрежи.

Уловљено је и неколико јегуља о чијем животној путу су нам рибари, као какви прави ихтиолози, причали дуго и занимљиво. Летнице смо предали другу Симону Ивановском који нам је код неких својих пријатеља приредио вечеру како је рекао „на Охридски начин“ — са лимуном, першунуном, маслинкама, наравно вином и домаћим хлебом итд.

Са истим овим рибарима извезли смо се после 2—3 дана, али сада на обичним чамцима и без посебних обавеза. Мирче ми је рекао да сматра обојицу погодним за пријем у Партију и да и ја настojим да их оценим. То су били млади, снажни људи, један је веслао и углавном ћутао док је други певао и разговарао са нама. Оба су били озбиљни, здравог радничког изгледа и врцавих бистрих погледа. У низу песама, револуционарних и других које је певао један од ових рибара — једна ме је управо шокирала. Замолио сам га да ми понови и „букира“ речи он је уз осмех то радо учинио, док се Мирче задовољно на прамцу чамца смешкао. Наиме, радило се о песми која је у једном свом делу имала стих: „Европо блуднице Вавилонска!“ Ја сам у Београду, по студентским мензама, приредбама, станovima и заворима, дружећи са бројним друговима из Македоније, као што је то већ у овом напису напоменуто, научио многе дивне македонске револуционарне песме. Тако се сећам посебно другова који су имали изузетног дара за песму и музику: Владо Марески, Кочко, Илија Џувалековски, А. Христов, Јосип Јосиповски, Љ Цветковски и многи други. Но, ову песму нисам до гада чуо и она ми је, више него чинило ми се све друге заједно, драстично откривала не само сву неправду према македонском народу него и његову високу и поноситу свест. Он је у грчу јада и муке нашао праве речи да окарактерише и поетски

надахнуто изрази мисао и осећање целокупног свог националног бића.

Имена ових другова сам, наравно, заборавио, али сам Мирчету, не само због снажне импресије од ове песме, већ и због општег утиска који су на мене оставили, рекао да сматрам да му је избор врло добар и да оба ова младића делују озбиљно и поштено и располажу, колико сам могао да оцинем, и другим општим својствима које смо тада тражили од комунисте

Из овог периода сећам се и доласка у колонију два друга које раније нисам познавао али ми је Мирче рекао да су обојица партијски руководиоци из Скопља. Један од њих био је друг Баја Видић, студент философије из Скопља, тадањи секретар П.К. СКОЈ-а за Македонију и данашњи председник Председништва СР Србије. Други је био висок, леп и за своје године претерано озбиљан човек. Радило се о члану П.К. Македоније Тикварог-у.

Обојица су се интересовали о животној и раду у колонији и краће време у њој боравили као наши гости.

Поред већ наведених од познатијих другова који су повремено или стално боравили у колонији, сећам се: Кузмана Јосифовског и његове другарице, Дејана Алексића, Илије Топаловског, Милоша Мацуре, Вукице Прље — Видић, Добриле Матејић

ПРОСЛАВА ИЛИНДЕНА — ХАПШЕЊЕ И ПРОТЕРИВАЊЕ ЗА БЕОГРАД

Наш боравак и активност у Охриду наравно, били су под сталном опсервацијом полиције, која је налазила разне поводе да се креће у нашој ближој околини.

Приближавао се Илинден, један од звезданих тренутака ослободилачких борби македонског народа. Ми смо очекивали да ће полиција тих дана бити посебно будна и због тога смо настојали да наше припреме за прославу Илиндена, буду што мање приметне. Најзад смо одлучили да се прослава организује ван града у планини код манастира.

Избор места је предложио друг Мирче, знајући да су се ту и раније на тај дан окупљали сељаци и грађани из околних места, па и неки од преосталих живих учесника устанка.

Поред тога полицији неће бити лако да нас хапси на слободном простору у планини.

Још пре него што смо пошли за Охрид, друг Дејан Алексић ми се похвалио да су пронашли и успели да одштампају, у виду брошуре текст прогласа устаничког штаба народа.

Када сам прочитао овај проглас био сам задивљен пре свега, могу рећи, јасним марксистичким прилазом питању устанка. Руководиоци устанка имали су најмање чист класни, наравно, за ондашње друштвено структуралне односе, поглед на устанак, позивајући и турску, албанску и сиротињу других народности против заједничких непријатеља: паша, бегова, укључујући и македонске чорбације. Сећам се да сам рекао Мирчету па ово је тако написано да би га могао потписати сваки ЦККП.

У евоцирању успомена на Илинден овом приликом требало је да се прочита и овај проглас

На сам дан прославе устанка, подељена је, рано изјутра, сува храна и кренуло се ка планини односно месту прославе, колико је било могуће конспиративније, разним правцима, предвођени друговима који су били мештани и познавали пут.

Дан је био сунчан и леп и стигли смо уморни на неке простране шумске пропланке у близини једног манастира, или цркве. Између столетних ораха протикали су бистри и бурни планински потоци. Народ се већ био у приличном броју окупио. Тек што смо стигли почело је нама свима познато и драго коло: „Оро се вије крај манастира“. Управо се вило и то крај манастира. Осећао сам у свему томе неку симболику и изненадни прилив енергије. Мирче и други су ме упознавали са појединим групама који су на први поглед остављали утисак породичних излетника који су развили „бошче“ са храном и забављали се. Ускоро је почело весеље са игром и песмом, разговорима, сећањима на славне устаничке дане. Играла су стари и млади сви празнично расположени и раздрагани. Када је тако рећи тек почео програм, и читање прогласа, наједном се појавила жандармеријска коњица са сабљама и повицима јурећи према нама из разних праваца. Ми смо имали доста искуства у сукобима са жандармима и успели смо да се кроз шуме и потоке повучемо ка Охриду а да нико није ухапшен.

Сутрадан је дошла жандармеријска патрола тражећи мене, Мирчета Ацева, и Риста Џунова. Ја сам са Мирчетом био на језеру и они су дошли питајући једну групу другова за мене. Видевши их из даљине рекао сам друговима ако ме траже да кажу да сам мало пре отишао у колонију. Када су им то рекли, жандарми су, ваљда препостављајући да се ради о игри, бесно псујући отишли назад. Схвативши да би све то могло рђаво да се одрази на положај колоније, решили смо да се и ми вратимо у колонију.

Тамо нас је чекала жандармеријска патрола али и скоро сви студенти у колонији који су претпостављали да се ради о нашем хапшењу и због тога се сви припремили и обукли. Жандарми су нас легитимисали и затражили да са њима пођемо у среско начелство.

Ми смо кренули али за нама и готово цео састав наше колоније који је протествовао узвикујући пароле и сл. Тако је цела ова велика, шарена група, пратила нас неколицину ухапшених, демонстрирајући кроз центар Охрида који се окупио поред зидова и зачуђено с интересовањем и нескривеним симпатијама према нама посматрао необични приказ. Неко од грађана или студената, са очигледним новинарским инстинктом истрчао је испред демонстраната и сликао нас. Жандарми су га појурили али је он успео да се изгуби у гомили. Код среског начелника, који је био једини Македонац срески начелник у Македонији, јер је стекао поверење режима радећи као полицијски агент у Загребу, био је омањег раста и с наочарима, саслушавани смо један по један. Онда су нас предали неком полицијском писару кога сам по говору препознао као Црногорца. Наравно, они од нас ништа нису могли да сазнају што би било за њих од интереса. Сви смо изјављивали да смо били на излету. За цело време студенти из колоније били су пред зградом начелништва чекајући да се заврше саслушања.

Задржани смо у затвору: Мирче Ацев, један студент из Скопља чије сам име заборавио, Добрила Матејић и ја. Затворили су нас у неки затвор који је био на стени, над језером, у кругу жандар-

меријске станице. Другарицу Матејић су затворили одвојено од нас, у такозвано женско одељење, где је била нека жена оптужена за убиство супруга. Ми смо сви били у једној мрачној просторији без воде са класичном киблом. Сутра изјутра, када смо тражили да се умијемо, жандарми су прво одбили али на наше претеће инсистирање, одвели су нас низ неке стрме степенице ка језеру и дозволили да се само мало, тако рећи, прснемо водом по лицу. Жандармеријски поручник се за то време провокативно купао у бистрој језерској води.

Међутим, студенти су масовно, очекујући да ће нас видети, допловили сандолинама испред затвора, певајући и дајући нам неке поруке. Жандарми су нас одмах грубо вратили у затворску просторију.

У колонији је од управе остао само друг Таса, јер је Џунов отишао у Кавадарце. Осећали смо се и даље одговорним за рад колоније и успоставили везе са студентима шаљући им разне поруке, итд. Они су сваки дан налазили разне разлоге да нас посећују доносећи нам некад храну, некад лекове или нешто сл. Ми смо током дана писали тзв. „врапце“ тј. стихове политичке, пригодне и хумористичке текстове који су исте вечери певани у колонији. Тако смо сваког дана током тог нашег боравка у охридском затвору одржавали везу са друговима у колонији.

После десетак дана проведених у затвору били смо протерани из Охрида за Београд, а и рад колоније је принудно завршен нешто пре но што смо то планирали.

Хтели смо да искористимо протеривање и принудни прекид рада колоније да приликом проласка кроз Ресен одржимо кратак митинг у том граду. Другови из Ресна је требало да нас дочекају са цвећем, јабукама итд. Међутим, организатори овог дочека у Ресну су били превентивно ухапшени, а у нашем аутобусу којим смо ишли до Битоља, био је полицијски писар специјално задужен да нас прати. Полиција је вероватно била обавештена о припреманом митингу у Ресну због чега је овај полицијски писар наредио шоферу да не улази у град, већ да иде периферијом до друма за Битољ.

На прилазима Београду ми, неколицина компромитованијих другова, плашили смо се да ће нас полиција сачекати већ на железничкој станици, па смо се искрцали у Раковици, одакле смо пешке дошли до Топчидера, а онда трамвајем до Београда.

Тако је завршила рад студентска летовалишна колонија у Охриду 1940. године.

МИРЈАНА ЈОЦИЋ-ЧОБЕЉИЋ

Летовање београдских студената у Улцињу 1937. и 1939. године и летовање београдских и загребачких студената на Пливицама 1940. године

Имала сам срећу, док сам још била ученица, да летујем на мору, у Улцињу 1937. и 1939 год. са колонијом студената медицине Београдског универзитета. Мене и млађег брата Миодрага, повела је старија сестра Ната, која је у то време била организована. Ово летовање, предложио јој је друг Израел Хазан Тилке, студент медицине из Ниша, за време рата учесник НОБ-а, стрељан 1942. год. на Бубњу крај Ниша.

То је био једномесечни боравак у трајању од 10 јула до 10. августа, који је заједно са путем износио 700 динара. Целу организацију овог летовања предузели су напредни студенти. Њихова солидарност манифестовала се и тиме што је већина плаћала, а сиромашни студенти су летовали бесплатно.

Група је формирана у Београду, претежно од студената медицине и око 20 студената из Чехословачке. Путовали смо уском пругом (Ђиром) преко Шаргана до Херцег-Новог, а онда бродом до Улциња. Колонија медицинара сместила се у старој, рабатној основној школи са великим собама од 20 и 30 лежаја. Инвентар је био оскудан и истрошен. У дворишту смо ручали а и сав културно забавни живот одвијао се у дворишту. Крајња скромност општих услова, деловала је првих дана неповољно и разочаравајуће на чешке студенте, па су били у недоумици, да ли да уопште остану.

Насупрот економском сиромаштву, међу члановима колоније било је врских интелектуалаца. Неки су тек изашли из затвора као политички осуђеници, а многи су били познати у револуционарном студентском покрету. Њихове моралне и духовне вредности одмах су дошле до изражаја. То се читавало у изванредној организацији живота и рада. Управник колоније био је Раца Ђунаковић, студент медицине, учесник НОБ-а од 1941. г. Одмах су организована дежурства за помоћ у кухињи, разнопење хране, одржавање реда по собама и дворишту. Од првог дана Душко Симовић студ. права, учесник НОБ-а од 1941. г., увежбавао је хор и хорске рецитације. Организована је драмска секција, спортска секција, одбор за уређивање зидних новина и секција за песме и рецитације. Имали смо и свог лекара Др Александра Сабовјева, учесника НОБ-а од 1941. г. Имали смо и своју музику (мали цез) и своју забаву. То је импресивно деловало на чешке студенте, па су и они узимали учешћа у нашим акцијама. Сећам се да је Чех Карел Хаузер из Брна, студент, држао предавања из теорије марксизма, а његова

излагања одмах је преводила са немачког Олга Литричин, данас професор универзитета.

Сваке вечери одржаване су приредбе. Садржај приредби сачињавала су предавања, која су третирали актуелне политичке догађаје, много се говорило о Шпанији и борби шпанског народа за успостављање демократских слобода, и после њих забавни део. Починјало је „врапцем“. Њега је састављао Паја Горенчевић студ. мед., учесник НОБ-а од 1941 г. Због успешних стихова добио је надимак „Врабац“. Стихови су се односили на политичка збивања, а потом и на односе и понашања чланова колоније, што је понекад изазивало буру смеха. Програм је садржао и кратку позоришну игру (скет) и рецитацију. Као добар рецитатор истицала се Смиља Тузлић студ. мед., учесник НОБ-а од 1941. Још увек се сећам песме „Плач матере човекове“ Душана Васиљева, коју је Смиља изврсно рецитовала.

Недељом су приредбе биле садржајније и обимније. Уводно излагање грајало је дуже. Поред „врапца“ било је доста хумора и сатире на тадашња друштвена и политичка збивања. Осим тога програм су испуњавале хорске рецитације и хор. За прославу француске револуције певали смо „Марсељезу“. Од хорских рецитација изврсно су биле увежбане песме: „Светли гробови“ Ј. Јовановића Змаја, затим „О класје моје“ А. Шантића и „Носачи“. Име аутора песме „Носачи“ не могу да се сетим. Приближно, почетни стихови су гласили:

„Носимо, кичма се свила
Од тогара носимо . за другога . за другога . а завршавала се стихом —
Ми знамо да ново неће доћи,
Док носимо и подносимо ћутке“

На крају, све су се приредбе завршавале игранком. Приредбе су биле веома популарне, намењене како нама члановима колоније, тако и мештанима, који су их сваке вечери, у великом броју, посећивали. Међу мештанима било је црногораца, муслимана и жена у ферецама и димијама. Једна врста културног рада манифестовала се и у зидним новинама. Зидне новине су излазиле често и читане су са посебном пажњом. Технички су биле добро опремљене, разноврсног, кратког садржаја. Видно место у њима, 1938 г., заузимали су чланци, осврти и фотографије из шпанског грађанског рата. Из приложених фотографија види се да су у припреми и уређивању зидних новина учествовали:

Филип Мацура студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Душко Симовић студ. права учесник НОБ-а од 1941. г.
Мирјана Моцић студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Павле Мијовић студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Бошко Вребало студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Воја Ђукановић студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Ната Јоцић студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Јоже Барух студ. филоз. учесник НОБ-а од 1941. г.
Олга Литричин студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.
Есад Бркић студ. мед. учесник НОБ-а од 1941. г.

Спортска секција окупљала је знатан број чланова колоније. Играли су се, у школском дворишту, одбојка и стони тенис (пинг-понг). На плажи се тренирало пливање и веслање.

Дакле културно забавни, политички и спортски живот у овој колонији био је веома организован, богат и динамичан. Да би све ово успело био је потребан велики рад, много вежбања и ангажовања свих учесника колоније. Такав живот у колонији оставио је снажан, незабораван утисак на све присутне. То се односи не само на нас, Југословене, већ и на чешке студенте. Мада им је у почетку сметало одсуство комфора, па су због тога негодовали, наше другарство, полет и борбеност против заједничког непријатеља, толико их је освојило да је расанак био дирљив и срдачан. О томе, какав утицај су вршили београдски студенти на чешке студенте, у току летовања у Улцињу, сведочи и ово писмо које сам добила после рата од чеха Милоте, чију фотокопију прилажем. (писмо фотокопија).

Слична организација летовања била је и наредне, 1939. године. Али, било је и разлика. Нису били присутни чешки студенти. Међународна ситуација се изменила. Чехословачка је окупирана од фашистичке Немачке, а Албанија од фашистичке Италије. Рајна опасност приближавала се нашој земљи. С обзиром на све то, мењао се и садржај културног просветног рада. Све више су третиране теме против фашистичких агресора и завојевача а за одбрану земље. Увежбавали смо, као хорску рецитацију, родољубиву песму Ђуре Јакшића „Отаџбина“.

Из фотографије коју прилажем, виде се зидне новине из тог времена, у којима је идеја „бранићемо земљу“ илустрована одговарајућим садржајем.

Од позоришних комада, приказан је један део драме Карела Чапека „Живо се и сада сећам, да је мајку играла Вера Благојевић и толико се уживела у ту улогу, да је још дуго после представе била узбуђена и потресена.“

Београдски студенти, који су организовали летовање у Улцињу, били су скоро сви учесници НОБ-а и револуције. Више њих је проглашено за народне хероје. Многи су дали животе за идеје које су у овој колонији пропагирани. Њихова имена позната су али, ипак, осећам обавезу да их и овде наведем:

Мика Митровић Јарац, ст. мед. Погинуо 1941 год. за ослобођење Шапца — Народни херој.
Станко Мартиновић, ст. мед. Погинуо на Сугјесци 1943 г. — Народни херој.
Вера Благојевић, ст. мед. Учесник НОБ-а од 1941 г. стрељана у затвору — Народни херој.
Филип Мацура, студ. мед. Учесник НОБ-а од 1941 г. Погинуо у току револуције — Народни херој.
Иса Барух, студ. технике. Учесник НОБ-а од 1941 г. Погинуо у току рата. — Народни херој.
Јоже Барух, студ. филоз. Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинуо у току рата.
Бошко Вребалов, студ. мед. Учесник НОБ-а од 1941. Погинуо 1943 године — Народни херој.
Вребалов Гуцуња Вера, студ. мед. Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинула 1944 г. Народни херој.

Душко Симовић, студ. права Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинуо 1944. године.

Раја Бешић, студ. права Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинуо 1943. г.
Стеван Бошковић, студ. агр Учесник НОБ-а од 1941. г. Стрелан 1943. г.

Дејан Мијушковић студ. тех Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинуо 1942. г.

Пера Плавкић, студ. технике Учесник НОБ-а од 1941. г. Погинуо 1941. г.

Преживели учесници ове колоније дали су свој допринос развоју науке и изградњи наше земље

Удружење „Селјачко коло“ организовало је 1940. године летовање на Плитвицама. Учесници овог летовања претежно су били студенти београдског и загребачког Универзитета. Поред студената било је омладинаца радника и матураната

Логоровали смо на језеру Козјак, смештени у два велика шатора (за мушкарце и жене). То су били расходовани војнички шатори који су по лошем времену прокишњавали. Кували смо сами у сме-нама Прање посуђа, уређивање околног простора и др. такође смо сами обављали. И баш тај колективан рад још више је потстицао наш младалачки елан

Од првог дана наш живот је био испуњен одређеним програмом, којим су руководили чланови Партије и СКОЈ-а. Одмах смо при-онули идеолошко политичком раду по кружоцима. У ту сврху сти-цали смо основна знања из марксизма, политичке економије, социо-логије и друштвеног уређења. У кишне дане, када нам је спортска и друга активност била умањена, ради општег образовања, читали смо најпознатија дела светске и домаће литературе, нарочито леви-чарске. Осим индивидуалног и групног рада, држана су и предавања у циљу што потпунијег политичког уздизања и ако се добро сећам, међу предавачима су били Славко Комар и Срђан Брујић, студенти из Загреба.

Из разговора са другарицом Смиљом Тузлић, сазнала сам да је једна група проучавала стратегију и тактику заузимања радио станица, електричних централа и водовода у великим градовима. Сазнала сам и то да је гада одржавано више партијско савето-вање на Плитвицама и да су скојевци добили задатак, да чувајући стражу обезбеде илегалност овог саветовања.

Један од облика идеолошког политичког рада, било је ширење и пропаганда напредних идеја путем културно забавних манифеста-ција. Посебна се пажња посвећивала организацији и извођењу при-редби, као што су краћи позоришни комади, хорске песме и реци-тације. Све ове приредбе су дуго и озбиљно увежбаване. Хоровођа је био један друг из Загреба. Како је у то време било много по-литичких затвореника певали смо „Билећанку“ и „Митровчанку“.

Билећанка:

„Сред пушака бјанета, страже око нас
Тихо креће наша чета кроз билећки крај.
Чује се одјек корака по камену херцеговском, хеј, хај, хој.“

Узели су мајини сина, жени садруга,
Празна бета кућа и пина, горка судбина . . .“

Митровчанка:
„Хајд у коло робијашни, сложено заиграјмо,
Митровчанку запевамо ко да је слобода.
Дворана игра наших, тамница је празна
Красе је црвени знаци и одела наша.
А кад дође дан слободе, чујте робијашни
Митровчанку певаћемо без окова наших . . .“

Добрим делом програм је био намењен одбрани земље против фа-шизма, као и против постојећег режима, због чега смо масовно певали песму:

„Ланци нам се кују клету, крвави се спрема рат
Ај пре ћемо ми умрети него своје земље дат . . .“

Певали смо и друге песме и све су имале револуционарни и борбени карактер

Наша активност на Плитвицама била је запажена од околних се-љака и туриста и они су нас посећивали. Да поменемо да је наш саговорник била и књижевница Милка Жицина, чије смо припо-ветке а нарочито роман „Кајин пут“ многи од нас већ били про-читали.

Сваке вечери крај логорске ватре разматране су и дискутоване актуелне политичке теме. Дискусије су увек биле живе и инте-ресантне. С обзиром да је већ био почео други светски рат и да се ратна опасност приближавала нашој земљи, такве теме су биле чест предмет наших разматрања и полемике. Оне су нам подизале борбеност и спремност да бранимо земљу, због чега смо често пе-вали песму:

„Ми не дамо земљу нашу,
Да је газе варвари . . .“

Окупљање око логорске ватре, била је још једна прилика да се покаже шта се постигло у току дана и како напредујемо у при-премама културно забавног програма. Вишем нивоу приредби допри-нели су не само велика љубав са којом се радило, него и учешће у припремама другова од знања и искуства. Пантомине око логор-ске ватре изводила је Вука Кумар, музичарка из Београда, која се бавила и модерним балетом. Нушићеву „Власт“ режирао је један глумац из Београда, чијег се имена не сећам.

Осећали смо се као народна омладина. Да би то и на делу показали, добар део нашег труда и рада био је намењен народу уже и шире околине Плитвица а нарочито сељацима који су били најбројнији у овом крају, па је и програм био њима прилагођен. Наша најмасов-нија приредба била је у селу Вељуну.

У Вељун смо пошли аутобусом. Успут смо наишли на жетву и же-теоце. Зауоставили смо ту аутобус и раздрагано помагали сељацима у раду. Радећи заједно са њима, разговарали смо о њиховим проб-лемима и о политичкој ситуацији у земљи. На растанку певали смо песму: „Падај сило и неправдо . . .“ и песму о Матији Губцу.

„Падај сило и неправдо, народ ти је судит знаи
Беи те од нас ноћне тмине свануо је и наш дан.
Благо наше украдено, амо патраг дај те нам.
Не дате ли, не молимо, узеше га народ сам . . .“

Песма Матији Губцу:

„Нема сељаки, нема јупака, као што је био Губец Матија
Његовоме гробу нигде трага нема, али дух му зрачи Срце јупачко.
И та твоја црвена, укарена круна, снаге нам даје
За почети бој. С куком и матином започета борба
Завршит се мора сада је час . . .“

Тог дана, за који је била заказана наша приредба, одржавао се сабор у Вељуну. Посета је била масовна. Наш долазак се очекивао. Житељи Вељуна су на тргу поставили позорницу, на којој се највећи део приредбе и одвијао.

Приредба је почела поздравом присутнима и извештајем о ситуацији у свету и у земљи и о опасностима које преге слободи и независности наше земље. На тај начин су студенти у масама постицали дух борбе и отпора против агресора. После тога следиле су хорске борбене песме и рецитације. И овде смо певали песму о Магији Губцу и песму из историје кинеских сељака: „Седам сељака из сеоца Хун Ли...“

За ову приредбу припремали смо и веома успешно извели Нушићеву једночинку „Власт“. Ова сагира као и све што је претходило, оставило је снажан утисак на присутне. Народ нам је срдечно и дуго аплаудирао. Приредба се завршила заједничким колом са присутним сељацима. И баш на крају нашег боравка појавили су се жандарми. Легитимисали су учеснике приредбе, који су се у разговору са сељацима дуже задржали, јер је један део учесника већ био у аутобусу. То нас није збунило. С обзиром на успех приредбе, пуни поleta и оптимизма, вратили смо се аутобусом којим смо и пошли у наше шаторе на Плитвицама. Податке које су жандарми тада прикупили, коришћени су у местима живљења од стране полиције.

Учесници првог леговања били су напредни омладинци: студенти, ђаци и радници. Ипак су тог целом боравку давали београдски и загребачки студенти. На свим пољима наше активности сарађивало се другарски, братски солидарно. Идеолошко политички рад имао је снажан утицај, како на присутне чланове леговања, тако и на околна села и народ у њима.

Сећам се неколико студената београдског Универзитета, који су се активним радом посебно издвајали на том леговању:

Песма кинеских сељака:
Седам сељака из сеоца Хун Ли,
Годих и гладних, бедних и јадних.
Није хтело даље спосити беду, хеј...
Ту им главе одрубеше, ту их покопаше,
Седам сељака празна желуца,
Плако је свако, ко гот је чуо,
Ко гот је чуо пред празном зделом.
Онде лежи седам мртвих сељака, хеј...“

Миладин Поповић, студент права. Учесник НОБ-а. Погинуо 1941. године за време Ужичке републике.

Александра Џаца Голубовић, студент права. Стрелана на Бањици 1943. године.

Никола Ниџа Тодоровић, студент права. Погинуо на Сутјесци 1943. године.

Стојанка Поповић, студент медицине. Учесник НОБ-а од 1941. године. Умрла као пуковник.

Смиља Тузлић, студент медицине. Учесник НОБ-а од 1941. године.
Ненад Дракулић, студент права. За време рата био је у концентрационом логору у Матхаузену.

Марга Хусар, студент медицине. Учесник НОБ-а.

Миле „Паор“, студент медицине. Учесник НОБ-а.

Исто тако велику активност показивали су и загребачки студенти. Њихових имена се не сећам. После ослобођења нисам имала прилике да се срећем са њима па су ми њихове судбине непознате.

После леговања са Плитвица, при повратку у Ниш, саслушавала ме је полиција о учешћу на приредби у селу Вељун.

ЗОРАН МАТИЋ БОРБЕ САВИЋ

Прилог одређивању карактера напредног студентског покрета у Београду 1935—1941. године

Истраживање историјских појава није могуће без познавања извора, без њихове научне критике и употребе. То, наравно, важи и за историју напредног студентског покрета на Београдском универзитету. У жељи да бар део богате архивске грађе учинимо доступним најширем кругу заинтересованих ми смо, у току ове године, приредили за штампу Записнике Акционог одбора стручних студентских удружења, један од најважнијих сачуваних извора о овој проблематици, и извршили избор докумената о студентском покрету у Београду од 1935—1941 године. Овај прилог настао је у току заједничког рада на приређивању извора, као резултат бројних разговора, коментара и међусобних договора око заједничког посла.

Аутори историографских радова о Београдском универзитету између два рата употребљавају ознаку студентски покрет, а да, сем ретких изузетака, не проблематизују ниги прецизно одређују њено значење. Додуше, чињенице о његовом деловању показују да се ради о стварном покрету. Довољно је навести, као илустрацију, податке из истраживања Борђа Ђ. Станковића о зборовима и демонстрацијама на Универзитету у периоду од 1935. до 1941. године, као и о репресивним мерама режима у истом периоду, да би се увидело како употреба ознаке ПОКРЕТ није ни мало погрешна: на 44 одржана збора присуствује око 59.000 студената, у 29 демонстрација учествује око 21.000 студената, а у том периоду је хапшено око 1.800 (у ову бројку улазе и они који су хапшени више пута). Питање о карактеру студентског покрета и даље, међутим, остаје.

Прва и најпрепознатљивија његова карактеристична особина видљива и најповршнијем посматрачу јесте старост учесника покрета. Они су омладинци и тиме је овај покрет омладински. Већина објашњења се у том случају могу да свode на смену генерација и на сукоб који из тога проистиче. Људи се деле на оне који су склони сигурности, учвршћењу већ стечених позиција и противнике било каквих промена (старији) и оне који сигурност претпостављају жељи за новим и променама (млади). Ова, у основи тачна, подела (подсетимо само на нове друштвене покрете у савременом свету — екологисти, зелени, противници атомског наоружања, феминисткиње и слично), није довољна за одређивање карактера напредног студентског покрета. Њега је наравно чинила младост и давала му свој печат. Шире гледано омладина је увек на челу револуционарног кретања, а њен пркос, да употребимо поређење Ивана Кувачића,

исказан је у лику Прометеја и његовог самосвесног отпора и жривовања за будућност човека:

„Теоријски говорећи, Прометеј је носилац телоса постојећег, у складу са којим, како каже Хегел, сви облици бивка, како субјективни тако и објективни, су облици самореализације човека у историји.“ Он је, такође, по саморазумевању био покрет. У пројасима које издаје он себе на такав начин третира, стално се при том залажући да остане јединствен и ненарушен било каквим трзавицама као основног услова за деловно деловање. И не само то. Саморазумевање иде до идентификације тренутка настанка покрета као таквог. По мишљењу припадника покрета сам покрет је настао у току сукоба са режимом и универзитетским властима у периоду од 1934. до априла 1936. (концентрациони логор, убиство Мирка Срзентића и априлски штрајк) Отада па надаље студенти су осећали да покрет постоји и да су они његови припадници. Стварање АО или УСО третира се као налажење организационе форме за деловање студентског покрета. Досадашња историографска истраживања потврђују то осећање актера, тј. идентичност између самог разумевања појаве и њеног стварног постојања.

Групе и појединци изван студентског покрета такође га разумеју и третирају на исти начин, независно од тога да ли се ради о њему непријатељским или склоним групама, на Универзитету или пак изван њега. Тај спољни третман покрета као целовитог и самосталног чинио је већим самосвест припадника покрета о својој јединствености и посебности и, обрнуто, увећана самосвест још више делује да га други виде као засебан покрет. Наводимо за илустрацију ове тезе неколико примера. Ректор Владимир Ђоровић у жељи да дискредитује штрајкаче у априлу 1936. године јавно полемизује студенте на вредне, са једне, и Црногорце и нераднике са друге стране. Сукоб између напредних и конзервативно националистички оријентисаних студената универзитетске власти третирају као сукоб две политичке групе и две политичке оријентације. То је сукоб између комуниста и националиста како то, у жељи да дискредитује напредни покрет, често истиче грађанска штампа, профашистичке и фашистичке организације, као и неки конзервативно оријентисани професори Универзитета. У стварности, међутим, ради се о већини студената са једне и занемаривој мањини, којој тек овакве оцене о две групе придају некакав значај, са друге стране. Стварање и деловање покрета не би се могло ни замислити без овог непријатељства према њему, а борба против других и осећање угроженог опстанка или бар могућност таквог угрожавања, стални је конститутивни елемент његовог постојања.

Поред непријатељства конзервативних кругова студентски покрет и његово деловање изазивају и симпатије и подршку кругова који су другачије оријентисани. Поново имамо његов третман као засебног покрета. Доволно је погледати само извештаје инструктора КПЈ из Србије и Београда и посебне одељке у тим извештајима у којима они извештавају о студентском покрету у Београду. Затим писање левичарске штампе о студентима и њиховим акцијама. Такав третман студентски покрет има и изван граница Југославије. Наиме, да поменемо само један пример и напредни студентски покрет београдског универзитета у светском студентском и омладинском покрету за мир наступа самостално, а у делатности тог мировног покрета његови представници заузимају истакнута места. Поред

осталог, успех студентског покрета у земљи доприноси угледу његових представника у иностранству (Брисел, Париз, Њујорк...).

Темељно истраживање социјалног порекла и положаја студената припадника покрета, особито оних који чине његово језгро, а такве анализе су до сада биле спорадичне и недовољне, омогућило би прецизније одређење самог покрета, узроке његовог настанка и опстанка. Оно је несумњиво то је да се ради о хетерогеној групацији која, додуше, у условима борбе и заједничког наступа ствара релативно самосталан, аутентичан — хомоген стил мишљења и понашања. При том та групација живи и ради у релативно затвореном простору Универзитета, у некој врсти езила или резервата, непосредно и стално међусобно комуницира, њени чланови се директно и без посредника међусобно испомажу у материјалном и сваком другом погледу, чине хомогеност мишљења-понашања постоје још већа. Превладавање тог објективног положаја издвојености, оазе у пустињи, било је могуће захваљујући томе што је студентски покрет био тек део једног ширег покрета и што сами студенти својом делатношћу изван Универзитета разбијају зид којим су ограђени. То је, међутим, тек део објашњења за чињеницу да покрет обухвата већину студената и да се у њега укључује већина повописаних студената почетком сваке школске године, одржавајући на тај начин континуитет студентске борбе и настављајући традиције претходних генерација. Квалитетни и релативно бројни научни радови Милице Дамјановић, Мирољуба Васића и Ђорђа Станковића, да поменемо само неке ауторе, ту не могу много да помогну. Историографија има своје границе објашњења. Она може говорити о организацији и њеној прилагођености потребама и интересима студената, може чак указати на значај делатности истакнутих студентских активиста (тзв. субјективни фактор) у повећању броја присталица студентског покрета, може показати објективни неповољни положај студената и незадовољство које из тога следи, као и незаобилазну улогу КПЈ и њених активиста у артикулацији и усмеравању тог незадовољства. Ту не може помоћи ни теорија историје, а поготову не филозофија историје, да употребимо терминологију Агнес Хелер из њене последње књиге.

Потребно је, наиме, испричати јединствену и непоновљиву, дакле индивидуалну, причу о појединцу и његовом унутрашњем откровењу, или преображају ако то више волите Јер, долазак младог човека и тек свршеног средњошколца у Београд — често из конзервативне средине и патријархалне породице, из школе са часовима веронауке и школских предмета у којима се уз име Петра I и Александра I Карађорђевића обавезно додају атрибут Ослободилац и Ујединитељ или, у другом случају, Краљ Мученик — а затим претварање тог бруцоша у атеисту, револуционара и рушиоца монархије и овешталих традиција може да објасни само историографија уз помоћ других наука. Причу о судбини и преображају појединца и тиме, при том без и против сваке жеље, једне генерације може испричати и књижевност. Занимљиво је да те приче, међутим, за разлику од научних радова о тој теми, скоро да нема. Осим усамљеног романа „Смена генерација“ Стевана Јаковљевића. Након изласка овог романа он је на левици страховито критикован затим игнорисан и данас скоро потпуно заборављен. Збивања везана за студентски покрет пред II светски рат помињу се тек узгред у неким делима Михајла Лалића и у новом, првом делу

незавршене трилогије, роману Добрице Ћосића Само по себи овде се неминовно намеће једно поређење. За разлику од предрадног студентског покрета о изв. збивањима јуна 1968. године у Београду не постоји **објављена** до сада ниједна озбиљна научна студија. Исто-времено, у књигама Бориса Пекића (Ходочашће Арсенија Његована), Спасоја Шејића (Док не стигне Томас Ман), Мирослава Јосића Вишњића (ТБЦ Први злоч: приступ у светлост) Живојина Павловића (Циганско гробље), Вука Драшковића (Судија), Павла Уринова (Царство земаљско) и Милисаве Савића (Топола на тераси), да поменемо само неке ауторе, студентски покрет из јуна 1968. има запажено место. Свакако, литературу више привлачи трагика и пораз од победе и успеха, покушаји него остварења. Али, за разумевање студентског покрета пред рат недостатак уметничке литературе, приче о индивидуалном случају, итекако се осећа.

У покушају одређења овог, омладинског и самосталног, покрета мора се поћи од његових најопштијих карактеристика да би смо, постепеним сужавањем, утврдили његов стварни карактер и специфичне особине. У том смислу овај покрет је политички. Политички прво, због тога што у једном политичком друштву, југословенско друштво пре рата је то несумњиво, у једном друштву за које се чинило да у њему политика доминира над свим видовима стварности, сваки друштвени покрет је морао, истовремено, бити и политички. Овај покрет је то не само морао, него и хтео. Овде се термин политика употребљава не у античком значењу јавног већ у нововековном, од Макијавелија до данас, употребљаваном значењу. Опозиција према тадашњем режиму, у политичком покрету, борба за његову промену константе су у схватањима и деловању студентског покрета пред рат. Дакле, он је и политички опозициони покрет. По садржају захтева које је постављао, по оријентацији коју је заступао, у оквиру тог и тако одређеног политичког покрета, студентски покрет је представљао леви покрет. Залагање левице за слободу и демократију, за социјалну правду и једнакост, за мир и сарадњу међу народима, а против тоталитаризма, рата и неједнакости био је, у ствари, програм студентског покрета. Још уже и још прецизније, међутим, овај покрет можемо означити као комунистички, тј покрет који у социјалистичкој револуцији види једино решење за укидање класне експлоатације и националне неправедности.

Објашњење о комунистичком карактеру студентског покрета треба отпочети једним парадоксом. Међу његовим припадницима је релативно мали број чланова Партије. Разлог за постојање овог парадокса је у схватању руководства КПЈ да партија радничке класе не сме превише да се разводњава масовним припажењем у њене редове припадника интелигенције, јер они могу отупити њену револуционарну оштрицу. Међутим, према полицијским проценама из тог времена, близу 2000 студената показује посебну левичарску активност, а бар још 3000 може бити ангажовано у различитим акцијама које комунисти организују. Шта те бројке значе немогуће је схватити без податка да је тадашњи број студената на Универзитету био око 10 000.

Одлуке о свим битним питањима везаним за студентски покрет и његов развој доноси Универзитетски комитет КПЈ. Он није само центар за доношење одлука већ и главни организатор свих акција, онај који даје основне смернице и чак формулише најважније

прогласе. У изузетним случајевима чланови Универзитетског комитета се директно укључују у акцију и њом руководе. Тако ће на пример за вођење априлског штрајка 1936. године бити формиран Штрајкачки одбор и у његов састав улази готово комплетан Универзитетски комитет. Универзитетски комитет даје инструкције партијским организацијама по појединим факултетима, а ове, опет, од свог чланства захтевају њихово испуњење. Чланови Партије са Универзитета добијају и посебне партијске задатке у унутрашњости земље, у својству партијских инструктора, што само показује о каквом се квалитету партијских активиста ради.

Ширење утицаја Партије на Универзитету и њена потпуна доминација у студентском покрету не би била могућа без тадашње, потребама времена адекватне и интересима већине прихватљиве, политике КПЈ. Политика Народног фронта представља и укључивање свих демократских и антифашистичких снага, без обзира на њихову класну припадност и политичко уверење. То је, са једне стране, омогућило ширину покрета и, с друге, у покрет укључило студенте из богатих кућа (па чак и министарских као нпр. Рибар, Нинчић) без секташке подозривости и неповерења. Доза сумњичавости и благог презира према интелектуалцима је наравно и даље остала. Такође и захтев од чланова и симпатизера Партије за некритичким величањем прве земље социјализма, СССР-а, државе Лењина и Стаљина како се тада говорило. Свака и најмања грешка у том другом погледу, Партија одређује шта је грешка, а шта не, кажњава се критиком, повлачењем из партијских послова и, у духу тадашњих догматских ставова стаљинистичке идеологије — искључењем из Партије и бојкотом. Посебно су тешко пролазили троцкисти или они који су за троцкисте често неправедно и нетачно проглашавани. Искључење из Партије уколико су били њени чланови, искључење из студентског покрета, забрана уласка у мензе, круто одбијање сваког објашњења и оправдања, бојкот од стране припадника студентског покрета, прекид личних веза и пријатељства итд.

Студентски покрет таквом својом комунистичком оријентацијом показује још једну особину комунистичког покрета уопште, а то је дисциплинованост чланова. Остварењу задатка прилази се крајње озбиљно, а због сваке недисциплине прети казна. Присетимо се, ради се о врло младим људима различитих склоности и интересовања које припадност покрету и његови захтеви дисциплинују и уобзбиљују. Партијске директиве се спроводе без поговора, а многи студенти чланови Партије напуштају студије и одлазе у унутрашњост земље на разне партијске послове, јер се то од њих захтевало (Влада Аксентијевић на пример). Дисциплиновано се врше и промене у политичкој оријентацији кад до њих дође у КПЈ. Склапање Пакта о ненападању између Немачке и СССР-а и почетак II светског рата 1939. године утичу на промену дотадашње отворене и недвосмислене антифашистичке оријентације и активности студентског покрета у припремама за одбрану земље, а нова оријентација захтева ангажовање студената против увлачења земље у рат. Фасцинира дисциплинованост са којом се нова политика прихвата и једнодушност у томе. Од покрета, наиме, опада врло мали и занемарив број чланова. Антифашизам је било истинско и дубоко осећање припадника покрета. Оно ће се нарочито показати у де-

монстрацијама од 27. марта 1941. године и масовном учешћу студената у њима.

Успех и ширина студентског покрета несумњив су резултат рада на Универзитету, али, обзиром да својим деловањем исказује интересе ширих друштвених слојева, и ван аула факултета. Студентски покрет има значајан утицај на средњошколски покрет у Београду и раднички и комунистички покрет у унутрашњости земље, одакле је већина дошла на студије у Београд и где често одлазе да — било по задацима Партије или студентског покрета, било самоиницијативно — шире комунистичку идеологију и утицај. Посебан успех је стварање Народног фронта на универзитету на оба нивоа, одоздо и одозго. Споразумом између различитих политичких група створена је Уједињена студентска омладина, а у заједничким акцијама највећег броја студената створен је јединствен студентски покрет. Додуше, политичко ангажовање утицало је да допринос студената тзв елитној култури не буде од посебног значаја, обзиром да се ради о академској омладини то је требало очекивати.

Успеси су такође утицали на стварање недовољно скривене свести напредног студентског покрета о својој авангардности, чак се понекад сугерише да њихова делатност треба да буде путоказ и раду старијих. Наравно, то је похваљивано и подржавано од стране партијских форума, листови и публикације КПЈ истичу као пример напредни студентски покрет, али, истовремено, свест студентског покрета о сопственој авангардности изазива извесну суревљивост и неповерење.

Одређивање карактера напредног студентског покрета у Београду од 1935—1941. године треба схватити само као прилог, као покушај одређивања неких његових основних особина. То је, истовремено, покушај да се уопштавање не сведе само на тачну, али и недовољну констатацију о томе како се ради о комунистички оријентисаном револуционарном покрету, покрету који у свом програму има задатак организовања и предвођења социјалистичке револуције и стварање новог друштвеног и државног уређења без класне експлоатације и без националне неравноправности. Сматрали смо да неопходно уопштавање може отићи и даље. Овим радом то смо и покушали. На крају, поново подсећамо да је овај текст настао на маргинама рада на приређивању извора из историје студентског покрета за штампу, те да се утицај те друге врсте рада осећа и у овом тексту.

НАДЕЖДА ЈОВАНОВИЋ

Београдски универзитет у светској шtamпи⁽¹⁾

Мени је веома драго да на овом симпозијуму учествују активно и присуствују другови који су били активисти револуционарног напредног студентског покрета, али и веома сам тужна да овде нема студената Београдског универзитета, за које би сигурно сва ова излагања и резултати научних истраживања и сећања била кудикамо кориснија него нама. То је прва ствар, на коју бих обратила пажњу.

Друго, што бих желела да изнесем, то је, да не може ни на једном, нити на десетак научних скупова, а и раније било таквих, биће и у будућности, да се обради у целини тема о улози и значају студентског напредног покрета на Београдском универзитету у току не само осамдесет, него ни шездесет или седамдесет година развоја тог покрета. Не могу бити осветљени ни сви проблеми које бисмо хтели, и ви као учесници тог покрета, и ми као историчари и истраживачи, да буду осветљени. Ипак су главни процеси и проблеми револуционарног студентског покрета на Београдском универзитету нашли осветљење и дошли су до сазнања многих читалаца. Имамо две монографије другарице Милице Дамјановић, монографију др Васића о револуционарном омладинском покрету, низ зборника са научних симпозијума, чланака, објављених сећања и сл.

Овде бих се зауставила на једном проблему, који није толико можда важан за осветљење суштине напредног покрета студената Београдског универзитета у међуратном раздобљу његове славне историје, али је, по мом мишљењу, важан за ту историју. Проблем се односи на то како је тај покрет осветљаван у светској штампи, шта су стране новине бележиле на својим страницама о догађајима на југословенским универзитетима, пре свега на Београдском. Тај проблем, на жалост, није постао предмет истраживања, нити је присутан у досадашњим радовима а ни у саопштењима на овом скупу.

Морам рећи, да само легитимно упознавање са писањем стране штампе сведочи о њеном великом интересу према свему што се дешава у политичком и економском животу Југославије, а помно је праћила и збивања у студентском покрету од средине тридесетих година, тј. у периоду када је напредни студентски покрет на Београдском универзитету добио широки замах, постао је значајан по-

¹ Наслов је одредила редакција.

литички фактор у животоу Београда, Србије и шире Југославије. Треба, природно, имати на уму да су листови и часописи изражавали политичке и идеолошке ставове својих редакција, издавача и аутора написа, о чему не бих овде говорила.

Као илустрацију великог интереса стране светске штампе према збивањима на Београдском универзитету тридесетих година навела бих неколико примера.

Централни орган Комунистичке партије Француске лист „Иманите“ у броју од 2. марта 1934. године објавио је чланак „Антифашистички штрајк студената у Југославији“, у коме је обавестио француску јавност о штрајку 1500 студената Београдског универзитета у знак протеста против измена Статута Универзитета и деловања профашистичког ОРНАС-а. У периоду од 22. до 29. маја исте године париски „Тан“, лондонски „Тајмс“, „Њујорк Тајмс“, московски лист „Известија“, прашки „Лудове Листе“, чикашки „Чикаго Дејли Трибун“ и други листови су обавестили своје читаоце о нередима на Београдском универзитету, о сукобима студената са полицијом, њиховим захтевима.

19. јануара 1935. године будимпештански „Пешти Наplo“ је писао о студентским демонстрацијама на Београдском универзитету, а 2—4 фебруара те године лондонски „Тајмс“, румунски „Димњаца“, „Њујорк Тајмс“, будимпештански „Пестер Лојд“ су писали о сукобима студената Београда с полицијом и погибији Мирка Срзентића. Лист „Манчестер Гардијан“ 12. фебруара 1935. године објавио је писмо студената Београдског универзитета са њиховим захтевима, а 21. априла бечки лист „Винер Нојест Нахрихен“ саопштио је о отказивању омладинске комунистичке централе, која је вршила комунистичку пропаганду међу студентима Београдског универзитета. О истом догађају и хапшењу студената писала је и совјетска „Правда“ 21. децембра 1935. године московски лист „Известија“ саопштио је о озбиљним студентским немирима на Београдском универзитету, о штрајку антифашистичких студената против владиних мера ограничавања аутономије Универзитета и стављању студентских организација под полицијску контролу.

О познатом априлском штрајку студената Београдског универзитета писале су многе европске и америчке новине. Тако је 6. априла своју јавност упознао са штрајком милански лист „Коријера де ла Сера“ и амерички „Њујорк Тајмс“, 5. априла о штрајку су писале прашке новине, међу њима и „Венков“, 7. априла будапештански „Пестер Лојд“, 11. априла „Иманите“ и многи други листови.

У предвечерје напада фашистичких земаља на Југославију, током 1940. године, поново су студентске догађаје на страницама европске и друге стране штампе. Тако је 1. јуна те године париски лист „Ер Нувел“ писао о демонстрацији пет хиљада радника и студената на улицама Београда са захтевима за успостављањем односа са Совјетском Русијом и против хитлеровске Немачке. О истим догађајима су писали софијски лист „Зарја“, лондонски листови „Њу Кроникл“ и „Дејли Експрес“, и многи други. Сви су они истицали да су то заједничке студентске и радничке демонстрације, да су главне пароле њихове биле: „Савез са Совјетским Савезом“, „Доле фашистичка Немачка“, против укључивања Југославије у логор фашистичких земаља. Поводом септембарског сукоба студената и полиције у Кошућњаку париски лист „Фигаро“ 10. септембра писао је о манифестацији групе радника и студената ко-

муниста против владе, прашки лист „Чешке Слово“ 12. септембра обавештавао је чехословачку јавност о крвавим нередима у Београду. Поводом сукоба студената са полицијом на Техничком факултету италијански листови „Ил Пиколо“ и „Ил реџиме фасиста“, софијска „Зарја“, будапештански „Пестер Лојд“, циришки „Ноје Цирхер Цајтунг“, париски „Пари Соар“ 24. октобра писали су о сукобу, о демонстрацијама против уредбе о Јеврејима и другим догађајима. Ових неколико података, а има њих на десетине и десетине, па би се могла написати читава књига о овом проблему са анализом тачности, тенденциозности у одабирању података и њиховој интерпретацији, значаја новинарских коментара и односа према изнoше-ним подацима и тд., пружају могућност да се изведе један битан закључак, мада и не једини, који би се свео на следећу констатацију: независно од политичке оријентације неког листа и његовог извештача, од тога да ли је лист заступао комунистичку идеологију, припадао грађанско-либералној штампи или је био орган фашистичког или другог десног покрета и странке, сам факт бележења тог или другог догађаја из напредног студентског покрета на Београдском универзитету, изношења података о броју учесника у неком збивању, о сукобима са полицијом, о захтевима студената и њиховој борби да истрају до победе у својој борби, доприносио је упознавању светске јавности са револуционарним расположењима београдских студената, са њиховом антифашистичком борбом, са решеношћу да истрају у захтевима за демократизацијом земље, неувлачењем Југославије у раг на страни фашистичких земаља, у решавању горућих студентских проблема. Полазећи од тог закључка сматрам да овај проблем има значај за даље дубље проучавање напредног студентског покрета на Београдском универзитету тридесетих година нашег века и уочи рата

Проблеми утврђивања формирања организације КПЈ на Београдском универзитету

Сматрам да је још неисстражено питање када је формирана организација КПЈ на Београдском универзитету и зашто је до њеног оснивања дошло, по неким сазнањима тек, више од деценију после оснивања КПЈ.

Према досадашњим истраживањима она је формирана тек 1932. године.

То је и моје мишљење. До тада КПЈ на Београдском универзитету не делује организовано ни на марксистичко-лењинистичким принципима које је усвојила Трећа интернационала као основу рада свих својих секција. Те принципе усвојила је и КПЈ, али их је врло споро спроводила у живот.

У периоду од 1919. па до диктатуре 1929. године на Универзитету прво почиње да ради обновљени Клуб студената социјалдемократа, који брзо мења назив у Клуб студената комуниста. Умјесто Клуба касније се ствара Удружење студената марксиста, које делује све до Шестојануарске диктатуре, када бива забрањен.

Ни Клуб, али ни Удружење, не могу се, међутим, сматрати политичком партијом. Њихова је улога била првенствено политичко-васпитног карактера, односно дебатног клуба.

Постоји, по мом мишљењу, више узрока за такав однос партије према Београдском универзитету, другим универзитетима и студентској омладини уопште. Навешћу најважније, али остаје да се утврди који је од њих био преовлађујући.

Прво — у КПЈ је до тада превладавао утицај социјал-демократског схватања о организационим питањима партије. Без обзира што је КПЈ постала једна од првих, са великим угледом, секција Треће Коминтерне, она се врло споро организовала на принципима марксистичко-лењинистичке партије. Руководство КПЈ је било састављено од руководећих кадрова бивших социјал-демократских партија и није увиђало значај новог начина организовања. Па и када је доносило поједине одлуке у циљу спровођења организационих принципа у духу закључака Треће Коминтерне било је лутања и недовољно упорности. У прво вријеме партија је премјењивала принцип територијалног организовања, а он, као што се зна, има низ слабости, да би негде око 1927. усвојила производни принцип. Међутим, то није важило и за Универзитет.

Друго — фракцијска борба, која је убрзо по формирању КПЈ избила, окупирала је руководеће људе и на њој су се исцрпљивали.

Треће — на интелигенцију се гледало подозриво, смањена је резервом буржоазије.

Четврто — поцењивана је омладина као озбиљан фактор револуције, а поготово интелектуална омладина, студенти и средњошколци. Последице оваквог односа су биле врло тешке. Пропуштено је, уствари, 13 година (1919—1932) да КПЈ формира своју организацију на Београдском универзитету. То је онемогућило, између осталог, да се благовремено изгради платформа око које би се окупљали студенти и на основу које би били усмеравани у борби за своја права и интересе.

Универзитет, такође, није давао ни приближно одговарајући отпор насртајима које су на њега чинили реакционарни владајући кругови. И доношење Обзана и Закона о заштити државе, а поготово шестојануарска диктатура, прошли су без значајнијег отпора на Београдском универзитету.

Отпор шестојануарској диктатури, која је задала најтежи ударац КПЈ од њеног уједињења, али и свим прогресивним и демократским снагама у земљи, свео се на Универзитету на издавање једног или два летка, заједно са загребачким студентима.

То је био најблеђи отпор налету реакције на Универзитету у историји Београдског универзитета. Узрок томе је, да поновим, што на време није створена платформа и организациони механизми који би руководили њеним спровођењем и који би се благовремено обнављали, без обзира на све насртаје и жртве које би реакција наносила студентима. Студенти-комунисти и марксистички оријентисани студенти били су повезани лабавим везама (Удружење) и исцрпљивали су се у теоријским дискусијама. Усмеравани су са стране уместо да имају своју организацију и руководство са свим осталим елементима партије.

Два су основна фактора, по мом мишљењу, која утичу на то да се, 1932. године, КПЈ окрене Универзитету.

Општа криза која је захватила свијет захватила је и Југославију. То је утицало на револуционисање радничке класе и осталих демократских снага и пружање отпора диктатури. Такав је случај био и на Београдском универзитету. Крајем 1931. и почетком 1932. године дошло је до масовних демонстрација против владајућег режима. Масовност и учесталост акција наметнуло је потребу успостављања организације, односно штаба који ће руководити тим скоро свакодневним акцијама.

У руководство партије су дошли кадрови који су васпитавани на идејама Маркса и Лењина, који, значи, нису били оптерећени социјал-демократским гледањима на организациона питања Партије.

Убрзо се и показао значај успостављања КПЈ на Универзитету. За неколико година Београдски универзитет избија по свом прогресивном деловању на чело, може се слободно рећи, свих универзитета у земљи, па и у свету. Без обзира колико је од 1932. било насртаја на њега, провала и хапшења, ништа није могло зауставити успон организације КПЈ у његовим оквирима.

Завршетком студија студенти-комунисти су прихватани у мјестима опредељења од партијских организација која их је уклапала у свој рад, а често су они били и носиоци формирања партијских организација у појединим крајевима.

О једном догађају у ректорату Београдског универзитета

Од 1939. до децембра 1940. године био сам службеник Управе клиника Медицинског факултета у Београду, а од децембра 1940. прешао сам на рад у Ректорат Универзитета, на коме сам, у архиви, радио све до 24. фебруара 1943. када сам ухапшен као комуниста и конфиниран у логор Бањицу, а затим Магхаузен.

Не сећам се тачно датума када је на Универзитет, односно у Ректорат, за административног директора дошао Љотићевац Драгомир Симић (мислим да се тако звао). Одмах је увео полицијски режим и строгу контролу људи. Ја сам већ тада био повезан са групом комуниста који су радили на терену клиника Медицинског факултета, са којима сам био заједно и у раду пре доласка на Универзитет.

Једног дана позвао ме је код себе у канцеларију админ. директор Симић и затражио да донесем округли и четвртasti печат Ректората, што сам и учинио. После краћег времена поново ме је позвао у канцеларију и предао ми затворено писмо и рекао да га однесем у Специјалну полицију и предам лично Радану Грујичићу, а да ми он пријем потврди на самој коверти. Одговорио сам му: „Разумем“ и упитао да ли могу да узмем и печате. Дао ми их је. Одјурio сам у канцеларију, зграбио празну коверту, ставио на њу печате и окуцао адресу специјалне полиције, а затим отишао у клозет, отворио писмо, јер сам очекивао да се ради неке о глави, да му се црно пише. У писму је стајало „да се позива полиција, да сутра ујутру, рано, пре доласка особља на Универзитет, и то на свим факултетима, обави претрес просторија и особља, јер је Универзитет пун марксистичке литературе и да се од исте очистити и то како од литературе тако и од оних који је поседују“.

Писмо је носило печат строгог Пов. број (кога се не сећам, а сигурно ће се наћи у поверљивој архиви и деловоднику из тога времена). Брзо сам променио коверту, затворио и ставио тај строго поверљиви број и датум, а поцепану коверту пустио у клозетску шољу.

Наравно, писмо сам предао лично Радану Грујичићу. Он ми је потписао коверту и ја сам је уручио административном директору. Одмах сам пожурio да обавестим своју вишу везу у Управи клиника Његована Владимира, да обавести даље, а и да хитно из архиве Управе клиника склоне марксистички материјал и оружје. Ту смо имали два револвера, три бомбе и, колико се сећам, око

50-так метака. Истовремено сам пожурio да обавестим и друге другове по универзитетским установама, за које нисам знао да ли су чланови партије или не, али сам знао да су напредни и да подржавају партизански покрет. Ово сам углавном обавио телефоном, јер нисам знао како друкчије. Срећом то нико није открио, јер се можда још није вршило прислушкивање. Сећам се да сам обавестио Спасоја Гарзичића, Вилотија Влечића, проф. Алексића, Ивана Божића у историјском семинару, затим проф. Бошковића и многе друге, чијих се имена сада не сећам, јер сам веровао да, иако можда нису комунисти, ти напредни људи и научни радници, прате марксистичку литературу и из научне радозналости, што полиција сигурно не би уважила.

После подне сам, јер у радно време то није било могуће, склонио компрометијући материјал из Управе клиника и закопао га на плацу метеоролошке опсерваторије, која се налазила поред дечје клинике и Управе.

Ја сам на Универзитету правио спискове особља са целог Универзитета и они су ношени у Месну немачку команду, која је ударала печате и потписе тако да је особље добијало немачки „аусвајс“. Ја сам у списак убацио већи број људи него што их је на списку Универзитета, нарочито оних који се после окупације нису више ни вратили на Универзитет или факултете, јер Немци нису попуњавали њихове легитимације, већ су их бланко, са печатима и потписима, према броју у списку, достављали нама, а ја сам попуњавао имена. Наравно тако ми је остајао један број их потписаних легитимација па сам их после, преко моје везе, достављао партији. Тамо су стављали лажна имена илегалца и оспособљавали их за кретање по граду или бег у партизане.

Персонални листови особља и уписни листови студената налазили су се у Ректорату. Специјална полиција је кад год је требало да ухапси неког од особља или студената долазила да потражи те листове у Ректорату. Листови су се налазили код мене, у архиви. Ја сам их кад су они завршили посао и узели податке, поново враћао на њихова места и памтио имена људи које су тражили. О овоме сам обавештавао своју вишу везу Његована Владимира, а по његовом одласку у партизане Драгутина Марковића, такође службеника Управе клиника. Још се сећам имена неких студената: Вера Црвенчанин, Васа Ћетковић. Неке сам, које сам добро познавао и лично обавештавао, као на пр. др. Мила Бошковића са Медицинског факултета, који је захваљујући том обавештавању измакао хапшењу.

А, сада, да се вратим на писмо упућено Специјалној полицији. Рано ујутру Универзитет је био опкољен агентима. Када су службеници дошли и заузели места у Ректорату, наишли су агенти на челу са Раданом Грујичићем и вршили претрес. Напомињем да никога у Ректорату нисам о том претресу обавестио јер сам мене и Николе Мрковачког, који је такође радио у Архиви, и дактилографкиње Вере Шћеклић, чији је отац био у затвору још од почетка 1941. г., пошто га је полиција знала још као предатног комунисту, сви су остали службеници били, углавном, наклоњени Дражи Михаиловићу или Љотићу, па сам се бојао да не сазнају како сам ја дошао до тог обавештења.

Захваљујући откривању те тајне поруке полицији, она је извршила ударац у празно и није пронашла ништа компрометијуће на Универзитету па није ни дошло ни до каквог хапшења.

Првомајске манифестације 1938. године

Хтио бих да оживим сјећање на неке ликове истакнутих комуниста-револуционара, за које ми се чини да се недовољно памте и помињу, као и да поближе саопћим своје сјећање на првомајску прославу у Београду, 1938

Ја сам на Београдски универзитет дошао 1937. године, када сам се уписао на Правни факултет. На Универзитет сам дошао као члан Партије, додуше са стажом од неколико мјесеци, али и са стажом од неколико година у СКОЈ-у и руководству СКОЈ-а, у Славонском Броду и околини, у једном пролетерском центру у Хрватској са снажном револуционарном пролетерском традицијом. Већина мојих другова тада познате — „црвене“ бродске гимназије, ишла је на студиј у Загреб, а ја сам се определио за Београд, управо највише привучен снагом студентског покрета и одјеком који су, у то вријеме, широм земље, имали борбени догађаји на Београдском универзитету. Оно што сам доживео на Београдском универзитету и у београдском студентском покрету превазилазило је, у најпозитивнијем смислу ријечи, сва моја очекивања. То хоћу да нагласим, иако сам машљења да би се, о неким темама у вези с тим, могло говорити критично и сјећања бојити тамнијим бојама. Али, све би то, ипак, било незнатно и маргинално према величини покрета и борбе, према ономе што смо доживјели, а што је било карактеристично за предратне генерације студената Београдског универзитета и оног што су они дали овој земљи.

Имао сам прилику да упознам и ситуацију на Загребачком универзитету и бројне загребачке студенте, јер сам чешће одлазио у Загреб и тамо извјесно вријеме боравио. Могу да кажем да сам на Загребачком универзитету упознао већи број изразито образованих комуниста. Овдје, на Београдском универзитету био је мањи број таквих изразитије образованих, а врло велики број оних који су се задовољавали познавањем само основа марксизма и актуалних дневно-политичких ставова и парола. У Загребу сам упознао масовни и моћни раднички покрет, а у Београду велики и моћни покрет Народних студената, под руководством комунистичке партије, покрет који је све више био повезан са радничком класом Београда, са њеном класном борбом, који је учествовао у тој борби, нарочито за вријеме штрајкова, пружајући сву подршку, укључујући и борбу са штрајкбрешкерима.

Од првих великих демонстрација у којима сам учествовао, приликом званичне посјете министра народно-фронтовске Француске Ивона Делбоса, концем 1937. године, када су студенти, заједно са народом, кличући пароле против фашизма, а за демократију, пробијали чврсте кордоне жандармеријске коњице у Немањиној и улици Краља Милана, код Лондона, пред Скупштином, пред Француском амбасадом и у Душановој, па у бројним политичким, културним и другим акцијама, на митинзима, у уличним демонстрацијама и манифестацијама и у штрајковима, имао сам прилику да, у току четри године, упознам ширину, снагу и значај напредног београдског студентског покрета, који је надрастао овај Универзитет и овај град и зрачио својим примјером и утицајем дијелом наше земље, па и у иностранству. У раду са радничком, сељачком и интелектуалном омладином у Славонском Броду, гдје сам остао стално повезан, настојали смо да пренесемо и, у тамошњим условима, примјенимо, неке нове форме рада и искуства до којих су Партија и СКОЈ дошли, у току јачања и омасовљења студентског покрета на Београдском универзитету.

По доласку на Универзитет био сам прво укључен у рад групе студената из Хрватске, од којих се сјећам Вељка Марковића, Балда Мекишића, сестара Шегвић, Сокола Жепина, Неде Божиновић и још неких. Затим сам, неко вријеме, био међу Босанцима из „Петра Кочића“, па затим међу Црногорцима и у Дебатном клубу студената права. Имао сам много другова међу студентима из свих крајева Југославије, а нарочито међу Црногорцима, који су, колико се сјећам, били најкомпактнији. Мој је нераздвојни друг био Бранко Влаховић, кога су, у првим мјесецима НОБ-е, убили четници. Много их је о којима би још требало говорити, који се недовољно спомину, или који су заборављени. Један број њих носим у сјећању. Да споменем само Баја Секулића. По доброты и личној поштењу, по партијности и личној храбрости, био је рецимо један од оних који су служили примјером. Остао ми је у незаборавној успомени из првомајске прославе и манифестације 1938. године. Поред радника-комуниста тој је прослави присуствовао и већи број студената Београдског универзитета, чланова Партије и народних студената. Кретали су се према одређеном мјесту, у групама, али на одстојању, по двојица-тројица. Ја сам ишао са мојим другом Бранком Влаховићем. Пред нама је била група другова Хрвата, а међу њима Балдо Мекишић, студент права из Дубровника који се, поред осталог, на станицама нашег Дебатног клуба истицао познавањем марксистичке економске теорије. Жандари, који као да су нешто предсјећали, кретали су се на коњима, по двојица у патроли, на све стране. Тако је, на прилазу Кошутњаку, одједном жандармска двојка заскочила на Балду Мекишића и савладала га. Одједном, као да је из земље изникао, ту се појавио Баја Секулић, изненадио ударцима оба жандарма, онеспособио их и ослободио Мекишића.

Савладавајући и заобилазећи друге препреке дошли смо до шумице, поред Њемачког гробља, на обронку Кошутњака. Ту је већ било много радника и студената, а многи су тек наилазили. Послије је била свечаност. Црвена застава, транспаренти, пјевање „Интернационале“ и других борбених пјесама и неколико пригодних првомајских говора. Другарице су од донешене хране припремиле закуску којом смо се сви послужили. Баш гада је падала снажна киша. Видјели смо на домак шуме обриси коња бројних жандарма.

-коњаника, који су се, из опреза, држали чистине и нису улазили у шуму. Није ми познато да је било ко од студената учесника писао о овој значајној првомајској манифестацији, а једино што знам то је да је о томе нешто забиљежио, или рекао, Михајило Швабић. Он је у тим манифестацијама учествовао као млади радник из Ковнице новца. Изишавши из шуме пробили смо први и слиједећи кордон жандармерије. Промочени и блатни, али у вагри заноса, пјевајући наше пјесме и узвикујући пароле, које су писале и на нашим транспарентима, ушли смо у улице Чукарице. Отварали су се прозори и врата, придлазили су нам нови бројни људи и жене, нарочито омладинци. Пролетерска Чукарица се придружила радницима и студентима комунистима, који су упркос свим прогонима и забранама ненародног режима, борбено славили празник радног народа — Први мај.

Код подвожњака, на изласку из Чукарице према Београду, чекао нас је нови тешки окршај са бројним снагама полиције и жандармерије. Једни су дошли из правца бивше гостионе „Мостар“, а други су нам, непримјетно, дошли иза леђа. Трамвајски и други саобраћај био је обустављен. Напали су нас кад је чело наше колоне било на изласку из подвожњака. У првом реду био је Баја Секулић. У другом, или трећем реду, били смо Влаховић и ја. Жандарми су ударили бјесомучно, пендрецима и кундацима. Видио сам Баја Секулића како се јуначки отима и пробија, како добија све жешће ударце, како пада. Том приликом су га ухапсили, а био је и ухапшен велики број другова које су трпали у „марице“, што су ту већ спремне чекале. Мислим да би ово што сам сад поменуо, ту првомајску прославу у Београду у 1938. години, требало ближе проучити и обрадити.

Можда би требало поменути и ово: задњих дана 1937. ја сам, заједно са студентом технике Душком Мушицким, био упућен да на земунској станици преузем илегални материјал који је, из Загреба, носио студент Матија Луп. Материјал смо требали предати студенту Махмуту Бушатлији, који је, заједно са Савом Бурићем, у аули Правног факултета држао продавницу старих књига и скрипата. У моменту кад смо од Матија Лупа преузимали два кофера материјала, на нас и на њега скочили су агенти, који су њега пратили од Загреба, као и они који су, непримјетни, чекали на перону станице. Ту је била спремна „марица“ којом су нас одвезли у нову Управу града, на V кат, на Обилићевом венцу. Саслушавао нас је, методима што су му били својствени, агент Тилјак, онај познати крволок што се, као и њему слични, као антикомунистички експерт, ставио у службу усташке полиције, па су га у Загребу, 1941. године, убили наши другови. Велије у Управи града су још биле пуне ухапшених у демонстрацијама приликом посјете Делбоса.

Десило ми се да сам ту срео познатог комунисту, мигровачког робљаша, Жарка Зрењанина — Учучу. Он ми је много помогао савјетима како да се држимо пред истрагом. У ствари, савјетовао је да се бранимо како смо почели, да издржимо и истрајемо и да ће нас морати пустити. Ми смо остали при своме и били пуштени. Зрењанин је преко мене поручио партијској организацији што је требало у вези са његовим и хапшењем Папа и за што их терете. Те ноћи, када су ме водили на саслушање, видио сам како ходником проводе револуционара Павла Папа, измрцвареног и обливеденог крвљу. Никад раније нисам видио тако измученог и крвљу обли-

веног човјека. Мушицки и ја смо били пуштени, не знам да ли због тога што нисмо ништа признали, или претежно због тога што је Мушицки имао стрица, или ујака, који је био члан Државног савјета и који је за њега интервенисао. Поруку Зрењанина пренио сам друговима. Матију Лупа су наставили мучити у Главњачи, одакле је одведен у Загреб, гдје је прво ухапшен Иво Сарајчић, па затим Јефто Шашић и Јосип Змајић, садашњи председник Сабора, па Пајо Грегорић и, мислим, Шиме Бален. Они су у затвору остали дуже.

Говорити о Универзитету значи бити поносан на дане проведене на њему. Успомена је много, јер је то било вријеме испуњено бројним и значајним догађајима а Београдски универзитет, јединствено жариште братства и јединства. Студентски покрет на Београдском универзитету био је дословно прожет интернационализмом на дјелу. Нисмо гледали ко је које националности, него какав је човјек. Вољели смо се и били повезани нераскидивим везама као другови, осјећали смо повјесни моменат и одговорност према народу и његовим интересима и борби. И бескрајно смо мрзиди фашисте. Имали ту способност и снагу да покрене на тисуће студената Београдског универзитета у борбу за најпрогресивније идеале човјечанства и чврсто их повезати са тежњама и борбом радничке класе и народа, то значи много, а то је, управо, пошло за руком Партији и СКОЈ-у. Студентски покрет Београдског универзитета, по свом значају и дјелу, прелази значај овог града, Републике, па и земље. Он је, у оно вријеме и под тамошњим условима, под руководством КПЈ, био једно од важних упоришта прогресивне мисли и савремене револуционарне акције на овом нашем подручју Европе. У том смислу, мишљења сам, он би требало да буде валоризован и већим признањима од оних што су му до сада дата.

Неколико питања о делатности студентског напредног покрета која треба истражити

Најприје бих хтио споменути активност и дјеловање Културног одбора који је био основан 1935. и који је дјеловао све до 1941. године, дакле у периоду највеће и најуспешније активности напредног студентског покрета. Као што је Акциони одбор био основан да води и координира активност студентских стручних и економских удружења, тако је и Културни одбор био основан са циљем да води и координира активност стручних, културних и спортских студентских удружења на културном и спортском плану. Све вријеме, колико је мени познато, председник Културног одбора био је Ђурица Рибар, а чланови Дора Фрајденфелд, Душан Костић, Матијевић Мирољуб, Курталовић Еугеније, Међедовић Јунус, друг којег смо звали Бутум, ја и још неки другови чија сам презимена заборавио.

Тешко је у пар ријечи описати рад Културног одбора кроз све то вријеме. Укратко могу рећи да се он састојао у уређивању и растурању листа „Студент“, који је, као што је познато, промјенио више назива. Затим се радило на организовању тако званих „усмених новина“ у Физичкој сали и другдје, на којима су говорили истакнути културни и друштвени радници Београдског универзитета и Београда. На неким од тих „усмених новина“, заправо културно-политичких митинга, знало се окупити и до 2 000 учесника међу којима су свакако били најбројнији студенти, али и многи други грађани и радници. Културни одбор је најтешње сурађивао са Академским позориштем о чијем се репертоару врло често расправљало, нарочито када су били у питању пригодни скечеви, „вранци“ и друго, идје је могло доћи до претјеривања, па смо ми сами били нека врста цензуре. Водило се рачуна и о „зидним новинама“, које су се писале и излагале у свим мензама и домовима студената и студенкиња. Све то заслужује детаљнију разраду у складу са важношћу свих тих акција и дјеловања.

Други, не мање важан студентски одбор звао се Одбор за правну заштиту студената, чији је задатак био да сазна на вријеме који су студенти ухапшени, да им помогне слањем у затвор хране и ћебади, те да се у границама могућности интервенира код универзитетских власти и код напредних политичара и адвоката да буду што прије пуштени на слободу. За све то се прикупљао допринос од самих студената на свим факултетима, а организоване су и приредбе, са улазницама, а приход од њих је угрошен за храну за

ухапшене и слат чак у виду пакета шпанским борцима који су тада били у логору Gürs у Француској. Одбором за правну заштиту студената у прво вријеме је руководила Милева Вуковић, а последије Спасоје Ђаковић. Чланови су били Вељко Марковић, ја и још неки другови чија сам имена заборавио.

Такођер, још нигдје није ни споменут, а камо ли истакнут, рад Академског клуба Студентски дом. Ја сам тамо боравио у вријеме када је управник био проф. др. Радивоје Кашанин, којег се сви сјећамо са највећим поштовањем, јер нам је многим помогао. У прво вријеме, 1936/1937, био сам тзв. културни референт у том клубу, а касније и потпредседник. У управи клуба су били Мијалко Тодоровић, Љубо Филиповић и Љубо Пејаговић, као председници и чланови Љубо Нешић, Баја Секулић и многи други. Клуб је организовао тзв. „матинеје“, а приход је одлазио за помагање сиромашних студената, за ухапшене студенте и чак за шпанске борце у француским логорима. Но, најзначајнија активност Академског клуба је била када је 1939. године, у мају, формиран добровољачки батаљон за одбрану Чехословачке, непосредно последије њене окупације са стране њемачких фашиста. Уз помоћ управника дома проф. др. Радивоја Кашанина, од Генералштаба југословенске војске добивене су униформе и пушке, а обука у војним вјештинама вршила се иза Техничког факултета. Вјежбали смо и стрељаштво на војној стрељани а затим марширали кроз Београд и пјевали борбене пјесме, „Буди се исток и запад“, „Ланци нам се кују клети“ и друге. Жандарми се нису могли начудити, али нису смјели интервенирати јер су нас водили официри. О свему томе је писало у дневнику „Политика“ 28, 29. и 30. маја 1939. године под насловом на пет ступаца „Хиљаде студената стављају се огадбини на расположење“. Објављене су и четири фотографије. То није прошло незапажено ни са стране фашиста-љотичеваца који су у свом листу „Збор“ написали да се у студентском дому организира комунистичка војска уз помоћ управника проф. др. Кашанина, који је због тога био и ухапшен и замало и стријељан, у току окупације.

На крају, хтио би указати на још једну активност београдских студената. Ради се о свјетском студентском конгресу у Паризу јула или августа 1939. године. На том конгресу главни говорник и организатор је био Иво-Лола Рибар, а поред њега још и Борис Кидрич, Алеш Беблер, Павле Савић, Мијалко Тодоровић, Перо Ивковић и многи други студенти из Београда и Загреба. Сви који смо тамо били, код повратка у домовину, добили смо бројну илегалну литературу, која је била маскирана као романи и коју смо донијели у домовину и ставили на располагање покрету.

О студенџским стручним удружењима

Желео бих, пре свега, да укажем да постоје бројна документа која говоре о раду стручних студенџских удружења на укључивању студената у научни и наставни рад на Београдском универзитету током периода 1934—1941. Мислим да је познато, да су на сваком факултету Београдског универзитета и скоро на сваком одсеку постојале стручне студенџске организације под општим називом: стручна студенџска удружења. Ради подсећања, поменућу да су на Пољо-привредно-шумарском факултету постојала и Удружења студената агронома и Удружење студената шумарства. На Правном факултету је било Студенџско правничко друштво, а на Техничком факултету су, колико се сећам, постојала Удружења студената грађевинске технике (УСГЕТ) и Удружење студената машинске технике (УСМЕТ). На Медицинском факултету је радило Удружење студената медицине. Нисам навео сва удружења већ сам, ради илустрације, набројао само нека од тада постојећих.

У времену од 1934. па до 1941. године, одвијала се веома жива политичка борба између студената који су припадали разним политичким странкама и покретима. Тако, на пример, студенти марксистичке и комунистичке оријентације, познати под називом „Народни студенти“ у поменутом периоду водили су, у сарадњи са студентима припадницима левих, опозиционих расположених групација грађанских странака, веома живу, и често веома жестоку борбу за избор својих кандидата у Управе стручних студенџских удружења са основним циљем очувања аутономије Београдског универзитета.

Посебно бих нагласио да су се крајем 1939. године, са малим изузетцима, готово сва стручна студенџска удружења нашла у рукама опозиционих политичких групација где су чланови СКОЈ-а и остали припадници „народних студената“ водили главну реч. Реакционарне снаге ван Београдског универзитета износиле су оптужбе да комунисти хоће стручна и студенџска удружења да претворе у политичка тела која се злоупотребљавају за политички, а не стручни рад. Као одговор на ове оптужбе студенти комунисти и други опозиционо оријентисани студенти, претворили су своја удружења у права жаришта стручног и научног рада. Желим да укажем само на најважније делатности ових удружења као што су: расправе чисто стручних питања везаних за најактуелнија научна достигнућа, уз учешће многих професора, доцената и студената; укључивање студената у групе за учење ради припрема за испите за наредне

испитне рокове; научне расправе у оквиру дебатних група, уз учешће студената, професора, научних и политичких радника, са и изван Београдског универзитета, на разне теме у оквиру којих су се одређивала бројна питања која су у суштини изражавала најнапредније погледе у области филозофије, идеологије и политике. Тако, на пример, у оквиру ових дебата, расправљена су питања да ли је постојање приватне нужности или зло, говорило се о облицима и карактеру приватне и друштвене својине, о односу социологије и политичке економије, о карактеру социјалне политике и социјалне медицине, о организацији производње, као и о друштвеном карактеру занатских, земљорадничких и других задруга. Посебно бих указао на чињеницу да су у оквиру ових дебата студенти излагали и своје стручне радове на разне теме у којима су износили и своја научна открића и иновације из области етнологије, природе вируса, психологије, социологије, филозофије и др. Исто тако, узгред напомињем, да је у току ових дебата, врло често долазило до занимљивих расправа са многим професорима, који су по многим питањима имали реакционарна гледишта, као што др Слободан Јовановић, др Слободан Драшковић, др Петар Ђорђевић и други. И, најзад, напоменуо бих да су се стручна студенџска удружења прихватила да раде на штампању и умножавању уџбеника, приручника, скрипти и предавања у сарадњи са професорима, доцентима и асистентима.

Мислим да би било неопходно потребно да се интердисциплинарно обради тема „Београдски универзитет у процесима привредног и друштвеног развоја Социјалистичке Републике Србије и СФРЈ у периоду 1945. и 1985. година, са погледом на период до 2000. године“. Овај предлог бих образложио простом чињеницом што се у последње време доста често говори о укључивању науке у процес борбе за остваривање привредног и друштвеног развоја СР Србије. Са жаљењем износим податак да у предлогу Резолуције за остваривање политике привредног и друштвеног развоја СР Србије за период 1986—1990. година. Нигде нису поменути, ни на једном месту, Универзитети у СР Србији, а да је само на једном месту поменуто Српска академија наука. У склопу овог предлога скренуо бих вашу пажњу да је ЦК СКЈ, недавно, на 23-ћој седници, донео своје ставове о остваривању политике привредног и друштвеног развоја и стао на становиште да треба у оквиру радних организација и сложених организација удруженог рада да се образују научноистраживачке јединице. Ово говори, да је још једном дошло до израза схватање многих политичара да науку, а са њом и Српску академију наука и Универзитет, стави на маргину друштвених збивања. Моје је мишљење, да је ово још један доказ да је однос према науци код нас доведен до апсурда, а тако не треба и не сме да буде. Моја доста насумице набројана сећања на Београдски универзитет у непосредној борби пред сам рат, мислим да показују његову снагу и значајно место за које се изборио својим напредним, научним идејама и борбеношћу.

Подсећања*

Желим да подвучем сећања која сам изнео у књизи: „У суровој школи“. Писао сам је са позиција редова — борца студентског покрета од 1937. до 1941. године. У њој су изнети доживљаји и догађаји које смо ми у то време преживљавали на Београдском универзитету, који су нас практично одмах гурнули у усанак и у револуцију.

У тим сећањима оставио сам на неки начин поруку, да смо ми млади студенти, као народни студенти, били васпитавани кроз све акције и да смо израстали из дана у дан, челничили се и убрзано сазревали, сазревали за догађаје који ће наступити после капитулације Југославије.

Писао сам углавном о раду студената у Студентском дому Београдског Гајрета „Осман Ђикић“, и истакао улогу Рифата Бурџевића — Трша који нас је вајао као народне студенте (посебно Санџака и Црне Горе, а затим и шире) и под чијом смо руком ми изводили све акције и израстали у њима. А кад је дошао моменат за подизање устанка и револуције, ми васпитаници и активисти Београдског студентског покрета нисмо имали да бирамо другу алтернативу, сем да, у огромној већини, станемо у прве борбене редове под заставом КПЈ међу оних око 30 000 чланова СКОЈ-а и око 12.000 чланова Партије, и личним примером покажемо како се треба борити и гинути за револуцију и слободу свог народа...

* Текст редиговала редакција.

О најредном студентском покрету на Београдском универзитету

Наша је историографија уложила приличне напоре да истражи и обради напредни студентски покрет на БУ. Са становишта потреба нашег предстојећег рада у обради тог значајног сегмента југословенског револуционарног покрета било би неопходно дати критичку оцјену досадашњих објављених радова на ову тему. Потребно би било, дакле, утврдити која питања до сада нијесу довољно обрађена, и какав је био научно-методолошки приступ у обради ове иначе сложене друштвене појаве.

Посматрајући у целини до сада објављене радове, запажају се двије крајности у обради студентског покрета на БУ. Прва крајност је у томе да се умањује улога овог покрета на југословенској сцени односно да се његова снага и дјелатност не приказују онаквим какве су биле у историјској стварности. Довољно је само погледати слику (преглед) организатора устанка и руководећег кадра прве године НОР-а у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Македонији, Војводини, Санџаку, Косову и Далмацији — и тада ће се само из те чињенице моћи да извуче закључак о веома истакнутом мјесту и улози БУ у југословенском револуционарном покрету. Разлоге за умањивање улоге БУ треба, по мом мишљењу, тражити у догматској свијести, која се држи доктринарних схема и потцјењује улогу интелигенције у народној револуцији која је извођена у једној привредно и културно заосталој земљи. Друга крајност методолошке природе огледа се у томе да се студентски покрет на БУ проматра прилично издвојено од револуционарног радничког покрета. Гледишта једног броја писаца знатно су обојена ондашњим нашим младалачким романтизмом, у којем се повремено испољавао и авангардизам интелигенције. Међутим, стварност је била друкчија: студентски покрет је стасао у оквирима и на програмској платформи револуционарног радничког покрета Југославије — и то му је давало непресушну снагу. Сматрам да обје ове крајности треба оклопити јер нас воде на криви пут.

Ако желимо да студентски покрет на БУ цјеловито и објективно прикажемо, тада се мора поћи од чињенице да тај покрет није чинило само оно што се догађало овдје у Београду. На БУ школовали су се студенти са око двије трећине територије Југославије. Природно је и логично да се снага студентског покрета преливала и исказивала на читавом том простору. Студенти су били у родном крају не само пропагатори идеја и политике КПЈ већ, истовремено,

и организатори маса у њиховој револуционарној борби. Стога је, сматрам, не мањи значај дјелатности студената „на терену“ од оне овдје у Београду. Зато би обради те димензије студентског покрета ваљало поклонити већу пажњу.

Са научно-методолошког становишта је значајно да се студентски покрет изучава као јединствен процес. Масовни револуционарни покрет на БУ изграђен је у периоду 1931—1941. године, као продужетак борбе ранијих генерација студената. Овај десетогодишњи период може се на основу историјског тока догађаја подијелити на три етапе. *Прва етапа* је вријеме кад су постављани чврсти темељи студентском покрету (1931—1934. г.). Тада се он појавио громко и на југословенској сцени. *Друга етапа* (1934—1938. г.) је вријеме кад се под непосредним руководством комуниста изграђује разграната структура студентског покрета, који тада обухвата све прогресивне студентске снаге. За ову етапу је карактеристичан веома успјешан рад комуниста — студената на стварању чврсте, разгранате и еластичне организације студентског покрета. Креативност ових младих људи — њихова политичка ширина и гипкост — била је и остаје за дивљење. *Трећа етапа* (1938—1941. г.) се посебно карактерише још тјешњим и организованијим повезивањем са радничким покретом у Београду и са борбом револуционарно-демократских снага у земљи. Разумије се, то се могло одиграти како због гадашњег општег успона КПЈ тако и због крупних успјеха студентског покрета у претходном периоду. У овој етапи организација КПЈ на БУ се омасовила. Све у свему, студентски покрет се развијао по узлазној линији, као јединствен процес чије етапе нијесу једна од друге реско одвојене. Све три генерације студената о којима сам говорио заслужне су за изградњу студентског покрета.

У нас на жалост није довољно увријежена пракса да се пише и о личностима, а не само о збивањима. Међутим, научном обрадом појединих истакнутих личности доприноси се цјеловитој обради и вјерном приказивању историјских догађаја. Стога треба настојати да се интензивније настави са обрадом личности истакнутих студената — бораца, и том настојању дати подршку.

БРАНКА ЂЕРИЋ-ВУШКОВИЋ

Сећање на студентски покрет¹

Матурирала сам 1930. године. Исте године уписала сам се на Филозофски факултет, Одсек за германистику. Покрету сам пришла 1932. године и, искрено да признам, више сам се бавила марксизмом и лењинизмом него својим студијама, тако да сам остала на студијама читавих осам година.

Како сам пришла покрету не бих тачно знала да кажем, али је он на факултету почео да оживљава негде, отприлике, школске 1931/32. године, када су Бране Јевремовић, Војин Куртовић, Стефан Митровић и Милован Ђилас основали прве ћелије на факултету и обновили рад прекинут „обзномом“. Онда се почело радити и са девојкама. Могу рећи да сам била врло погодна земљиште за ширење такве идеје, јер ми је отац, иако официр, био јако напредних погледа и ја сам читајући његове дневнике из рата, јер он се из њега није вратио, могла да видим да је био присталица покрета и да је у самом рату писао и осуђивао оне који су „направили ту светску кланицу“, како је навео у дневнику, „да би неколико капиталиста напунили своје џепове, и да после рата сваки поштен човек треба да буде социјалиста“ — тако је он говорио у дневнику. Ето то је, можда, био темељ.

Мајка је била јако огорчена стањем после рата, јер смо, и поред тога што ми је отац страдао у рату, што је носилац Карађорђевог звезде са мачевима, Белога орла са мачевима и пуно других одликовања, чекали на регулисање пензије 11 месеци, без икаквих прихода и врло тешко живели.

Е, то су били темељи. Наравно, ја сам на факултету почела, односно продужила да се дружим са својим друштом из Ужица. То је био, поред Бране Јевремовића и Митре Митровића и Војин Куртовић, са којим је постојала и једна сентиментална веза, а главни пропагатор је био баш он. И, можда, без њега, ја не бих знала како и шта, тек ја сам осетила да припадам покрету, а све време студија сам била у њему и у њему радила.

Организовала нас је прво Митра и те прве ћелије су биле — Душица Стефановић, Зора Николајевић, којој губим траг, Митра Митровић и ја. Прорађивале смо марксистичку литературу приликом сваког састанка. Састајале смо се на разним местима, махом код

¹ Сећање дато Историјском архиву Београда 27. септембра 1983. године. Сећање припремила и снимила Милена Радојчић, а штампана се у овој књизи уз сагласност другарице Бранке Ђерић-Вушковић.

Душице Стефановић, јер јој је мајка била Драга Стефановић, комуниста, а отац Лаза Стефановић, који је боравио у Москви, у то време, и ми смо то знали. То је за нас била комунистичка елита. Драга је радила још и са Димитријем Туцовићем. Прихватили смо све што је било одлучено у Партији. И све то смо и спроводили.

Поред рада у ћелијама и обрађивања литературе и изградње, ми, скојевци, учествовали смо и у свим манифестацијама против владе режима. Демонстрације су биле врло честе, исто као што су међу радницима били, у то време, стални штрајкови. Те демонстрације су растериване по улицама штрковима. Долазило је и до јачих демонстрација у згради Правног факултета, где смо проводили цели дан и ноћ. Било је довољно да се само пусти парола — сви на Правни у 10 — и ми се сви у аули окупили, држали су се зборови, говорили су поједини другови. Онда би смо прешли горе, на спрат, закључали факултет и продужили протест.

Повод за прве демонстрације било је наређење Министарства просвете да се сви студенти морају укључити у неко спортско, физкултурно удружење. А сва физкултурна удружења, сем Сокола, који се није могао фашизирати, била су фашистички настројена. Ми смо то, наравно, одбили и у знак протеста демонстрирали. Одједном је неко отворио прозор и баacio столицу, а затим и клупу кроз њега. Ломило се, пуцала су стакла. Доле је, наравно, одмах дошао кордон полицајаца. Затворили су пролаз. Провели су сами читав дан и читаву ноћ у студентском парку — агенти и полицајци — а ми смо унутра демонстрирали, викали с прозора, избацивали паролу: „Доле диктатура“, „Доле Пера Живковић“ и тд. Чувавали смо професоре као таоце. Једна група студената је увек била поред њих да лепо, учтиво разговара и пази да на неки начин, случајно, не оду. Јер, они су били гаранција да полиција неће ући и да тако неће бити повређена аутономија Универзитета. Послужитељи су нам добацивали хлеб. Тако смо се хранили. Није било више ничег. Онда су нам искључили воду. Чини ми се, али нисам сигурна, искључили су и светло. Тако смо провели цели дан и ноћ. И сутрадан. Негде по подне, ја не знам у колико сати, око 5—6, провалили су полицајци са револверима и тиме нарушили аутономију Универзитета. Пред улазом су чекале „марице“, почела су хапшења. На једном столу давали смо податке о себи. За мене је неко рекао: „Ајде кући“, а затим, одмах „шта кући, то је напредна студенткиња. У затвор“ — и — стрпали су нас све у затвор.

Имала сам срећу да ме је један рођак, професор универзитета Аћим Стевовић, чија ћерка је исто била у покрету, Цица Стевовић, својим утицајем извадио из затвора, тако да сам дошла кући, пред другог судију — пред своју мајку, која је идеологију прихватила, али није могла да прихвати и чињеницу да јој једина ћерка борави у затворима. Говорила је да је довољно дала за општу ствар — свога мужа и храниоца — и да не би желела да да и ћерку.

Ето, тако су стално изгледале те демонстрације. Следећа је била кад су убили Мирка Срзентића. На њој нисам учествовала директно, једино после, на Мирковој сахрани, која је била под сталном контролом полиције.

Даље су биле демонстрације поводом комеморације Ђорђу Јоановићу, професору, доктору Ђорђу Јоановићу, који се бавио истраживањем река. Његово самоубиство ставља се на терет краља Алек-

сандра. Што је било између њих, не сећам се. Нешто му је било замерено од стране Двора и — он је извршио самоубиство. Доктор Шаховић је држао предавање о њему а ми, студенти почели смо да демонстрирамо, да звиждимо, па смо га онемогућили да даље говори, јер смо сматрали да се и он, у неку руку, борио за тај положај на факултету.

Удружење медицинара је било јако левичарски настројено и организовало је, за студенте свих факултета, предавања из социјалне медицине, која смо скоро редовно посећивали. Ту се нарочито истицао Катанић, који је био и председник Удружења медицинара. Он је био један врло фини човек и погинуо је, како сам чула, за време рата.

Радили смо и на скупљању средстава за Црвену помоћ. Средства су била намењена делимично за штампање материјала и за одржавање, а друго, за слање пакета у казонионе, у Мигровицу, углавном. Ту Црвену помоћ скупљали смо нешто од прилога студената, а врло често смо и искоришћавали све манифестације, све симпозијуме и састанке на факултету, лети, кад се за време паузе продавала лимунада. Тако смо на Учитељском конгресу, одржаном на тадашњем Правном факултету, ми, студенткиње, продавале лимунаду, и добијени новац слале Црвеној помоћи.

Била је једном, сећам се, изложба пчелара, где су били изложени сви производи пчеларства — восак, различити мед — и ми смо их, доле, у аули факултета продавали и добре паре зарадили. И то је све било за Црвену помоћ.

Али, око овог сакупљања новца, између себе, сећам се једне згоде са Бранком Ђурђевим, који је онда студирао историју. Ја сам скупљала извесну суму, колико се сећам 173 динара, и однела Бранку Ђурђевом, који је исто скупљао и требало да даље проследи новац. Узгред ми он каже: „Јеси ли говорила са оним својим познаником Катанићем са Медицинског факултета да ли бих ја могао да одем тамо у мензу“. Рекох: „Ваш ћу говорити, још га нисам срела“ — разговарамо даље, а он мени: „Па пожури, знаш како је, ја сам се посвађао са оцем“. Јер, његов отац је био свештеник и није дозвољавао да му син буде комуниста, па му је укинуо издржавање. „Ја три дана нисам јео“, продужава Бранко. Кад сам ја видела зло, рекох: „Слушај, ајде да се вечерас нађемо и одемо у мензу на вечеру“. Одем са њим у мензу на вечеру, нађем Катанића и поразговарам са њим. Он га је одмах примио, јер су тамо келнери, који су послуживали, били све сиромашни студенти, и они су за то добијали бесплатну храну. Каже: „Добро, нека дође сутра“. „Ма добро, али да ли би могао, можда, и вечерас да се упозна са радом преко других студената“ „Може, може“, каже Катанић, јер је видео о чему се ради и пошале нас унутра. Уђемо ми у мензу и срећемо тамо неке другове. Чини ми се да је тамо био неки Лабудовић, са Филозофског факултета, књижевност је студирао. Поручили смо вечеру, он донесе две, које је Бранко Ђурђев таквом брзином сматрао, а уз то појео још и читаву корпу хлеба.

Када сам му продавала сакупљену помоћ и када ми је рекао да није јео три дана, рекла сам му: „Па добро, од тих 173 узми 3 динара и купи погачице, па једи док не одемо у мензу и док се у њу не учланиш као келнер. Он ме је увређено погледао и рекао: „Не говори глупости, како би ја то могао“. Само што се нисмо посвађали због тога. Ипак, све се добро свршило.

Како је новац Црвене помоћи највећим делом ишао у Митровицу, у облику пакета, помоћи у храни, али у исто време и достављања разног материјала једнога дана нађе нас, неколико другарица, на корзоу, где смо се увек окупљали и где су се углавном заказивали и сви партијски састанци, демонстрације и тд. Мома Марковић и упита нас која зна да прави неке колаче који се не пеку. Ја се одмах јавим да знам да направим врло леп марципан. Издиктирала сам му шта све треба да купи. Дао ми је адресу где треба да дођем и то направим. У заказано време чекао ме је са свим тим материјалом и ја сам правила разне лепе колаче од марципана — бресквице, шљиве и шта ја знам. Врло лепо сам направила и обојила да су изгледали као посласличарски, а у ствари унутра су они скривали, завијене у станиолу, мине од оловки које су давале људима у Митровици, нарочито онима који су били у самици. Јер, првих месец дана, или по казни, осуђеник је морао да буде у самици. Било је страшно тешко издржати то без штампе, без читања, без писања, без ичега. Е, за то смо им достављали мине.

А друго, Мома Марковић ми је показао да је он већ спремио пуно ствари и, међу осталима, и барена јаја. А та барена јаја су се слала тако што се прво направи једна мала рупица са једне и са друге стране, мало се разбије да се источи садржина јаја. Добро се испресавија и стави у станиол, невероватно изгледа, читав материјал из „Пролетера“, рецимо. Тај „Пролетер“ је у Бечу штампан на цигарет папиру — флис папиру — и тај папир се завијао и стављао у јаја. Онда се одозго налије мало беланца и полако се у води кува да би се створила маса од беланца и преко тога се стави мало љуске од јајета — као прсла јаја, тако изгледају.

Затим — коцка шећера. Невероватно изгледа, али у једној коцки шећера која је садржала, отприлике, две-три коцке, јер како се шећер секао, понекад, су две-три коцке остајале заједно, и онда се те коцке издубе и ту се добро испресавија стотинарка или чак хиљадарка, цела новчаница, и — одозго се стави шећер. Затвореници су тим новцем потплаћивали стражаре, онда су им куповали цигарете и друго. Ето, и то је био један вид нашег рада у покрету Црвене помоћи.

Ово се радило у нечијем стану, не сећам се чијем и где. Био је то стан неког радника, на мансарди. Нашао га је Мома Марковић. Ја сам се увек трудила да приликом таквих састанака заказаних у непознатим становима заборавим што пре и име и све остало, да, ако би једног дана била ухапшена, а владала је конспирација, не бих могла рећи ни где сам била. Била су то правила конспирације. Да би се на неки начин олакшао положај сиромашних студената, осниване су разне мензе, у којима се врло јефтино могло јести. Једна је била, како сам је поменула, Удружење медицинара, а друга Општа студентска менза. Како је дошло до њеног оснивања не знам, али знам само да се она налазила у просторијама Академије наука. И знам да је Драга Стефановић била благајник, набављач, или тако нешто. Свакако је имала неку функцију. Ту смо врло често свраћали да једемо и ми који нисмо били стални абоненти мензе Али, главно је било да смо се ту окупљали док нас нису растерали, кад су видели да је ту легло комуниста, да је то, у ствари, на легалан начин, окупљање студената ван факултета. Колико је трајала та менза не сећам се. Знам само да је била станица свију нас и право место за договор.

Негде 1934. године, мислим, почело је омасовљавање покрета. Трудили смо се да искористимо све легалне могућности за рад и пропаганду. Други вид омасовљавања покрета био је рад са радницима у коме ја нисам директно учествовала, сем делења летака. Тако смо једном, добро се сећам, добиле летке ја и Зора Николајевић, негде у близини Дома армије. Донијела нам их је Митра. Летке смо ставиле у ташну. Директива је била да се лепо обучемо и изгледамо као огмене госпођице, које шетају увече. Добиле смо да на Дорћолу поделимо летке, негде под врата неких малих занатских радњи, па око Ремизе, око централе, да их радници добију. Свуда где су се радници сакупљали растурали смо летке. Тога дана је у року од три четврти сата, колико је трајало делење летака, а није смело да траје дуже, цео Београд био преплављен тим летцима јер, сви су их у исто време примили и у исто време поделили на разним реонима. То је био позив на борбу против диктатуре, директно даг од Централног комитета. Ја сама летке нисам могла ни прочитати, морала сам да их све поделим. Уосталом, није било важно да ми знамо шта је унутра, већ да радници знају шта је.

Те, 1934. године, почело је и организовање младих студената — бруцоша. Ми смо махом радили са женама које су пристизале из унутрашњости на факултет и које је требало придобијати за покрет. Било је решено да се прво оснују симпатизерске ћелије у којима ће се по угледу на партијски рад, на скојевске ћелије, по четири њих држати, а свако ће од нас имати једну такву ћелију у којој ће вршити пропаганду и која ће касније да прерасте у скојевску организацију. Сећам се једне такве групе у којој је била Нађа Игумановић, Јулија Марић и Вера Касапић.

Користио се сваки момент за пропаганду. Тако смо на дан 8. марта искупили неке младе студенткиње из Чачка (међу њима се сећам Милке Минић), па смо им одржали предавање о жени у прошлости, жени данас и жени каква би требало да буде у будућности и да се бори за своја права.

Налазим да је интересантна још једна од мојих акција док још нисам била позната полицији и када сам више служила да склањам материјал компромитованих другова. Једног дана долази Војин Куртовић код мене и каже да би требало да пише упутства за рад студената који се за време ферија враћају у родни крај — како да раде ако су на селу, са сељацима, опширна упутства за рад у граду, са интелектуалцима и гимназијалцима. Ако остају у Београду — шта би требало да раде у њему. Пошто је његов рукопис био карактеристичан и познат полицији, замолио ме је да ја то урадим. Ја сам, дакле, писала та упутства и једног дана добила директиву да их предам. Речено ми је да одем на Славију, у Зорину улицу, да понесем црвену оловку у левој руци, а у десној да држим „Ошишаног жежа“ и да ће наићи један друг који ће ме питати да ли знам где је улица, не сећам се више која, а ја одговорити — „На Авали“. То је била лозинка.

Ја сам отишла тачно на време, како је договорено. Пре тога сам, на подневном корзоу у Кнез Михајловој улици, срела једног колегу који је студирао шумарски или пољопривредни факултет, па смо мало поразговарали. Нашла сам се и са још неким друговима, а онда се извинила и рекла да журим. Тако смо се растали. Седнем на трамвај и одем на Славију, изађем тамо и тачно у заказано време ступим у Зорину улицу са црвеном оловком у левој и „Оши-

шаним јежом у десној руци. Идем — а у сусрет мени иде Цимер, тај мој друг, и смеје се. И онда ме пита где је та и та улица, а ја одговарам — „на Авали“. Онда праснемо у смех. Могли смо све то ћушнути једно другом лепо у деп на корзоу, у Кнез Михајловој. Сећам се још једне своје акције коју сам извела са Митром Митровић. То је било негде 1932. године, у пролеће, мислим у априлу. Дан пре тога дошли су Ђилас и Војин код мене кући и питали ме да ли сам спремна да изведем једно јуначко дело, тако су се баш они изразили, и то немачком речи — Хелдентат. О чему се ради, питала сам, и они су објаснили да треба да се одржи нека свечаност на Коларчевом универзитету и то у знак сећања на неки датум из царске Русије, мислим на рођендан цара — то ће бити. Требало је да Митра и ја то растерамо сузавцем. И ми смо пристале.

Дата су нам упутства да се лепо обучем, што отменије, најбоље што имамо. Да се нашминкамо, да ни мало не одударемо од осталих посетиоца. Прије тога су нам донели сузавце, у ампулама, њих пет. Једну смо, за пробу, разбили на Калемегдану, кад нам их је донео мој колега са групе Видак Марковић (погинуо је у НОП-у).

Отишле смо на Коларчев универзитет где се одржавала приредба и где се, као прво, давала опера „Живот за цара“. Лепо смо ушле, гледале, меркале околу. Ту су били све сами Руси, руски се говорило као да смо ушле у неко позориште у Москви. Поред осталих била су два накинђурена гардијска официра и Митра ми скрене пажњу да би требало, евентуално, са њима да кокетирамо да би, у случају неке гужве, могле да се ослобимо на њих.

Добиле смо врло лепа места напред, негде 6—7 ред у партеру. Ушле смо са осталим. Свака је имала по две ампуле. И кад је музика била најјача, најјачи хорови, у самом почетку, ми смо се погледале и рекле: „Ајде сад!“ Обе смо почеле да крцкамо, да се онај свет почео окретати јер се стакло ипак, чуло. Сузавац је брзо почео да делује, свет је почео да се диже, а они на бини, до којих је најкасније дошао питали су се шта је. Прекинута је и представа, а неко је од посетилаца из партера викнуо — „Па, пушћили гас“. Онда смо и ми пошле напоље, и у тој гужви ја сам ггазила и другу ампулу. Упутиле смо се ка споредном излазу. Пошто је тај био затворен, а гас се све више ширио и свет почео да „плаче“, ми смо пошле низ неке степенице. Када је настало панично гурање мени се сломила висока потпетица јер нисам била навикла на њих. Неко је разбио прозор да изађе напоље, а ми смо се само згледале — „како би било да идемо?“ У том се свет мало стишао, почели су поново да се враћају на своја седишта у нади да ће се представа продужити, али смо ми изашле и разговарале мало у аули са гардероберком. Затражиле смо мантиле, достојанствено, фино, сасвим полако, узеле смо их и изашле напоље. Када смо дошле нешто даље од студентског паркића разлегеле смо се, трчећим кораком, свака својој кући. Ја сам своје ципеле дала на оправку, а успех акције био је потпун — свечаност је прекинута.

Сутрадан одем код Митре. Новине су већ изашле и у њима кратка notiца о синоћњем догађају. Речено је да су две ампуле сломљене и нас две смо једна другој пребацивале да нисмо испуниле задатак, односно, да она друга није своје ампуле сломила. Међутим, они у новинама умањили су значај догађаја, а поред тога рекли су и да се почиоци већ налазе у заговору. Ми смо околу шетале и смејале се.

То је било моје комунистичко крштење. Ја се и не сећам свих својих акција. Могу само да поменем имена људи са којима сам била повезана и неке од њих. Мој се рад углавном одвијао преко Митре, са Душицом Стефановић, Зором Николајевић и још пуно других. Ми смо живели као велика породица, осећајући за свакога, све личне бриге и невоље. Није било раздора или свађа, сви смо се лепо слагали. Сећам се Рушке Јовановић, која се касније удала за Вељка Курговића, онда Леле Јојић, она није била на факултету, али је радила и мислим страдала у почетку рата. Па, Леле Николић, Ужичанке, која је студирала француски. Онда је ту била Јулија Марић, студирала је медицину, сада је лекар а и докторирала је. Затим, Нађа Игумановић, Вера и Анђа Кустудић, Милка Минић (Јанковић се онда презивала), па Добрила Карапанџић а са хемије и Добрила Карапанџић и Милица Шуваковић са физике-хемије. И, Вукица Митровић, радница, која је често долазила на факултет. Па, сестре Галогожа, и још једна хемичарка, Лепа Лалош. Чула сам касније, да су је ухапсили за време рата и страховито је мучили. Није никога одала и умрла је мученичком смрћу. Била је негде, мислим, из Славонског Брода, да Лепа Лалош. Онда Нада Марковић, Нака су је звали. И Јованка Лилић, јако фина девојка, знала сам и њу и њеног брата Лазу Лилића, сарадника „Политике“. Други брат им је био у Бечу и у време када сам ја требала да идем у Беч на студије, рекли су ми да би требало да понесем за њега неки материјал, у кофери са дуплим дном.

Била је ту и маса другова. Ја ћу их поменути како их се сећам са факултета. Рецимо, Видак Марковић, са германистике и Вениамин Маринковић, оба погинула у НОБ-и. Сећам се и неког Мариновића, Темпа, Брана Јевремовића, са којим сам контактирала и по ужичкој линији. Он је долазио често и код нас кући, често је и писао писма код нас, које је слао, измењивао, са бугарским друговима, јер је једно време боравио у Софији, код свога рођака, који је био у дипломатској служби. Ту је и Ђилас, Војин на првом месту, па браћа Митровићи, Стефан и Ратко.

Са Стефаном сам чак имала један мало тужан, мало комичан догађај. Наиме, имали смо под ц) историју и једно и друго, и полагали је. Сретнем се са њим баш пред полагање. „Е, па“ — кажем — „Стефано, колико си учио?“ Каже: „Три дана“. Три дана? Срам те било! Зар се национална историја три дана учи, ја сам читавих пет дана радила“. Одемо, и, наравно, паднемо и једно и друго.

Онда се сећам Сретена Живковића, био је на југословенској филологији, Борише Ковачевића, Лабудовића. Сећам се Авда Хума, с наше књижевности и са историје Бранка Ђурђева, са Медицинског факултета Катанића. Дружила сам се много и са Јеврејима, Црногорцима. Па са медицинарима, који су имали доста јаку организацију. Од Јевреја се сећам браће Барух, била сам се са њима спријатељила, Павла Папа, па Золтан Биро. Радила сам са Момом Марковићем. Онда Момчила Цемовића, нарочито неког излета у Смедереву, где је читава лађа била пуна наших студената и где су се у Смедереву организовале демонстрације. Ја не знам више поводом чега је то било, само знам да смо демонстрирали, шетали и да нам је досадило јер није било жандара да нас терају. Врагили смо се бродом кући, а на том броду било је и неколико официра. И док смо на једном крају брода из свег гласа певали „Интернационалу“, дотле су они покушавали, када смо хватали предах, да певају „Боже

правде“ Окупили смо се око њих певајући све гласније. И, они су морали да ућуте ми смо били бројнији. Када смо излазили из брода, Момо Цемовић ми је казао: „Слушај Бранка, ти си ипак девојка, неће тебе прегледати, молим те узми револвер“. Дао ми је један револвер, који сам склонила. Нисам смела кући да га држим, али сам имала у свом германистичком семинару једну фијоку у столу, под кључем, тамо сам га крила месецима. Сећам се врло добро и Слободана Шкерковића, који је био веома активан. Дошао је у Београд после студија у Прагу, а био је мало необазрив и то смо му замерали. Остављао је свуда материјал. Неки су га другови правдали да је то зато, што је он на то навикао тамо — могао је да чита „Комунист“ у парку. И како је много радио тако је и страдао. Јер, када су га ухватили, тешко је било издржати батине пошто је сувише много радио и сувише много ствари знао.

Онда се сећам Војина Кртолице, па Воје Ракића. За време рата је био у озлоглашеном логору у Норвешкој и чуди ме да је све издржао, јер је био плућни болесник. Дружила сам се и са Петерностером, Мирком Бањевићем. Све су то били другови са којима смо се свакодневно виђали и са којима смо некако сви заједно били као породица. Догађало се много тога до 1936. године.

Крајем 1935. и почетком 1936. ја сам изгубила партијску везу, јер су провале биле страховите. Мислим да је ту било и издаје. И то је ишло једно по једно. Створи се једна веза, почнемо да радимо и онда се опет провали, опет се хапси. Знао да сам се Митри неколико пута обраћала, а она ми је рекла: „Знаш шта је, ја не могу сада, и ја сам стално без везе. Чим створим једну везу оно све оде до ђавола“. После сам ја, због језика, отишла у Минхен са још две другарице Нађом Игумановић и Олгом Костић, удатом Стругар. И ту, у Немачкој, прекида се моја делатност, сем неких покушаја да се утиче на млађе студенте који су били тамо, да им се објашњава шта је фашизам, шта је национал-социјализам... Покушавале смо са Миланом Ђорђевићем, братом Јована Ђорђевића, који је радио докторат на Техничком факултету, да образујемо неки марксистички кружок са још неким поузданим студентима, али озбиљнијег рада није било. Једино сам једанпут послала нека два чланка за лист „Студент“, који се онда штампао у Београду и ти чланци су штампани, а говорили су о положају студената у Немачкој.

У Минхену сам била две школске године да би најзад дипломирала у Београду јер сам била закаснила са студијама, а мој професор Тривунац био је реакционаран и противан сваком политичком раду, а знао је и да сам ја комуниста па је врло тешко било код њега дипломирати. Он је, уосталом, за време рата био министар просвете и својим чланцима веома се замерио комунистима због сарадње са окупатором и отворене пропаганде против НОП-а. После рата је стрељан. У сваком случају, ја сам дипломирала 1938. године, јуна месеца, а септембра 1938. удала сам се за Ива Вушковича који је радио докторат у Минхену. Били смо још годину дана у Хеденхем-у, у фабрици Воиг, до избијања рата. Он је био ту на пракси и желео је да остане што дуже, каже: „Крадем им занат“. Кад је рат избио ја сам, наравно, одмах хтела да се иде кући јер нисам желела да он замењује снагу једног инжењера који ће отићи на фронт, мада су му нудили врло повољне услове да остане. Отишли смо одмах, 14. септембра смо већ били на граници. Вративши се у Југославију покушао је да добије место на загребачком

факултету. Пошто су они тражили да, поред сјајне докторске дисертације, ради још неки хабилитациони рад, њему се од свега тога смучило и није хтео ни да чује. Нашли смо неку везу, опет Југословена, интервенцијом Мирка Аоша, који је био директор Института за испитивање материјала у Zürichu, и отишли у Швајцарску, у фабрику Escher-Wyss. То је био сан мога мужа — то да ради у тој фабрици. У Швајцарској смо остали до маја 1947. године.

Чим је рат избио и чим су почели први заробљеници Југословени да стижу из Немачке, илегално, да прелазе Швајцарску границу и да се за те заробљенике отварају логори, ми смо ухватили везу са њима и почели да их посећујемо. У исто време када се јавља акција у Цириху, стварно, на иницијативу мога мужа, у то исто време из Лозане и Женеве јавили су се Лаза Латиновић и Зденко Рајх. Лаза Латиновић се враћао из Шпаније, преко Француске и зауставио у Женеве, пошто није могао даље. За Зденка Рајха не знам како је тамо доспео. У Берну је био Мишо Ломпар. Некако у исто време сви смо почели да радимо, индивидуално, док нисмо чули једни за друге. Онда смо се састали на неким конгресима. Сами смо их организовали. Заробљеници су стално пристизали и из Италије и из Немачке, стално прелазили границу, илегално, а ми смо долазили у везу са њима. После кратког времена ухватили смо станицу Слободна Југославија, и сазнали о стању у земљи, сазнали да је Дража Михаиловић издајник. Сад смо о свему томе обавештавали људе у логору, који су били одушевљени патриоти и који су прво били за Дражу, али ми смо им објаснили шта је и какав је Дража и ко је прави борац у Југославији. Било је већ негде почетком 1942. године.

Продужили смо рад са њима и то на тај начин што смо им слали литературу, што смо снимали слободну Југославију, издавали новине (на шапилографу) и слали у логоре. Почели смо издвајати поузданије људе. Са једнима смо радили фронтовски а са другима, поузданијима, партијски. За њих сам ја често преводила материјале пошто није било литературе на нашем језику. Ја сам преводила са немачког. Било је доста Јевреја и то доста напредних Јевреја, са којима смо исто ступили у везу и придобијали их за НОП. Они су исто пребегли преко Италије у Швајцарску.

Други део рада је био рад са швајцарском јавношћу. Требало је отворити очи свим новинским агенцијама и разним листовима ко је био Дража Михаиловић, јер они су у почетку свуда писали — „групе Драже Михаиловића бориле су се против Немаца“. Пошто је за време овог светског рата сва швајцарска јавност неподељено била за савезнике а против Немаца. Ако је неко и био профашистички расположен, није смео нигде рећи тако нешто. Цела наша група, у сва четири града, радила је на популарисању НОП-а и Тита. Били смо у вези са многим дневним и недељним листовима, као и са страним агенцијама. Тако је представник ратне агенције Exchange, Garit, први дан после дуге дискусије са Ивом (мојим мужем) донео вест о успесима партизана у борби са фашистима. То је било септембра 1943. — први пут се у јавности говорило о партизанима. Швајцарци су све време рата били мобилисани и у земљи је била веома јака контра-обавештајна служба, нарочито у Цириху, против пете колоне. Они су све знали, знали су потпуно кретање свих странаца у Цириху. Исто тако су знали, пошто су били неутрални, и за нас, и пратили су нас, и на концу, негде пред крај рата, јула или

августа 1944., ухапсили већи део руководилаца покрета због повреде швајцарске неутралности. То су били: Жан Конфино (у то време живео у Zürichу са женом Швајцарком), мој муж Иво Вушковић, Јагош Вуковић, правник — резервни официр (пребегао из Италије после капитулације као и Конфино), Мишо Ломпар, Егон Неуман, инт. радио, такође, код Escher Wyss-a, (пребегао још у почетку рата из Југославије преко Италије). Све су оптужили за повреду швајцарске неутралности. Иву су оптужили за скупљање бораца за НОБ-у и слање истих у Југославију, за ширење пропаганде једне зараћене стране и тиме повреду неутралности. Истина је, да је он штампао легитимације за наше људе, који су требали да илегално пређу границу и упуте се у Југославију. Правио је клише за новине, које смо (цео комитет) издавали за наше заробљенике, пребегле из немачких и италијанских логора и смештене у швајцарске логоре. Организовао је многе састанке руководства нашег покрета у Швајцарској. Ти састанци су често одржавани у нашем стану. Како бисмо, у случају упада полиције у стан, оправдали окупљање тако великог броја људи, слали смо у логоре појединцима позивнице на „мали крст“, тј. крштење без свештеника, нашег сина Данила. Спремили бисмо мало кекса, неколико флаша вина, мало воћа, окитили сто цвећем. Како полиција није долазила, а у логорима нису употребљене „позивнице“, све реквизите смо остављали за идући „мали крст“. Тако је наш средњи син био неколико пута крштаван.

У изради легитимација и клишеа за наше новине помагао је моме мужу један Швајцарац, Шхеодор Стеин, шеф пропагандног одсека махом Јевреја. Мој муж је био шеф тога транспорта. Дошао је у фабрике Escher Wyss. Био је левичар и симпатизер НОП-а и Тита. Све се то штампало у самој фабрици.

Приликом хапшења мога мужа (ја сам у то време имала двоје деце и са трећим била трудна, па сам боравила на летовању у селу) нашли су у стану масу летака и новине за наше интернирце као и још нераздељен билтен „ББЦ-јавља“. Иво је, наравно, порицао све, сем онога што су нашли, тј. тог билтена. Били су веома изненађени кад им је Иво рекао, да је то рађено код нас у кући, јер су веровали, да то издаје Британска амбасада.

Наиме, када су савезници и наша реконструисана емигрантска влада у Лондону, увидели да су партизани са Титом на челу, једини борци против окупатора, када су савезници слали своје изасланике Титу, а Шубашић је с Титом склопио споразум, па је британски радио свакодневно емитовао вести на српскохрватском језику. Ми смо их снимали неким примитивним воштаним ваљком за снимање гласа — лингупханом — одабирали оно што је нама — покрету — одговарало и то умножавали и слали у, како логоре, тако и колебљивцима, који су још веровали у Дражу. Било је међу њима доста поштених људи, патриота, махом Срба одавно настањених у Швајцарској и заведених пропагандом из нашег посланства. Давали смо им истину из Лондона, којој ће веровати, кад нису хтели да верују гласу „Слободне Југославије“.

У издавању билтена у техници су нам помагали другови из Партије рада, како се онда звала Комунистичка партија Швајцарске.

Иво је неких 15 дана био у затвору. Мени су другови скоро изјављивали саучешће, а ја сам била потпуно спокојна, јер сам знала да га неће ни тући, ни малтретирати. Нисам се чак бојала да ће

га отпустити из службе, јер су га у фабрици веома ценили као научног радника, а швајцарској влади се више исплатило да једна, ускоро петочлана, породица живи у Швајцарској о свом трошку, него у логору о њиховом.

Када је Иво изашао из затвора, замолили су га, да у полицији одржи предавање о НОБ-и у Југославији. После предавања је изјавио, да је он патриота, који жели да помогне својим земљацима, да им говори истину о нашем страдању и борби за слободу, да их обавести ко води ту борбу и да знају ко је какав, када се једном врате своме дому. Са великим поштовањем су га испратили из затвора и нису му уопште судили.

До краја рата смо радили у Швајцарској на популарисању НОБ-е. Покушали смо и да организујемо повратак у земљу неких група. Нешто је и успевало, а нешто су враћали са границе. Уосталом, када је рат завршен кренула је једна велика група цивила повратника у земљу. Око 940 људи. Био је то један велики транспорт, махом Јевреја. Мој муж је био шеф тога транспорта. Дошао је у Југославију, ставио се на располагање нашим друговима и они су га задржали још извесно време у Швајцарској, где је требало да врши дужност трговинског аташеа.

О целом том раду у Швајцарској неки Ђурица Лабовић је издао књигу 1970. године у Београду. Зове се „Рефлекси револуције“.

Деловање Будимира-Буде Горуновића у студентском револуционарном покрету

Поред зграде Адвокатске коморе у Београду, која се и пре 1941. налазила у истој улици (данас улица истакнутог југословенског револуционара и државника Моше Пијаде) често сам после рата пролазио, али нисам запазио једну Спомен-плочу, с десне стране од улаза. Једном сам застао испред саме ове зграде и тада је видео. У њеном горњем делу пише: „У спомен адвоката и адвокатских приправника Србије погинулих у Народноослободилачком рату и револуцији од 1941—1945. године“ Испод тог заједничког текста налазе се имена погинулих адвоката и адвокатских приправника, па сам поред осталих прочитао и име мог старог друга и пријатеља БУДИМИРА-БУДЕ ГОРУНОВИЋА.

Тог тренутка сетио сам се нашег Буда, како смо га обично звали и морам признати да ми је било пријатно да га његови другови и другарице из адвокатске професије, којој је и сам припадао пре рата, нису заборавили. Међутим, друга Буду нису заборавили ни другови који су после рата прешли да раде на другим пословима, па зато овај мој прилог, више сећања моја и његових другова на живот и борбу револуционара и комунисте, посвећујем његовој личности, са једном мишљу да његове садашње другове и другарице подсетим на друга који, током свог не тако дугог живота, није никад одвајао речи од дела и који је својом познатом скромношћу остао у сећању свих нас који смо га познавали и који смо с њим заједно радили на исним пословима и задацима које је КПЈ постављала пре рата пред све нас.

Иако је Буда био мало старији од мене, ипак нас је заједничка професија, којој смо се пре рата посветили и у њој радили све до 1941. године, од почетка зближили и повезали. У ствари, повезала нас је припадност истом прогресивном, омладинском, студентском и револуционарном радничком покрету, као чланове СКОЈ-а, односно КПЈ и водила кроз све буре и борбе, нарочито у годинама пре Другог светског рата. С друге стране, после завршених правних студија на Београдском универзитету Буда је највише живео и радио у Македонији, у ствари најдуже у борбеном Куманову, краће у Скопљу, борећи се, заједно с радницима и напредном интелекцијом, против свих старих реакционарних, ненародних режима у старој Југославији, за бољи и срећнији живот свих наших народа и народности, да би на крају за слободу наше земље дао и оно што је најдрагоценије — свој живот

Одмах, дакле, треба истаћи, да је име и друштвено-политичка активност Будина најтежње повезана с Кумановом, с обзиром да је у овом револуционарном македонском граду, у коме је од свог оснивања КПЈ имала снажно упориште, завршио гимназију и после завршених правних студија почео да ради и да се бори као адвокатски приправник, сматрајући, као и многи од нас, да ће моћи слободније да делује. Према томе, Будина активност почиње у годинама кад је био омладинац, члан средњошколске групе СКОЈ-а у Кумановској гимназији, у којој је веома активно радила повећа група прогресивних професора, међу којима и неколико активних чланова КПЈ. У ствари, скојевску групу је формирао и о њој се посебно старао, повезујући је с радничким и револуционарним покретом у граду, стари револуционар и предатни комуниста професор МИЛАН МИЈАЛКОВИЋ-ЧИЧА, који је, као и Буда, дуго робијао у Сремској Мигровици и који је био један од организатора устанка у Поморављу. Храбро је погинуо код Градине, у Ужичком крају, да би спасао партизанску чету од уништења и после рата проглашен је народним херојем. Када говоримо о овом професору, врсном комунисту и револуционару, потребно је навести и то да је дао велики допринос развоју и снажењу партијских и скојевских организација у Куманову и Македонији, а једно време био чак и секретар ПК КПЈ за Македонију и секретар МК КПЈ за Куманово.

Будина активност обухвата период већи од једне деценије, да би дошла до пуног изражаја у годинама уочи последњег рата и била повезана са низом разних акција КПЈ у широко развијеном антифашистичком покрету целе земље. Његова активност потврдила се и током првих година НОБ, када се, првих устаничких дана, ставља у службу своје народу, постајући Титов партизан. Почетком 1942. године погинуо је као борац, политички радник, на планини Пасјачи у Топличком крају.

УЧЕНИК КУМАНОВСКЕ ГИМНАЗИЈЕ И ЧЛАН СКОЈ-а

БУДИМИР-БУДА ГОРУНОВИЋ је рођен 1. јануара 1908. године, у Власотинцу, од оца Величка и мајке Зујице, који су се после преселили и дуго живели у Прешеву. Родитељи су имали неколико синова и кћери, од којих је најстарији брат завршио Филозофски факултет и радио као педагог, док је Буда, друго дете, завршио Правни факултет. Остала су деца завршила средње школе. Као што се види, њихови родитељи, људи из народа, настојали су да сву своју децу школују и тако народу даду будуће народне интелектуалце. После смрти оца, најстарија сестра старала се о браћи и сестрама, помажући свима да уче и заврше школе.

ПРЕШЕВО је, као мало провинцијско месташце, било најближе Куманову, већем граду, па је сасвим природно што је и Буда, попут многих младића из те околине, дошао у овај град да учи и заврши гимназију. У то време, када је постао ученик Кумановске осмо-разредне гимназије, професор математике био је МИЛАН МИЈАЛКОВИЋ, који је са својом другарицом, професором српскохрватско-словеначког језика (како је тада у школама називан), Љубицом и са још неколико прогресивних професора, међу којима и неколицином чланова и симпатизера КПЈ (Ђорђе Димитријевић, Добрица Алим-

пић, Васил Иљоски познати македонски и југословенски позоришни писац и данашњи члан МАНУ у Скопљу, Трајко Петровски-Никулски, Павле Попов, Зорица Петровић, Ђорђе Ковбаско који је октобра 1941. заједно са својим ученицима пошао у смрт и заједно с њима стрељан на стрелишту у Шумарицама код Крагујевца и други) био на челу групе напредних професора. Професор Мијалковић, већ као истакнути и оформљен марксиста на Београдском универзитету, више година је био васпитач многих генерација Кумановске гимназије борећи се заједно са осталим из своје групе за демократизацију и хуманизацију школске наставе и употребу македонског језика у школи. У самоме граду радио је с радницима, нарочито млађим, које је припремао за будуће чланове СКОЈ-а и КПЈ. Није никакво чудо што је ова Гимназија дала не мали број прогресивних људи и будућих бораца међу којима је неколико херојски погинуло и проглашено народним херојима (професор Милан Мијалковић, Трајко Стаменковић, Павле Јовићевић, а међу њима, најмлађи, истакнути партизански командант Христијан Тодоровски-Карпош).

Према сачуваним подацима и сећањима некадашњих ученика Кумановске гимназије може се закључити да су управо професор Милан Мијалковић и наведена група прогресивних професора постигли да се већ у 1926. години у гимназији формира ОМЛАДИНСКА-СКОЈЕВСКА ГРУПА, у којој су били БУДИМИР ГОРУНОВИЋ, ТРАЈКО СТАМЕНКОВИЋ, МИРЕ АНАСТАСОВ и АНГЕЛ ПИРОЋАНАЦ. Тако су то забележили хроничари овог града. Овај податак потврђује да се Буда, већ у 18-тој тесно повезао са Партијом и постао њен члан. Остаје јој веран, после свих недаћа и прогањања, до краја свог живота.

О раду и постојању ове Средњошколске скојевске групе потврдила су нам наша најновија истраживања. Наиме, један од те групе МИРЕ АНАСТАСОВ, који је после био секретар ПК СКОЈ-а за Македонију, овако се сећа тог времена и, посебно, њене активности: „При крају шестог разреда гимназије, мој школски друг Буда Горуновић (погинуо у време НОБ-а), из Прешева, донео је неке марксистичке књиге од његовог брата, који је био професор у Лесковцу и ми смо се силно загрејали за марксистичку идеологију. Ускоро, за време школског одмора ми смо се раздвојили, али када је почела школска година, на своју смо руку започели агитацију међу учесницима. Ова наша активност пала је у очи нашем професору Милану Мијалковићу, који је у то време руководио Кумановском партијском организацијом и под његовим руководством, децембра 1926. године организовали смо ПРВУ СКОЈЕВСКУ ОРГАНИЗАЦИЈУ у Кумановској гимназији. Пошто смо учврстили Скојевску организацију у нашој гимназији, нас тројицу (Горуновића, Јовића и мене) пребацили су у скојевску јединицу у којој су били радници“.

Какав је задатак имала Скојевска група у гимназији? Пре свега, требало је да делује у самој гимназији и да помаже новим члановима и групама које ће се формирати од младих радника, стварајући на тај начин објективну могућност да из њихових редова сутра буду примани и укључивани на разне послове у СКОЈ-у и КПЈ. Међутим, с обзиром на њихов виши интелектуални ниво, ова група је добила и задатак да младима указује на марксистичку литературу с којом би требало да се упознају и из које би требало да уче, сазнају нове ствари и добију одговоре на многа питања.

Помагала им је уједно и при избору књига за читање у тадашњој Народној библиотеци града, која је дуго година била у рукама напредних снага, у сакупљању прилога за Црвену помоћ, али и у писмењавању неписмених, у читању радничке штампе, користећи тадашњи Раднички дом, и учествујући у разним другим друштвено-политичким акцијама у граду и његовој околини. Тиме се је руководио Милан Мијалковић када је прву групу Прве скојевске организације у Кумановској гимназији пребацио у скојевске организације у граду, да буде заједно с младим радницима и да с њима заједно дела.

Да је семе било бачено на право место и да је убрзо дало добар плод најбоље говори чињеница да су сви из ове Скојевске групе, после завршене гимназије продужили, с таквим друштвено-политичким радом, да су као чланови КПЈ били осуђивани и на више година робије, као и да је њихов друг, револуционар и комуниста Трајко Стаменковић био секретар ПК КПЈ за Србију, а после херојске погибије у НОБ проглашен за народног хероја.

Међутим, поред активности у поменутој Скојевској групи, Буда је истовремено радио и као дописник тадашњих партијских органа „Борбе“ и „Организованог радника“, извршавајући на тај начин одлуку МК КПЈ и СКОЈ-а у Куманову. Професор Мијалковић је нарочито подвлачио потребу једне такве сарадње и утицао на Буду да пише и извештава о актуелним проблемима града и околних кумановских села.

АКТИВНОСТ НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ

Школске 1928-29 Буда се уписује на Правни факултет Београдског универзитета. Ту као члан КПЈ одмах постаје и члан Клуба студената марксиста, у коме је као један од његових руководилаца био револуционар и истакнути комуниста Иван Милутиновић. Буда је активан и као члан Студентског друштва правника, па је на годишњој скупштини, 10. XI 1929. године, изабран за секретара друштва. Иначе, ово студентско друштво било је веома значајно на Београдском универзитету, посебно на Правном факултету, јер је успело да се одржи и продужи с радом и у условима шестојануарске монархофашистичке диктатуре. Наиме, на овој скупштини били су изабрани студенти-припадници и чланови Удружења студената марксиста, које је диктатуром било забрањено. Тада су и сви његови чланови прешли у „Прогрес“. Будин избор за секретара „Прогреса“ представљао је најбољу потврду његове друштвено-политичке активности на Београдском универзитету. У ствари, „Прогрес“, у који су прешли чланови Клуба студената марксиста, настао је рад Клуба на спровођењу и ширењу комунистичке пропаганде међу студентима.

Међутим, Будина активност није била само на Београдском универзитету, већ се паралелно одвијала и у Београду, у раду с радницима. Када је почело обнављање партијских организација, после низа провала у њеним основним ћелијама, Буда и његов блиски друг и истомишљеник са Правног Милутин Божовић били су, у пролеће 1930. године, чланови једне партијске ћелије, заједно с групом радника којом је руководила текстилна радница Радмила Ђуковић. Како изгледа, тада још на Београдском универзитету није

био организован Универзитетски комитет КПЈ, то ће уследити касније, па су у складу с партијским директивама студенти-чланови СКОЈ-а, или КПЈ, били помешани с радницима у партијским ћелијама у самоме граду. Ова пракса била је слична оној из партијског рада у Куманову.

Без обзира на то што је Буда припадао младој студентској генерацији, која је тек била стасала, али која је била друштвено-политички и идеолошко-теоретски оспособљена за извршавање нових задатака, које је постављала КПЈ у том периоду своје делатности, од краја 1929. и почетка 1930. године партијско руководство је на њега озбиљно рачунало. Према мишљењу Милице Дамјановић аутора књиге „Прогресивни студенти Београдског универзитета“ („НОЛИТ“, Београд, 1972): „Проучавање неких до сада доступних извора наводи на закључак да је Буда у то време био званична веза и претставник Партије на Београдском универзитету“ (Стр. 33).

Почетком 1930. године Буда долази у контакт са познатим југословенским револуционаром и комунистом Отокарот Кершованијем, који је у то време секретар ПК КПЈ за Србију, а на ову функцију је дошао после хапшења познатог југословенског револуционара и комунисте Брацановића. Буда се са Кершованијем (који је првих месеци окупације стрељан у усташком логору у Керестинцу, заједно с групом истакнутих комуниста) договорио око обнављања и активирања рада студената комуниста и с потребом укључивања и средњошколске омладине. У пракси је то значило да се ради на што тежњем повезивању студентских редова са средњошколском омладином, а даљи задатак представљало би стварање јединства међу студентском, средњошколском и радничком омладином, у коме би студенти, као више идеолошко-теоретски грађени, требало да помажу и једнима и другима у идеолошко-политичком и марксистичком образовању. Као што је добро познато, до Другог светског рата то јединство се све више развијало, како на Београдском тако и на другим универзитетима у земљи.

НА КОНГРЕСУ СТУДЕНАТА МАЛЕ АНТАНТЕ У ПРАГУ

Пре него што је ухапшен и осуђен пред Судом за заштиту народа, Буда је с групом студената био у Прагу где је од 24. II до 1. III 1930. године био одржан Конгрес студената држава Мале антанте (у њој су биле Југославија, Чехословачка и Румунија у некој врсти савеза који је служио и деловао за рачун западних сила победница у Првом светском рату, у првом реду Француској, као нека врста тзв. „санитарног кордона“ против СССР-а и Мађарске у којој је била успостављена совјетска власт на челу с познатим револуционаром Бела Куном). Међутим, на овом Конгресу је тада дошло до веће политичке диференцијације међу студентима из трију држава. Овај конгрес је био добро искоришћен од напредних студената за организовану екскурзију студената из Југославије.

Према подацима из архиве Ректората Београдског универзитета, на ту екскурзију, на тај конгрес, пошла је и група студената-марксиста међу којима је био и Буда. Они су имали јасан задатак: да, с обзиром на политички ауторитет који су имали на Универзитету делују на своје колеге на конгресу

Студенти-марксиста су ову студентску екскурзију искористили и за обављање одређених партијских задатака. Наиме, на повратку су се задржали у Бечу и дошли у везу с представницима илегалног ЦК КПЈ, од којих су добили усмена и писмена упутства за даљи илегални партијски рад, а уједно су добили и у земљу пренели партијску литературу и актуелни партијски материјал, са задатком да га по доласку у Београду растурају.

ПРЕД СУДОМ ЗА ЗАШТИТУ НАРОДА — ОСУЂЕН НА РОБИЈУ

Убрзо по повратку из Прага, односно Беча, пошто је полиција у Београду открила бројне илегалне материјале КПЈ, дошло је до провале, у којој је, заједно са групом, ухапшен и Буда. У групи их је било деветоро: студент технике Иван Грбић, студент права Будимир Горуновић и Милутин Вожовић, студент филозофије Бранислав Ђурђев, приватни професор Петар Николић, професор Љубомир Радовановић, браћа Чедомир и Анатол Миндеровић — први ученик 6 разреда гимназије, а други графичар, и машин-бравар Јован Ђаатовић.

У Архиву ЦК СКЈ је заједно са осталим материјалом сачувана и Оптужница, коју је државни тужилац поднео против Буде и његових другова. Оптужница носи ознаку Д.С. Број 1982. Д.Т. Број 851/30/9, која је поднесена 21. IX 1930. године, у којој се, поред осталог, каже: „У реону Чукарица је 16. III 1930. године била растурана већа количина комунистичке брошуре „Истина о фашистичком преврату у Југославији“, као и то да су 30. IV 1930. у реонима Дорћола, Професорске колоније, Чубуре и Котеж Немара били растурани леци „Радничкој класи Југославије“ потписани од „Централног комитета КПЈ“ и „Централног одбора Револуционарних независних синдиката“. Иначе, према тим подацима, суђење Буди и његовим друговима одвијало се „као процес против Групе Ивана Грбића“, за коју се у Оптужници, између осталог, каже „да је то била комунистичка ћелија коју је формирао Иван Грбић у новембру 1929. године и да је он био њен секретар“. Као и приликом других провала и комунисте из ове групе су тукли и подвргли разним, добро познатим полицијским методама мучења. И Буда су мучили, па је он, поред осталог, на самом процесу рекао: „Ја сам у полицији био мучен, своја саслушања нисам прочитао, већ су ме мучењем присилили да потпишем, па према томе сва та саслушања не признајем“. Слично су урадили и остали чланови ове групе комуниста.

Дана 31. XI 1930. године суд је донео пресуду, према којој су Будимир Горуновић, Петар Николић, Милутин Вожовић и Иван Грбић били осуђени на по годину дана строгог затвора, Чедомир и Анатол Миндеровић на 6 месеци, а Јован Ђаатовић, Љубомир Радовановић и Бранислав Ђурђев ослобођени јер на суду није доказано „да су били организовани чланови КПЈ“. Са своје стране, орган ЦК КПЈ „Пролетер“ пратио је овај процес, па је у броју од 20. IV 1931. поред осталог, писао: „И поред тога што су ухапшени студенти и средњошколци били страшно мучени и премлаћени, они ипак нису ништа признали о својој илегалној активности у удружењу „Прогрес“.

У акту Опште полиције у Београду, који је ова упутила Државном тужилаштву, под Бр. 10616 од 22. III 1930. се каже: „Будимир

Горуновић, студент права, родом из Власотинаца, познат као комуниста још од раније, јер је припадао Студентском друштву „Прогрес“ где се нарочито истицао ширењем комунистичке пропаганде, па је био и секретар „Прогреса“. Именовани од дужне времена ради у илегалном комунистичком покрету. Раније је припадао комунистичкој ћелији Савеза комуниста омладине, чији је прочелник била Радмила Ђуковић, која је спроведена томе Суду по предмету Отокара Кершованија и осталих. Буда Горуновић је у илегалном покрету имао псеудоним „Цане“ и са тим се псеудонимом помиње. Последњи пут је из Беча донео комунистичке летке за растурање у нашој земљи, које су растурали чланови поменуте групе. Стајао је у везу са осталим лицима из илегалног покрета и активно радио на обнови покрета“.

Као и сви други политички затвореници-комунисти, и Буда је робију искористио за систематски рад и да на политичким корсевичама индивидуално што више научи и што дубље уђе у суштину марксизма, посебно његовог третирања друштвених наука. На робији је проучавао „Историју КПЈ“ револуционарно-комунистички покрет, „Национално питање“ и став КПЈ за његово решење и др. Са друговима је учествовао и у акцијама које су предузимали политички затвореници у Сремској Митровици, Забели код Пожаревца, где је издржавао казну, као и другим робијашницама старе Југославије. Ту, на робији, Буда је упознао многе истакнуте југословенске револуционаре и комунисте и посебно са Едвардом Кардељом. У краћем писму које је 16. II 1977. упутио Будиној кћерки Мири (сада на раду у Архиву ЦК СКЈ) Кардељ пише: „Драго ми је што сте се решили да ми пошаљете слику Вашег оца, с којим сам заједно био на робији у Пожаревцу. Та слика биће ми драга успомена на Вашег оца, којег се увек сећам са симпатијама“.

ПОСЛЕ ЗАВРШЕНИХ СТУДИЈА — ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ РАДНИК

Буда би започете студије на Правном факултету сигурно још раније завршио да није био осуђен на робију. Овако, тек после робије он, 20. III 1934, завршава Правни факултет. Размишљајући за коју службу да се определи, он се одлучује да ради као адвокат знајући да државну службу и не може, као бивши робијаш, добити. Оно што је коначно утицало на његову одлуку била је чињеница да би радећи као адвокат био кудикамо слободнији у тој професији и више могао да се бави друштвеним пословима и политичком активношћу, као и да према потреби своје другове комунисте и симпатизере прогресивног покрета и Партије брани на суду и штити пред властима.

Као што је познато, у старој Југославији да би се стекло право за обављање адвокатског позива чиставих 5 година требало је радити као адвокатски приправник, од чега 1 годину, односно по 6 месеци на пракси прво у Среском а затим у Окружном суду, и то без икакве новчане накнаде! Када је био на пракси у Среском суду у Прешеву, тадашњи народни посланик тога краја инт. Аћим Поповић, познат као бранилац ненародног режима, 31. V 1936. у писму упућеном тадашњем Мин. правде захтева „да Будимира Горуновића одстрани и пошаљу било где, с обзиром на то да је Пре-

шево мали град и да се не зарази том комунистичком клицом“. После извештаја управе града Београда Пов. Број 824 од 8. VI 1936. у коме поред осталог стоји „да управа полиције Горуновића Будимира смагри и данас комунистом и да његовом раду, везама и кретању поклања пажњу за време сваког његовог боравка у Београду“, одлуком Пов. Број 868 од 9. јуна 1936. је решило „да му се откаже посао“, па је тако Буда морао да напусти Срески суд у Прешеву због изјаве и наведеног извештаја владиног доушника. Међутим, ни та одлука као ни раније пресуда Суда за заштиту државе и једногодишња робија Буду ни мало нису заплашили, већ је он и даље продужио да активно ради и делује као комуниста. С тим у вези, у једној карактеристици је за Буду, између осталог, овако писало: „Будимир ради као адв. приправник и он веома тешко опстаје у адвокатури, зато што га власти стално протерују из места у место и често хапсе, тако да је његов живот био веома тежак. Такав његов живот трајао је све до рата 1941. године“. Будимир Горуновић је као адв. приправник највише радио код адвоката Драгана Ступаревића, иначе у Куманову познат као стари комуниста, са којим је заједно учествовао у друштвено-политичком животу града и његове околине, нарочито за време општинских и посланичких избора 1935. и 1938. године, наравно као опозиционар. На једном списку комуниста у то време (наиме, ту се мисли на период од 1935) под редним бројем 22. налази се Будино име).

АКТИВНОСТ НА ПАРЛАМЕНТАРНИМ ИЗБОРИМА У 1935. И 1938. ГОДИНИ

Као што је познато, ненародна влада Богољуба Јефтића (бившег министра двора и министра спољних послова) 5. V 1935. је расписала посланичке изборе, прве изборе те врсте после 1929. када су Парламент и политичке странке биле растурене и када је краљ Александар у земљи завео познату шестојануарску монархофашистичку диктатуру. Иако је КПЈ била у илегалности, ипак је она развила широку политичку активност управо преко својих чланова и симпатизера. У том смислу су и у Куманову биле спроведене прегодне припреме. Наиме, формиран је тзв. Акциони међупартијски одбор у коме су били заступљени претставници тадашњих опозиционих партија (Радикалне, Демократске и Земљорадничке). Спроведећи задатке Партије, Буда је био одређен да ради међу радикалима и као њихов представник је ушао у тај Одбор да би радио и деловао у предизборној кампањи и учествовао у политичкој агитацији у кумановским селима.

КПЈ је преко својих чланова, односно преко МК КПЈ у Куманову припремила договор са демократским опозиционим кандидатом Радетом Стојиљковићем, индустријалцем (једним од сопственика млина браће Стајиљковић), према којем је он требало да води агитацију у граду а комунисти у околним селима. Међутим, када говоримо о томе потребно је истаћи да је том приликом и уопште током политичких разговора са Стојиљковићем јасно речено да они иступају као комунисти, што је свакако било веома значајно за КПЈ која је тада илегално деловала. У том одбору је, дакле, Буда био представник радикала, а друга два члана КПЈ представници Земљорадничке странке и Групе независних радника града. Буда је у

предизборној кампањи био веома активан. С групом чланова КПЈ, СКОЈ-а и њихових симпатизера вршио је агитацију у кумановским селима, одржавајући политичке конференције. А као резултат свега тога, опозициони кандидат Стојиљковић, добио је од 13 000 гласова укупно 11 050 а кандидат владине Југословенске Националне Странке (ЈНА) 1800, а Љотићев фашистички „ЗБОР“ само 1 глас, док су осталих 350 гласова добили кандидати Радикалне и Земљорадничке странке. Тако је на петомажским изборима победу у Куманову однела опозиција, чиме су снаге тадашње реакције у земљи биле поражене, што је значило пуну политичку осуду монархофашистичке диктатуре. Међутим, том великом политичком успеху свакако је много допринела организација КПЈ, која је на томе послу ангажовала своје чланове и симпатизере.

Слична, може се рећи још већа активност била је за време децембарских избора 1938, али то је већ био период када је КПЈ наступала снажније и са стеченим искуствима из претходних избора. Пре свега, КПЈ је тада предузела мере да се формира Странка радног народа, али њен одбор није био формиран у Куманову, па се зато размишљало с којом од тадашњих грађанских политичких странака да се иде на изборе. На крају је било одлучено да се иде са Земљорадничком странком, чији је шеф био Јован Јовановић-Пижон, угледни дипломата и историчар, с обзиром да се она није компромитовала у Македонији као Радикална и Демократска странка. На овим изборима била су добро искоришћена искуства из претходних, с тим што је овога пута постављена Радничко-земљорадничка листа у чијој агитацији се ангажовао и Буда, по је и поред терора и срашног притиска на гласаче она је од 13 000 добила 2 000 гласова, што је ипак био не мали успех ако се зна да су избори били јавни и да је било храбро гласати за ову кандидатску листу Међутим, после избора, пошто се знало да су избори фалсификовани и у Куманову, поред Скопља, одржане су уличне демонстрације које је организовала Партија и у чијем припремању је учествовао и Буда. На демонстрацијама је осуђена реакција и власт буржоазије, посебно профашистички курс и антидемократска унутрашња и спољна политика владе Милана Стојадиновића. После демонстрација било је ухапшено више лица а око 60 демонстраната је било административно кажњено до месец дана. Пошто је био раније обавештен да му предстоји ново хапшење, Буда одлази за Скопље, где ће остати да ради све до почетка 1940. године.

ОДЛАЗАК ИЗ МАКЕДОНИЈЕ И У ПАРТИЗАНЕ 1941.

Буда од краја 1938 па до почетка 1940. године, заједно са својом другарицом и двоје деце, живи и ради у Скопљу. Међутим, он ни ту не престаје са својом комунистичком и друштвено-политичком делатношћу, повезујући се антифашистичким покретом под руководством КПЈ. Буда је активан како међу прогресивним друговима у оквиру своје адвокатске професије, коју ће све више користити за заштиту права затворених комуниста и демократски антифашистичких оријентисаних људи, у граду и његовој околини. Активно учествује у свим акцијама које је у том историјском периоду предузимала и организовала КПЈ (осуда и демонстрације поводом окупације Албаније од стране фашистичке Италије, као и друге демонстрације

поводом кризе настале око Чехословачке после срамне Минхенске погодбе). Посебно је значајно његово учешће у антифашистичком покрету који је у годинама пред Други светски рат окупљао све већи број демократски оријентисаних људи као и све оне који су били против фашизма и домаћих реакционарних снага, које су мислиле да сачувају класне интересе управо уз помоћ и наслон на Хитлера и Мусолинија.

Међутим, како раније у Прешеву и у Куманову, тако је и у Скопљу Буда био стално под присмотром полиције и њених конфидената и доушника. Зато одлази из Скопља у Врање, где једно краће време ради код адвоката Нешића, да би пре априлског рата дошао у Прокупље. Када је почео рат, Буда породицу прво одводи код старијег брата у Алексинач, али је после пребацује у Прокупље родном месту његове жене. У том граду он се повезује с партизанским покретом у Топличком крају, па затим одлази у Топлички партизански одред, стављајући у службу своје велико политичко искуство и борећи се у НОБ против окупатора и њихових домаћих слугу као сваки члан КПЈ. Партизани се сећају Буда, па се тако један од њих Радомир Мрдаковић, носилац Споменице 1941. овако сећа свог старијег друга и партизана Будимира Горуновића:

„Будимира сам упознао као Крцуна почетком марта 1942, када је дошао код нас у Видовачку чету Топличког партизанског одреда. Тада му нисам знао ни име ни презиме, нити пак одакле је био. Да се звао Будимир Горуновић дознао сам тек после рата. Велика већина бораца у чети није имала ни 20 година, а преко 25 није имао ниједан борац. Сада знам да Крцун није имао више но 35 година, али пошто је носио бркове изгледао нам је старији, али у односу на све нас била је велика разлика у образовању, марксистичком и политичком била је још већа. Он је за све нас био стари комуниста, робијаш, а озледа на глави (слепоочници) била је „спомена“ из полиције. Причао нам је о робији и дружењу са истакнутим југословенским револуционарима и комунистима, о нашем и међународном револуционарном покрету. У предању борбе после Губетина, држали смо зборове у селима Шевишу, Старом Селу, Старом Ђуревцу и Ранковој Реци и на њима је говорио Крцун, кога су сељаци радо слушали јер је познавао њихове проблеме и говорио им језиком који им је био близак.“

Међутим, убрзо 14. III 1942. године Будимир Горуновић крај села Момчилова гине као политички радник у Пасјачком одреду на Пасјачи, чиме је на делу потврдио своје дугогодишње, политичко опредељење. Јер он је већ од своје 18-те године члан КПЈ и започиње дело и ступа у борбу којој остаје веран и доследан све до 14. марта 1942. године, дајући у нашој НОБ свој живот као нешто најдрагоценије што сваки частан човек може да положи за срећну и лепшу будућност свог народа. Ето, тако је протекао, у сталној борби, живот овог револуционара и комунисте.

Дојринос Драгана Павловића-Шиља у раду „црвене помоћи“ и ширењу устанка у Македонији

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Историја наше револуционарне борбе, вођене у старој Југославији и посебно у току НОБ и Народне револуције, препуна је дивних ликова револуционара, комунисте и хуманиста који су заорали дубоку бразду у њој. Међу такве револуционаре и последне борце спада и ДРАГАН-ДРАГАНЧЕ ПАВЛОВИЋ-ШИЉА, који јој је током своје револуционарне борбе и широке активности дао не мали допринос. Драганчета, како су га његови најближи у породици и његови другови из школе звали, нико не може да заборави јер остаје у сећању сваког од нас, који смо га познавали, као лик преданог и несегичног борца за бољи и срећнији живот радног човека, свих наших народа и народности. Такав свој живот Шиља је наставио и током НОР-а, да би у јеку борби са фашистичким окупаторима и домаћим издајницима, у ствари, још једном, погврдио своје дело започето у Београду, настављајући га и на студијама машинске технике на Београдском универзитету, још боље проверено и обогаћено новим сазнањима на робији и тако продужено све до првих дана окупације Југославије.

Средином 1941. године Шиља ради на извршењу веома важног и сложеног задатка. Од стране ЦК КПЈ и, лично, друга Тита, требало је да као повереник помогне у организовању оружане борбе македонског народа против бугарског окупатора. После успешно завршене мисије у Македонији у коју по задатку одлази два пута, Шиља наставља борбу са оружјем у руци, као политички комесар у једној од пролетерских бригада и у борби са немачким фашистичким окупатором, тине, јануара 1942. године, у Босни.

КАКО СЕ ШИЉА ПОВЕЗАО СА РЕВОЛУЦИОНАРНИМ ПОКРЕТОМ

ДРАГАН ПАВЛОВИЋ је рођен 1908. године у Београду и припада оној генерацији која је у првим годинама свог дечаштва доживљавала два балканска рата, а убрзо затим и Први светски рат. Као зрео човек доживео је почетак Другог светског рата, а ти ратови

покопали су милионе бораца и оставили огроман број инвалида и милионе унесрећених породица, поред разорених земаља и уништених привредних и културних добара. Памтио је оне прошле. У последњем је дао живот.

Потиче из једне старе, патријархалне породице београдских трговаца, која је мислила да и свог сина, пошто стекне потребна знања о трговини, укључи у свој трговачки еснаф и тако продужи трговачку дозу. Међутим, Шиља није пошао путем који би му сигурно обезбедио и омогућио миран, срећан и угодан живот, са свим материјалним предностима. Напротив, он још у младости одлучује да се повеже с напредним револуционарним радничким и комунистичким покретом, којима је, у строгој илегалности, руководила КПЈ, па се попут својих истомишљеника и сабораца, излаже прогањању, затварању, мучењима у затвору и на робији. Попут многих других поштених омладинаца којима је припадност класи њихових породица и те како пружала добар живот, без било каквих социјалних потреса и класних супротности, Шиља прилази радним људима, пошто је добро упознао њихов положај и оно чиме су били наоружани — напредном марксистичком науком која је указивала на класне супротности у тадашњем друштву — дајући им одговоре на многа за њих још неразјашњена и још добро несхваћена питања из области развитка друштва и друштвених односа. Шиља усваја науку која је за саму радничку класу била веома снажно оружје у њеној историјској борби против класног, буржоаског, друштва и уједно осветљавала и указивала на пут за разрешавање свих противречности и стварање једног праведнијег друштвеног система у коме неће бити експлоатације по човеку и у коме ће бити створени услови за развитак сваког народа и сваког појединца.

Драган Павловић је 1926. године завршио гимназију у Београдској реалки, а после тога започиње студије на Машинској техници Београдског универзитета. Његови другови из школских и студентских дана сећају се свог блиског пријатеља Драганчета не само као вредног ученика и студента, већ и као осегљивог на беду других али, уз то, као пословично скромног, иако је растао у средини богате београдске трговачке породице. Међутим, повезивање Шиљино са прогресивним револуционарним радничким и комунистичким покретом долази у веома тешким годинама борбе, у годинама када су се наткрилили црни облаци злогласне шестојануарске монархо-фашистичке диктатуре 1929. године. Према томе, Шиља се тада не само приближује том напредном покрету, већ ступа у његове редове као борац у условима када је диктатура чизмом и корбачем покушавала да још више пребаци терет на и онако оптерећену грбачу радних људи и њихов покрет, против њихове авангарде КПЈ, против које је и она сама била усмерена, мислећи да ће тиме зауставити тачак историје.

Тај напредни покрет са КПЈ на челу водио је из борбе у борбу обесправљене радне људе града и села, у земљи у којој од њеног стварања 1918. године па све до 1941. нису била решена основна друштвено-политичка питања: национално, аграрно и, с тим у вези, сељачко. Затим и економска и социјална права радника на синдикално организовање.

КАКО ЈЕ ШИЉА ИЗВРШАВАО МАЛЕ, АЛИ И СЛОЖЕНИЈЕ ЗАДАТКЕ?

Све задатке које је добијао, без разлике, били мали или велики, Шиља је прихватао на исти начин, схватајући да је сваки од њих не само важан, већ истовремено и одговоран. Јер, често у животу бива да један мали, ситни задатак може бити судбоносан по живот људи и заједнице. Како их је обављао у ствари показује како је савесно приступао њиховом извршавању, оправдавајући тако поверење које му је Партија указивала. Када је приступио напредном покрету, Шиља није ништа урадио с рачуницом, нити очекујући корист и привилегије. Напротив. Још од првог дана био је свестан чињенице да је то мукотрпан посао, који га може довести до хапшења, заговарања и злостављања и, на крају, до робитје. Према томе, Шиља прилази напредном покрету поштено, из племенитости, несепичности и велике љубави за човека и за све људе и народе, знајући врло добро шта га све очекује на том трновитом путу будућег револуционара и комуниста.

У почетку је вршио мале услуге друговима-комунистима, у чије ће редове ускоро и сам бити примљен. Међутим, све те мале услуге и те како су биле корисне и потребне. Тако је Шиљин стан, тј. кућа његових родитеља, на који београдска полиција још није помишљала нити га контролисала и претресала, добро је служио београдским комунистима за одржавање значајних састанака који су имали за циљ обнављање и оживљавање рада партијских организација, после многих провала и хапшења комуниста и скојеваца на Београдском универзитету, као и у самом Београду. Он је стално, из дана у дан, из месеца у месец, дуго година, извршавао те многе „ситне послове“ и задатке. Никада није постављао питање када ће бити примљен у редове КПЈ. Попут њему сличних, Шиља је сматрао да још није сазрело време за ово, да ће то, природно, само по себи, доћи, не ради признања, као „израз неке захвалности“ за све што је учинио, за Партију и напредни покрет, него природно, како то припада борцу за програм КПЈ и комунистичке идеје. Шиља никада није правио разлику између малог и крупног задатка, већ их је све са истом одговорношћу и савесношћу извршавао на задовољство другова који су му их поверавали, стицајући све веће поверење тадашњих партијских руководилаца.

А какви су све били задаци које је Шиља добијао?

Одмах треба рећи да их је било доста, мањих и већих, што је зависило од конкретних потреба партије. Међу тим пословима навешћемо оне најзначајније: организовање усмених новина и разних дискусионих састанака на којима се највише говорило о актуелним друштвено-политичким питањима и посебно о методама борбе радничке класе против владајуће буржоазије; проналажење илегалних станова за пријем, смештај и обезбеђење многих наших другова и другарица, стављањем Партији на располагање чак и стан својих родитеља, који још није био на списку компромитованих; набављање напредне литературе и њено достављање друговима у затвору и на робији. На Универзитету, као припадник напредног студентског покрета, заједно са осталим прогресивним студентима, бори се за аутономију и слободу науке; у оквиру Универзитета, у Спортском клубу БУСК-а, ради на рекреацији студената и води борбу за преузимање управе у руке прогресивних студената, што је на

крају успело и тако је БУСК у то време представљао једно од значајних упоришта Партије и СКОЈ-а на Универзитету; итд. Дакле, било је тако много задатака, које је Шиља савесно извршавао, никада не показујући да му је тешко или немогуће да било шта уради.

ШИЉА ПОСТАЈЕ ЧЛАН КПЈ

Драган Павловић се на свим тим пословима и партијским задацима не само проверавао, већ уједно и калио. Њега су добро познавали многи наши другови са Београдског универзитета, он је друговао с Пеком Дапчевићем, Кочом Поповићем, Александром Вучом, као и са многим другим прогресивним људима из тог времена рада Партије. Међутим, ни другови нису заборавили Шиљу, а и како би, када су веома добро знали да им он никада није одрекао било какав поверени задатак. И, тај дан је дошао! Било је то 1936. године, када је Шиља примљен у редове КПЈ, за чији програм се већ одавно определио, онда када је усвојио науку марксизма као најнапреднију науку која треба да преобрази свет и друштво.

Од тада, као члан КПЈ, ради на разним задацима: у Партијској техници и у редакцији напредног часописа „НАША СТВАРНОСТ“, који су издавали прогресивни кругови и у коме су под разним именима, или само са иницијалима, сарађивали истакнути марксистички писци и публицисти, а уређивао га је Шиљин друг и пријатељ Александар Вучо, који је био тесно повезан с Партијом. С тим у вези, Шиља је прихватао и извршавао све послове, па је тако онима с којима је сарађивао био познат као човек, друг и пријатељ, који је у сваком послу показивао савесност, тачност и велику неуморност, велику умешност и сналажљивост.

Међутим, све те послове Шиља сада извршава као организовани комуниста, као члан КПЈ. У томе показује још већу иницијативу, сигурност, полет и одушевљење човека који је свестан да је сваки од тих задатака користан напредном покрету и Партији којим је она руководила. Његова неуморност и сналажљивост просто је била пословична. Наиме, успевао је да се свуда увуче и помогне другу, па макар то било и под најтежим условима. Тако, када је полиција доводила неког затвореника у болницу, или у амбуланту, ради неког специјалистичког прегледа, или у неку од београдских болница, или тадашњих клиника, Шиља је успевао да се нађе и ту у улози болничара, па чак и лекара! Он је све то радио са јасним циљем — да укаже помоћ и спасе друга, па макар то било и у веома сложеним ситуацијама. Он је, извршавајући све то, пред собом имао, циљ — као партијски задатак, који по сваку цену треба да се изврши. Забележено је како је успео да извуче и спасе из затвора познагу југословенску револуционарку СОЊУ МАРИНКОВИЋ, која је у то време била члан КПЈ за Војводину.

Извршавајући тај и њему сличне задатке, он је показивао не само доживљивост при коришћењу било какве реалне могућности (користећи често и везе свог оца у београдској чаршији у којој је уживао велико поверење, имао велики круг познанства и пријатеља, али и не мали утицај у тадашњој београдској трговачкој средини) већ и изузетну храброст.

ПОСЛЕ ХАПШЕЊА И МУЧЕЊА — ДВЕ ГОДИНЕ НА РОБИЈИ

Према подацима, Шиља је ухапшен 27. новембра 1936. године, али је после био још неколико пута хапшен све до осуде на две године робије. Међутим, приликом хапшења, обично је био пуштен — услед недостатка доказа — што управо говори о његовој великој снажљивости и добром држању у београдској полицији. Али, као ни многи ухапшени другови, тако ни Шиља није могао избећи а да не буде злостављан и мучен у злогласној предатној београдској Главњачи, или у Управи града Београда у којој је, на петом спрату, деловао познати Анткомунистички одсек с групом агената познатих злостављача које су многи комунисти, скојевци, симпатизери КПЈ и антифашисти добро запамтили по њиховим нељудским поступцима и садистичком мрцварењу и мучењу политичких затвореника. Када је 1937. године поново ухапшен, настављајући своју партијску и друштвено-политичку активност, Шиља је после одређеног времена у Истражном затвору на Ади Циганлији, где ни њега нису мимоишла нова мучења, био осуђен на две године робије, коју прво издржава у затвору у Марибору, а затим у познатој југословенској робијашници у Сремској Митровици. Ту, на робији, где је била највећа група од преко 300 осуђених комуниста и скојеваца, Шиља сусреће истакнуте југословенске револуционаре и комунисте од којих су неки били осуђени на преко десет година робије Моша Пијаде, Отњен Прица, Отокар Кершовани, Родољуб Чолаковић, Јован Веселинов, Бранко Вујић-Седмак и други политички затвореници из разних делова Југославије.

Шиља је на робији настојао да још више прошири своје познавање марксизма, учи на партијским курсевима и на познатом „Црвеном универзитету“ у Сремској Митровици, на коме су предавали наши најистакнутији марксистички теоретичари: Моша Пијаде, Отњен Прица, Отокар Кершовани, Бранко Вујић-Седмак и други. Ту, у оквиру робијашнице, опасане високим зидовима и грађене за те сврхе још у време Аустро-Угарске, Шиља никако не престаје да се бори, али сада није сам у тој борби, већ заједно са великим и организованим колективом политичких затвореника и њиховом снажном партијском организацијом. Заједно са осталим друговима учествује у свим акцијама политичких затвореника-комуниста и скојеваца и у штрајку гледају, организованом и спроведеном у циљу побољшања животних услова као једном од средстава и начина борбе које им је у тим условима стајало на располагање. Две године робије брзо су прошле у раду и учењу, али и у сталној борби против тираније. Шиља је на робији много новог сазнао и научио захваљујући искуству истакнутих југословенских револуционара и комуниста, од којих је могао много тога сазнати и научити, а који су стечено знање несебично преносили на млађе другове.

ПОСЛЕ ИЗДРЖАНЕ РОБИЈЕ НАСТАВЉА РЕВОЛУЦИОНАРНИ РАД

Када је издржао две године робије и био пуштен, по задатку Партије, почиње да ради у организацији „Црвена помоћ“, која је после добила назив „Народна помоћ“. Прво је био секретар те организације у Србији, а затим постаје секретар „Црвене помоћи“ при ЦК

КПЈ за Југославију. Вршећи ту веома одговорну дужност, савесно и одговорно, као и све раније задатке, показује до пуног изражаја способности и смисао за даљу организацију тог не мало значајног посла. Радило се, у ствари, о пружању веома потребне помоћи нашим друговима и њиховим породицама када су били на робији или у затвору, као и онима који су радили у условима илегалности и строге конспирације. На тој дужности Шиља је у сталном покрету или на терену, са људима, међу друговима. С друге стране, радећи тако он проналази погодне личности за све те послове, организује их и даје им одговарајуће задатке. Као резултат такве активности, како његове тако и његових сарадника и осталих који су радили на задацима „Црвене помоћи“, у Београду и Југославији, било је запажено и његово учешће на познатом Саветовом делегату „Народне помоћи“ из Босне и Херцеговине, Војводине, Хрватске и Србије, које је одржано 11. августа 1940. године у Београду.

Касније, октобра 1940. године, Шиља подноси реферат „О Црвеној помоћи“ и њеним задацима на историјској Петој земаљској конференцији КПЈ одржаној у условима илегалности и строге конспирације у Дубрави крај Загреба. То показује и потврђује колико су Партија и њен ЦК свим тим питањима посвећивали велику пажњу, с обзиром да су око „Народне помоћи“ били сакупљени и многи партијски симпатизери. Наиме, Шиља је у свом реферату истакао двоструку улогу „Народне помоћи“: прво, њену материјалну и моралну улогу, и друго, њен карактер као ванпартијске организације са веома значајном политичком функцијом.

Када се данас сагледа улога и значај ове организације, према реферату Драгана Павловића, онда се види да је „Народна помоћ“ у то време већ послала широка и масовна организација за борбу против реакције и терора, организација која је штирила људе од насиља реакционарних режима и пружала помоћ жртвама прогона. Као члан Градског одбора „Народне помоћи“ уочи рата, у Скопљу, када је она наставила рад и првих месеци бугарске окупације Македоније сећам се шта нам је значила јер смо успели да у њу уведемо и ангажујемо многе наше симпатизере и родољубе, који су не само давали материјалну помоћ него уједно били спремни да пруже било какву другу помоћ нашим прогањеним друговима и другарицама, дајући им станове и пружајући помоћ друговима на робији, или у затвору, као и њиховим породицама. Ако се узме у обзир да је сваки члан „Народне помоћи“ имао већу или мању групу од које је сакупљао ту помоћ, онда се може сагледати њена ширина и масовност.

НА ЗАДАТКУ ПОВЕРЕНИКА ЦК КПЈ У МАКЕДОНИЈИ 1941.

У уставничким данима 1941. године, када је Југославија била окупирана и издељена на више окупаторских подручја и од предратне Бановине Хрватске створена окупаторска фашистичка творевина НДХ, Шиља са комунистима и скојевцима наставља борбу против окупатора и домаћих издајника. Он ради на разним местима и извршава низ задатака, које добија као члан КПЈ и као секретар „Народне помоћи“ за Југославију.

Међутим, Драган Павловић убрзо добија један веома важан задатак, колико сложен толико, и још више, одговоран, задатак који му

поверавају ЦК КПЈ и друг Тито. Наиме, требало је да као повереник ЦК КПЈ оде у Македонију и спроведе одлуку Политбироа ЦК КПЈ од 24. јула 1941. године у погледу ПК КПЈ за Македонију и његовог политичког секретара Методија Шагорова-Шарла. Нема сумње, задатак је био веома деликатан, јер се радило о смењивању Шарла због његовог контрареволуционарног става по питању оружане борбе уопште и, посебно, борбе македонског народа, као и о његовом искључењу из КПЈ.

Када о томе говоримо, никако не треба пренебрегнути чињеницу да је Шарло, који је на Петој земаљској конференцији КПЈ изабран за члана ЦК КПЈ и био секретар ПК КПЈ за Македонију, одмах после првих дана бугарске окупације Македоније, Македонску партијску организацију прикључио Бугарској КП (БРП-к) и на тај начин прекинуо све везе са ЦК КПЈ. Међутим, издајући Мартовски и Априлски проглас, ЦК КПЈ је сасвим јасно изнео оцену према 27-мо мартовским догађајима у земљи и априлској капитулацији, осудивши уједно и бугарску окупацију Вардарске Македоније (источни и централни део су окупирали бугарски окупатори а западни италијански). С друге стране, у Мајском прогласу ЦК КПЈ је већ дао основе за предстојеће организовање наше оружане борбе, с обзиром да је на познатом Мајском саветовању, одржаном 1941. године у Загребу, уједно дата и сама контура те борбе против окупатора, што се може најбоље сагледати и у одлуци о формирању Војне комисије ЦК КПЈ на челу с генералним секретаром ЦК КПЈ, другом Титом.

Међутим, у Македонији се створила једна веома изузетна ситуација — дошло је до мешања једне КП, конкретно Бугарске КП, у послове КПЈ, што је довело до познатих последица и изазвало одговарајуће реперкусије. ЦК Бугарске КП је, преко Шарла, позивајући се „да је то одобрио друг Георги Димитров“, у ствари, прикључила Македонску партијску организацију Бугарској КП. Последице такве акције су биле велике, јер је то имало одраза на почетак оружане борбе македонског народа, док је Шарло одбијао све позиве да дође у Београд и поднесе извештај о ситуацији у Македонији после бугарске окупације, односно у вези са организовањем оружане борбе против фашистичких окупатора. Пошто је Колишевски, о свему томе, крајем јуна 1941. године, обавестио ЦК КПЈ и друга Тита, то су ови одмах реаговали и Политбиро је на својој седници од 24. VII 1941. године донео одлуку у погледу ПК КПЈ за Македонију и Македонске партијске организације. Са своје стране, друг Тито је у име ЦК КПЈ упутио и Писмо македонским комунистима, у коме им је објаснио штеточински рад и грешке Шарлове. С тим у вези, у Титовом писму, поред осталог, се каже: „Поступак старог „Бугарина“ (псеудоним Шарлов — Н. П.), који је био одговоран пред ЦК КПЈ за рад у Македонији, показао се не само антипартијски већ и као контрареволуционаран“, па „на основу тога ЦК КПЈ сматра цео његов поступак како антипартијски и контрареволуционарни и зато га смењује са функције члана ПК за Македонију и искључује из Партије“. У Титовом писму се затим постављају пред ПК задаци за организовање саботажа и диверзантских акција у Македонији. Крајем јула 1941. године Драган Павловић, заједно с другом Лазаром Колишевским, креће за Македонију, па преко од пре рата успостављених партијских веза у Лесковцу, Врању и Куманову долази у Скопље и већ 2. августа 1941. године одржава састанак са чла-

новима ПК КПЈ за Македонију на челу са Шарлом. Само му Мара Нацева даје подршку и изјашњава се за курс ЦК КПЈ, док су друга два члана против и дају подршку Шарлу. Међутим, Шиља се у Скопљу састаје два пута и са члановима МК КПЈ и тада им, према сећањима Бобе Кузмановског, члана МК и данас члана Савета федерације, каже следеће: „Да је послат од стране ЦК КПЈ, да је тачно оно што је изнео Лазар Колишевски, наиме, да је у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и свуда почео оружани устанак, а да само у Македонији није спроведен курс ЦК КПЈ и да је без питања ЦК КПЈ Партијска организација у Македонији прикључена БРП (к), те да је ради тога ЦК КПЈ донео одлуку да се суспендује Шарло и цело Покрајинско руководство. Шиља је изнео и то да Шарло није предао руководство, велећи да он нема ништа са ЦК КПЈ, да су они сада у саставу БРП (к) и да поштује директиве БРП (к). Даље је рекао да је управо због тога дошао да разговара с нама и питао нас шта мислимо: да ли смо за оружани устанак или нисмо?.. На сутрашњем састанку (после 2. августа — М. П.) Шиља је поновио становиште које је већ изнео. То су биле најједноставније речи, без филозофирања. На крају, нас је питао: „Шта ви мислите?“ А ми, другови, решили смо да откажемо послушност ПК из следећих разлога: што је без питања ЦК КПЈ Македонску партијску организацију присајединио БРП (к); што није спровео одлуку КПЈ за оружани устанак“ — закључује Бобе Кузмановски.

Међутим, настављајући такав свој штеточински рад, Шарло је, за 17. август 1941. године, сазвао Покрајинско саветовање, али на исто позива делегате ЦК БРП (к) Петра Богданова, а Шиљу не, иако је повереник ЦК КПЈ и ако је врло добро знао да је у Скопљу и каква је његова мисија. У ствари, Шарло је овим својим актом хтео да онемогући Шиљу да на Покрајинском саветовању говори о одлукама Политбироа ЦК КПЈ од 24. јула 1941. године, у којима се нагласак даје опортунистичком и штеточинском деловању Шарловом. Шиља је, ипак, успео да разговара с Петром Богдановим, који му је саопштио „да је по налогу самог Димитрова Македонска партијска организација повезана са ЦК БРП (к)“. Једини закључак разговора Богданов-Павловић био је тај да се страсти даље не распирјују и да се сачека одлука Коминтерне, код које су ЦК КПЈ и лично друг Тито одмах интервенисали. Са своје стране, Шиља се састао с представником МК КПЈ у Тетову обавестивши га о целој тој ствари и тиме омогућио да комунисти у Западној Македонији, окупираној од италијанских фашиста, буду у току догађаја и посебно, упознати са ставом ЦК КПЈ о оружаном борби која се води у многим деловима у земљи.

Пошто су се ствари тако развијале у вези са Шарлом Шиља, преко партијске везе Ниша, шаље писмени извештај за ЦК КПЈ у Београду са датумом од 28. августа 1941. године. Поред тога, он долази у Београд и на седници Политбироа ЦК КПЈ, одржаној 31. августа 1941. године под руководством друга Тита, у илгалном стану Ивана Милутиновића на Вождовцу, подноси усмени извештај о ситуацији у Македонији с обзиром да његов писмени извештај из Скопља, преко Ниша, још није стигао. После свестраног разматрања тог питања, тада је одлучено да се Шиља од стране Главног штаба ПОЈ (убрзо именован у Врховни штаб НОВ и ПОЈ — М. П.) поново пошаље у Македонију са задатком да спроведе Писмо ЦК КПЈ упуће-

но БРП (к) и члановима КПЈ у Македонији и да помогне у организацији партизанских одреда.

Када о томе говоримо, одмах треба истаћи да је Политбиро ЦК КПЈ тада већ био обавештен о одлуци Коминтерне према којој Македонска партијска организација остаје у саставу КПЈ, донетој крајем августа 1941. године, која је утицала на руководство ЦК БРП (к) да привремено престане са својим мешањем у ствари Македонске партијске организације, мада је ЦК БРП (к), после хапшења секретара ПК Лазара Колишевског, наставио са мешањем, обнављајући „неошарловизам“.

Шиља се после тога убрзо спрема за друго и још важније путовање у Македонију, куда креће одмах после седнице Политбироа ЦК КПЈ. Било је то почетком септембра 1941. године, када, по други пут, долази у Македонију, користећи илегалне партијске везе као и приликом првог путовања. Сада је смењено Шарлово руководство и формиран нови ПК на челу са Лазаром Колишевским, вршећи интензивне припреме за почетак оружаног устанка у Македонији. Тако се стање у Македонској партијској организацији брзо сређује о чему, поред осталог, говоре формираној војни штабови и стварање првих партизанских одреда који су 11. октобра 1941. године означили почетак оружане борбе македонског народа против фашистичких окупатора и домаћих издајника.

О НАШИМ САСТАНЦИМА СА ШИЉОМ И ПОМОЋИ КОЈУ НАМ ЈЕ УКАЗАО

Драган Павловић је био веома добро обавештен о стању и држању Кумановске партијске организације, о чему га је обавестио друг Лазар Колишевски када су заједно, крајем јула 1941. године, дошли у Македонију. Међутим, Кумановска партијска организација је била у току догађаја и међу првима је била упозната са садржином више прогласа ЦК КПЈ, па је тако од почетка бугарске и италијанске окупације Македоније доследно била на линији и курсу ЦК КПЈ за оружану борбу. У Куманову се формира Војни штаб (Дејан Алексић — командант, Панче Пешев — политички комесар и као чланови Благој Стефановски и Перо Наков) Дакле, у тој и таквој ситуацији, долази до нашег првог састанка са Шиљом, када нас је опширније обавестио о развоју акција широм целе Југославије, посебно о развоју партизанског покрета у Србији и стварању слободне територије на којој се одвијала широка друштвено-политичка активност НОО и њихових извршних органа у градовима и селима, доневши нам и прве бројеве билтена Врховног штаба НОВ и ПОЈ које је уредио друг Тито. Ти билтени су нам много помогли да боље сагледамо развој НОВ у целој земљи и да се упознамо са акцијама и постигнутим успесима партизанских одреда, нарочито у Србији.

Међутим, ја сам имао непосредну Шиљину помоћ у припремању два партизанска приручника: Политичког приручника у коме сам изнео циљеве наше НОВ и указао на перспективе те борбе која би требало да се заврши нашом победом и Војног у коме сам изнео основне елементе борбене одлуке заједно са основним задатком да будуће партизане што боље упознамо с начином како се та борба води у нападу или одбрани. Други наш састанак са Шиљом био

је у вези с писањем Прогласа ПК КПЈ за Македонију са позивом за оружани устанак македонског народа. Наиме, Шиља нам је тада рекао да су сада створене све могућности за почетак оружане борбе и у Македонији и да је потребно да се, с тим у вези, припреми и напише поменути проглас. У ствари, Шиља је дошао у Куманово после претходних разговора с другом Колишевским, који га је управо упутио на чланове Војног штаба у вези са припремањем поменутог прогласа. Морам одмах рећи да нам није било лако да напишемо један такав проглас, који ће ускоро добити историјски значај. Иако смо на томе радили све до поноћи, сви смо користили помоћ друга Шиље, који је поседовао велико искуство комунисте и револуционара, посебно зато јер је Шиља добро била позната седница Политбироа ЦК КПЈ од 31. августа 1941. године и у чијој је Тачки 5 стајало следеће:

„5. Шиља и још један од стране Главног штаба партизанских одреда шаље се поново у Македонију да спроведе писмо за Комунистичку партију Бугарске и члановима Комунистичке партије у Македонији, и да организује партизанске одреде у Куманову и другим местима где је могуће“.

Шта све то показује? Пре свега, то показује погврду онога што сам већ напред навео — то је та борба Кумановске партијске организације још од првих дана против бугарског фашистичког окупатора и против штеточинског и контрареволуционарног става Шарла, организације која је прекинула све везе са Шарловим ПК и која је, насупротив Шарлу, одмах почела са сакупљањем оружја и извршила све припреме за организацију и формирање првих партизанских одреда, који су 11. октобра 1941. године заједно са Прилепским партизанским одредом означили почетак борбе македонског народа. Ето, сећајући се наших разговора са Шиљом, ми никада нисмо забравили какву нам је помоћ указао у свим тим стварима око организовања оружане борбе у Македонији.

ПРЕБАЦИВАЊЕ У СРБИЈУ И ПОГИБИЈА У БОСНИ 1942.

После успешно завршених задатака као повереник ЦК КПЈ у Македонији, Драган Павловић успева да се преко Врања, Лесковца и Ниша пробија до територије Западне Србије. Он тамо долази у време када је немачки окупатор, заједно са домаћим издајницима, започео Прву офанзиву на ослобођену партизанску територију и учествује у огорченим борбама које воде партизанске снаге, које су под приградом јачег непријатеља биле приморане да напусте територију Ужичке Републике и да се повуку у правцу Санџака ради наставаљања борбе. Шиља сиче у Санџак, заједно с борцима Шумадијског батаљона, да би после краћег предаха и реорганизације партизанских снага дошао у Рудо.

У Руду друг Тито, крајем децембра 1941. године, формира Прву пролетерску јединицу, која ће бити основ наше армије и која ће прекаљена у многим борбама дати велики број војних и политичких руководилаца током читавог НОР-а. У међувремену, Шиља је постављен за политичког комесара Шумадијског одреда, који је приликом формирања Прве пролетерске ушао у њен састав као Пети, шумадијско-ужички, батаљон. Заједно с борцима ове бригаде и овог

батаљона Шиља пролази кроз све борбе и окршаје, који су вођени у крајевима источне Босне. У једној борби ове бригаде и свог батаљона Драган Павловић-Шиља је херојски погинуо 21. јануара 1942. године на Пјеновцу у источној Босни. Пуцао је иако тешко рањен све до последњег метка. Њега је задржао за себе. Владимир Дедијер у „Новим прилозима за биографију Ј. Б. Тига“ на страни 531 — Књига 2, овако је забележио Шиљину погибију на Пјеновцу: „У дубоку јесен 1941, моје место као комесара Шумадијског батаљона преузео је мој добри друг Драганче Павловић, студент из Београда, шеф Црвене помоћи за читаву Југославију. Његов батаљон био је опкољен код планинског места Пјеновца у источној Босни. Била је најхладнија зима у рату, чак су се и вукови од мрза повукли у долине, али је један немачки батаљон на скијама, у дубоком снегу успео да опколи Шумадијски батаљон. Сва наша аутоматска оружја била су неупотребљива, јер су се заледила, и у неравноправној борби био је уништен читав Шумадијски батаљон. Мој друг Драганче Павловић борио се до последњег метка, којим је себи просвирао чело да не би пао непријатељу жив у руке“. Друг ДРАГАН-ДРАГАНЧЕ ПАВЛОВИЋ-Шиља је својом херојском смрћу тесно повезао све оно што је делом говорио у пракси, па је за Народног хероја проглашен 21. децембра 1951. године, уочи дана када је била формирана Прва пролетерска бригада, на дан који је узет као дан стварања наше Југословенске народне армије.

МИЛИЋ ПЕТРОВИЋ

Грађа Архива Србије о студентским удружењима (1918—1941: године)

По завршетку Првог светског рата долази до обнављања наставе на Београдском универзитету. У оквиру обнављања рада ове наше значајне институције долази до формирања нових школа и факултета.¹ Са јачањем и развијањем Универзитета долази до оснивања низа његових пратећих институција — института, лабораторија, библиотека, завода итд. Ову динамичну наставно-образовну и научну делатност пратила је и жива стручна и политичка активност међу студентима, која је за резултат имала окупљање студената у многобројна студентска удружења различитог профила.

С једне стране имамо обнављање рада појединих раније формираних удружења студената, као нпр Студентско правничко друштво које је основано још 1890. год., а са друге ново време доноси нове идеје и нова политичка опредељења што резултира оснивањем нових удружења. Такво једно удружење је и Клуб студената комуниста, затим удружење студената марксиста које је основано 1922. год. и на крају удружење студената „Прогрес“ створено 1924. год. итд. Средином треће деценије овог века већ су основана многа студентска друштва и удружења тако их до 1925. има 31, (види прилог 1.), следеће године још 8, а наредне 1926/27 нових 11, итд.

Са увођењем шестојануарске диктатуре рад многих удружења је умногоме парализан, а нека су практично и престала са радом. Тек пред крај 1931. год. долази до постепеног оживљавања рада појединих студентских удружења, да би се већ у 1934. и 1935. њихов број нагло увећао и знатно живнула њихова активност. Прегледајући архивски фонд Београдског универзитета, који се налази у Архиви Србије, евидентирали смо 100 удружења, међутим ова цифра свакако није коначна јер је постојао велики број мањих завичајних и других удружења. (Види прилог 2.).

Уз врло активно политичко окупљање и деловање студената ишао је и процес оснивања разних стручних студентских удружења. Најпре су студентска удружења формирана према факултетима нпр. Удружење студената медицинара, Студентско техничко друштво итд., затим удружења студената по појединим смеровима односно струкама унутар једног факултета као што су нпр: Удружење студената историчара, затим географа, математичара, геолога, биолога,

¹ Поред три постојећа факултета (Правни, Технички и Филозофски) на Београдском универзитету основани су Медицински, Пољопривредно-шумарски и Богословски факултет, затим Фармацеутски одсек Медицинског факултета, као и три факултета у унутрашњости (Правни у Суботици, Филозофски у Скопљу и Пољопривредно-шумарски у Сарајеву и Економска школа у Београду).

етнолога, хемичара, удружење за поједине језике и књижевност итд. на филозофском факултету и сл. Врло бројна су и студентска удружења формирана према завичају студената — удружења студената Херцеговаца, Црногораца, студената Крајинаца, затим студената Јужне Србије, удружење студената „Космет“ итд. Поједина студентска удружења формирана су и према историјским личностима: Студентско удружење „Петар Кочић“; Студентско удружење „Ње-гош“, затим „С. М. Љубиша“ итд.

Посебну групу студената представљају општа студентска удружења за културу, и друштвену активност као што су Академско позориште, Академско музичко друштво, Јадранска стража итд.

Упорна борба студената за своја права, аутономију универзитета и рад стручних удружења довела је до оснивања Акционог одбора стручних студентских удружења који како је то већ констатовано „постао основни руководећи орган свих стручних удружења на Београдском универзитету, а истовремено имао улогу кординирајућег легалног тела студентског покрета у односу на Универзитетске власти чиме су створене могућности да један легалан орган студената даје иницијативу и утиче на решавање нагомиланих и текућих студентских проблема“² Овај одбор, који је формиран од по два представника свих стручних удружења, имао је изванредну улогу на пољу обједињавања разних културних, пропагандних и политичких активности.

Стручна, културно-уметничка, општа, завичајна и друга студентска удружења као и Акциони одбор стручних студентских удружења имали су разноврсну активност, и сходно томе постоје и разна акта из тих активности.

На првом месту треба навести захтеве за одобрење Правила студентских удружења, са текстовима тих правила, затим неодобравање (што је чешће) и одобрење тих правила итд. Интересантно је навести мишљење универзитетских власти из 1937. год., којим се одбија захтев студената Правног факултета из Скопља да оснују своје удружење због тога што би његово седиште било ван седишта универзитетских власти.

Једно од главних питања рада студентских удружења је борба за аутономију универзитета који је „остао стално жариште слободне мисли и успео да одоли свим налетима режима којима је та аутономија сметала“. О овој сталној борби студентских удружења и АОССУ интересантно је навести званичан протест из 1936. год. против цензуре предавања на студентским зборовима, против универзитетског Одбора за приредбе, који не би требало да има карактер органа који ће цензурирати студентска предавања и приредбе већ својство превентивног органа. Ову функцију, истиче се у протесту Универзитет би могао да обавља преко својих делегата на тим приредбама који би подносили извештаје, док аутономију Универзитета нико нема право да наруши³

У оквиру борбе за аутономију Универзитета значајни су напори студентских удружења на изради факултетских уредби где се покушава утицати на уписе студената на појединим факултетима, указујући при томе да је земљи погрешно далеко више појединих кадрова као нпр. лекара, инжењера итд.

² Милица Дамјановић, Напредни покрет студената Београдског Универзитета, књига II; Београд, Полит 1974. год. страна 117.

³ Види прилог бр. 3. и 4.

Значајно је и оснивање студентског дебатног клуба на Правном факултету 1937. г. где су прорађиване разне врло значајне теме као што је питање појаве фашизма са аспекта економског, социолошког и теоријско-практичног становишта.

На стручним студентским митинзима и зборовима расправљана су и друга питања о чему је сачувана архивска грађа, као нпр. извештај о женевском светском омладинском конгресу, затим предавања о појави и опасности од фашизма, предавање Исидоре Секулић „О жени и кући“ итд. Са неких ових скупова сачувани су дневни редови, записници, плакати итд.⁴

На студентским скуповима било је и забаве. Организоване су и књижевне вечери на којима су своје радове читали познати књижевници.⁵ Приредбе су организоване и поводом бруцошких вечери о којима је такође сачувана извесна архивска грађа.⁶ Појединци професори држали су предавања о познатим историјским догађајима и личностима, анализирали књижевна дела, правце у књижевности и уметности итд. О овој активности сачувани су само захтеви и одобрења и дневни редови тих приредби.

Средства прикупљена са приредби давана су као помоћ сиромашним студентима, затим за изградњу дома студената и студенткиња, погом за кирију за просторије опште студентске мензе итд. Део средстава за наведене хуманитарне акције прикупљана су и од уплата студената по основу уписа и овере семестра.

Током 1936. год. реорганизован је фонд за помагање сиромашних студената па је на седници АОССУ изабран одбор за ове сврхе у саставу Ратко Митровић, Цвијетић Мијатовић, Милош Минић и Радоњић Миленко.⁷ Напорима АОССУ реорганизован је и здравствени фонд студената и организован рад студентске мензе о чему такође има сачуваних докумената.

У грађи Београдског универзитета могу се пронаћи и други врло интересантни подаци из рада студентских удружења. Тако на пример из захтева за одобрење правила (и самих правила). Просветно туристичког студентског удружења „Дурмитор“ види се да су се студенти бавили и ширим друштвеним питањима. Студенти овог удружења у захтеву пред осталим наводе „да су дошли на идеју да оснују своје удружење преко кога би вршили популарисање туризма у овим, природно украшеним крајевима, у циљу културног унапређења и економског подизања становништва ових крајева“.

На основу сачуване архивске грађе о бројним студентским удружењима и досад објављене литературе може се рећи да студентски покрет за свој делокруг рада узимао не само проблеме из сопствене прекупације већ и проблеме опште друштвене, почев од побољшања услова студирања и аутономије Универзитета до борбе за демократизацију живота у земљи, од мировних акција против рата до организација отпора непосредној фашистичкој опасности и одбрани земље итд.

Ако би се на крају овог кратког излагања о студентским удружењима закључило које врсте докумената су сачуване могло би се рећи следеће: то су пре свега захтеви за одобрење рада са приложеним правилима, затим су ту приредбе Ректората на та правила после којих следи одобрење или забрана рада, захтеви, одобрење, дневни

⁴ Види прилог 5. и 6.

⁵ Види прилог бр. 7.

⁶ Види прилог бр. 8. и 9.

⁷ А8, Београдски универзитет 1936. год. I-27.

⁸ Исто, 1937. год. XII бр. 31.

редови, записници и извештаји са седница и појединих скупова, подаци о забавама, књижевним вечерима, предавањима итд; избори појединих органа, протести поводом кршења права студената и аутономије Универзитета; туристичким излетима, стручним екскурзијама и спортским такмичењима чланова; помагање сиромашних студената; скупљање средстава за изградњу студентских домова итд. Понегде у материјалима има и спискова студентских удружења.

Предмети и акта о студентским удружењима евидентирани су кроз азбучне регистре Београдског универзитета под словима „У“ — удружења, затим под „С“ — студентска удружења; „А“ — академска друштва, под „Д“ — друштва, штрајкови иду под „Ш“, демонстрације студената под „Д“ итд.

Део података може се пронаћи и кроз записнике универзитетских органа и тела, која су расправљала о поднетим правилима удружења, затим ту су одобравани студентски зборови, митинзи, скупштине и други сасанци. Овим телма овлашћена лица подносила су извештаје са наведених скупова, који су интересантни јер дају слику како су универзитетске власти гледале на студентске скупове и активност, а истовремено говоре о богатој активности студената.⁹

Затим део података нарочито о стручним удружењима, може се пронаћи и кроз архиву појединих факултета, користећи се азбучним регистрима тих факултета.

Сва наведена документа су акта која су слала ректорату, дакле излазна пошта. Изворна грађа самих удружења најчешће није сачувана, пропала је у ратном вихору, или се делом налази код тадашњих активиста. Ову грађу треба евидентирати и заједно са сећањима учесника студентских догађаја прикупити средити, и, пописати је и ставити у службу науке.

Обзиром на различит обим делатности као и на друге специфичне услове различита је количина сачуване грађе о студентским удружењима. Неде се ради о мањој количини а негде грађа иде континуирано као што је нпр. код студентског правничког друштва. Битно је на крају напоменути да је целокупна архивска грађа Београдског универзитета архивистички сређена, обрађена и тиме омогућено њено лакше коришћење. Студентска удружења су иначе до сада мало истраживана.

Ради лакшег увида која удружења су постојала у прилогу овог рада дај је списак студентских удружења. Подела удружења извршена је на неколико група: општа и хуманитарна друштва; културна и национална; друштва за уметност и спорт; стручна удружења и удружења Руса студената, у складу како их је делио стваралац архивског фонда — Београдски универзитет.

Ради илустрације уз овај крагак прилог о студентским удружењима дали смо и неколико докумената која су нам се учинила интересна, санним

ИЗВОР И ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Србије, Фонд Београдски универзитет
2. Водич Архива Србије, књига II Београд 1975 год.
3. Милица Дамјановић, Народни покрет студената Београдског универзитета књига I Нолит Београд 1966 год; књига II Нолит 1974 год.

⁹ Види прилог бр. 10.

УБ, 1925-IV-171.

СПИСАК УДРУЖЕЊА СТУДЕНАТА.

1. Фонд Сиромашних Студената.
2. Побратимство
3. Правничко Друштво.
4. Удружење Југословенских Медицинара.
5. Удружење Студената Биолога.
6. Удружење Студената Математичара.
7. Удружење Студената Шумара.
8. Техничко Друштво.
9. Удружење Студената Машинаца
10. Удружење Студената Хемичара.
11. Удружење Студенткиња.
12. Удружење студената Историчара.
13. „Обилић“
14. Фериални Савез.
15. Друштво Св. Ђирила и Методија.
16. Друштво Студената Агронома.
17. Јадранска Стража.
18. Хришћанска Заједница Младих људи.
19. Академско Апстинентско Друштво „Истина“.
20. Спорт Клуб.
21. Удружење Руских Студената.
22. Удружење Студената Богослова.
23. Удружење Студената Руса Богослова.
24. Удружење Студената Југословенске Матице.
25. Удружење Студената Архитектуре.
26. Студентско Географско Друштво.
27. Удружење Руса Медицинара.
28. Удружење Студената Геолога.
29. Удружење Студената Руса Техничара.
30. Хемиско — Техничко Друштво.
31. Студентско Етнолошко Друштво.

Прилог 2.

СПИСАК СТУДЕНТСКИХ УДРУЖЕЊА НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

I ОПШТА И ХУМАНИТАРНА УДРУЖЕЊА

1. Удружење потпорно за помоћ сиромашним студентима
2. Удружење студенткиња
3. Акциони одбор студентских удружења
4. Студентски феријални савез
5. Удружење универзитетски образованих жена
6. Студентски леговалишни савез
7. Удружење сиромашних студената
8. Удружење студената Београдског универзитета
9. Удружења студената против ТБИЦ-а

10. Студентски одбор подмлатка „Црвеног крста“
11. Студентски експедициони клуб
12. Удружење студената „Сијамак“
13. Удружење студената „Напредак“
14. Опште студентско удружење „Будућност“
15. Студентско удружење „Прогрес“
- 15а. Клуб студената комуниста
- 15б. Удружење студената Марксиста

II КУЛТУРНА И НАЦИОНАЛНА УДРУЖЕЊА

16. Јадранска стража
17. Универзитетска стража
18. Удружење студената Југословенске матице
19. Друштво светог Ђирила и Методија
20. Академско апстиненско друштво „Истина“
21. Академско свесловенско коло
22. Друштво за лигу народа
23. Академски феријални савез
24. Студентско удружење „Његош“
25. Студентско удружење у Панчеву
26. Студентско удружење „Карађорђе“
27. Студентско удружење Херцеговаца „Неретва“
28. Удружење студената Црногораца
29. Удружење студената Босанаца и Херцеговаца
30. Удружење студената „Зета“
31. Студентско удружење „Петар Кочић“
32. Студентско удружење „Осман Ђукић“
33. Студентско удружење Дурмитор
34. Студентско удружење „Златар“
35. Студентско удружење „Бока“
36. Удружење студената „Космет“
37. Удружење студената за кореографију народне игре и песме
38. Академско музичко друштво
39. Удружење „Тимочана“
40. Академска драмска група „Побратимство“
41. Студентско културно просветно друштво
42. Удружење америчких студената „Михаило Пупин“
43. Удружење студената националиста
44. Студентско удружење „Бољав Фаркаш“
45. Удружење студената „Село“
46. Удружење студената С. М. Љубиша (касније „Бока“)
47. Удружење студената Краица
48. Удружење студената Истра, Трст и Горица
49. Удружење студената „Пљевљака“
50. Студентска Југословенска-Турска лига

III ДРУШТВА ЗА УМЕТНОСТ И СПОРТ

51. Академско позориште
52. Спорт клуб
53. Академско певачко друштво „Обилић“

54. Спортски клуб медицинара
55. Академски аеро клуб
56. Удружење академско астрономско
57. Академско астрономско друштво „Цетина“
58. Студентски спортски савез Универзитета у Београду
59. Студентско удружење „Јован Скерлић“
60. Академско културно друштво „Шемаја Демоја“

IV СТРУЧНА ДРУШТВА ЗА НЕГОВАЊЕ НАУКЕ

A) ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

61. Правничко друштво
62. Студентско удружење правника у Скопљу
63. Удружење студената за правну заштиту

B) ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

64. Удружење студената историчара
65. Студентско географско друштво „Јован Цвијић“
66. Друштво за српско-хрватски језик и књижевност
67. Удружење студената археолога
68. Студентско етнолошко друштво
69. Друштво студената за класичну филологију
70. Удружење студената слависта
71. Удружење студената за немачки језик и књижевност (друштво студената Германистике)
72. Удружење студената математичара
73. Удружење студената геолога
74. Удружење студената биолога (удружење студената „Јосиф Панчић“)
75. Удружење студената хемичара
76. Удружење студената физичара
77. Удружење студената за француски језик и књижевност
78. Удружење студената за енглески језик и књижевност
79. Удружење студената економско-комерцијалне школе

B) ТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

80. Техничко друштво
81. Удружење студената архитеката
82. Удружење студената машинске и електро струке
83. Удружење студената грађевинске струке
84. Удружење студената технолога
85. Централно удружење студената технике

Г) ПОЉОПРИВРЕДНО ШУМАРСКИ ФАКУЛТЕТ

86. Друштво студената агронома
87. Друштво студената шумара

Д) МЕДИЦИНСКИ, ФАРМАЦЕУТСКИ И ВЕТЕРИНАРСКИ ФАКУЛТЕТ

88. Удружење студената медицинара
89. Ветеринарско студентско удружење
90. Удружење студената фармације

Ћ) БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

91. Удружење студената богословије

Е) РУСКА СТУДЕНТСКА УДРУЖЕЊА

92. Удружење руских студената
93. Удружење студената Руса техничара
94. Удружење студената медицинара
95. Удружење студената Руса богослова
96. Удружење руских студената хемичара
97. Удружење Руса студената историје филолошких група

Прилог 3.

АКЦИОНИ ОДБОР
СТРУЧНИХ СТУДЕНТСКИХ УДРУЖЕЊА
УНИВЕРЗИТЕТ
Бр. 94/37
У Београду 9. II 1937
УБ-1937-1-30

Прилог 3.

УНИВЕРЗИТЕТСКОМ СЕНАТУ
БЕОГРАД

Поводом одлуке Сената да специјални одбор г.г. професора унапред прегледа и цензурише сва предавања (приредбе) на Универзитету, Акциони Одбор Стручних Студентских Удружења сматра потребним да обавести Сенат о свом ставу, базираном на резолуцијама са конференција и овогодишњег опште студентског збора.

Прво, Акциони Одбор никад није одбијао надзор Универзитетских власти над радом стручних студентских удружења и није у том смислу тражио неограничену слободу. Напротив, Акциони Одбор сматра да стручна студентска удружења не могу и не треба да раде без надзора Универзитетских власти. Али Одбор за приредбе нема карактер надзора него (превентивне) цензуре. Надзор над студентским приредбама Универзитетске власти могу вршити преко својих делегата на тим приредбама, који ће им подносити извештаје. За све кривице студенти и њихова, од Универзитета призната удружења, потпадају под удар универзитетских закона.

Друго, Акциони Одбор, ценећи добронамерност и сарадњу Универзитетских власти на студентским питањима, схватајући положај Универзитетских власти и верујући да ће Одбор за приредбе радити у интересу самих студената, пристаје да Одбор за приредбе привремено врши своју дужност као надзорни орган.

Акциони Одбор наглашава да се потпуно слаже са гледиштем г.г. професора члана Одбора за приредбе, да се аутономија Универзитета не сме ни од кога злоупотребљавати; зашто ће увек, и са своје стране, строго водити рачуна о томе ко говори, шта говори, и како говори на студентским приредбама.

Акциони Одбор сматра као и г.г. професори чланови Одбора за приредбе да ће у скоро време Одбор за приредбе постати излишан услед правилног рада студентских удружења.

Секретар
Миод[раг] Љ. Йвковић
ст. техн[ике]

Председник
Војислав Деретић
студ. техн[ике]

Прилог 4.

УБ — 1936 — I — 27.

Г. РЕКТОРУ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

БЕОГРАД

Акциони одбор стручних удружења на седници од 3 јуна претресао је текућа питања и сматра да:

1) Крајње је време да се дефинитивно реши питање казни, јер ако се за који дан то питање не реши, илузорно ће бити свако решење пошто прође рок за подношење испитних пријава.

2) Што се тиче предавања на Универзитету Акциони одбор пристаје да се образује један мешовити одбор од г.г. професора и студената који ће одговарати за све приредбе и предавања на Универзитету — за који су се неки г.г. професори већ изјаснили — а цензура сматра као поновно грубо кршење Универзитетске аутономије која је у погледу приредаба на Универзитету поштвована и у доба диктатуре па и за време фашистичког режима г. Б. Јефтића.

3) Акциони одбор није у могућности да увери студенте да је Универзитетска полиција дефинитивно укинута, јер се повлачење правилника о Универзитетској полицији нигде није обелоданило — онако као што је било обелодањено ступање на снагу тога правилника — и јер буџет за Универзитетску полицију није повучен и из њега се и данас плаћају повучени Универзитетски полицајци.

4) Нагло позивање многих студената у војску значи ново онемогућавање студентима да уредно полагају испите и значи материјално оштећење студената јер им пропадају таксе и рокови за испите које су они већ пријавили и за које су месецима и годинама радили; по овом питању требало би да Универзитетске власти хитно поступе у духу Универзитетске аутономије.

5) Општу уредбу о Универзитетима треба изменити најдаље до почетка идуће школске године и то према предлозима из резолуције је последњег Општег студентског збора; на првом месту да се, у духу студентских предлога реши питање школовања и такса, тако да се већ идуће школске године упис врши по тој, измењеној, Уредби.

У циљу правилног обавештења студената, и да би се избегла произвољна тумачења и схватања по појединим од ових питања и да би се избегле нежељене последице које та тумачења могу да изазову Акциони одбор моли г. Ректора да дозволи конференцију студената на којој ће Стручна удружења реферисати о горњим питањима

За ред и мир на конференцији гарантују Стручна удружења.
Гојко Оклобџија Мехмед Шабанац Вилотије Блечић Ђорђе Ђ[!!]
ст техн[ике].

Глигорије Ранковић Јелена Поповић Милић Јелка
студ. мед[ицине]

Прилог 5

АКЦИОНИ ОДБОР
СТРУЧНИХ СТУДЕНТСКИХ УДРУЖЕЊА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Београд, 21 новембар 1939
Број 108/39

COMITÉ D'ACTION
DES SOCIÉTÉS CORPORATIFS DES ÉTUDIANTS
à L'UNIVERSITÉ de BELGRADE

УБ — XVII — 55

РЕКТОРАТУ УНИВЕРЗИТЕТА

БЕОГРАД

Молимо Ректорат да нам дозволи одржавање студентског збора
3 децембра 1939. г. у физичкој сали на Правном факултету.

Дневни ред за збор је следећи:

1. Уводна реч председавајућег
 2. Реферат Акционог одбора
 3. Реферат Економског одбора
 4. Реферат Културног одбора
 5. Реферат Удружења студенткиња
 6. Извештај одбора за правну заштиту студената
 7. Студентски покрет и омладина
- Имена студената који ће говорити доставићемо Вам накнадно.
За ред и мир гарантујемо

за Акциони одбор
Секретар
Ђуро Лончаревић
ст. фил[озофије]

Претседник,
Никола Вујановић
ст. права

Универзитетски сенат на седници од 25 новембра 1939 године одлу-
чио је да се одобри држање општег студентског збора на дан 3 де-
цембра т.г. у физичкој сали нове зграде Универзитета са поднетим
дневним редом.

Ректорат универзитета,

Прилог 6.

СТУДЕНТКИЊЕ И СТУДЕНТИ,

У четвртак 14 децембра ове године у 8 сати пре подне одржаће се
у физичкој сали правног факултета

ВЕЛИКИ ОПШТИ
СТУДЕНТСКИ ЗБОР

на којему ће се изнети досадашњи рад и проблеми који интересују
све студенте по стручним, економским, културним и здравственим
питањима, као и о студентском дому, централној академској трпези,
о студентској штампи, о догађајима на пољопривредно-шумарском
факултету, о уредбама, о положају студенткиња, о угроженој ауто-
номији Универзитета, о свима потребама студената и омладине
уопште.

зато

КОЛЕГИНИЦЕ И КОЛЕГЕ,

дођите сви на НАШ ВЕЛИКИ ЗБОР да манифестујемо своју спрем-
ност да се до краја боримо за остваривање наших захтева и потреба.

АКЦИОНИ ОДБОР
СТУДЕНТСКИХ СТУДЕНТСКИХ УДРУЖЕЊА

Прилог 7.

УБ — XVIII — 42

РЕКТОРУ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

БЕОГРАД

На основу Вашег одобрења за КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ које се има
одржати 18. II. 1936. у Физичкој сали у користи сиромашних студе-
ната Зетске бановине, накнадно Вам саопштавамо програм.

На програму:

1. Густав Крклец, књижевник — пјесма „Пут“
2. Ђуза Радовић, проф. — пјесма
3. Марко Ристић, књиж. — критички чланак „О.Ц.К.Т.“
4. Матић — Вучо — одломак из романа „1900-а год.“
5. Ђорђе Логичић, проф. — пјесма „Данас“
6. Јован Поповић, књиж. — новела „О одбрани културе“
7. Радован Зоговић — пјесма једног сутона
8. Милка Жицина — приповјетка „Оцена“
9. Ратко Ђуровић — пјесме „Сели се, сели... Склад. језеро“
10. А. Боглић — пјесма „Историја Балкана“

Београд

За студ. секцију
Удружења Црногораца у Београду,
Никола Николић, ст. права
Бранко Машановић, студ. права

УБ — 1940, XIV-52

Ректорату Универзитета

Београд

Централни одбор стручних студентских удружења одржаће бруцошко вече студената филозофије 26. X. 1940. г. са следећим програмом:

I.

1. Уводна реч
2. Дуег, певање народних песама
3. Ритмичке игре, изводи г-ђа Радмила Живковић-Цајић
4. „Неспоразум“ — скеч, изводе чланови Акад. позоришта
5. Карикатура са врапцем
6. Соло певање народ. песама, пева г. Цувелесковић
7. Козерија
8. „Село“ — соло рецитација од Пушкина
9. „Дванајест сељака“, хорска рецитација
10. Соло свирање
11. Шлагер из филма „Волга, Волга“, пева хор студ. Фил[озофије]
12. Народна кола, изводи фолклорна група студ. филоз.

II.

Игранка са бифеом
Молимо Ректорат да нам дозволи физичку салу за извођење програма и сале 63, 62, 61, 36, 34.
За ред и мир гарантујемо.
Почетак у 8 1/2^h увече

Секретар,
П[опо]вић Даворјанка

Претседник,
Драгица Мркоњић,
ст. фил[озофије]

Прилог 9.

УБ — 1940, XIV-62

Наши најмлађи другови, ви сте ове године напустили средњошколске клупе, отишли сте из учионица у којима сте већином осећали само тегобу, досаду и мучење својих мозгова разним годинама, догматикама, празним и апстрактним формулама, бројевима и тд. Ви сте проживели низ година у којима нити сте могли нити су вам дали да се слободно и свестрано развијате, нису вам дозвољавали да схватите дух времена у коме живимо, на сваком кораку спречавали су вас и по неког вашег добронамерног професора да колико толико поправите стање у школи и олакшате услове свога школовања. — Али, другови и другарице, живот на улици, код куће, живот нас омладине, учио нас је и учи нас да се опиремо, да се боримо, да се збијемо, да се удружимо, да тако створимо бољи живот, јер услови за то постоје.

Другарице и другови, долазећи на Универзитет ви ступате у једну нову фазу живота, улазите у нову средину, долазите код нас ваших другова. Мо смо вас очекивали, дочекали смо вас са љубављу и искрено. Трудими смо се да на сваком кораку помогнемо и да вас упутимо. Ми у вама гледамо нове снаге које ће ући у наша удружења и организације, и које ће наставити да ово што смо створили ми и генерације старије од нас, заједнички јачамо, да се боримо за бољу и ведрију будућност. На првом кораку ви сте осетили слободнији и лепши живот, ви сте осетили нешто своје, нешто што је вама блиско, неког ко вас разуме. Данас студенти прве године не треба да путају по крчмама и прчварницама, њих чекају студентске мензе испуњене ведрином и непосредношћу, где се добија здрава и јефтина храна. Кад сте дошли у просторије наших удружења разумели сте да је то ваша средина, видели сте библиотеке и књиге које смо ми сами издали. Старији другови говорили су вам о нашем Потпорном удружењу, које олакшава најсиромашнијим студентима, о Дебатном клубу и састанцима на којима употпуњавамо своје стручно и научно знање и на којима слободно дискутујемо о разним проблемима из науке, живота и друштва — говорили су вам о нашој штампи, коју непријатељи свим силама хоће да угуше, говорили су вам о нашим многобројним и масовним излетима, о нашој здравој омладинској песми, забави и веселу. Они су вам говорили и о дугој и упорној борби коју су годинама и годинама водиле и воде генерације студената док нису оствариле резултате којима се данас ми сви користимо и који нам дају могућности да још упорније ту борбу наставимо. Ви сте видели зидове наших просторија украшене сликама наших херојских другова, студентских првобораца, који су дали своје животе у неравној борби против реакције и непријатеља омладине. Један од битних услова за наше успешно и слободно школовање, битни услов за наше слободно организовање, за наша многобројна студентска удружења јесте слобода и аутономија нашег Универзитета. Наш живот великим делом је испуњен борбом за слободу и аутономију ове свете народне куће. Све ланце и окове с којима су непријатељи хтели да окују наш Универзитет, студенти су раскинули. Збијеност, јединство, топла љубав према народу, пламена жеља да се изградимо, оспособимо и постанемо здрава и поштена народна интелигенција, све то водило је студенте напред, кршећи пред собом и најтеже препреке.

Другови и другарице, ми смо још далеко од тога да се можемо похвалити да смо у нашем раду потпуно успели. Нама предстоји остваривање већ постојећих захтева а сваким даном се постављају пред омладином нови проблеми за чије правилно решење морамо уложити максимум својих снага, ако хоћемо да будемо достојни традиција нашег Универзитета и ако хоћемо да будемо слободна, културна, стручно спремна и народу одана интелигенција. Ми морамо да се овде, на Универзитету, још од првих дана, спремамо за наш животни позив како бисмо могли унети у гимназију више слободе, живота и истине. Наше организације још нису у могућности да одговоре потребама широких студентских маса. Има још много незбринутих, сиромашних и болесних студената којима треба помоћи, а помоћи ће им се ако још више ојачамо и омасовимо наше стручне и економске организације, ако Студентски дом и Академска трпеза буду стварно у рукама студената и ако им буде

дата потребна помоћ. Никада се није са више дрскости нападао на аутономију и слободу Универзитета. Морамо сјединити све своје снаге, које су моћне и велике да се одупремо и сломијемо све напрате на слободу нашег рада и аутономију универзитета и да већ постојеће слободе проширимо. Живој нам је показао да је слобода услов правилног и здравог рада и развоја. Аутономију и слободу Универзитета бранићемо и одбранили.

Наши млади другови и другарице, ово весело вече које је приредио Централни одбор и на коме треба да се шире упознамо и заједнички провеселимо нека вам уједно буде поздрав и добродошлица од ваших старијих другова. Ми ћемо вас увести у наша удружења где ћемо од сада заједнички и сложено радити за ведрију будућност и боље услове наших студија. Нека ово весело вече буде уједно и наше обећање да нећемо жалити труда и снаге у борби за одбрану слободе нашег Универзитета, за јачање наших организација, за наше културно и стручно подизање и за настављање светлих традиција београдских студената.

Прилог 10.

1937 — I — 30

Поштовани Господине Ректоре,

Вашом одлуком бр. 17553 од 30 новембра т.г. одређен сам за Вашег изасланика на Општем студентском збору, који је одржан 5 децембра 1937 г., и о коме ми је част поднети овај извештај.

Збор је отворио г. Војислав Деретић, студ. технике, и дао ми реч да поздравим збор у Ваше име и захвалим удружењима, која су са својих скупштина поздравили Вас писмено или телеграфски. Одмах затим претседник збора г. Деретић прочитао је поздраве који треба да буду упућени Вама, професорима Универзитета и међународној студентској организацији. Затим је г. Деретић прочитао свој говор у коме је изложио стање студентског покрета, чија је садашња карактеристика да су студенти из етапе борбе прешли у етапу сарадње са професорима. Као успех ове сарадње он је поменуо измене уредбе о техничким факултетима, али је нагласио да су отворена питања уредаба медицинског и ветеринарског факултета. Поменуо је оснивање листа „Студент“ и учешће наших студената на конгресу светске студентске заједнице у Паризу.

Осман Карабеговић, ст. мед., прочитао је реферат о проблему факултетских уредаба. Он је критиковао одредбе уредаба медицинског и ветеринарног факултета и истакао захтев да се оне измене, сарадњом професора са студентима. Нагласио је да ово није питање само студената медицинара и ветеринара, већ опште студентско питање.

Есад Мекуловић, студ. ветерине, критиковао је прилике на ветеринарном факултету, који је „без зграде, без института, чак и без стручних професора“. Нарочито је истицао незгоде уредабе у погледу полагања испита, и изнео захтев да се што пре донесе привремена уредба, којом би се одмах отклониле главне незгоде, а коначна уредба да се донесе од професора у заједници са студентима.

Милош Минић, ст. права, поднео је опширан реферат о економским приликама студената. У свом реферату третирао је два главна питања: мензе и потпорно удружење. У погледу мензи истакао је захтев да се додели помоћ од стране Универзитета, и да се та помоћ да и мензи удружења „Бољан Фаркаш“ и Јеврејској студентској мензи; да се менза југословенских студената не помаже и да се њен рад прегледа. Што се тиче Потпорног удружења, у реферату се тражи да се оно преда на управу студентима, и изражен је протест што је рад доведен у зависност од професора, који учествују у раду управног и надзорног одбора. У реферату је још тражено да се реши правни положај Дома студенткиња, тиме што ће се одобрити предложен правилник, као и да се тражи да се Студентски дом изузме из управе Министарства просвете и врати Универзитету, стим да у управи Домом учествују и студенти. Критиковано је право Министра да поставља Управника Дома и послугу и истицано да при овом систему режија кошта скупље но у Студентским мензама, које дају бољу храну. Најзад, тражено је да се потврди правилник Јеврејске студентске мензе, која је запала у тешку ситуацију.

Радивоје Стакић, ст. мед. поднео је реферат о здравственој заштити студената. Служећи се статистиком, истицао је да је проценат обољења од туберкулозе висок. У низу захтева за побољшање здравственог стања истакнуто је да се тражи обавезан преглед сваког студента бар једном годишње, да се здравствени фонд повећати повећањем улога, већ смањењем улога централном фонду, да се реорганизује служба лекара у поликлиници, да се оснује санаторијум за оболеле студенте од туберкулозе близу Београда, и да студенти учествују у управи здравственим фондом.

Авдо Хумо поднео је извештај о раду културног одбора и културних удружења. Он је истакао да се студенти на Универзитету морају оспособити за самосталан културни рад у својим крајевима, користећи народно благо и одбрану наше историјске прошлости. Овај одбор организоваће низ културно литерарних и научних предавања. Међутим, критикована је тенденција да саветодавни одбор професора постане у правом смислу речи цензура. Најзад, тражено је да се поново допусти рад културном удружењу „Вардар“.

Јосиф Алмозлино, студ. мед., прочитао је извештај мировног одбора. Говорио је о екскурзији у Париз 15 августа, и учешћу 45 омладинаца на Студентском Светском конгресу мира, као и о пројектованом излету у Бугарску, који треба да буде 22 децембра. Дуже се задржао на питању односа према Студ. удружењу за Друштво народа, и преставци Ректорату да се одржи скупштина овог Удружења и преузме управа. Најзад је говорио о припремама за дочек фран. министра иностр. послова Делбоса, и академији у његову част 12 децембра.

Богдан Капелан, ст. права, поднео је реферат о раду одбора за правну заштиту студената, и поред излагања позитивних законских одредаба о положају студената, ислеђењима и суђењу испућа студената, изнео је предлог да се оснује један перманентан одбор за правну заштиту студената, који ће интервенисати приликом хапшења студената у Београду и унутрашњости и водити статистику хапшења и услова под којима живе хапшеници. Први захтев у овој области је да се примењују постојећи прописи, а не изигравају, па ће се касније повести акција за побољшање ових прописа.

Богдан Пешић, ст. права, поднео је извештај о уређивању листа „Студент“, од кога је издато 8 бројева (2 су забрањена) у 3 500 до 4 000 примерака Тражио је да се преко Универзитетских власти упути петиција надлежним о заштити од забране.

Г. Букумировић поднео је извештај о студентском спортом животу. Констатира да је овај живот неорганизован и истакнута је тежња да се оснује јединствен студентски спортски клуб са секцијама према гранама спорта.

Рифат Бурџовић, ст. права, у краћем говору истакао је тежње и циљеве Акционог одбора студ. стручних друштава.

Гордана Ивекловић, ст. мед., у име студенткиња, прочитала је један дужи говор о тежњама данашње женске омладине за еманципационом вањем.

Мирко Јанков, ст. мед. прочитао је резолуцију студената медицинара, која ће бити предата универзитетским властима.

Милорад Вуковић, ст. права из Суботице, поздравио је збор од стране суботичких студената и двадесетседморице који су дошли да присуствују овом збору. Изнео је затим специјалне захтеве суботичких студената.

Председник збора Војислав Деретић прочитао је затим предлог резолуције овог збора, који је аklamацијом примљен.

На завршетку је Станко Џингалашевић, ст. права, одржао један дуг говор у име „Уједињене студентске омладине“, која први пут иступа пред београдске студенте, и у којој су окупљене студентске политичке организације. Он подвлачи да је основна политичка тежња студената демократија, и поздравља народни споразум наших народа као једино могуће решење уставног и националног питања. Истиче такође да студентска омладина мора да постане нераздвајни део општег омладинског покрета данашњег времена. Критикује спољну политику приближења тоталитарним државама и истиче да ће француског министра Делбоса срданије дочекати демократски Београд. Најзад помиње наше студенте који су изгинули и који још учествују као добровољци у Шпанији.

По завршеним говорима Ч. Радовановић, ст. права прочитао је писма упућена хрватској универзитетској омладини, секретаријату светске студентске организације у Паризу и студентима Београдског универзитета, који се боре на страни републиканске народне владе у Шпанији, па је збор закључен.

Збор је протекло у апсолутном реду Организација је била узорна и при доласку и при одласку и за цело време трајања збора од 9 до 13.40 часова. Било је присутно око 1 500—2 000 студената, и свако слободно место у сали било је заузето Дисциплина свих учесника била је потпуна.

Подносећи Вам овај извештај, молим Вас, Господине Ректоре, да и овом приликом изволите примити уверење о мом поштовању.

У Београду, 5 децембра 1937. год

Др Илија А. Пр[шић]
универзитетски доцент

МИОДРАГ ЖИКО АВРАМОВИЋ

Прве демонстрације против војно-монархистичке диктатуре под руководством београдских студената-комуниста 1. априла 1932. године

За правилно разумевање значаја демонстрација које су београдски студенти-комунисти први пут организовали 1. априла 1932. године неопходно је претходно у главним линијама приказати стање које је у земљи и Комунистичкој партији Југославије настало увођењем шестојануарске војно-монархистичке диктатуре 1929. године.

СТАЊЕ У ЗЕМЉИ И У КПЈ У ПРВИМ ТРИМА ГОДИНАМА ДИКТАТУРЕ

Државним ударом 6. јануара 1929. краљ Александар у својству носиоца „све власти у земљи“ укинуо је Устав из 1921, распустио Народну скупштину и образовао владу под генералом Петром Живковићем уз учешће неколико личности из врхова, а убрзо и скоро свих грађанских странака. На основу допуњеног Закона о заштити државе, који се досад односио само на Комунистичку партију, забрањене су све политичке странке, многи страначки и други листови, развлашћени су или укинута органи са извесним елементима самоуправе у општинама и областима, ограничена су или суспендована основна грађанска права и слободе. С оријентацијом на уништење левичарских покрета и струја, посебно комунистичких организација, коначно су забрањени Независни раднички синдикати, онемогућавање тарифно-штрајкачке акције, постављени комесари у управе радничких комора. Основан је и посебан Државни суд за заштиту државе с овлашћењем да одлуке у политичким процесима, који су прешли у његову искључиву надлежност, доноси без права жалбе. Увођење диктатуре, као неуспели излаз из акутне дубоке кризе целокупног буржоаског система бивше Југославије, није изазвало велико изненађење ни у земљи ни у иностранству, нити је наишло на шире негодовање и отпоре. Вођства грађанских странака сматрала су да је посредни привремена и краткотрајна мера после које ће доћи обнављање страначко-парламентарног живота. Ту тактику ишчекивања почела су да напуштају тек од 1931 кад је диктатура испољила прве знаке слабљења и кризе. Ванредне мере су претходно одобриле савезничке владе Француске и Чехословачке једино је илегална Комунистичка партија одмах оштро осудила диктатуру. Сагласно одлукама и сугестијама Коминтерне СККПЈ

је, непосредно по увођењу диктатуре, упутио чланству директивно писмо, а затим и проглас с крајње секташким и авантуристичким позивом на оружани устанак за рушење „војно-фашистичке диктатуре“, за разбијање Југославије и стварање националних држава. Истина, у мају 1929. напуштена је парола оружаног устанка као акциона парола, али се и даље тражило да Партија настави припреме за оружану борбу ради обарања „војно-фашистичке диктатуре“, образовање владе радника и сељака, разбијање Југославије и стварање балканске федерације радничко-сељачких република, захтевало се оснивање илегалних синдиката и одбацивала сарадња с опозиционим грађанским странкама. „Још у току 1929. ЦККПЈ је престао да делује као јединствено руководство. У Бечу се налазио „Загранични биро“ ЦККПЈ, а у земљи је остао Политбиро који је априла 1930. прешао у иностранство. Целе две године, од средине 1930. до средине 1932. руководство КПЈ је одржавало само повремене везе с партијским организацијама у земљи.

Позив на Оружани устанак и оружани отпор појединих комуниста приликом хапшења употребио је диктаторски режим као оправдање пред домаћим и светским јавним мњењем за безобзирни обрачун с комунистима у циљу коначног разбијања илегалних организација КПЈ и СКОЈ-а. Током 1929—1931. године убијени су организациони секретар ЦККПЈ Ђуро Ђаковић, секретар Црвене помоћи Југославије Никола Хећимовић, четири члана ЦККПЈ, свих седам секретара ЦКСКОЈ-а. Само у 1929. пред Државни суд за заштиту државе изведено је 220 а до 1933. више стотина комуниста, од којих је много осуђено на робију у трајању до 15 година.¹

Увођење диктатуре из корена је изменило како положај Комунистичке партије и њених организација, тако и свих облика иоле демократског, посебно политичког деловања. Крупне промене догодиле су се и у политичком положају и животу студената на Београдском универзитету. На удару су били облици легалног политичког деловања студената-комуниста. Забрањено је Удружење студената марксиста чиме су нестали и сви легални облици његовог рада који су се изражавали у политичкој агитацији и политичком утицају на студенте приликом разних догађаја и акција, пленума Удружења, одржавања предавања. Све ово се одразило на слабљење рада и утицаја Удружења у ширим редовима студената, посебно у опште-студентским удружењима „Побратимству“ и „Фонду за помагање сиромашних студената“. Овако стање је трајало све до 1931. године. Са своје стране, функционери појединих грађанских студентских клубова веома брзо су се снашли и схватили како је настало време да својом политичком активизацијом остваре свој политички утицај у тим општестудентским удружењима. У томе су се посебно истицали присталице Клуба студената самосталних демократа. Изостајање масовних облика организовања и деловања Удружења студената-марксиста нанело је огроман удар напредном студентском покрету који практично није постојао током прве три године диктатуре.²

РАЗЛОЗИ ЗА НЕПОСТОЈАЊЕ НАПРЕДНОГ СТУДЕНТСКОГ ПОКРЕТА

Диктатура је била, дакле, први разлог што су нестали сви или готово сви облици легалне активности, који су представљали најважнију основу за настанак и развитак масовног студентског покрета. Јер, међу прогоњеним и убијеним водећим члановима свих руководства КПЈ и СКОЈ-а налазили су се и многи студенти-комунисти.

Други разлог представљала је оријентација партијског руководства да се револуционарни потенцијал студената усмери искључиво на рад ван Универзитета, првенствено са радничком омладином у оквиру јединственог плана револуционарног радничког покрета. У суштини позитивна, ова оријентација је садржавала и веома штетну једностраност која је довела до занемаривања несумњиве користи од максималног ангажовања и организовања студената на решавању њихових сопствених проблема не само за студентски, већ и за опште револуционарни покрет.

Трећи разлог налазио се у неправилној секташкој оријентацији коју су и под утицајем Комунистичке омладинске интернационале спроводили и СКОЈ и КПЈ према студентској и опште интелектуалној омладини, што се, наравно, негативно одражавало на студентски покрет.³

Сагласно тадашњој оријентацији ЦККПЈ, више студената-комуниста учествовало је у раду партијске организације ван Универзитета. Тако је Иван Милутиновић пред диктатуру био руководилац Комунистичке студентске фракције — КОСТУФРА и веза Партије са Универзитетом а, уз то, првих месеци диктатуре и руководилац Црвене помоћи у Београду.⁴

Мома Ђорђевић, истакнути руководилац Комунистичке омладине на Универзитету пре диктатуре и Владимир Нешић усмерили су се од фебруара 1929. на реорганизацију Партије у Београду у сарадњи са новим секретаром ЦККПЈ за Србију Брацаном Брацановићем.⁵

Група студената-комуниста деловала је у сасвим разнородној београдској партијској организацији, чији је секретар био Иван Грбић, функционер Удружења студената-марксиста пре диктатуре и Бранислав Ђурђев, студент Филозофског факултета.⁶

Студенти Буде Горуновић и Милутин Божовић налазили су се у 1930. години као чланови партијске ћелије с радницима.⁷

Студент права Буде Горуновић је од краја 1929. до маја 1930. био званична веза и представник Партије на Београдском универзитету преко својих контаката са ондашњим секретарима ЦККПЈ за Србију Отокар Кершованијем и Петком Милетићем.⁸

Горуновић и Божовић били су међу десет чланова обновљене организације КП у Београду с пролећа 1930.⁹

Истовремено су студенти-комунисти успели да легално раде у свом културно-просветном друштву „Прогрес“, основаном 1925. године, преко марксистичких предавања, скупова, изборних годишњих конференција Упркос одлуци Универзитетског сената да сва студент-

¹ Исто, стр. 37.

² Архив Председништва ЦКСКЈ (АПЦКСКЈ), Д. С, 1928/1929; 91/1930, 18/1931.

³ АПЦКСКЈ, Д. С, 1928/29 (пред. Клементић Антон).

⁴ Исто, Д. С, 193/1930 (пред. Иван Грбић).

⁵ Исто, Д. С, 94/1930.

⁶ Исто, Д. С, 94/1930 и КИ, 1930/41.

⁷ Исто, КИ 1930/41.

¹ „Историја СКЈ“, издање „Комуниста“, 1985, стр. 110—113.

² Милица Давјановић: „Напредни покрет студената Београдског универзитета“, „Полит“, Београд, 1974, стр. 23, 30.

ска удружења пријављују сваки свој састанак и предавање Ректорату три дана раније, на претходно одобрење, Удружење „Прогрес“ је 31 марта 1929. организовало добро посећено предавање др Драгољуба Јовановића „О психологији сељака“. Предавање које се, уствари, односило на раздужење сељака било је успешно не само по броју посетилаца, већ и по живој расправи у којој је учествовао и један од лидера КПЈ Рајко Јовановић. Због политичких тенденција које су изражене на овом предавању, шеф београдске полиције упутио је Ректорату захтев да убудуће не дозволи ниједном јавном лицу нити удружењу коришћење универзитетске зграде за предавање без писмене дозволе полицијских власти.¹⁰ У одговору Управи града Београда, Универзитетски савет није се сагласио са предузимањем било каквих санкција према студентском удружењу „Прогрес“.¹¹ Ово удружење, са око тридесет сталних чланова и управом из редова Удружења студената-марксиста, одржало се, вероватно, до средине 1930. године када је ухапшен његов секретар Буда Горуновић. Иако није личило на студентски покрет, оно је ипак било спона и клица за његово стварање.¹²

ПОЧЕТАК СТУДЕНТСКОГ ПОЛИТИЧКОГ ИНТЕРЕСОВАЊА

У првој и другој години диктатуре, а делимично и 1931. години, посебно политичко интересовање показали су студенти-присталице Самосталне демократске странке због неслагања њеног вођства са аутократском владавином краља Александра Захваљујући значајном утицају у општем студентском удружењу „Побратимство“, они су успели да седам својих припадника, као делегате Удружења, упуте на Конгрес студената Мале Антанте, одржан од 20. фебруара до 1. марта 1930. у Прагу. Сагласно ставу свог страначког лидера Светозара Прибићевића, они су се на Конгресу изјаснили против монархистичког диктаторског режима и заложили за режим какав је постојао у Чехословачкој. Осуду таквог држања су министарства унутрашњих и спољних послова доставила Министарству просвете.¹³ У вези с овим Конгресом била је организована и екскурзија студената из Југославије у Праг.

Из докумената у Архиви Ректората Београдског универзитета прозилази да су излетници били и студенти-марксиста, међу којима и Милош Пантић, Буда Горуновић и Јелена Николић. Предпостављало се да је Милош Пантић могао непосредно утицати на делегате из Клуба студената самосталних демократа. Показало се као сасвим сигурно да су студенти-марксиста при повратку из Прага, у Бечу, где се налазило седиште ЦККПЈ, ступили у контакт са неким његовим члановима и од њих добили писмена и усмена упутства за даљи идеални партијски рад и пренели у земљу партијску литературу и материјал.¹⁴

Што се тиче студената припадника Самосталне демократске странке, они су на Прашком конгресу заузели отворен опозициони став пре-

ма шестојануарском режиму, али нису били довољно радикални у својим захтевима. Уз остало, нису се чвршће повезали ни са студентима-комунистима, као што ће се то догодити касније, у јесен 1931. године.

Извесно немирење са монархистичком диктатуром почели су да изражавају и представници бившег Студентског демократског клуба преко своје публикације „Студентски часопис“, који се појавио јануара 1930. године.¹⁵

Тако су „студенти, у односу на друге социјалне групације и средине, први и најгласније почели политички да се буде у новонасталим условима, а нарочито да реагују на недостатке слободе у тадашњем југословенском друштву“¹⁶

ЗАХТЕВИ ЗА ОБНАВЉАЊЕ РАДА ОПШТИХ СТУДЕНТСКИХ УДРУЖЕЊА

Из разних студентских средина почели су да се истичу захтеви да се реорганизују два постојећа општестудентска друштва „Побратимство“ и „Фонд“ због њиховог прорежимског деловања од 1929. године. Један такав програмски недовољно јасан захтев забележила је и „Политика“ од 31. 03. 1930. године. Друга већа група од 111 студената (на Универзитету је тада било 7.300 студената) захтевала је крајем децембра 1930. од Ректората да се за јануар 1931. распишу избори за „Побратимство“.¹⁷ Тражило се да Удружење с новом управом представља студенте Београдског универзитета на Другом конгресу студената Мале Антанте, који је под покровитељством режима требало да се одржи марта 1931. у Букурешту. Међу потписницима захтева налазило се и више студената који ће кроз неколико месеци бити у првим редовима револуционарног покрета на Београдском универзитету. Били су то Вук Кнежевић, Јован Мариновић, Коча Поповић, Томаш Жижичић, Мирко Вађевић. Пошто су се у предвиђеној делегацији налазили већином студенти који су заузимали све оштрији опозициони став према диктатури, државне власти им нису издале пасош за одлазак у Букурешт.¹⁸

Студенти су се изјаснили и за прогресивни и антирежимски лик Студентског правничког удружења када су се, на његовим скупштинама марта и априла 1931, успротивили уласку председника њихове организације у управу прорежимског удружења „Југословенски академски клуб — ЈАК“.¹⁹

Чланице Удружења студенткиња, иначе припаднице марксистичког клуба, сакупиле су потписе педесет студенткиња почетком 1930. за сазив ванредне скупштине Удружења ради смењивања прорежимске управе. Нажалост у томе нису успеле.²⁰

Једну од најуспелијих акција КПЈ и СКОЈ-а уз учешће студената представља раскринкавање, лецима растураним и међу учеснике Свесоколског слета у Београду (27—29. јуна 1930.), намера власти да се преко соколске организације „фашизира југословенска омладина и одвоји од револуционарне борбе“.²¹

¹⁰ Архив Србије, Рек. Б. У, бр. 824, 5. 03. 1930; „Живот и рад“, Београд, Јануар 1930.

¹¹ М. Дамјановић, н. д., стр. 48.

¹² Архив Србије, Б. У, бр. 5741, 26. 12. 1930.

¹³ М. Дамјановић, н. д., стр. 49. и фуснота 67.

¹⁴ Архив Србије, Рек. Б. У, бр. 1361, 4. 04. 1931.

¹⁵ М. Дамјановић, н. д., стр. 51 и фуснота 71, 72.

¹⁶ АПЦКСКЈ, КИ, 1930/22 (Из проглаше ЦККПЈ и ЦКСКОЈ-а од маја 1930).

Значајан догађај представља, почетком 1931. године, стварање посебног Акционог одбора студената Београдског универзитета, састављеног од председника свих политичких струја са јединим задатком да се новим изборима оживи рад општих удружења „Побратимство“ и „Фонд“.²² Ову акцију су лецима пропатирали студенти Самосталне демократске странке у време опструкције заседања главне управе прорекимског ЈАК-а, крајем маја 1931.²³

Сва ова кретања и превирања међу студентима током 1930. и 1931. године осветљавају клицу и корене развитка напредног студентског покрета.²⁴

ПОЈАВА МАСОВНОГ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ СТУДЕНТСКОГ ПОКРЕТА У ЈЕСЕН 1931.

Нов период у политичким кретањима студената Београдског универзитета подстакнут је отварањем прве кризне пукотине у војно-монархистичкој диктатури какву су представљали новембарски парламентарни избори. Ова пукотина је настала под дејством две врсте притисака. Унутрашњи притисак је произишао из политичких тешкоћа изазваним заоштравањем класних односа и продубљивањем незадовољства најширих друштвених слојева с политичким стањем у земљи, и из економских тешкоћа појачаним деловањем светске економске кризе. Спољни притисак се изразио у захтеву савезника, првенствено Француске, да се укине апсолутистички режим. Устављени краљев апсолутизам сада је прикривен наметнутим Уставом од 3. септембра 1931. године, којим је предвиђено увођење Народне скупштине и Сената, али је у краљевим рукама остала врховна, законодавна, извршна и судска власт и право да поставља владу која њему одговара, а не представничком телу. Новим законом су на изборима за Народну скупштину биле допуштене листе с кандидатима у свим изборним срезовима, уз јавно гласање, чиме је било омогућено учешће само владиној листи. Вођења грађанских странака нису прихватили „окироисани“ Устав и изборни закон, па су позвала бираче да не учествују на изборима 8 новембра 1931. године, што је и прихватила једна трећина бирача.²⁵

Јавно испољавање студентског револта према режиму шестојануарске диктатуре показује да постоји јака друштвена подлога за развиганак снажног студентског покрета. Започета као скоро инстинктивно реаговање, ова побуна младих људи против политичких стега диктаторског режима добијала је, уз неминовну диференцијацију интереса појединих студентских клубова и група, све хомогенији карактер захваљујући и све смишљенијем, организованијем и ангажованијем деловању студената-комуниста.

Студенти су, затим, оправдано постајали све забринутими, због материјалног положаја који се стално погоршавао заоштравањем политичке, посебно економске кризе у земљи. Уз то је на основу новог Закона о универзитетима из јуна 1930. први пут донесена Уредба о плаћању школарине и разних такса (уписних, исписних,

лабораторијских), која је првенствено погодила сиромашне студенте. Они су тада већ били оштећени непостојањем ниједне студентске мензе за пристојну и јефтину исхрану и немогућношћу да се сместе у једини студентски, првенствено њима намењен, Дом, због ограниченог капацитета и политичке протекције. У школској 1929—30. години у Дому је било смештено само 122 студента земљорадничког порекла од укупно 607 примљених студената. Због економске кризе смањен је првих година диктатуре и буџет Универзитета за половину, што је његове потребе и захтеве свело на неопходан минимум.²⁶

Живља политичка активност студентске омладине почела се, од октобра 1931. године, месец дана пре избора, испољавати у растурању по учионицама, ходницима и универзитетским двориштима, разноврсних летака и прогласа које су у највише случајева издавали прваци опозиционих странака са жестокиим нападима на шестојануарски режим и позивима народу да бојкоује изборе. Први пут од 6. јануара 1929. почело се против режима диктатуре писати у штампи и говорити на састанцима, конференцијама, па и зборовима опозиционих земљорадника и прибићеваца.²⁷

Руководство КПЈ није тада било на висини свог задатка, јер је поводом парламентарних избора реаговало на разне начине. Није се могло утврдити да ли је до основних партијских организација у земљи стигло ишта од закључака и упутстава који су усвојени на седници Привремене руководеће инстанце од 3. септембра 1931. године (главни изборни проглас, упутства и директиве за рад и за изразу локалних прогласа).²⁸ Никаква помоћ није се могла очекивати у Србији па ни на Универзитету ни од тада разбијеног скојевског руководства.²⁹ Уз то, чвршћа партијска организација није ни постојала у Београду, а уопште је није било на Београдском универзитету.

Међутим, током 1930—31. школске године појавила се група левије усмерених студената који су себе сматрали комунистима. У почетку су је сачињавали Милован Ђилас, Стефан Митровић, Ђорђе и Никола Лопчић, а касније су се у њу укључили Бориша Ковачевић, Јован Мариновић, Радован Вуковић и други. Око групе су се окупљали већином студенти из Црне Горе, а прилазили су им и студенти из других крајева земље. У првој фази борбе она није имала организовану везу са Партијом, ниги свој форум и секретара. Легалним деловањем преко изв социјалне литературе испољавала је своје незадовољство са постојећим друштвеним поретком. За разлику од грађанских организација сасвим јасно се декларисала у односу на диктатуру. Али се у недостатку партијске иницијативе и подстицања ова, као и друге групе напредних студената најближих комунистима, из којих ће се касније развити комунистичка организација на Београдском универзитету, прикључила грађанској опозицији и подржавала њихову противрежимску активност, јер се сматрало да и те могућности треба користити у борби против диктатуре.³⁰

²² М. Дамјановић, и. д, стр. 56—59.

²³ Т. Стојков: „Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929—1935“, стр. 120—122.

²⁴ АПЦКСКЈ, КИ, 1931/51 и 53.

²⁵ „Млади бољшевик“, бр. 1, април 1932.

²⁶ М. Дамјановић, и. д, стр. 61 и фуснота 98, стр. 62, и фуснота 100.

²⁷ М. Дамјановић, и. д, стр. 52, и фуснота 78.

²⁸ Архив Југославије, Фонд Министарства просвете, О. О, пов. бр. 360, 22. 07. 1931.

²⁹ М. Дамјановић, и. д, стр. 53.

³⁰ „Историја СКЈ“, и. д, стр. 117.

ЧЕТВОРОДНЕВНЕ СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У НОВЕМБРУ 1931.

Прва јавна студентска акција против шестојануарске диктатуре започела је ометањем предизборне конференције министара Живковићеве владе Боже Максимовића Кундака и Косте Куманудија, која је одржавана 5. новембра 1931. у кафани „Нова Жагубица“, у непосредној близини Студентског дома. Неколико десетина студената (између 50 и 80), углавном из Студентског дома, краће време су ометале рад конференције извикивањем својих парола: „Зашто не дате народу слободу?“, „Зашто и нас не пустите да говоримо?“, „Доле диктатура!“³¹ Најурени од жандармерије, студенти су се вратили у Дом где су наставили демонстрације до поноћи извикивањем парола против режима Пере Живковића и позива грађанима да бојкотују изборе.³² Из садржаја више врста растураних летака, којима се протествовало противу прогањања Љубе Давидовића (лидера демократа), може се закључити да су у овим демонстрацијама учествовали студенти припадници разних грађанских странака.³³

Шестог новембра пре подне око 150 студената, по оцени Управе града Београда, обновило је демонстрације пред Универзитетом и у самој аули његове нове зграде. У спречавању да изађу на улицу, полиција је ухапсила 13 студената.³⁴ Истог дана после подне демонстрације су настављене у Студентском дому уз нови захтев за ослобођење њихових 13 ухапшених другова и престале после сазнања да су ухапшени пуштени на слободу.³⁵ У мањим размерама и мирнијем тону демонстрације су обновљене 7. новембра у Студентском дому.³⁶ Најорганизованије демонстрације одржане су на дан избора 8. новембра 1931. у Студентском дому на чијим су прозорима биле излепљене пароле против Пере Живковића и гласања на изборима уз држање говора окупљеним пролазницима.³⁷ На ове четвородневне демонстрације универзитетске власти су реаговале обустављањем предавања од 6. до 20. новембра 1931.³⁸ Поред 13 студената ухапшених и пуштених 6. новембра, у УГБ је 8. новембра спроведено 28 студената и неколико грађана, али су сви похапшени пуштени на слободу већ 9. новембра.³⁹ На демонстрацијама су већином говорили оснивачи студентске групе-комуниста и један представник Студентског демократског клуба. Закаснело признање студенти су добили од лидера Демократске и Земљорадничке странке констатацијом у нацрту њиховог Осврта на трогодишњицу диктатуре да је „први гласнији покрет у омладини примила цела земља као глас своје савести“.⁴⁰ Цензура је забранила домаћој штампи свако информисање о догађајима на Београдском универзитету. Они су широк

³¹ Архив Србије, Рек. Б. У, пов. бр. 62, 11. 11. 1931.

³² Исто, Рек. Б. У, пов. бр. 62, 11. 11. 1931.

³³ Исто, Рек. Б. У, пов. бр. 62, 11. 11. 1931. (Извештај УГБ ректору Београдског универзитета).

³⁴ Из извештаја УГБ ректору Београдског универзитета — Архив Србије, Рек. Б. У, пов. бр. 62, 11. 11. 1931.

³⁵ Архив Србије, Рек. Б. У, бр. 5581, 15. 12. 1931.

³⁶ Саслушање управника Студентског дома у УГБ, 9. 11. 1931, АИРС, Фонд Р. П. Б. У, 1931.

³⁷ Записник са седнице Универзитетског сената од 14. 11. 1931.

³⁸ Записник са седнице Универзитетског сената од 6. 11. 1931.

³⁹ Извештај УГБ Ректору Београдског универзитета, пов. бр. 4768, 9. 11. 1931, Архив Србије, Рек. Б. У, пов. бр. 58, 9. 11. 1931.

⁴⁰ Архив Југославије, Фонд Ј. Јовановић Пижона.

публицитет добили у иностраној штампи која их је упоређивала са сличним деловањем шпанских студената.⁴¹

У страху од нових немира Универзитетски сенат је одлуком од 11. новембра 1931. забранио да се у универзитетским зградама одржавају зборови без одобрења универзитетских власти.⁴² За време свих новембарских демонстрација на Београдском универзитету највише летака је издала финансијски најснажнија, тзв. Уједињена револуционарна омладина с програмом о оснивању овакве јединствене ванстраначке студентске организације. Њени функционери на Универзитету припадали су Прибићевићевој Самосталној демократској странци, а њено руководство се налазило у Паризу. Само УРО није успела да се афирмише као самостална организација, јер се већина њених чланова убрзо нашла на колосеку са КПЈ која је задобијала све већи утицај и подршку студената.⁴³

ЗБОР И ПРВЕ УЛИЧНЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ 7. ДЕЦЕМБРА 1931.

Упркос забрани да се у универзитетским зградама одржавају зборови без одобрења универзитетских власти, ипак су, 7. децембра 1931, на дан првог заседања новоизабраног Парламента, студенти одржали збор у вестибилу Правног факултета (налазио се на данашњем Студентском тргу) који је био искићен паролама и заставама. Збору је присуствовало 700, а по мишљењу неких учесника и до 2 500, демократски оријентисаних студената са свих факултета без обзира на страначку припадност — комунисти, радикали, демократи, самостални демократи, десни и леви земљорадници.

Веома енергични говорници против диктатуре В. Милић из Демократског и В. Џаковић из Марксистичког клуба студената позвали су студенте да се упуте до Народне скупштине, која се налазила у згради где је данас Југословенско драмско позориште, и да демонстрацијама изразе незадовољство са ненародним парламентом. Студенти су лако пробили два жандармеријска кордона у Васиној улици, али су енергичним отпором заустављени код трећег кордона који се налазио испред Народног позоришта. Тада је повређено седам студената.⁴⁴ У службеном саопштењу које је објављено у штампи Управа града Београда је изнела да нико од студената није повређен, већ само један полицијски орган.⁴⁵ Настављајући премећачине и рације, полиција је у ноћи између 8 и 9. децембра ухапсила и из Београда у родна места протерала девет студената.⁴⁶

Поновљене и на уличне сукобе проширене студентске демонстрације изазвале су нове сукобе на ширем државном плану. Министарство просвете је по убрзаном поступку објавило раније припреману нову Општу уредбу о универзитетима, која је ступила на снагу објављивањем у „Службеним новинама“ 11. децембра 1931. Ограничавање студентских права и контролисање њихове политичке активности

⁴¹ АИРС, РПБУ, 1931; „Ле Темпе“ 8. 11. 1931.

⁴² Записник са седнице Универзитетског сената од 14. 11. 1931.

⁴³ Леци УРО, АИРС, РПБУ, 1931. М. Васић: „Прилог изучавању развика СКОЈ-а и напредног омладинског покрета у Југославији 1933—34“, стр. 178 (објављено у „Историји радничког покрета“, Зборник радова, бр. 2).

⁴⁴ Архив Србије, Рек. Б. У, пов. бр. 65, 15. 12. 1931 (Извештај Министарства просвете Ректору Београдског универзитета о догађајима од 7. децембра. Јован Маринковић: „Тридесете године“, „Рад“, Београд, 1981, стр. 64.

⁴⁵ „Политика“, 10. 12. 1931, стр. 3.

⁴⁶ „Борбени студент“, бр. 1, Јануар 1932. Извештаји наставника и особља Универзитета — Архив Србије, Рек. Б. У, бр. 5524, 9. 12. 1931.

предвиђено је увођењем јавног гласања приликом избора управа студентских удружења, што је спутавало слободније студентско одређивање и стављањем потпорних удружења, Здравственог фонда и Студентског дома под непосредну контролу и управу Министарства просвете. У објављеном летку студенти су протествовали против ових али и других одредби Опште уредбе.⁴⁷

Универзитетске власти ставиле су се на страну студената. Представници најборбенијег студентског крила изнели су своје захтеве на седници Универзитетског сената од 11. децембра.⁴⁸ Универзитетски савет је на седници од 12. децембра формулисао студентске захтеве у три закључка. Прво — „издејствовати пуштање притворених и враћање из Београда депортованих студената и престати са даљим хапшењима и прогањањем студената“. Друго — „Пошто по тврђењу студената, полиција има своје агенте — отпустити их, ако их има, — јер то неопходно траже и школски педагошки и општи интереси међу студентима“. Треће — „дати свим студентским удружењима исте повластице како се не би стварала подвојеност и зла крв међу студентима“.⁴⁹

Ректорат је ове захтеве скоро у целини доставио министру просвете. Универзитетски сенат је упутио сличне захтеве, а управнику града Београда и захтеве за пуштање ухапшених и враћање депортованих студената.⁵⁰

Полицијске власти биле су непопустљиве према студентским захтевима посебно у односу на враћање интернираних студената и тражиле кажњавање бар главних криваца за дотадашње студентске немире.⁵¹

Да би се спречило поторшавање стања због појачаног огорчења студената против преношења управљања Студентским домом на Министарство просвете и држања полицијских власти, Универзитет је био затворен до 11. јануара 1932. године.

Прву активну подршку београдски студенти су добили са Љубљанског и Загребачког универзитета, изражену у студентским демонстрацијама од 15. децембра, на шта су истог дана поново избили и немири на Београдском универзитету.⁵² Југословенски студенти из Прага су у другој половини децембра 1931. одржали протестну скупштину против доношења Опште уредбе о универзитетима и против „насиља диктатуре над београдским студентима“.⁵³ Подршку је пружала и чехословачка а посебно француска лево радикална и социјалистичка штампа. Социјалистички орган »Le prolétaire« је у броју од 15. децембра назвао демонстрацију југословенских студената „херојском борбом“.

Успостављена активна сарадња међу студентима три тадашња универзитета настављена је издавањем више летака и прогласа у којима су студенти износили разлоге свога незадовољства. У првом таквом заједничком летку „Шта хоће студенти Београдског, Загребачког и Љубљанског универзитета“, који је у другој половини децембра дељен и на Београдском универзитету, наведени су дво-

струки разлози за студентску борбу. Као општенодржни разлози означени су незаконоће, корупција и насиље настали под диктатуром, намегање лажног и сакатог уставног режима и свих на њему заснованих закона, посебно реакционарног изборног закона који је омогућио притисак над бирачима и фалсификовање изборних резултата. Чисто студентски разлози су обухватили: корумпирање и куповање студената од стране полицијских власти, насртаје на аутономију Универзитета и аутономију студентских дома, незаконите и дивљачке поступке полиције према студентима који су се борили за народне и студентске слободе.⁵⁴

Стање на Универзитету поново се заоштрило због решености државних власти да од универзитетске аутономије изузму Студентски дом, који је служио студентима као уточиште и одбрана од полицијских власти које у њега нису смеле ступити. Сагласно својој оцени „да све потиче из Студентског дома“, тадашњи министар просвете Драгутин Којић је 16. јануара 1932. потписао нови правилник Дома на штету напредних студената.⁵⁵ Они су виком и протестима дочекали новог управника, у ствари полицијског човека, када је, ступањем на дужност 20. јануара, почео насилно да спроводи реакционарне мере. Такав поступак новог управника осуђен је дан касније протестним зборовима и демонстрацијама на Техничком, Филозофском и Правном факултету, а и у самом Дому. Истог дана, 21. јануара, Универзитетски сенат је закључио да се министру просвете предложи одлагање свих промена у Дому до краја семестра.⁵⁶ Режим је, ипак, наредних дана спровео насилно исељавање експонираних напредних студената и усељавање припадника режимског ЈАК-а под заштитом двоструког кордона наоружаних жандарма који су били опколили домску зграду.⁵⁷

Уз сагласност министра просвете, делегација од 15 студената из Дома, поновила је, на седници Универзитетског сената од 22. јануара, да ће се упорно залагати за остварење својих одбијених захтева. Њихова суштина се састојала у томе да су политички мотиви основни разлози који су их покренули на демонстрације, да су образовањем прорезимског ЈАК-а политику на Универзитету унеле државне власти и да се студенти неће смирити док се не промене политички систем и влада.⁵⁸

Ови претежно општедемократски захтеви формулисани су одређеније и револуционарније у каснијем прогласу београдских студената из јануара 1932. године. На општем плану је тражено: да се „одмах отпусти диктаторски режим и преда народном суду“; „да се одмах отпусти лажна скупштина и сенат и да се укину све установе и сви закони који служе одржавању диктаторског режима“; „да се прогласи слобода и потпуна сувереност народа и да се образује влада угледних личности, која ће извршити потпуно слободне изборе за Уставотворну скупштину“.

Чисто студентски захтеви обухватили су: ослобађање свих ухапшених и интернираних студената; допуштање слободе збора, дискусије и критике на Универзитету уз студентску одговорност универзи-

⁴⁷ Архив Југославије, А-И-МС, Ф-3.

⁴⁸ Сећање члана студентске делегације Вукомана Цаковића, „Студент“, 10. 12. 1963.

⁴⁹ Записник са седнице Универзитетског сената од 12. 12. 1931.

⁵⁰ Архив Србије, Фонд Рек. Б. У, бр. 5581, 15. 12. 1931. и бр. 5673, 23. 12. 1931 (управнику града Београда).

⁵¹ Записник са седнице Универзитетског савета од 18. 12. 1931.

⁵² Архив Југославије, Фонд Мин. просв. О. О, пон. бр. 670. XII. 1931. „Борбени студент“, бр. 1, Јануар 1932.

⁵³ „Борбени студент“, бр. 1, Јануар 1932.

⁵⁴ АИРС, РПБУ, 1931.

⁵⁵ „Службене новине“, 18. 01. 1932.

⁵⁶ Записник са седнице Универзитетског сената од 21. 01. 1932.

⁵⁷ Сећања Бранка Јевремовића, „Зборник сећања активиста Југословенског револуционарног радничког покрета“, књ. 2, „Култура“, Београд 1960, стр. 226.

⁵⁸ Записник са седнице Универзитетског сената од 22. 01. 1932. Бранко Јевремовић, ил. чланак, стр. 234.

тетским властима; ослобађање студентских листова од полицијске цензуре; расписивање избора за општестудентске организације; распуштање ЈАК-а; поништење нове Опште уредбе о универзитетима. Летак је растуран у Београду и послат у унутрашњост.⁵⁹ Током јануара београдска полиција је упорно трагала за учесницима демонстрација посебно онима које је означила као коловође и крајем месеца ухапсила је и у завичајна места протерала 47 студената.⁶⁰

На основу процене да је стање на Универзитету веома озбиљно, чак судбоносно за његов миран и успешан рад, Универзитетски сенат је још на седници од 26. јануара закључио да путем Меморандума упозна надлежне органе са правом сликом последњих догађаја, изнесе узроке насталих појава и укаже на мере да се оне сузбију и онемогуће. Коначан текст усвојен је на седници Сената од 1. марта 1932. године.⁶¹

Као први узрок који је довео „студентску омладину у ово стање раздражености“ означен је поступак полиције према студентима приликом одржавања збора без одобрења државних и универзитетских власти. Као нагор је оцењено то што су сувише налим поступком полиције били пресечени путеви нормалне интервенције универзитетских власти, па су студенти стављени под присмотру, хапшени и интернирани у завичајна места.

Други узрок је лежао у томе што је, у намери да се спречи студентски покрет, на брзину и без консултовања са универзитетским властима донесена Општа уредба о универзитетима, којом је повређена универзитетска аутономија.

Трећи непосредан узрок представљају изузетне повластице које ужива Југословенски академски клуб.

Наведени су и остали узроци: владина дозвола да полиција ствара своје агенте међу студентима, доношење новог правилника о Студентском дому, опредељење једног броја студената „који имају амбицију да играју извесну политичку улогу“ да истичу захтеве за „општу слободу збора и договора, слободу штампе, промену изборног закона и друге политичко-друштвене промене.“

Меморандумом су предложене следеће мере: пуштање на слободу свих протераних студената, допуштање слободне дискусије у оквирима студентских удружења о питањима из свих области (сагласно чл. 206. Опште одредбе о универзитетима), омогућавање да се одржавају студентски зборови на Универзитету како би се избегло да се не одржавају ван њега, укидање повластица ЈАК-а, правилно решење питања Студентског дома и истрага над полицијским органима.

У Меморандуму је, на крају, констатовано и то да се веома значајна улога Универзитетског сената огледала у томе што је својим ставовима и држањем утицао на студенте да остану мирни и саветовао им да се ослоне на универзитетску власт која ће се доследно заложити за одбрану права Универзитета. Без таквог понашања последице би биле веома тешке.

Колико је студентска делатност с јесени 1931. успаласала целу југословенску друштвену структуру и изненадила диктаторску владавину, толико је неочекиван антирежимски карактер добио Мемо-

рандум, као чин без преседана у аналима монархистичког апсолутизма. Повезивање подршке свим основним студентским захтевима, у једном веома осетљивом политичком тренутку, са осудом најважнијих органа диктатуре сведочи и о томе да су највише универзитетске власти знале како и у врховима државне власти постоје кругови који су били свесни да се владавина више не може наставити у истом апсолутистичком облику и истим репресивним методама. Показало се да напредни студентски покрет може смишљеном, добро вођеном и јасно усмереном револуционарном акцијом да наиђе не само на разумевање међу професорима Београдског универзитета, већ да добије и њихову подршку.⁶²

У циљу нормализовања поремећене наставе, Универзитетски сенат и ректор су на почетку летњег семестра школске 1931/32. године, 12. марта упутили проглас „Студентима универзитета“ у којем су изнели мере које ће универзитетска власт предузети за ублажавање и решавање питања која њих тиште, позвали студенте да мирним путем решавају спорне проблеме и започну похађање наставе.⁶³ Догађаји су се, међутим, развили супротним путем.

СТУДЕНТИ-КОМУНИСТИ ГЛАВНИ ОРГАНИЗАТОРИ ЗБОРА 1. АПРИЛА 1932.

После демонстрација у новембру и децембру 1931, у напредном студентском покрету се од почетка 1932. године све више осећао и пробијао доминантнији утицај студената-комуниста у два правца. Истина, о томе нема довољно документарне грађе, па се највероватнија реконструкција мора поглавито заснивати на веродостојним сећањима учесника.

Први правац се састојао у повезивању и постављању комунистичке организације на Универзитету. Акцију су почетком 1932. започели студенти који су пре шестојануарске диктатуре били комунисти или су се у току демонстрација крајем 1931. нашли на идејној платформи Комунистичке партије. Иницијативу је покрену Бранко Јевремовић, студент права и припадник марксистичких група на Универзитету пре 6. јануара 1929. преко Боре Манојловића, једног од истакнутих марксистичких руководилаца на Београдском универзитету пре диктатуре. Манојловић је с пролећа 1932. основао централну универзитетску групу студената-марксиста коју су сачињавали по један представник из девет таквих група са пет факултета. На Правном факултету су постојале три, на Филозофском и Техничком по две, а на Медицинском и Пољопривредно-шумарском факултету по једна марксистичка група. У тим групама су се, међу осталим, налазили: Максим Горановић, Милован Ђилас, Бранко Јевремовић, Ђорђе Јовановић, Бориша Ковачевић, Венијамин Маринковић, Јован Маринковић, Стефан Митровић, Томаш Жижкић, Видак Марковић.

Организатор марксистичких група Бора Манојловић одредио им је карактер деловања какав су те групе или ћелије имале до 1929. године, исти као и групе Скоја, мада формално то нису биле. Задачи припадника ових група састојали су се: у проучавању марксистичко-лењинистичке литературе, у привлачењу што већег броја студената у напредни покрет и у непосредном припремању студентских акци-

⁵⁹ АПЦКСКЈ, РПВУ, 1932.

⁶⁰ Меморандум Универзитетског сената, усвојен на седници од 1. 03. 1932.

⁶¹ Архив Србије, Фонд Рек. В. У, бр. 653, 20. 02. 1932.

⁶² М. Дамјановић, н. д., стр. 81.

⁶³ Архив Србије, Фонд Рек. В. У, бр. 979, 12. 03. 1932.

ја. Дотадашња спонтаност замењивана је организованошћу у студентском покрету.⁶⁴

Напоредо са овим, студенти-комунисти остваривали су све тешњу сарадњу са лево оријентисаним припадницима студентских клубова Прибићевићеве Самостално-демократске странке и леве земљорадничке групе око Драгољуба Јовановића, а појединце привлачили на своју страну. То приближавање се испојило у једном заједничком летку, вероватно с пролећа 1932, у коме је истакнуто начело борбе против краља а за републикански владавински систем.⁶⁵

Значајну, чак и прворазредну улогу у овој фази развитка револуционарног покрета на Београдском универзитету одиграо је од своје појаве, јануара 1932. године у Бечу, полулегални часопис „Борбени студент“, покренут и под утицајем централног руководства КПЈ и намењен свим југословенским студентима. Упркос тешкоћама око илегалног пребацивања у земљу био је највише читана литература на Београдском универзитету. Лист није, међутим, могао да надокнади одсуство организационо-политичких партијских веза, праве повезаности с Партијом. Због тога су марксистичке групе самоиницијативно организовале велику политичку акцију на почетку пролећа и тако деловале све до јесени 1932. године.⁶⁶

Дуже припремана хомогенизација мишљења коалиционог језгра напредног студентског покрета око нове, радикалније заједничке акционе платформе морала се по природи ствари обелоданити и проверити у акцији какву је представљао општестудентски збор планиран за 1. април. Сасвим је оправдана претпоставка да је због угрожене универзитетске аутономије главно позивање претходно обављено усменим путем. Јер, писменим позивима који су, по констатацији државног тужиоца ДСЗД у оптужници против осам, касније окривљених коловођа, растурано између 8 и 10 часова изјугра 1. априла међу студенте Правног и оближњег Филозофског факултета, није се на збору у аули Правног факултета могло сакупити између 800 и 1.000 студената разних демократско-политичких струја. По унапред припремљеном плану збор је у 10 часова отворио Милош Миша Јовановић, студент технике, а убрзо и студент права. Он је између осталог казао како су студенти дошли овамо као представници народа и то ради слободе целог народа, а не само за аутономију Универзитета. Они неће дозволити да се држе предавања док се не сруши режим. Демонстрације су постале баналне. Делима треба нешто постићи.

У тужиоцевој оптужници се наводило да се збору обратило више говорника, али да су се међу њима истакла још четворица. То су били: Милан Пурић, студент права, Батрић Хацић, студент филозофије, Бранко Јевремовић, студент права и Иван Вушовић, студент права.⁶⁷ Јован Мариновић износи у својим сећањима да је лично позвао на импровизовану говорницу једног високог и витког студента у шумадијској народној ношњи. Његов вагрен говор противу режима био је бурно поздрављен, тим пре што је до тада већина говорника припадала црногорским студентима, па је и ефекат био друкчији. Мариновић је убрзо утврдио да је то био Петар Стамбо-

лић, студент Пољопривредно-шумарског факултета.⁶⁸ За време говора дељени су разни леци, падали су разни поклици и на крају је прочитана резолуција.⁶⁹ Збор је трајао читав сат, наводи се у извештају који је ректор уступио министру просвете на сам дан немира.⁷⁰ После тога су „екстремни елементи“ (у извештају се мисли на комунисте — МЖКА) преузели у своје руке даље вођење демонстрације. Кад су се студенти почели разилазити, један њихов део се забарикадирао све до касно у ноћ и тиме онемогућио излазак из зграде другом делу студената. Демонстрације су се заоштриле кад су кроз прозоре и балконе почеле на полицију и жандармерију, која је опколила зграду, да лете каменице, цигле и разни делови намештаја.

У три часа после подне студентска делегација предала је посебну резолуцију Универзитетском сенату који је тога дана одржавао седницу. У резолуцији су поглавито изнесени захтеви који су се већ налазили у универзитетском Меморандуму. Нешто енергичнији карактер провејавао је студентским летком „Зашто се не можемо умирити“, који је истог дана растуран по свим факултетима. Уз веома оштру осуду шестојануарског режима, изражену опоменом „да се уклоне с власти неспособни и злочиначки управљачи“, посебно је нападнуто увођење 30. чл. Финансијског закона који је повређивао аутономију Универзитета тиме што је дао одрешне руке Министарству просвете да може по потреби пензионисати или отпустити наставно особље упркос друкчијим одредбама Закона о универзитетима.⁷¹

Око пет часова поподне, сећа се Јован Мариновић, у отвореним колима се појавио краљ Александар. Кад је он пролазио брзо су склоњени агенти и жандарми. Међутим, обруч се око зграде за трен ока створио после краљевог одласка. Студенти су у току ноћи напустили Правни факултет и разишли се кућама без хапшења на основу споразума универзитетских власти и Министарства унутрашњих послова.⁷²

И Универзитетски сенат и Управа града Београда су, свако на свој начин и за различите циљеве, још истог дана могле да створе закључак да су најважнију улогу у припремама и у току збора имали комунисти који су у већини и били говорници на збору. Јован Мариновић тврди да је полиција убрзо после збора похапсила и протерала из Београда у завичајна места велики број најистакнутијих и најкомпромитованијих организатора демонстрација с намером да обезглави студентски покрет.⁷³ Ректорат је, међутим, средином априла писмено обавештен од ДСЗД да је покренуо истрагу против 11 студената под сумњом да су прескршили одредбе Закона о заштити државе.⁷⁴ Сви су изглед да је ова група пуштена из затвора после месец и по дана на енергичну интервенцију напредних професора Београдског универзитета.⁷⁵ Овај податак је потврђен и у оптужни-

⁶⁴ Милана Дамјановић, и. д. стр. 135—137.

⁶⁵ М. Дамјановић, и. д. стр. 82, 1. пасус.

⁶⁶ Исто, стр. 140—141.

⁶⁷ Оптужница државног тужиоца Државног суда за заштиту државе, АПЦКСКЈ, Д. С. бр. 11/32. Податак о броју учесника — М. Дамјановић, и. д. стр. 82, 2. пасус.

⁶⁸ Ј. Мариновић, и. д. стр. 73.

⁶⁹ Оптужница државног тужиоца ДСЗД, наведени документ.

⁷⁰ Архив Србије, Фонд Рек. Б. У, бр. 1583, 1. 04. 1932.

⁷¹ Летак у Архиву Србије, Фонд Рек. Б. У, бр. 1973, 18. 04. 1932. Финансијски закон објављен у „Службеним новинама“, 26. 03. 1932.

⁷² Ј. Мариновић, и. д. стр. 74, 75.

⁷³ Исто, стр. 75.

⁷⁴ Обавештење ДСЗД Ректорату — Архив Србије, Фонд Рек. Б. У, бр. 1974, 18. 04. 1932.

⁷⁵ Јован Мариновић, и. д. стр. 75.

ци државног тужиоца ДСЗД од 21. јуна 1932. године, јер је за свих осам окривљених у њој констатовано да се налазе на слободи. Због тога што су јавно пропагирани насилну промену поретка у држави, државни тужилац је окривио пет првих говорника за повреду Закона о заштити државе. Преосталу тројицу оптужених: Јована Хаџи Станковића, студента технике, Радмила Ђорђевића, студента права и Војина Куртовића, студента права, државни тужилац је окривио за повреду кривичног закона зато што су бацањем предмета повредили и угрожени животе органа јавне безбедности.⁷⁶ Иако се није могло утврдити да ли је окривљенима стварно и одржано суђење, карактеристично је да је диктаторски режим започео да се са припадницима напредног студентског покрета обрачунава и коришћењем Државног суда за заштиту државе.

Априлски збор и демонстрације на Правном факултету су истога дана добили подршку од посебног студентског збора на Техничком факултету и од студената Загребачког и Љубљанског универзитета.⁷⁷ Шкртим званичним саопштењем путем штампе одмах је о догађају обавештена и домаћа јавност. У саопштењу је изнесено да је група студената одржала на Правном факултету збор у циљу протеста против одредбе члана 30. Финансијског закона, да се збор претворио у демонстрацију против режима, да је демонстрација била ограничена на универзитетску зграду, којој су демонстранти нанели материјалну штету и да ће надлежне власти предузети законске мере према изгредницима.⁷⁸

Последња последица априлских догађаја изразила се у затварању Универзитета до краја семестра, тј. до 15. јуна 1932.⁷⁹ Узимајући у обзир и чињеницу о продужењу нередовног стања на Универзитету, збором и демонстрацијама студената од 1. априла 1932. завршава се циклус студентске борбе који је започет новембра 1931. године.

Иако су организовањем и делатношћу револуционарног покрета на Београдском универзитету у овој првој фази све до јесени 1932. године руководиле марксистичке групе без директног утицаја Партије, ипак су њени представници у земљи и у иностранству пратили активност овог покрета и припремали његову нову структуру и физиономију. Налазећи се у Београду од септембра до децембра 1931. на испомоћи малом броју, претежно разбијених партијских организација, секретар ПККПЈ за Србију Петко Милетић понашао се према студентским демонстрацијама као посматрач а не као један од руководећих људи Партије која би у њима учествовала.⁸⁰

П. Милетић је на седници од 23. јануара 1932. обавестио Привремену партијску инстанцу (у ствари ЦККПЈ) о стању које је за време демонстрација од 5. до 8. новембра 1931. владало код Студентског дома и о томе да су радници из предузећа „Гођевац“ посматрали акцију студената, али да се нису одазвали њиховом позиву да им се придруже. Он је истовремено изнео да београдска партијска организација није ни овом приликом, као ни поводом парламентарних избора новембра 1931. године, издала никакав летак, јер се очекивао

⁷⁶ Оптужница државног тужиоца ДСЗД, наведени докуменат.

⁷⁷ „Комунистички билтен“, 18. 03. 1932.

⁷⁸ „Политика“, 2. 04. 1932, стр. 2.

⁷⁹ Одлука министра просвете, поа. бр. 15005 од 4. 05. 1932.

⁸⁰ АЦКСКЈ, КИ 1932/6 и 192 (оптужница ДСЗД против Петка Милетића). М. Дамјановић, и. д. стр. 137—138 и фуснота 257.

летак од ЦККПЈ а и зато што у Београду нису постојали ни месни ни окружни комитет.⁸¹

На следећој седници Инстанце од 27. јануара 1932. Милетићу је указано да није, у датом тренутку, као најодговорнији човек за одржавање и развијање партијског рада у Београду, показао довољну снажљивост и покретљивост. На истој седници је закључено да се напишу: проглас студентима, инструкција фракцији Партије на Универзитету и чланак о студентским демонстрацијама у „Пролетеру“.⁸¹

На наредној седници Привременог партијског руководства од 2. фебруара 1932. године прихваћени су нацрти прогласа и инструкције.⁸² У прогласу су позвани студенти да своју борбу воде под руководством пролетаријата и да је повезују са борбом целокупног народа, јер ће само на тај начин и студентска борба бити успешна.⁸³ Руководство КПЈ заузело је још одређенији став према студентском покрету у чланку „О студентским демонстрацијама“, објављеном у „Пролетеру“ од фебруара 1932. године. Најпре је то изражено констатацијом да би „Партија учинила велику погрешку ако би се изјаснила против овог студентског покрета под изговором што он садржи извесне реакционе елементе“ и да „напротив, наша Партија мора да искористи сва могућности“. Затим је то испољено покретањем питања да се на Универзитету формира, стварно обнови још из периода до 1929. године познат облик деловања комунистичких студентских фракција КОСТРУФРА.

Ова замисао почела се остваривати тек почетком јесени 1932. у новој школској години. Тада је Јован Мариновић, студент права, успоставио повремену везу руководства студентских марксистичких група са својеврсним партијским пунктом у Београду, у коме се налазио Веселин Маслеша, посредством припадника тог пункта Лабуца Кусовца.⁸⁴ Те исте јесени је Кусовац, по доласку у Беч, обавестио ЦККПЈ посебним извештајем да поред три партијске ћелије у Београду „постоје две групе студентске, које су повезане с Партијом“, уз могућност да се формира још седам-осам таквих група.⁸⁵

Те јесени је створено прво руководство Костуфре на Београдском универзитету. Први њен руководилац био је Јован Мариновић, а чланови руководства Стефан Митровић, Томаш Жижић и Видак Марковић. Ово руководство је преко Веселина Маслеше било повезано са ЦККПЈ. Нова организација се није ограничила само на затворен марксистичко-лењинистички васпитни рад у ћелијама, на образовање читалачких група и кружока, издавање повремених летака, већ окупљала велики број студената ради решавања најбитнијих проблема Универзитета.⁸⁶

⁸¹ АЦКСКЈ, КИ, 1932/6.

⁸² АЦКСКЈ, КИ, 1932/7.

⁸³ АЦКСКЈ, КОИ, 1933/28.

⁸⁴ М. Дамјановић, и. д. стр. 141.

⁸⁵ АЦКСКЈ, КИ, 1932/94 (извештај Лабуца Кусовца).

⁸⁶ Сећање Јована Мариновића, „Четрдесет година“, књ. 2, стр. 22. Јован Мариновић: „Тридесете године“, РАД, Београд 1981, стр. 86—89.

ЈОВАН МАРИНОВИЋ (Очинини — Цетинје, 1908—1982, Београд). Дипломирани правник. Члан КПЈ од 1931. Један од организатора и учесника студентских демонстрација 1931—1933. у Београду против шестојануарске диктатуре 1929. Секретар партијског руководства на Универзитету у Београду 1932—1933. Секретар МККПЈ за Београд 1933, члан Областног комитета КПЈ за Србију и делегат ЦК КПЈ за организовање Покрајинске конференције КПЈ за Војводину. Због комунистичке делатности био у затвору у Београду и на робији у Сремској Митровици од 1931. до 1937. Секретар ШККОЈ за Црну Гору 1937—1939. Носилац „Партизанске споменице 1941.“

За организовање ширих студентских акција ради решавања појединих проблема стварана су, почетком 1933. године, факултетска већа студената, које су сачињавали руководиоци група односно ћелија. Представници факултетских већа бирани су у Централно универзитетско веће студената. Оно је постало признато легално руководеће тело студентског покрета и акција на целом Универзитету. Истовремено су и факултетска већа и Централно веће по својој функцији била руководећа тела комунистичког покрета, заправо Скоја, на факултетима и Универзитету, која су спроводила идејно-политичку платформу КПЈ. Организационо-политички рад и утицај свих ових већа и Костуфре потпуније су изражавани у студентским акцијама током 1933. и 1934. године, заправо до оснивања Акционог одбора стручних студентских удружења, јуна 1934. године.⁸⁷

Пре тога је, крајем 1933. године, престала потреба за постојањем комунистичке студентске фракције — Костуфре, која је као привремени облик партијског рада била преузета од Коминтерне и Комунистичке омладинске интернационале — КОИ. Догодило се то после стварања чврстих организација Скоја на Универзитету,⁸⁸ пошто

У НОР-у био члан Политодјела 3. санџачке и 5. козарачке бригаде, комесар Офицерске школе при ВПНОВ и ПОЈ, предавач и руководилац партијских курсева ЦККПЈ и ЦККПЈ за Србију. После ослобођења био на разним дужностима: директор Радио-Београда, председник Радио-комитета владе ФНРЈ, помоћник савезног министра, секретар Савезног извршног већа за информације, директор Танјуга, секретар Савезне скупштине за информације. По пензионисању бавио се публицистичком делатношћу.

СТЕФАН МИТРОВИЋ (Јосип Шестак, Свети Стефан, 1909—1985, Београд). У револуционарном раду учествује од 1931. као студент Београдског универзитета. Члан КПЈ од 1931. Члан марксистичке групе на Београдском универзитету 1932. Члан првог партијског руководства КПЈ на Београдском универзитету 1932—1933. Члан ЦК СКОЈ-а за Србију и члан ЦК СКОЈ-а. Због револуционарног рада више пута хапшен, а 1937. осуђен на три године робије. У НОР-у на партијско-политичким дужностима, а од 1943. комесар дивизије, корпуса и начелник Пропагандног одељења Генералштаба. После рата на раду у Управи за агитацију и пропаганду ЦК КПЈ. Због прихватања Резолуције ИБ 1948. искључен из Партије. Објавио две збирке песама: „Пјесма и човек“ („Обод“, Цетиње, 1970) и „Синјег и море“ („Луча“ — „Побједа“, Титоград, 1976).

ТОМАЖ ЖИЖИЋ (Поља—Колацин, 1909—1942, Трнава—Мркоњић Град). Инжењер агрономије. Активни учесник у напредном студентском покрету на Београдском универзитету од 1929. Један од организатора првих студентских демонстрација против монархистичке диктатуре у Београду, новембра 1931. Члан марксистичке групе од 1932. Члан Партије од 1932. Због учешћа у студентским демонстрацијама априла 1932. био под истрагом код Суда за заштиту државе. Члан првог партијског руководства на Београдском универзитету 1932—1933. Од 1934. до 1937. службонао у Ивањници и другим местима и отпуштен из државне службе због револуционарног рада. Као чиновник Савеза набављачких задруга државних службеника у Београду од 1937. до 1940. активно делује у синдикату „Ботич“ и судује у антирежимским демонстрацијама. У тридесетојулском устанку у Црној Гори учествује при ослобођењу Бијелог Поља. Крајем јула 1941. постаје члан Српског комитета КПЈ у Бијелом Пољу, септембра 1941. комесар бијелопољске партизанске чете, а децембра 1941. комесар бијелопољског батаљона. Као комесар батаљона 3. санџачке пролетерске бригаде истиче се у биткама код Прозора, Липна и Бања Луке. Убијен од четничких издајника између 2. и 3. октобра. За народног хероја проглашен децембра 1951.

ВИДАК МАРКОВИЋ (Братоножићи—Подгорица, 1907—јул 1941, Београд). Завршио Филозофски факултет у Београду. Учесник првих студентских демонстрација против монархистичке диктатуре, новембра 1931, а затим и у 1933. и 1937. Члан марксистичке групе на Филозофском факултету 1932. Члан првог партијског руководства на Београдском универзитету 1932—1933. Члан Централног универзитетског већа студената 1933. Ухапшен приликом напада групе студената-комуниста на немачко посланство у Београду, крајем 1933, због осуде Димитрова на Лајпцишким процесу. Због илегалног рада у техници ЦККПЈ за Србију осуђен на једну годину строгог затвора. Од 1937. на илегалном раду у Нишу где је постао члан Месног комитета КПЈ. После хапшења с групом комуниста у Нишу, марта 1941, спроведен у затвор Суда за заштиту државе на Ади Циганлији у Београду, одакле пуштен на слободу носе 27. марта. Поново ухапшен у Нишу након напада Немачке на СССР и спроведен у затвор Гестапоа у Београду. Стрљан од Немаца јула 1941. у Београду.

⁸⁷ М. Дамјановић, и. д. стр. 143—144. Ј. Мариновић, и. д. стр. 87.

⁸⁸ М. Дамјановић, и. д. стр. 144, пасус 3.

је новембра 1933 ЦККПЈ обновио највише, привремено, скојевско руководство за целу земљу.⁸⁹ Али је једногодишње деловање Костуфре, од јесени 1932. до јесени 1933. године, представљало корак напред у партијском раду као доказ да је већ тада на Универзитету деловао велики број комуниста који званично нису били припадници ни партијске ни скојевске организације. Њихова активност је ишла испред развитка Партије у Београду и Србији, а посебно испред развитка Скоја. Стални контакти са појединим партијским руководиоцима више су остваривани на подстицај студената-комуниста, организованих у комунистичкој студентској фракцији, него на иницијативу појединих партијских форума и њихових опуномоћеника. Од јесени 1933 и неколико година доцније, међу студентима је постојала само скојевска организација.⁹⁰ Ипак су, према ондашњој одлуци Партије, чланови Костуфре и Централног већа студената сматрани члановима Партије.⁹¹

⁸⁹ ЦККПЈ, КОИ, 1933/13 (протокол Привременог руководства СКОЈ-а од 10. 11. 1933).

⁹⁰ М. Дамјановић, и. д. стр. 145.

⁹¹ ЦККПЈ, КОИ, 1931/11.

Моја сећања о крвавом фебруару, демонстрацијама на Калемегдану и у Радничкој комори

Прве демонстрације сам доживео на Правном факултету у Београду 1. фебруара 1935. године, о којима износим своја сећања.

Ја сам био један од оних многобројних сиромашних студената Правног факултета, који су у Београд долазили само на испите, а све друге послове око пријављивања испита и оверавања семестара обављали су нам другови, који су стално живели у Београду.

Јављено ми је 30. јануара увече да полажем испит из Римског права 1. фебруара. Сутрадан сам до Лесковца путовао пешице, а затим ноћу возом до Београда, а изјутра се јавио на испит. После обављеног испита око 10 часова објављено је да ће се одржати демонстрације и штрајк глађу, а ко је желео могао је напустити зграду. Остао сам у згради са жељом да узмем учешће.

На балкону зграде, на две табле истакнуте су пароле, одлука о демонстрацијама и штрајк глађу и захтев да се наши другови из логора у Вишеграду пусте на слободу. Народ је почео да то посматра. Полиција је убрзо блокирала зграду и шири терен од Калемегдана до Теразија. Прво је обустављен саобраћај трамвајем, а затим и уопште, да народ не би био упознат са оним шта се догађа. После тога, посматрали смо како једна колона полицијских агената преко Студентског парка и трга долази из Главњаче на челу са својим шефом Космајцем.

Полиција је продрла у аулу и приземље, а ми смо се поново забарикадирани на спрату и спречавали је да иде даље. Наоружани жандарми и полиција покушавали су да изађу горе степеницама и да нас похапсе, али је наша борба тако организована да им је то онемогућено. На огради изнад степеништа био је први борбени ред студената, који је на полицајце бацао клупе, прозоре и други материјал, чим је неко од њих пошао степеницама. Други ред студената је додавао материјал, а грећи га обезбеђивао и доносио. Када је понестало овог материјала, извадили смо двоја врата на сали и, одатле, од зида ослобађали цигле и додавали за борбу.

Полицајци огорчени због неуспеха, бацали су на нас сузавац да би нас савладали и изашли горе. Ова акција им није успела, јер је пала одлука да се разбију прозори, што је и учињено, а гас је пао доле. Зато су почели да пуцају из пушака. Меци су ишли у таван изнад степеништа, јер су меци долазећи имали коси пут у односу на нас, а ограда испред нас је била довољна да нас заштити. Међутим, како је зграда у облику слова П, неки су жандарми иско-

ристили WC са јужне стране и гађали кроз прозор и светларник на степеништу, и тако погодили Мирка Срзентића.

На наш позив да нам пусте лекара, јер су нам убили друга, викали су да лажемо и псовали нас и наше другарице. После извесног времена дошао је лекар и још један човек, за кога се чуло да је Мирков брат.

Констатована је смрт нашег друга. Одлучено је да зграду напустимо. Требало је извршити сахрану. Одржана је комеморација посвећена погинулом другу.

Приликом силаска низ степениште, чекали су нас многобројни агенти, полицајци, жандарми и други, а присутан је био и ректор Ђаја. Ухапсили су велики број другова и другарица, од којих је у Вишеград интернирано 30.

У овој жестокој борби до касно у ноћ, поред погибље једног студента из вагреног оружја, према саопштењу Управе града Београда у дневним листовима од 3. фебруара, повређено је петнаест полицајаца и жандарма: Каличевић Иван, Тримерман Димитрије и Тајић Крста, сем њих озбиљније су повређена два жандарма а десет је лакше повређено.

* * *

Друго моје учешће је 1936. у Студентској мензи у улици Краљице Наталије, сада Народног фронта и сутрадан на Калемегдану. Тада — студентске демонстрације организоване на улици са радничком омладином и осталим радницима, а не само на факултетима, добијале су масовнији карактер и имале шири значај.

Душан Цекић, студент права, члан КП, по завршетку студија секретар Месног комитета КП у Лесковцу, позвао ме у Студентску мензу, не наводећи шта ће тамо бити. Обичај је био да се каже само: дођи на то место, а знало се да ће бити нешто што представља задатак из борбе против монархофашистичког режима.

Сутрадан је требало да се одржи збор Југословенске радикалне заднице, познате као ЈЕРЕЗ-а и да на Бањици говори председник владе др Милан Стојадиновић. Студенти и радничка омладина су се спремали да учине нешто значајно против те акције владајуће партије.

Дошавши у мензу сазнао сам о тим намерама. Али, између утиске о мом доласку. Ишао сам из Студентског дома садањи Дом студентата „Лола Рибар“, било је све обично, али када сам стигао на почетак улице Краљице Наталије, сада негде код „Београђанке“, приметио сам да је улица сасвим празна, да на појединим улазима неко стоји, а били су то полицијски агенти. Када сам стигао до мензе, која је била у једној просторији преко пута Руског дома (којег су држали руски емигранти), садашњег Дома совјетске културе, приметио сам, опет, неке људе. Касније сам сазнао да су то били агенти. Покушао сам да уђем у мензу. Била је затворена, али се врата ипак отворише. Мене мало збуњени другови пустише унутра, али како сам био мало познат, испитали су ме, ко ме је ту послао. Када су све то проверили, питали су ме какво је стање напољу, на улици. Тада сам схватио, а и они су ми потврдили, да су у полицијској блокади, па је према томе и цела улица блокирана, а они људи, које сам видео да су агенти полиције. Студенти су имали телефонске разговоре са ректором универзитета др Драгославом Јо-

вановићем и очекивали његов долазак и извлачење из блокаде. После краћег времена стигао је ректор. Настало је велико одушевљење и овације код присутних студената, па и чувара улаза. Услед нестрпљења врага су неспретно отворена, али како су била стаклена, стакло је поломљено. Ректор је молио студенте да се разиђу. Студенти су послушали, али су замолили ректора да они у колони за његовим колима изађу до Теразија, да не би били похапшени. Ректор је пристао и тако је колона студената иза црне лимузине ишла, али све мања, јер су се студенти до Теразија разишли својим кућама. Али, договор је био да сутра сви дођу на Калемегдан код споменика Захвалности Француској, где ће се одржати велики скуп на коме ће говорити француски ратни ветерани и искористити тај скуп за демонстрације против владе.

Сутрадан је на Калемегдан дошла велика маса народа, студентска и радничка омладина, а испред споменика су били француски ратни ветерани у војним униформама. Пре него што су почели њихови говори, студенти су истакли пароле скривено донете испод капута. Тада је у Француској владао Народни фронт. Пароле су биле посвећене томе: „Живео народни фронт, Живела слобода, Живело пријатељство наших народа и француског“ итд. По завршеном збору пошли су ратници у хотел Мажестик пешице. Маса народа са транспарентима је ишла за њима, али на излазу из парка на улици је био кордон жандарма и полицајаца повезаних за руке и конопцима. Покушали су да масу одвоје од Француза у чему нису успели. Кордон је био разбијен, полицајци су били немоћни да изврше свој задатак, а тако их је разбила маса да су многи пали на земљу и ражени су од демонстраната. Демонстрације су се развиле од Калемегдана по свим улицама до хотела Мажестик, а затим су настављене до Славије. Збор Стојадиновића се завршио, али су силом доведене присталице, доведени бесплатним возовима државне железнице, разилазили ужурбано и разбијено да би ухватили први воз и удаљили се из Београда.

Тако је завршена једна успешна демонстрација и неуспео збор ЈЕРЕЗ-а. Студентска омладина је у Београду одиграла још једну политичку улогу у циљу борбе за слободу, организовање маса у народни фронт слободе, а против фашизма и рата.

У првом периоду мојих студија на Правном факултету политички рад студената развијао се и у виду демонстрација на факултету у згради. Међутим, касније, студенти све више сарађују са радницима и радничком омладином. Терен демонстрација су биле улице или зграде радничких установа. Тако се једном приликом, вероватно, 1935 године, десио случај у Радничкој комори у Немањиној улици, где је сада Раднички универзитет „Ђуро Салај“. И овом приликом ми је преко везе речено да дођем у Комору. Када сам стигао са Светозаром Крстићем, са којим сам заједно становао за време испитног рока, сала је била пуна радника и студената. Наједном се на бини појавио један од руководилаца у Радничкој комори Лука Павићевић. Прочитао је наредбу Управе града Београда, да је збор забрањен и да присући треба да се разиђу, па се удаљио иза завесе, јер су настали повици: „Доле Управа града Београда, доле Лука Павићевић; Живела радници, живела слобода. Одмах иза тога су иступили говорници, раднички представници, износећи задатак борбе против монархофашистичке власти, а за слободу

говора, договора и удруживања, за мир и борбу против наступајућег фашизма итд.

За то време, док су се одржавале демонстрације у згради, полиција је, бојећи се да се то не пренесе и на улицу, брзо блокирала зграду и околину и очистила терен од пролазника све доле до Железничке станице и горе до Славије. Када су демонстрације завршене и када смо почели да напуштамо зграду, полиција, агенти и жандарми отпочели су хватање учесника демонстрација, гучу и хапшење. Успео сам да из зграде изађем и да се сакријем у једној од суседних зграда у којој је становао мој друг, раније поменути Душан Цекић, студент права. Са четвртог спрата посматрао сам како су нечовечно поступали жандарми тукући демонстранте где год су стигли а неке и хапсили. Употребљавали су пендреке и друга средства.

Када сам после свега дошао у стан, сазнао сам од Крстића, који је бежао од полиције, пробивши први кордон, у суседни парк, да су га полицајци тамо дочекали и пендреком неколико пута ударили, што се видело по траговима на леђима.

Гледајући на телевизији прогон радних маса у западном свету увек се сетим овог догађаја, јер је по жестини арогантног и зверског поступања полиције исти као и у бившој Југославији између два рата, а нарочито у току мојих студија.

ПРИЛОЗИ УЗ КЊИГУ II

Материјални положај студената 1945—1948. године

Већина факултетских зграда, студенских домова, мензи и других универзитетских установа била је у току рата порушена или претворена у просторије које су служиле окупаторској војсци. Због тога је после ослобођења требало много финансијских средстава и напора да Универзитет у Београду отпочне са нормалним радом. Одлуком ГНОО Србије, од 1. 11. 1944 била је одређена комисија која је добила задужење да утврди стање на Универзитету, да води све послове и предузме потребне мере за обнову.¹ По факултетима су били формиран иницијативни одбори. Истог месеца, на Београдском универзитету почео је да ради и Акциони одбор студената. До званичног формирања Акционог одбора дошло је, међутим, тек 16. јуна 1945. У њему су били заступљени студенти свих факултета, а главни задаци одбора били су: брига о смештају студената, о исхрани, здрављу, итд. Своје функције одбор је вршио преко комисија одређених за поједине секторе рада.²

До јесени 1945. факултети су углавном били оспособљени за рад. У првој школској години 1945/6. на Универзитету је било уписано 13.532 студента, иако је могао да прими највише 6.400 студената.³ За старије студенте предавања су почела 1. 11., а за нове месец дана касније. Велики проблем представљао је њихов смештај. У домове је могло да буде примљено само 700 до 800 студената, тако да су по свим факултетима формиране стамбене секције, које су у сарадњи са рејонским одборима власни проналезиле станове. О смештају је водила бригу и економска комисија при Акционом одбору. Ова комисија вршила је, такође, и све набавке и оправке у студентским домовима. Међу првима је био обновљен бивши студентски дом „Гајрет“, као Дом студенткиња.

¹ Архив Србије, Фонд Комисије за обнову Универзитета, фасц. 1, 905/45, Извештај о раду Комисије за обнову Универзитета; Љ. Ботетић, Дом студенткиња у Београду у периоду борбе за обнову земље и изградњу материјалних и организационих услова социјалистичке изградње, Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији, Београд 1983., стр. 169—177; „Политика“, 14. 12. 1944., стр. 2;

² Народни студент 23. 3. 1946., стр. 3; Политика 17. 6. 1945., стр. 3;

³ Постоји неколико различитих података о томе колико је студената било уписано у школској 1945/46. години. Податак који се наводи у тексту потиче из Архива ЦК СКЈ, Комисија за народну власт, X-XI/4. Поред овог броја наводе се и бројеви од 14500, 11398, 11440. „Политика“, 19. 10. 1945., стр. 6; Народни студент, 26. 2. 1946., стр. 3; Љ. Ботетић, и. д., стр. 170; Љ. Дивнић, Београдска штампа и обнова Универзитета (октобар 1944—март 1946.), Београдски универзитет... и. д., стр. 288;

Непосредно после почетка предавања 11. 11. 1945. почела је да ради и Општа студентска менза. Због опште nestaшице намирница, први оброк, за око 1500, студената обезбедила је војска. Помоћ је пристигла и са других страна, али студенти су ипак били више гладни него сити. Крајем године била је организована и спроведена сабирна акција, у којој је сакупљено око 2 милиона динара. Овај новац утрошен је за издавање бесплатних оброка у мензама, као и за плаћање смештаја сиромашнијим студентима.¹ Студентима који су били у тешком материјалном положају, подељено је преко Црвеног крста, почетком 1946, 1000 пакета у тежини од 5 kg, који су садржали конзерве меса, чоколаду, цигарете и друге артикле. Фебруара 1946. Општа студентска менза имала је око 2000 абоне-нага, али је већина студената узимала само по један оброк.

Поред тешкоћа око исхране и смештаја, студенти нису били обезбеђени ни текстилом и обућом. Један мањи део ове робе добијао се од ИНОО града Београда, а погом, преко економских одбора дељен по факултетима. Међутим, већина студената оскудевала је у основним одевним предметима, обући, вешу и, посебно, постељ-ном рубљу.²

Због слабе исхране, лоше одевености, недостатка огрева итд., велики број студената оболевао је од разних болести, а посебно од туберкулозе. На иницијативу Акционог одбора био је формиран Централни здравствени одбор студената Универзитета и уведен обавезан преглед пред сваки семестрални упис.³ Овај одбор, или удружење за здравствену заштиту студената, како се касније звао, био је самостално тело, али његов руководилац је истовремено био и члан секретаријата Акционог одбора. Током лета 1946, да би се омогућно опоравак болесним и исцрпљеним студентима, биле су закупљене 4 зграде на Златибору, за око 200 особа. Предност за одлазак имали су чланови КПЈ и СКОЈ-а.⁴ Међутим, места за опоравак било је сувише мало према броју оболелих. Према неким подацима, 1947. је од укупног броја студената Београдског универзитета, скоро 50% или 12.056, оболело од туберкулозе и разних грипозних обољења.⁵

Априла 1946 године, био је изабран Економски одбор, који је координирао и руководио радом свих економских организација и секција на Универзитету. Економски одбор руководио је радом мензи, домова, Потпорним удружењем, итд.⁶ Потпорно удружење давало је студентима позајмице и веће зајмове, пошто стипендије нису стизале на време, обезбеђивало бесплатне једнодневне оброке или оброке у цола цене, или студенте на дуже време ослобађало плаћања хране у мензама и сл. Цена хране у мензама коштале су 1946 око 650 динара, а цена хране и становања у дому износила је 750 динара, колико је износила и просечна стипендија. Приватни

станодавци наплаћивали су далеко више. Један кревет кошао је двојицу студената и до 900 динара месечно.¹⁰

Да би избегли пљачку приватних станодаваца, Извршни НОО града Београда и студентске организације настојале су да што више студената сместе по домовима, тако да су они били пренагнани. У дому „Иво Лола Рибар“, почетком школске 1946/47., било је смештено 750 студената више него што је дом могао да прими. Слично је било и по осталим домовима. Најбољи смештај имали су студенти у новоотвореном дому у Земуну, који је примао око 300 студената. Дисциплина у домовима била је, углавном, свуда лоша. Често су се дешавале крађе и пијанства. Однос студената са особљем домова био је врло лош. Највећи проблем представљала је нехигијена и нечистоћа.

Септембра 1947 године, на састанку Универзитетског комитета КПС, одлучено је да се приступи реорганизацији Акционог одбора. Акциони одбор више није биран на годишњој скупштини, већ су његови чланови постављани. Назив Акциони одбор је укинут, а тела којима је руководио добила су назив: стручна одељења при Универзитетском одбору Народне студентске омладине и стручни одбори при факултетским одборима НСО. Сву бригу око економског и стамбеног збрињавања студената преузео је Комитет за научне установе, Универзитет и Високе школе Владе Србије. Комитет је руководио и радом Централне управе студентских домова и мензи, која је основана исте године. Извршена је реорганизација Економског одбора и овај је добио поред председника и делегата при Централној управи за домове и мензе, затим члана одговорног за рад факултетских секција, члана задуженог за рад Потпорног удружења и статистичара.

Из године у годину повећавао се број студената уписаних на Универзитет, као и број одобрених стипендија. Док је у првој школској години било само 800 стипендиста, школске 1946/7. стипендије је примало већ око 2500 студената. Просечни износ стипендије био је око 1500 динара, с тим да је било студената и са много већим стипендијама. У школској 1947/48. години извршен је први плански упис студената. Те школске године број студената био је већи за 5333 у односу на претходну. На све године студија уписано је у зимском семестру 25306, а у летњем 24164 студента.¹¹ Укупан број стипендираних студената био је 8000 (скоро сваки трећи студент), а 3140 студената стипендирала је Влада НР Србије. Највећи број стипендиста био је из чиновничких породица (45%), потом из сељачких (26%), а знатно мање из радничких, занатских и трговачких породица. Стипендије су се у овој школској години кретале од 1500 до 3500 динара.¹² У четири студентска дома било је смештено око 2500 студената, а преко стамбеног одсека обезбеђен је смештај за још око 4500. За око 1000 студената биле су подигнуте бараке. Исхрану у мензи користило је преко 5000 студената.

Са стабилизацијом прилика у привреди и делимичним побољшањем економског положаја становништва у целој земљи, у току 1948,

¹⁰ АС, Комисија..., Извештај УК КПС за октобар, 5. 11. 1946.;

¹¹ Борба, 14. 10. 1948., стр. 2; АС, Фонд ЦК КПС, Годишњи извештај ЦК КПС за 1947. годину, фасц. 16;

¹² Исто.

¹ АС, Комисија..., Прва конференција КПЈ на Београдском универзитету, фасц. I;

² АС, Комисија..., Универзитетски комитет КПС — Месном комитету КПС Београда, 5. 2. 1946., фасц. I;

³ „Политика“, 13. 12. 1945., стр. 5.

⁴ АС, Комисија... и. д., Извештај Универзитетског комитета Месном комитету КПС Београда за јули 1946.; Записник са састанка Универзитетског комитета од 29. 7. 1946.;

⁵ АС, Фонд ЦК КПС, фасц. 16, Годишњи извештај ЦК КПС за 1947. годину; АС, Комисија..., Годишњи извештај о раду Универзитетског комитета КПС за 1947.;

⁶ АС, Комисија..., Месечни извештај УК КПС, 6. 5. 1946.;

дошло је и до побољшања положаја студената. Проблеми око смештаја, исхране, стипендија и сл. и даље су били актуелни, јер се број корисника непрестано повећавао, а финансијска средства за задовољење свих потреба била су мала. Међутим, у поређењу са другим групацијама становништва, рецимо радништвом, несумњиво да је положај студената био далеко повољнији. Потребе индустријализације и бржег развоја привреде захтевале су већи број стручњака, тако да су и наредних година улагана средства и проширивани домови, мензе, отворана нова опоравилишта на мору и планинама, повећаван износ стипендија и сл.

МОМЧИЛО ИСИЋ

Студентски београдског универзитета у изградњи Новог Београда 1948|1949. године

Опредељујући се за ову тему имали смо у виду чињеницу да су прве године изградње Новог Београда у ствари и почетак изградње студентског града, насеља за око 4 000 студената. Стога смо хтели да покажемо како су студенти Београдског универзитета поред изградње СИВ-а, хотела „Југославија“ и стамбеног насеља градили и „своју кућу“. Због недостатка архивске грађе првенствено за 1948. годину, углавном смо се користили подацима из „Народног студента“, мада смо и ту били суочени са тешкоћама, јер лист није излазио преко летњег распуста, управо онда када су студенти били на акцији. Зато би, за једно попуније обрађивање ове теме, свакако, од изузетног значаја, било коришћење сећања самих учесника, што овог пута није било могуће прикупити.

Значајни резултати у обнови и изградњи ратом порушене земље остварени кроз велике радне победе омладинског добровољног рада током 1946. и 1947. године, утицали су да се за радне акције у 1948. години пријави чак 16 000 студената Београдског универзитета.¹ Међутим, због ситуације у земљи и смањених потреба, у односу на претходне године, али и због мање активности партијске универзитетске организације на агитацији за формирање радних бригада, те стога и недовољне организованости и припреме бригада на факултетима, на радне акције у 1948. години отишло је свега 2 300 студената, у 15 бригада, иако је сама универзитетска партијска организација планирала да, у част одржавања V конгреса КПЈ, пошаље на акције 4 000 студената у 16 бригада.²

На градилиште Новог Београда почетком јула 1948. године у двомесечну акцију стигло је пет бригада студената БУ.³ О њиховом бројном саставу немамо података и једино можемо, на основу укупног броја бригада у свих 15 бригада, констатовати да су биле доста мање од 250 планираних студената по једној бригади. Ове бригаде су, одмах после јунског испитног рока, факултетске амфи-театре, учионице, библиотеке, семинаре и лабораторије заменили

¹ Народни студент, 09, 20. 03. 1950, 4.

² Народни студент, 20, 28. 06. 1948, 5.

³ Народни студент, 16, 16. 06. 1948, 1.

На градилиште Новог Београда стигле су: 1) 188 бригада „Рато Дуговић“ са Техничког факултета (архитектонички и машинички), 2) 189 бригада „Добрипоје Радосављевић“ са Пољопривредно-шумарског факултета, 3) 190 бригада „Младен Стојановић“ са Медицинског факултета (друга година), 4) 191 бригада „Владимир Кнежевић Волођа“ са Ветеринарског факултета и 5) „Културна бригада“.

пространим градилиштем. Од самог почетка требало је приступити изградњи зграде СИВ-а, хотела „Југославија“, те стамбеног и студентског насеља.⁴ Иако су променили средину и врсту посла задржали су студенти у себи жењу за победом, до које се овде стизало великом упорношћу, вољом и поштом проливног зноја. Постали су носиоци свеопштег такмичења у часи одржавања Петог конгреса КПЈ, а које је организовано у духу пленума од 20. јуна и обавезе коју је на себе тада преузела Организација Народне студентске омладине.⁵

Закључци Петог конгреса КПЈ као и свеукупно стање у земљи изазвано сукобом КПЈ са Информбироом давали су огроман подстицај за максимална прегнућа студената-бригадира. Они су често изјављивали: „Заветујемо се да ћемо својим радом и пожртвовањем оправдати традиције наше бригаде, као и слободарске традиције студената Београдског универзитета Нове радне победе које ћемо извојевати показујући клеветницима из СССР-а и земаља народне демократије како народна студентска омладина под руководством своје Партије води борбу за изградњу социјализма чврсто збијена око ЦК КПЈ“.⁶

Почетком јула 1949. године на једномесечну радну акцију стигло је девет бригада студената Београдског универзитета.⁷ Ово повећање броја бригада није, међутим, значило и њихово омасовљење. Тако је бригада „Иво Лола Рибар“ имала 93 бригадира, а бригада „Благоје Нешковић“ свега 27.⁸ Још веће су, дакле, разлике између планираних 250 бригадира и стварног бројног стања бригада, што је последица недовољне и неорганизоване агитације од стране партијске и студентске организације, а можда и њиховог преоштрог критеријума када се настојало да у бригадама буде што више чланова КПЈ. Тако је у бригади „Владимир Перих-Валтер“ више од половине бригадира било у чланству КПЈ.

Мада нису биле велике по броју бригадира, студентске бригаде су постизале изузетне резултате. Оне су сваки значајнији датум користиле као подстрек за додатна прегнућа и нова ударништва. Тако је бригада „Владимир Перих-Валтер“ одмах по доласку на градилиште, у часи годишњице Петог конгреса КПЈ, објавила једномесечно такмичење свим средњошколским и студентским бригадама на акцији. Она, шест пута ударна бригада са акције у Панчевачком ригу 1948. године, није ни овога пута дозволила изненађење. Постала је четири пута ударна и добитник прелазне заставице Главног штаба као најбоља бригада.⁹

Значајне резултате на градилишту стамбеног насеља постигле су бригаде: „Милан Поповић“, бригада Ветеринарског факултета и бригада „Слободан Принцип-Сеља“ формирана од студената Природно-математичког факултета. На изградњи студентског насеља са изузетним успехом су радиле бригаде: „Иво Лола Рибар“, бригада Техничке велике школе, „Благоје Нешковић“, бригада Медицинске велике школе. Истовремено на згради СИВ-а радиле су бригаде: „Сима Милошевић“, састављена од студената Медицинске велике школе и „Петар Стамболић“ друга бригада Техничке велике школе. Будући

хотел „Југославија“ градиле су бригаде: „Драгица Правица“, бригада Филозофског факултета. „Ђуро Стругар“, бригада Правног факултета, Више педагошке школе и Новинарско-дипломатске високе школе и бригада „Владимир Перих-Валтер“ састављена од студената Економског факултета.¹⁰

Радни резултати које су постизале студентске бригаде у јулу 1949. године већи су и значајнији у поређењу са ранијим. Наиме, студенти су показивали пуно воље да уче, те су врло брзо постајали зидари, тесари, армирачи, столари и сл. На тај начин они су замењивали велики број полуквалификованих и квалификованих радника у којима је била нарочита оскудица. Говорећи о стручном раду студената у извештају о раду омладинских радних бригада на изградњи Новог Београда 1949. године се каже: „Можемо слободно да кажемо да се ово питање преломило доласком средњошколских, а нарочито студентских бригада Све студентске бригаде радиле су послове полуквалификованих а око 40% и послове квалификованих радника. Овде су неке студентске бригаде после пет до шест дана потпуно самостално радиле и најкомплицованије армирачке послове, затим тесарске и зидарске“.¹¹

Примера ради, у потврди Главне тесарско-столарске радионице о бригади „Миладин Поповић“ пише: „Поменуто бригада се озбиљно прихватила посла и заменила код нас 80% квалификоване радне снаге“.¹²

Стављена на стручне послове, производња бетонских носача типа „П“ и „Авраменко“, бригада „Драгица Правица“ је за десет дана сменила стручне раднике. За ову бригаду карактеристична је трећа ударна декада посвећена годишњици одржавања Петог конгреса КПЈ. Тада су у њој створене мање групе са доста симболичним називима као што су: „Разбијачи клевета и лаж“, „Застава социјализма“, „Дела говоре“, „Напред у нове победе“, „За истину о нашој земљи“. Међу овим групама, чији су основни мотиви исказани и у самим називима, развило се гакво такмичење да је појава ударништва и рекордерства са пребацавањем норме и до 1000 % постала обична појава. Стога у дневнику ове бригаде стоји записано: „Постигли смо високе радне резултате, заслужили смо похвалу, освојили прелазну заставу Главног штаба омладинских радних бригада, постали три пута ударна и два пута похваљивана бригада. И када сутра одемо одавде остаће иза нас Нови Београд за спрат порастао у висину из наших напора. Остаће у њему узидано наших 30 дана обливених знојем, 30 стваралачких дана којима се треба поносити“.¹³

Свој допринос изградњи Новог Београда, првенствено студентског насеља, београдски студенти су посебно дали у јесен 1949. године. Наиме, крајем октобра почела је да пада киша, а с њом и све хладнији дани, док зграде студентских павиљона још нису биле под кровом. Трало је стога пронаћи знатну радну снагу. Где је тражити? Сооска омладина је била заузета јесењим пољским радовима, фабричке раднике је било тешко одвајати од машина и производних хала, а средњошколску омладину од редовног похађања

⁴ Народни студент, 20, 28. 06. 1948. 5.

⁵ Народни студент, 82, 15. 11. 1949. 3.

⁶ Народни студент, 10, 12. 09. 1949. 3.

⁷ Архив Југославије, ССОР, Фасцикла — 152.

⁸ Народни студент, —, 12. 09. 1949. 3.

⁹ Исто.

¹⁰ Архив Југославије, исто.

¹¹ Народни студент, —, 12. 09. 1949. 3.

¹² Исто.

¹³ Народни студент, 27, 17. 11. 1949, 1.

наставе Партија је зато позвала студенте Правног, Економског и Филозофског факултета и ванредне студенте из републичких и савезних установа Схватајући озбиљност задатка одзив студената је био изнад свих очекивања. За само два дана јавило се стотине студената. Стога се као озбиљан проблем поставило питање како знатан број студената одвратити од акције. На овим факултетима се често могло чути: „Радите од нас шта хоћете, али нас отпустити не смете“, или „Какав вам је то принцип добровољности када нас не пуштате да идемо с вама“.¹⁴

Посебан случај одиграо се на Природно-математичком факултету, где због специфичности наставног процеса није било предвиђено формирање бригада. Његови студенти су уз честе повике: „А какав смо то ми мачији кашаљ да нас не позивају у бригаду“ самоиницијативно сазвали конференцију и одлучили да пођу и помогну грађитељима студентског града. За само два дана у бригаду се пријавило 155 студената. Тако се већ другог новембра прослављена бригада „Слободан Принцип-Сеља“ прикључила бригаама: „Владимир Перић-Валтер“, „Драгица Правица“ и „Ђуро Стругар“ као и бригаама ванредних студената „Жикица Јовановић-Шпанац“ и „Моша Пијаде“.¹⁵

Већ првог радног дана, трећег новембра, и поред кише и јаке кошаве све бригаде су пребациле норму. Следећег дана бригада „Владимир Перић-Валтер“ пребацила је норму чак за 370%, одржавши тако висок учинак током целе акције. За ово јој није сметало ни то што је била подељена на чете, а ове на групе које су радиле на најразличитијим стручним пословима. Радећи, углавном, на павиљонима I и IV они су малтерисали, прикивали летве и трску, постављали под, зидали преградне зидове, постављали прозоре и врата и сл.¹⁶

Запамћени по изради бетонских носача, бригадири из бригаде „Драгица Правица“ ставили су под кров павиљон I, изградили у њему све бетонске плоче и омалтерисали зграду са свих страна.¹⁷ Истовремено бригада „Ђуро Стругар“ је на III павиљону завршила радове на изради степеница, прикивању трске и летви као и на малтерисању. Ова бригада је са 394% испунила свој радни учинак за 40 дана колико је провела на акцији.¹⁸

Цела бригада „Слободан Принцип-Сеља“ радила је на стручним пословима. Њени бригадири су били зидари, малтерџије, а столари, јер су скоро сва столарски послови у насељу били њихово дело.¹⁹ У доста тешким условима и бригаде ванредних студената „Моша Пијаде“ и „Жикица Јовановић-Шпанац“ постигли су изузетне резултате.²⁰

У току ове ванредне смене бригаде редовних студената су проглашене ударним по пет пута, а бригаде ванредних по четири пута. Истовремено, као најбоља бригада на изградњи Новог Београда, „Драгица Правица“ је у част Дана Републике одликована од стране Президијума Народне скупштине Орденом рада I реда. Ово одли-

ковање је већ имала бригада „Владимир Перић-Валтер“, а касније су га добиле и „Ђуро Стругар“ и „Слободан Принцип-Сеља“.²⁰

Са градилишта Новог Београда, односно изградње студентског насеља, 31. децембра, као задње, вратиле су се бригаде: „Едвард Кардељ“, састављена од комуниста студената Новинарске и дипломатске високе школе и бригада „Вељко Дугошевић“ коју су сачињавали студенти Више педагошке школе. Вратиле су се као три пута ударне, а „Едвард Кардељ“ и са заставом Главног штаба омладинских радних бригада у трајном власништву.²¹

Поред борбе за што већи радни учинак на градилишту, студентске бригаде су морале да остваре и многе друге задатке: „Спремити што више испита за септембарски рок, постићи што чвршће јединство унутар саме бригаде, зближити се што више са околним бригадама, развијати културно-просветну делатност унутар бригаде, а у околним бригадама остварити јак и свестран физкултурни живот“.²² Дневне заповести којима се одређивало бри сага за учење у току дана, само су потврда да бригадир мора првенствено бити успешан студент. „Бољи је онај бригадир који мање пребацује норму и спреми испите него ли онај ко пребаци норму за 100 посто, а не спреми ниједан испит“.²³ Учење се, првенствено, одвијало кроз кружоке, али и уз помоћ предавања професора и асистената који су често са факултета долазили на градилиште.

Налазећи се на градилишту и у логору заједно са радничком и сеоском омладином, студентске бригаде су имале и одређену мисионарску улогу. Кроз појединачне разговоре и отворене дискусије успостављали су студенти присне контакте са осталом омладином, док су њихове сазнајне видике ширили бројним стручним предавањима. Они су били главни организатори идеолошко-политичких предавања и конференција на која су у почетку довођени стручни предавачи из Београда. Међутим, због честог изостајања предавача и немогућности да се увек успостави присан контакт са бригадирима у циљу што отвореније дискусије и расправе, Главни штаб је одлучио да се ослони на студенте као сталне предаваче.²⁴ На овај начин предавања и конференције су се, доста често, претварале у изузетно живе дискусије, где су студенти, најчешће, објашњавали и политичку ситуацију у земљи и ван ње, али са посебним акцентом на разјашњење сукоба КПЈ и Информбироа. Нису изостајала ни предавања и разговори о значају V конгреса КПЈ, значају првог народног зајма, о стварању задружног сектора, модернизацији пољопривреде и сл.

Поред организовања стручних предавања и идеолошко-политичких конференција, у циљу зближења са осталом акцијашком омладином, студенти су били главни организатори целокупног културно-уметничког живота на акцији. Они су организовали другарске вечери, приредбе, фестивале културно-уметничког стваралаштва и физкултурне слетове. Нарочиту пажњу су посвећивали организовању и раду хорова, физкултурних, литерарних, рецитаторских и драмских секција. За унапређење културно уметничког живота од

¹⁴ Исто.

¹⁵ Народни студент, 82, 13. 11. 1949. 3.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Љ. Радојковић, Омладинске радне бригаде на изградњи Београда, ГГБ, V, 1958, 293.

²⁰ Архив Југославије, ССОЈ, Ф. 152.

Народни студент, 85, 06. 12. 1949. 3.

²¹ Народни студент, 35, 09. 1. 1950. 6.

²² Народни студент, 20, 28. 06. 1948. 3.

²³ Исто.

²⁴ Архив Југославије, ССОЈ, Ф. 152.

нарочитог значаја је било стварање, а онда и активност културно-уметничке бригаде Београдског универзитета „Бранко Крсмановић“, која је као пета бригада дошла на Нови Београд 1948. године. Састављена од најистакнутијих чланова хора, фолклора, Академског позоришта и драмског студија, она је обилазила све бригаде, логоре и традиционална, приређујући бригадне, логорске и акцијске приредбе. Истовремено њени чланови су били инструктори за припремање фестивала културно-уметничког саваралаштва.

О улози и значају студената Београдског универзитета приликом изградње Новог Београда од 1948—1950. године говори и податак да је у овом периоду преко 200 студената било запослено на разним стручним и руководећим пословима у појединим секцијама и одсецима, или при самом главном штабу акције. Највећи број њих је на акцији провео по два месеца, мада је било и таквих који су на њој остали и 7 месеци. Ови кадрови су најчешће регрутовани са Економског и Правног факултета, а онда и од студената филозофије, агрономије и технике.²⁵

МИЛОРАД Т. ВУКОВИЋ

Формирање прве послератне партијске организације на Правном факултету у Београду — сећање

Новембра месеца 1945. године задужен сам од МК КПЈ за Београд да формирам прву партијску организацију на Правном факултету. Иако сам иза себе имао већ подуже искуство у организационим питањима и у разним условима, ипак сам претпостављао да ће ово бити један од сложенијих услова рада. Од припрема факултета и уписа студената, тражења решења за питања исхране студената и смештаја, почетка наставе, проблема уџбеника и наставника итд. Све су то била питања којима се на одговарајући начин морала бавити партијска организација, а њу је требало тек организовати и оспособити за те задатке. Један број наставника се у току рата био компромитовао, један број студената се школовао за време рата, те је требало на организован начин мобилисати студенте за решење свих питања. Ту се одмах ишло на што ближу сарадњу са професорима, ради решења основних питања за почетак редовне наставе на факултету. Одређен је један број студената у комисију за сарадњу са професорима. У то сам био укључен и ја као секретар партијске организације. Од професора од почетка су били активни Др Бартош, Др Ј. Ђорђевић, Др Б. Благојевић, Др Лукић, Др Н. Степановић и др. Сарадња са професорима развијала се на сасвим задовољавајући начин. Ту није било проблема. Проблеми су били како решити, првенствено материјалне проблеме студената. Студентске комисије су углавном и све боље радиле. Приличан број студената имао је стипендије, али све је то било недовољно. Обраћало се свуда за помоћ, од Црвеног крста до република. Стање је почело да се сређује, а отпочела је и настава. Сарадња са професорима знатно су помогле и старе везе и пријатељства из предратних година (Др Бартош, Др Б. Благојевић и Др Н. Степановић). Поред проблема уџбеника, нерешеног стамбеног питања и исхране, као и одећа (један део студената долазио је још увек у некаквим војничким оделима), било је и питање навикавања, после дуже паузе, на редован рад, долажење на предавања и сл. Тим и свим другим проблемима морала је да се бави и партијска организација. Партијски састанци још увек нису одржавани јавно. Они нису одржавани на факултету, него најчешће у некој сали у Војвођанској улици, а сала често није била загрејана. Садржај састанака се одвијао по већ устаљеном дневном реду. У првом реду били су то проблеми на факултету, исхрана, смештај, уџбеници, учење и др. Затим су постављани организациони проблеми, као и редовна гачка

²⁵ Исто.

посвећена теоретском раду итд. То је, отприлике, био садржај сваког састанка, а ови састанци су одржавани једном недељно или у 10 дана. Поред учења о Партији, дисциплини и конспирацији, партијској изградњи, изучавала се и историја Бољшевичке партије. Сећам се како су скоро са страхом млађи, а и старији другови, прилазили IV глави ове историје — делу о дијалектичком и историјском материјализму, па ипак је проналажен начин који се у пракси показао најбољи да се тешки, набијени и догматски Стаљинов стил приближи комунистима, да постане разумљивији и да се просто одстрани страх који је он стварао код слушалаца. Поред овог материјала често се прегресао и проучавао текући материјал са састанака виших форума Партије, као и разне директиве. Сећам се једног, помало веселог случаја, због кога сам „изгутао вагру“ у Универзитетском комитету. У то време је Вјера Ковачевић била секретар, а чланови Ђурић — Зинаја и Бранко Павићевић.

Неколико студената Правног факултета, из Земуна и околине, повезало се на основу неких цедуљица са партијском организацијом Међугим, пошто је вођена редовна евиденција о посећивању састанака, приметио сам да баш они често изостају. Налазили су увек убедљиве разлоге, изговарајући се на неке друге састанке. Ја сам имао могућности да проверим те младиће и дознао да су се они после ослобођења Земуна некако прикључили партијској организацији у земунској болници, а један од њих је чак био у немачкој организацији ТОТ, итд. Иначе, нису имали неких већих „грехова“ из рата, али ни услова за пријем у Партију. На основу овог, ја сам их једноставно „заобиншао“, не позивајући их више на састанке, и не обавештавајући о томе Универзитетски комитет. Међугим, неко је о овоме обавестио комитет, те сам био позван на одговорност и добро искрињикован због самовоље. На крају се све завршило „мирољубиво“, са саветом да је ипак требало да о свему овоме прегходно обавестим комитет.

За 6—7 месеци, колико сам остао као партијски секретар, рад се сасвим уходао и на Правном и на осталим факултетима. Настава је већ текла редовно, а поједини проблеми решавани су према могућностима. И теоретски рад више није био никакав баук и ти, већином млади људи, постепено су се навикавали на ред, рад и књигу. Од припадника те прве партијске организације на Правном факултету данас су неки професори Универзитета и друга позната имена у нашем јавном животу.

СПИСАК

студената Београдског универзитета који су се налазили при штабовима бригада и акција на изградњи Новог Београда 1948—1950

1. СТАТИСТИЧКИ ОДСЕК

а) Руководилац — Мирко Шарац, студент економије	2 месеца
б) Члан — Јовановски Стојан, студент економије	2 „
в) Члан — Бабић Светозар, члан КПЈ, студент економије	2 „

2. ОДСЕК ЗА ПРЕДАВАЊЕ

а) Члан — За популарно-научна предавања — Драгутин Радуновић, студент економије (секретар партијског одељења)	2 месеца
б) Члан за стручна предавања — Екипа Мухамед, студент технике	3 месеца

3. КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ ОДСЕК

а) Члан за културне групе које долазе са стране — Радовановић Јован, студент права, секретар партијског одељења	2 месеца
б) Партијски група које долазе са стране:	
— Јовановић Слободанка, економија, члан КПЈ	2 „
— Давидовић Оливера, економија, члан КПЈ	2 „
— Милетић Милана, филозофија, члан КПЈ	2 „
— Вучковић Ђина, филозофија, члан КПЈ	2 „
в) Члан културно-забавног одсека, одговоран за приредбе које организују бригада, мјеста Мирчета Ђуровић треба универзитет да предложи другога, предложен је Зеквић Драгутин	
д) Члан за филмове, Јелић Љубиша, ст. економије члан КПЈ	3—5 месеци

4. ОДСЕК ЗА КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКУ САМОДЕЛАТНОСТ

а) Члан за музичку — Вајтан Вилић, ст. филозофије	2 месеца
б) Члан за књижевност, Узелац Бранко, ст. филозофије	2 „
в) Члан за ликовну уметност, Бојић Милош са уметничке академије, члан КПЈ	2 месеца
д) Члан за драме и фолклор, Медар Владимир, студент филозофије	2 месеца

5. ОДСЕК ЗА РАДИО СЛУЖБУ

а) Члан Милана Петровић, ст. економије, члан СКОЈ-а	2 „
---	-----

6. ОДСЕК ЗА АГИТАЦИЈУ БРИГАДА

а) Члан за политичку агитацију Садик Чампара, студент филозофије, неповезан на факултету	3—5 месеци
б) Члан за агитацију за рад Стојановић Рајко, студент филозофије	3—7 „

7. ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИНОСТРАНЕ БРИГАДЕ И ГОСТЕ

а) Члан — руководилац одсека за госте Вразић Анђа, члан КПЈ, студент права	4 месеца
--	----------

8. ОДСЕК ЗА ИНОСТРАНЕ БРИГАДЕ

Преводници:	
а) Јовановић Данило, студент филозофије, члан КПЈ	3—5 месеци
б) Мајовић Светозар, студент филозофије, члан КПЈ	3—5 „
в) Старк Марта, студент економије, члан КПЈ	3—5 „
д) Ковачевић Андрија, студент права, члан КПЈ	3—5 „

9. ОДСЕК ЗА ПОСТЕ	
а) Миросављевић Драгица, студент права, члан КПЈ	2 месеца
б) Бушењевац Јованка, студент права, члан КПЈ	2 "
10. СЕКРЕТАРИЈАТ ШТАБА	
Администратори:	
а) Красовић Оливера, члан СКОЈ-а, ст. права	2 "
б) Караклаић Јулијана, члан СКОЈ-а, ст. права	2 "
в) Протић Мирјана, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
д) Плевелић Љубица, члан СКОЈ-а, студент права	2 "
е) Спасојевић Даниша, члан СКОЈ-а, студент права	2 "
11. КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ ОДСЕК НА СЕКЦИЈИ	
а) Члан културно-просветног одсека на секцији, Шћепановић Мојсије, члан КПЈ, студент права	2 месеца
б) Члан културно-просветног одсека на секцији Рупић Драга, студент економије, члан КПЈ	2 "
в) Члан културно-просветног одсека на секцији студент економије, члан КПЈ, Лековић Бранислав	2 "
д) Члан културно-просветног одсека на секцији, Зиданшек Јосиф, студент економије, члан КПЈ	2 "
е) Члан културно-просветног одсека на секцији, Гајић Војисла, студент права, члан КПЈ	2 "
ф) Члан културно-просветног одсека на секцији, Божићар Јовановић, студент права, члан КПЈ	2 "
г) Члан културно-просветног одсека на секцији, Вучић Стеван, студент права, члан КПЈ	2 "
х) Члан културно-просветног одсека на секцији, Дамњановски Јоцице, студент филозофије, члан КПЈ	2 "
Сви горе наведени другови су предавачи на секцијама.	
12. КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ СЕКТОР НА СЕКЦИЈАМА	
а) Руководилац сектора на секцији, Стефановић Бранко, студент филозофије, члан КПЈ	3 месеца
б) Руководилац сектора на секцији, Живковић Лабуд, студент права, члан КПЈ	3 "
в) Руководилац сектора на секцији, Глиговић Марко, студент права, члан КПЈ	3 "
д) Руководилац сектора на секцији, Ештерац Вера, студент права, члан КПЈ	3 "
е) Руководилац сектора на секцији, Брклуш Иван студент права, члан КПЈ	3 "
ф) Руководилац сектора на секцији, Урошевић Милорад, студент економије, члан КПЈ	3 "
г) Руководилац сектора на секцији, Стефановић Љубиша, студент агрономије, члан КПЈ	3 "
ЗА ЧЛАНОВЕ КУЛТУРНО-ЗАБАВНОГ СЕКТОРА НА СЕКЦИЈИ:	
а) Јаничевић Богољуб, члан КПЈ, студент права	2 месеца
б) Марковић Ефима, члан КПЈ, студент права	2 "
в) Кеслер Слободан, члан КПЈ, студент права	2 "
д) Пејачковић Живојин, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
е) Милићевић Боро, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
ф) Брљавица Наталија, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
г) Симоновић Јово, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
х) Југовић Љубо, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
13. СЕКТОР КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ	
Руководници:	
а) Седединац Милан, члан КПЈ, студент агрономије	3 "
б) Савић Миливоје, члан КПЈ, студент агрономије	3 "
в) Јовановић Драгослав, члан КПЈ, студент агрономије	3 "
д) Жигић Јелена, члан КПЈ, студент агрономије	3 "
е) Стојановић Војислав, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
Чланови сектора:	
а) Шљивовић Коста, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
б) Гавријашевић Хамзалија, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
в) Николић Велимир, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
д) Ивановић Мирослав, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
е) Желетер Иван, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
ф) Кешел Мира, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
г) Лукић Сава, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
х) Митић Радмила, члан КПЈ, студент агрономије	2 "

14. ОДСЕК ЗА АГИТАЦИЈУ	
Руководници:	
а) Брајичић Олга, члан КПЈ, студент филозофије	2 месеца
Чланови:	
а) Зобровски Митко, члан КПЈ, студент шумарства	2 месеца
б) Драшковић Александар, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
в) Војводић Борђе, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
д) Поповић Александар, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
е) Станковић Богољуб, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
ф) Илић Роксанда, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
г) Станисављевић Каја, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
х) Кривоштић Ивка, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
и) Радовић Јелица, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
ј) Димитријевић Косара, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
ЧЛАНОВИ КОЈИ НЕ РАДИТИ У ОДСЕЦИМА А НИСУ ИНСТРУКТОРИ	
а) Деленић Мираш, члан КПЈ, студент права	2 месеца
б) Радојановић Миленка, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
в) Стојин Спасенија, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
д) Пурић Вера, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
е) Зимоновић Гојко, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
ф) Радовић Стојанка, члан СКОЈ-а, студент медицине	2 "
г) Хаџимекмедовић Мухамед, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
х) Пенезић Светлана, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
и) Велковић Олга, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
ј) Паутић Драгомир, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
к) Дукоскић Јелена, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
л) Дувиња Госпава, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
м) Бакић Олга, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
н) Димић Војислав, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
о) Урошевић Слободанка, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
п) Ђуковић Јелица, члан СКОЈ-а, студент економије	2 "
р) Мугоша Бисерка, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
15. РУКОВОДНОЦИ СТАТИСТИЧКЕ СЛУЖБЕ НА СЕКЦИЈАМА	
а) Михајловић Миладина, члан КПЈ, студент економије	2 "
б) Газићковић Данка, члан КПЈ, студент економије	2 "
в) Петровић Стеван, члан КПЈ, студент економије	2 "
д) Узелац Радмила, члан КПЈ, студент права	2 "
е) Браулукић Радован, члан КПЈ, студент права	2 "
ф) Бојовић Павле, члан КПЈ, студент права	2 "
г) Даво Кресоје, члан КПЈ, студент права	2 "
х) Богдановић Софија, члан КПЈ, студент права	2 "
и) Кнежевић Живко, члан КПЈ, студент економије	2 "
ј) Јовић Милош, члан КПЈ, студент економије	2 "
ЧЛАНОВИ ОДСЕКА ЗА СТАТИСТИЧКУ СЛУЖБУ:	
а) Филиповић Тамил, члан КПЈ, студент права	2 месеца
б) Живуловић Живота, члан КПЈ, студент права	2 "
в) Савић Вера, члан КПЈ, студент права	2 "
д) Поп Димитар, члан КПЈ, студент права	2 "
е) Грбац Иван, члан КПЈ, студент економије	2 "
ф) Мрђавић Радосав, члан КПЈ, студент економије	2 "
г) Голубовић Раде, члан КПЈ, студент економије	2 "
х) Штајнер Мирко, члан КПЈ, студент филозофије	2 "
и) Стојановић Радосав, члан КПЈ, студент економије	2 "
ј) Бабић Светозар, члан КПЈ, студент економије	2 "
16. ТЕХНИЧКИ СЕКРЕТАРИ НА СЕКЦИЈАМА	
а) Ашанин Милан, члан КПЈ, студент права	3 месеца
б) Бериша Фрања, члан КПЈ, студент економије	3 "
в) Стојковић Радмила, члан КПЈ, студент економије	3 "
д) Михајловић Љубица, члан КПЈ, студент економије	3 "
е) Станимиров Динка, члан КПЈ, студент економије	3 "
ф) Аларгић Стојанка, кандидат КПЈ, студент економије	3 "
г) Димитријевић Бошко, члан СКОЈ-а, студент економије	3 "
17. АДМИНИСТРАТОРИ НА СЕКЦИЈАМА	
а) Гајић Славка, члан СКОЈ-а, студент фармације	2 месеца
б) Горубашевић Аница, члан СКОЈ-а, студент фармације	2 "
в) Пешкић Живка, члан КПЈ, члан СКОЈ-а, студент фармације	2 "
д) Калић Емилија, члан СКОЈ-а, студент филозофије	2 "
е) Томић Радојка, члан СКОЈ-а, студент геологије	2 "
ж) Савић Нада, члан СКОЈ-а, студент права	2 "

ПРЕДАВАЧИ

1. ПРЕДАВАЧИ ПРИ ГЛАВНОМ ШТАБУ

а) Вељковић Јован, члан КПЈ, студент медицине	2 месеца
б) Вучковић Драгослав, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
в) Михаиловић Нада, члан, КПЈ, студент технике	2 "
д) Драгић Љубиша, члан КПЈ, студент технике	2 "
е) Михајлидија Михајла, члан КПЈ, студент технике	2 "
ф) Делевић Стана, члан КПЈ, студент права	2 "
г) Радуловић Милорад, члан КПЈ, студент права	2 "
х) Крстајић Радивоје, члан КПЈ, студент економије	2 "
и) Бакалбашић Цевад, члан КПЈ, студент економије	2 "
ј) Јовановић Добросав, члан КПЈ, студент економије	2 "

2. ПРЕДАВАЧИ У СПЕЦИЈАЛНИМ БРИГАДАМА

а) Тешанчић Росанда, члан КПЈ, студент медицине	2 месеца
б) Васиљевић Рајко, члан КПЈ, студент права	2 "
в) Павићевић Радован, члан КПЈ, студент права	2 "
д) Петковић Цветко, члан, КПЈ, студент права	2 "
е) Поповић Бранко, члан КПЈ, студент економије	2 "
ф) Радаковић Душан, члан КПЈ, студент економије	2 "

3. ПРЕДАВАЧИ ЗА СТРУЧНЕ КУРСЕВЕ

а) Димитријевић Зора, члан КПЈ, студент ветерине	2 "
б) Букић Радивоје, члан КПЈ, студент ветерине	2 "
в) Зазуровић Јован, члан КПЈ, студент ветерине	2 "
д) Басараба Петар, члан КПЈ, студент економије	2 "
е) Будошан Боривоје, члан КПЈ, студент економије	2 "

4. РУКОВОДИЛАЦ КУРСА ЗА РУКОВОДНОЦЕ

а) Ердељан Витомир, члан КПЈ, студент агрономије	2 "
--	-----

5. РУКОВОДИЛАЦ КУРСА ЗА РУКОВОДНОЦЕ АПАЛФАБЕТСКИХ ГЕЧАЈЕВА

а) Рајковић Љубинка, члан КПЈ, студент економије	2 месеца
--	----------

СТУДЕНТИ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА КОЈИ СУ НАКНАДНО ОДАБРАТИ

1. РЕДАКЦИЈА „БОРБЕ“

а) Миленко Стојановић, студент права, члан КПЈ
б) Пиндић Димитрије, студент права, члан КПЈ

2. ПРЕДАВАЧИ НА СТАТИСТИЧКОМ КУРСУ ПРИ ГЛАВНОМ ШТАБУ

а) Вујић Констанци, студент економије, члан КПЈ
б) Ломигорић Мухедим, студент економије, члан КПЈ

3. РУКОВОДИОЦИ У СПЕЦИЈАЛНИМ БРИГАДАМА ПРИ ГЛАВНОМ ШТАБУ

а) Ердељан Витомир, студент агрономије, члан КПЈ
б) Рајковић Љубинка, студент економије, члан КПЈ

4. РУКОВОДИОЦИ СТРУЧНИХ КУРСЕВА

а) Мирсављевић Славомир, студент технике, члан КПЈ
б) Томовић Мухарем, студент ветерине

5. ФОТО-ЦЕНТАР

а) Митић Љубиша, студент ЕКВШ, члан КПЈ
б) Платовић Бранка, студент технике члан КПЈ

6. ЗА ОБИЛАЗАК ХОРОВА

а) Крстић Миливоје, члан НОО-а
б) Дуићерски Бојана, члан КПЈ
в) Михајловић Констанци, члан СКОЈ-а
д) Барић Срђан
е) Папидопулос Драгомир, члан СКОЈ-а

7. ПРЕДАВАЧИ ЗА СТРУЧНА ПРЕДАВАЊА ЗА ДИЛЕТАНТСКЕ ГРУПЕ

а) Мишенић Раденко, студент Уметничке академије, кандидат КПЈ
б) Поповић Десанка, студент филозофије, члан НОО-а
в) Павићевић Милана, студент филозофије, члан КПЈ
д) Стефановић Оливера, студент историје уметности, члан КПЈ

8. РУКОВОДИЛАЦ ОДСЕКА ЗА СТАТИСТИКУ НА СЕКЦИЈИ

а) Поповић Живота, студент технике, члан КПЈ
--

9. ЧЛАНОВИ КУЛТУРНО-ЗАБАВНОГ СЕКТОРА НА СЕКЦИЈИ

а) Радосављевић Бранка, студент медицине, члан КПЈ
б) Илић Радомир, студент технике, члан КПЈ
в) Здравковић Александар, студент медицине, члан КПЈ

10. АДМИНИСТРАТОРИ НА СЕКЦИЈАМА

а) Марковић Теодор, студент агрономије, члан КПЈ
б) Беодрански Светлана, студент филозофије, члан СКОЈ-а
в) Мирковић Душан, студент ЕКВШ, члан КПЈ
д) Бранковић Вера, студент права, члан КПЈ
е) Радованов Ката, студент геологије, члан СКОЈ-а
ф) Радошковић Живка, студент геологије, члан СКОЈ-а (уместо Томић Радојке)

11. ЧЛАНОВИ ОДСЕКА ЗА ТАКМИЧЕЊЕ НА СЕКЦИЈИ

а) Белићић Мухамед, студент ветерине, члан КПЈ
б) Милојковић Бранко, студент ветерине, члан КПЈ
в) Карановски Душан, студент ветерине, члан КПЈ
д) Бесаровић Здравко, студент медицине, члан КПЈ

12. РУКОВОДИЛАЦ КУЛТУРНО-ЗАБАВНОГ ОДСЕКА НА СЕКЦИЈИ

а) Перић Александар, студент економије, члан КПЈ
--

13. ЧЛАНОВИ СЕКТОРА ЗА КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКУ САМОДЕЛАТНОСТ НА СЕКЦИЈИ

а) Хатковић Милана, студент агрономије, члан КПЈ
б) Галић Нада, студент медицине, члан КПЈ
в) Миловановић Жипадин (уместо Славић Александра)
д) Тузалић Смиља (уместо Ковачевић Вјере), студент ветерине, члан КПЈ

14. РУКОВОДИЛАЦ СЕКТОРА КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКЕ САМОДЕЛАТНОСТИ НА СЕКЦИЈИ

а) Марта Хусар, студент медицине, члан КПЈ
--

15. ПРЕДАВАЧИ НА СЕКЦИЈИ:

а) Вучић Стеван, студент права, члан КПЈ
б) Јовановић Бојкидар, студент права, члан КПЈ
в) Гајић Војислава, студент права, члан КПЈ
д) Шпенановић Мојсије, студент права, члан КПЈ
е) Зидановић Јосип, студент права, члан КПЈ
ф) Лековац Бранислав, студент права, члан КПЈ
г) Рупић Драга, студент права, члан КПЈ
х) Николић Милован, студент технике, члан КПЈ
и) Милосављевић Радивоје, студент технике, члан КПЈ
ј) Вујасиновић Петар, студент технике, члан КПЈ
к) Вуксановић Мирослава, студент технике, члан КПЈ
л) Цветковић Анка, студент фармације, члан КПЈ
м) Шећеро Јован, студент медицине, члан КПЈ
н) Ангелоски Томо, студент ветерине, члан КПЈ
о) Крстмановић Бранко (уместо Јовановић Јована)

16. ЧЛАНОВИ ОДСЕКА ЗА СТАТИСТИЧКУ СЛУЖБУ

а) Катић Александар, студент технике, члан КПЈ
б) Маринковић Владета, студент технике, члан КПЈ

17. ЧЛАНОВИ ОДСЕКА ЗА АГИТАЦИЈУ НА СЕКЦИЈАМА

а) Дамјановски Јосип, студент филозофије, члан КПЈ
б) Кресоја Сава, студент права, члан КПЈ

— Архив Југославије, ССОЈ, фасцикла — 152

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

- Абрамовић Никола 204
 Абрамов 8
 Ацев Мирче 355; II 79, 84—87.
 Аџићовић Милан 346
 Аџија Божидар 58
 Адамић Франц 330
 Адамовић Љ: 61
 Аџановић Зијаж 278
 Аџић Предраг 187, 359
 Ајваз Љубо 204
 Аксентијевић Влада 137, 225, 227; II 99
 Алајбеговић Мустафа 204
 Аларгић Стојанка II 207
 Албала М. Назар 74
 Алексић Данило 76
 Алексић Дејан II 86, 130, 140, 148
 Алексић Драган II 17, 53
 Алекса Рајко 329, 300
 Алексић Милија 74
 Алемпијевић Стеван 74
 Аликалфић Мелвида 222
 Аликалфић Мустафа 216, 220
 Аликалфић Фазлија 221, 222
 Алишић Добрица II 131
 Алмозлино Јосиф II 165
 Алмули Јаша 224
 Алтарац Мориц 194
 Алтарац Самуел 333
 Анастасов Мирко II 132
 Анастасијевић Милутин 63
 Андрић Иво 70
 Андрић Војин 131, 133
 Ангелоски Томо II 209
 Андоновић Драгутин 63
 Андоновић Властимир 74
 Анђелковић Михаило 348
 Анш Трифун 75
 Аншић К. Милутин 74
 Аош Мирко II 127
 Арпаџић Енвер 194
 Ароновић Рагела 347
 Ариновљевић Иван 63
 Арпаџић Мухамед 111
 Арпаџић Мухарем 194
 Арсенивић Ружица 111
 Арсић Боришоје 75
 Арсић Мирко II 57
 Асановић Душан 330
 Ашанин Милан II 207
 Атанацковић Милан 76
 Атанасијевић Ксенија 88
 Аврамовић Миливоје 333
 Аврамовић Милутин 333
 Аврамовић Миодраг Жико 284, 292, 306—309,
 311, 314; II 71, 74, 75—78, 167
 Аврамовић Степан 74
 Азабагић Фекид 112

Б

- Бабић Јован 74
 Бабић Светозар 60; II 205, 207
 Бабовић Добришоје 74, 330
 Бабовић Милутин 76
 Бабовић Спасенија — Цана 181
 Бадњаревић Рагомир 286, 287, 291
 Баџановић Никола 74
 Бајаловић Петар 63, 64, 225
 Бајић Милан 75
 Бајкић Чедомир 74
 Бајкић Велимир 54, 58
 Бакалбашић Цевад II 208
 Бакарнић Владимир 305
 Бакић Вуксан 76
 Бакић Војислав 25, 58
 Бакић Олга II 207
 Балаћ Натко 194, 205
 Балаћ Славка 204
 Балта Ибрахим 194
 Бален Шиме II 111
 Балусић Жипојин 257
 Балевић Мирко II 126, 171
 Балић Салих 213
 Банчић Момчило 75
 Баншић М. Милован 76
 Банковић Мирослав 86
 Бановић Драгутин 74
 Бановић Гојко 258
 Баралић Драгољуб 102
 Барбаршић Младен 199, 213
 Барбис Анри 291
 Барнић Срђан II 208
 Барчић Илија 75
 Барчић Давор 333
 Баршић Франсоа 105, 108
 Баршић Вјекс 333
 Барјактаревић Милићко 329
 Барјактаревић О. Милан 114, 350

Баровић Нико 75
Барух Бара 265, 267
Бартош Милан II 35, 203
Барух Исидор 225; II 95, 125
Барух Јоже II 90, 91
Басараба Петар II 208
Башкић Слободан 244
Батић Драгутин 74
Бауер Ото 56
Бейлер Адем II 113
Беговић Мехмет 200
Беговић Сима 351
Бехлиловић Енес 194
Бехлиловић Панај 194
Беквић Милан 76
Веламартин Анте 333
Белић Александар 33, 39, 63, 65, 66, 85;
II 15, 21
Белић Гроздана 249
Белић Милодраг 359
Белић Шо 55
Велодуковић Владимир 74
Велић Лазар 74
Бенеш Едуард 120, 142, 162, 342; II 49
Беншичек Јован 347
Бенвенисти Виктор 348
Бенвенисти Морис 74
Беодранин Светлана II 209
Бериша Франа II 207
Бертић Сара 333
Бесаровић Здравко II 209
Бешки Раја II 92
Бидић Мирко 292
Бибер Д. 268
Биједић Цемал 113, 194, 205, 217, 222
Битанга Нада 194
Битанга Раде 204, 209
Вједов Гојко 329, 330
Бјелић Лазар 297, 307, 312
Благојевић Борислав 273, 264, 265; II 27, 203
Благојевић О. 61
Благојевић Спасе 340
Благојевић Вера II 91
Блажић Нико 209
Блажевић Јордан 333
Блажић Зага 241
Блечић Вилотије II 107, 160
Бобићић Милош 82
Богданов Петар II 147
Богвац Драгослав 330
Богдановић Добросав 74
Богдановић Дејан 258
Богдановић Душан II 12
Богдановић Никола 74
Богдановић Радомир 351
Богдановић Софија II 207
Богдановић Александар 303
Богдић А. II 161
Богетић Љубинка II 193
Богиненић-Гајић Даница 331
Богојевић Кесенте 249
Богојевић Мите 248
Богосављевић М. Раденко 76
Бојић Милош II 205

Бојовић Јован 156
Бојовић Радосав 317
Бојовић Павле II 207
Бојовић Живорад 74
Борисављевић Александар 54
Борисављевић Стјегемуно 318
Борковић Милан 351
Борош Едуард 307
Босић Милован 152
Бошковић Руђер 53
Бошковић Бориљоје 74
Бошковић Миле II 107
Бошковић Стеван II 92
Бошковић Шпира II 77
Бошњаконић Милорад 307
Бошњак Брано 202
Божкиновић Анте 333
Божкиновић Неда 86; II 109
Божкић Иван 105; II 107
Божковић Јован 76, 249
Божковић Милутин II 133, 135, 169
Брацановић Бранан II 169
Брадиловић Мирко 74
Брандт Александар 111
Брајачић Олга II 207
Браулукић Радован II 207
Бранковић Вера II 209
Брчић Влашко II 45
Брентаг Лудвиг 55, 54
Бркић Есад 194, 202, 222; II 90
Бркић Фатима 194, 206, 211
Бркић Хасан 200, 210, 355
Бркић Хипатија 194
Бркић Смајо 264, 221, 222
Бркићуш Иван II 206
Броз Јосип 8, 14, 16, 17, 58, 81, 83, 153,
155, 156—161, 177, 178, 187, 256, 259, 260,
264, 336, 356; II 16, 21, 46, 49, 50, 51, 62,
129, 140—150
Брзаконић Божидар 74
Брујић Срђан II 92
Бурјан Адам 194
Будак Петар 202, 204
Будисављевић Момо 318
Будошан Бориљоје II 208
Бугарски Чедомир 74
Буха Василије 161, 351
Бујић Бранко 54, 58
Букић Данило 276
Букумировић Мирослав 111, 112, 114; II
166
Букумировић Слободанка 114, 351
Буквић Драго 194
Булајић Жарко II 62
Булат Љубо 227
Булатовић Зарја 242
Бунушевац Томо II 34
Бунушевац Јованка II 206
Бурцовић Рифат 125, 181, 188, 189, 191, 236,
260, 340, 325—362; II 166
Бурвић Сава 187, 243, 246; II 110
Бурвић Станко 225
Бушатлија Махмут 242—246, 355; II 110
Бутјер Весна 249

Ц

Цагић Лепа 307
Цанкар Иван 216
Цемовић Момчило II 125, 126
Цекић Душан II 187, 189
Ценић Мита 53
Церкић Миралем 105, 108
Церовић Бранко 111
Црвенчанин Вера 192, 361; II 107
Црнојакић Радован 349
Цветковић Анка II 209

Цветковић Драгича 281; II 77
Цветковић Драгича 154
Цветковић Љубомир 125
Цветковић Никола 262, 264
Цветковски Љ. Жљинко II 27
Цвијић Јован 30, 31, 39, 64—66, 85
Цветковски Љ. II 85
Цветковић Славољуб 158, 336, 337
Цицмер Вјечеслав 327, 339, 330

Ђ

Ђано 120, 142, 150, 162, 328
Ђазим Угљен 197
Ђећез Миле 202, 204, 212
Ђеловић Лука 88
Ђемаловић Еипер 194
Ђемаловић — Бег Мухамед 200
Ђемилчић Мухамед II 209
Ђерковић Лидија 334
Ђетковић Јелена 88
Ђетковић Михајло 317
Ђетковић Ваца II 107
Ђирило 79
Ђирковић Радмица 349
Ђирковић Влајковић 77, 351

Ђајкановић Веселин 39, 63, 64, 79, 85
Ђалић Душан 302
Ђалић Пада 348
Ђампара Садик II 205
Ђапек Карел II 91
Ђалић Изет 114
Ђегић Хамдија 111
Ђеришеровић 80
Ђеуро Јусук 204
Ђинчић Абаса 194, 211
Ђинчић Александар II 77, 78

Ђабић Хамо 194
Ђаковић Вукман II 175
Ђакић Осман 194
Ђемсо Шавић 223

Ђабић Вукоја 309, 310, 311, 314; II 77
Ђадић Еипер 194, 220
Ђајевић Војо 242
Ђакић Петар 330
Ђакић Радоје 181, 186, 187, 190
Ђаковић Аним 333
Ђамјановић Милница 102, 105, 106, 108, 109,
122, 125, 150, 167, 270, 306, 323; II 97, 134,
152, 154, 168, 171, 172, 175, 179, 180
Ђамјановски Јосип II 206
Ђамјановски Јосип II 209
Ђамјановић Владимир 330
Ђамјановић Жљинко 333
Ђаниловић Угљеша 200, 209, 210, 322, 327,
328, 329, 330, 354
Ђањић Милница 285
Ђанчевић Неко II 143
Ђарвин Чарлс 80
Ђавидовић Љуба 41, 208, 209; II 174
Ђавидовић Оливера II 205
Ђавидовић Р. 60
Ђавичо Исак — Еди 349
Ђавичо Мико 239
Ђавичо Оскар 353
Ђаво Кресоја II 207
Ђебељевић Рајко 75
Ђејидер Јефто 63
Ђејидер Владимир 257, 258, 323
Ђејидовић Драгољуб 351
Ђелбос Иван 142, 237, 251, 328; II 166
Ђелетић Бранко 82

Ђирић — Богетић Љубинка 86
Ђировић М. 60, 61
Ђичић Мехмет 70
Ђишић Хусега 197, 200, 207, 213, 216, 218
Ђоровић Владимир 33, 89, 116, 166, 196,
198, 231, 329; II 96
Ђосић Бранимир 30
Ђосић Добрица II 98
Ђосић Радмило 134
Ђуба Рајко 334
Ђубашић Милош 334
Ђуковић Мирко 330
Ђуковић Радмица II 133, 136

Ч

Чобелић Д. 60
Чобелић Никола 61
Чолаковић Родољуб 37; II 7, 14, 21, 144
Чоловић Милојко 258
Чордановић Мирко 76, 157
Чворовић Витомир II 78
Чукић Душан 119
Чукић Миро 76
Чукић Петар 76
Чула Јуре 180
Чворовић Милованка 349

Џ

Џингалашевић Станко 113, 119, 120, 173;
II 166
Џошић Урош 82
Џунон Ристо II 80, 82, 84, 87, 88
Џунелковски Илија II 85

Д

Деретић Војо 235; II 159, 164, 166
Делевић Мираш II 207
Делевић Стана II 208
Дероко Александар 199
Дервишевић Шемза 269
Димчић Љубодраг II 23, 193
Димчић Мила 90, 98, 100
Димчић Војислав II 207
Димитријевић Александар 75
Димитријевић Божидар 225; II 207
Димитријевић Бранко 74
Димитријевић Данило 349
Димитријевић Димитрије — Мита II 48, 51
Димитријевић Ђорђе II 131
Димитријевић Драгољуб 351
Димитријевић Драгослав 75
Димитријевић Косара II 207
Димитријевић Нада 333
Димитријевић Радмица 111
Димитријевић Сергеје 262—272
Димитров Георги 161, 356; II 48, 146, 147
Динчић Драгомир 74
Диздаревић Звијо 113
Добрашиновић Милоје 357
Добричић М. Радомир 74
Добриљковић Славоко 74
Дојши Довро 201
Дорошеки Стеван 113
Донен Илија 119, 120, 236
Драгић Владимир 111

Драгић Љубиша II 208
Драгићкић Д. 60
Драговић Мирослав 287, 301
Драговић Радован 53, 56
Драговић Вук 257
Дракулић Ненад II 94
Драшкин Петар II 45
Драшковић Ђорђе 307, 309, 314
Драшковић Бранко 258
Драшковић Сава 75
Драшковић Александар II 207

Драшковић Слободан II 115
Драшковић Вук II 98
Драшковић Јован 74
Друловић Чедомир 261
Друловић Гојко 260
Дуканац Љубомир 55; II 8
Дуковић Јелена II 207
Дунђерски Бојана II 208
Дуња Госпава II 207
Дурковић Милован 75
Дурутовић Гојко 317

Ђ

Ђаја Иван 43, 63, 89, 111; II 187
Ђаковић Ђуро II 168
Ђаковић Спасоје II 113
Ђелинго Стефан II 15
Ђерић Василије 63
Ђерић Бранка II 119
Ђидић Иван 198
Ђинић Мехо 197
Ђинић Осман 197—200, 202
Ђилас Милован 156, 273, 330, 329, 357; II 7, 12, 14, 119, 124, 173, 179
Ђокић Александар 76
Ђоковић Милан II 72
Ђорђевић Димитрије 76
Ђорђевић Драгутин 63
Ђорђевић Јован 127; II 16, 126, 203
Ђорђевић Милан II 126
Ђорђевић Милица 333
Ђорђевић Милосав 74
Ђорђевић Милорад 55, 278
Ђорђевић Миодраг Микица 267
Ђорђевић Мома II 169
Ђорђевић Петар 53, 325, 326; II 115
Ђорђевић Предраг 248
Ђорђевић Тихомир 63, 64
Ђорђевић Радмило II 182
Ђорђевић Вићентије II 15, 16, 17, 21
Ђорђевић Владислав 75
Ђорђевић Живојин 39, 63

Ђорђић Ваца 74
Ђукановић Драгутин 74
Ђукановић Воја II 90
Ђукић Радисоје II 208
Ђуковић Јелица II 209
Ђулаковић Раца II 89
Ђуракић Радомир 225
Ђурђев Бранислав II 121, 135, 169
Ђурђић Тодор 74
Ђурић Божидар 333
Ђурић Драгиша 63, 61
Ђурић Душан Зинаја II 32, 33, 36, 204
Ђурић Ђорђе 63
Ђурић Љубодрог 285, 292
Ђурић Миодраг 75
Ђурић Момчило 119
Ђурић Желимир 309
Ђуричић Благо 333
Ђуричић Душанка 333
Ђуричићкић Бошко 166, 169, 177, 181, 185, 187—190, 200, 361
Ђуричићкић Војислав 114
Ђуришић Митар 351
Ђуришић Радоња 76
Ђуришић Радосав 76
Ђурковић Воја 333
Ђуровић Миланко 361
Ђуровић Мирчета II 205
Ђуровић Ратко II 161

Е

Екица Мухамед II 205
Енгеле Фридрих 56, 80, 82, 83; II 11
Ердељаковић Јован 63

Ердељан Витомир II 208
Ештерац Вера II 206
Есаповић Василије 188

Ф

Фејић Риза 194
Фејић Салко 194, 197, 202, 204, 205, 206, 212, 222
Фејић Шеквија 194
Фејић Зибка 206
Финала Владимир 76, 77
Филиповић Богдан 286, 287, 293
Филиповић Ђамила II 207

Филиповић Филип 13, 57
Филиповић Љубо II 113
Филиповић Млађен — Млађа 327, 329, 330
Филиповић Станоје 351
Фрајденфелд Дора 350; II 112
Фрајденфелд Магда 350
Франко 146, 147

Г

Гаџић Деско 194, 208
Гаџић Даница 333
Гаџић Милорад 258
Гаџић Ратко 333
Гаџић Васо 198
Гаџић Славко II 207

Гаџић Војислава II 209
Гаџић Живко 74
Гаџић Ибрахим 188, 359
Гаџић Нада II 209
Гардашевић Илија 226, 333
Гарзичић Спасоје II 107

Гаврић Сава 318
Гавријачевић Хамзалија II 206
Гавриловић Босиљка 76
Гавриловић Богдан 63
Гавриловић Милан 169, 209
Гавриловић Слободан 77
Гавриловић Велимир 74
Гавриловић Војислав 76
Гавриловић Вукосава 131, 169
Газикаловић Даника II 207
Газарија Јулија 70
Ген Јован 74
Гечић Деско 201
Георгијевић Атавас II 80
Геопарт 165, 173, 181, 183
Гершић Глија 52
Гигић Мишир 204
Гилић Милош 235, 238
Главићкић Милисав 74
Главићкић Андрија 199, 200
Глеба Бранко 248
Глигоријевић Благоје II 186
Глигоријевић Бранислав 169
Глигоријевић Милисав 74
Глигоровић Милош 317
Глигоров Кирио 60
Глигвић Марко II 206
Глишић Веницеслав 351
Глишковић Васко 202
Глишковић Јован II 135
Гођић Боривоје 74
Гојковић Милорад 333
Голубовић Александра — Чава II 94
Голубовић М. 157
Голубовић Михаило 74
Голубовић Раде II 207
Голднер Јосиф 74
Горанин Феликс 333
Горановић Максим 329, II 179

Хаџић Батрић II 180
Хаџић Наталија 113, 258, 347
Хадимехмедовић Мухамед II 180
Хадимеровић Х. 61
Хадиселимовић Нијаз 113
Харисијадеес Марел 105
Хасанагић Химлија II 165
Хасанбеговић Авдо 200
Хасковић Зенун 349
Хамза Хумо 221
Хазан Тилка Израел 278, 348; II 89
Хатковић Милица II 209
Хељмовић Никола II 168
Хаузер Карел II 89

Ибарури Долорес II 48
Игичић Стеван 286
Игњатовић Милисав 282
Игњатовић Милорад 74
Игњатовић Вера 333
Игумановић Мирољуб 348
Игумановић Пава II 123, 125
Илић Душан 74
Илић Хаџи Чедомир 74
Илић Љубиша-Љубо 265
Илић Михаило 127
Илић Радивоје 76
Илић Радомир II 209
Илић Тодор 74
Илић Влада 228, 363
Илић Роксаида II 207
Иличковић Лука 75
Илчић Ђуро 74

Јордић Жарко 74
Јоруковић Будимир — Буда II 130—140, 169, 170
Јоренчелић Паја II 90
Јорки Максим 80, 82, 83, 206, 215
Јоркић Милан 153
Јорубашић Анџица II 207
Јошковић Гојко 329, 330
Јоведарица Тодо 202
Јакопац Марко 74
Јрбац Иван II 207
Јрбић Иван II 135, 169
Јрбовић Ристо 330
Јрдић Гојко 55, 61
Јребо Есад, 205, 206
Јребо А. Мухамед 194, 202, 212
Јребо М. Мухамед 194, 204, 205, 220, 222
Јребо Осман 202, 215, 218
Јркачић Ладислав 303
Јрегорић Паје II 111
Јрковић Радован 119, 120, 124, 129, 130, 236, 343
Јрчићаревић Михајло 329
Јросман Хенрих 58
Јрујић Војислав 74
Јрујић Р. 39
Јрујићкић Јокица 75
Јрујићкић Спелтислав 75
Јрујићкић Рада II 106, 107
Јрујићкић Божидар 49
Јрујићкић Душан 75
Јуџуљ Ваца 119, 120, 129
Јучетић Вид. Никола 53
Јубец Матија II 93, 94
Јустовић Артур 307
Јуџичић Милан 63
Јузвина Новица 287, 293
Јутман Ива 313

Х

Херен Виктор 166
Хитлер Адолф 144, 145, 148, 157, 166, 180, 202, 213, 289, 297, 298, 342, 358; II 139
Христић Коста 77
Христов Димка 334
Хричевић Јосип 159
Хубени М. 61
Худур Вемија 204
Хумо Авдо 124, 129, 197, 199, 200, 205, 206, 210, 212, 218, 220, 222; II 125, 165
Хумо Мустафа 204
Хусар Марга II 94, 209
Хусковић Мустафа 197

И

Иљич Владимир Лељин 56, 57, 80, 155, 273; II 11
Импера Вишко 278
Исак Ђељамић 74
Исандовић Димитрије 50
Исандовић Добривоје 248
Испић Момчило II 197
Иљоскић Васил II 132
Ипачковић Гордана 319
Иванић Александар 74
Иванишевић Сима 75
Иванишевић П. 357
Ивановић Алексисије 76
Ивановић Б. 61
Ивановић Драгиша 225, 226, 227; II 62
Ивановић Лазе 119
Ивановић Милован 76
Ивановић Милун 328, 348

Ивановић Мирослав II 206
 Ивановић Радомир 75
 Ивановић Радул 76
 Ивановић Сава 75
 Ивановић Воја 327
 Ивановић Војислав 333
 Ивановски Симон II 85
 Иватковић Бранка II 85

Јахура Симо 333
 Јакина Невенка 333
 Јаковљевић Богдан 348
 Јаковљевић Михаило 74
 Јаковљевић Павла 119
 Јаковљевић Стеван II 18, 21, 51, 97
 Јаковљевић Војислав 76
 Јакшић Бура 219, 342; II 46, 91
 Јакшић Драгутин 333
 Јакшић М. 61
 Јакшић Пера 75
 Јакшић Владимир 51
 Јакшић Војна 333
 Јањићјевић Милуја II 8, 131
 Јашкоп С. 60, 61
 Јашковић Бранимир II 18
 Јашковић Божко 249
 Јашковић Душан 74
 Јашковић Милан 337
 Јашковић Милован 50, 188
 Јашковић Радул 75
 Јашковић Надежда 349
 Јаношевић Љубица 186
 Јановски Симон II 80
 Јаворски Михајло II 108
 Јауковић Драго 333
 Јецић Властимир 74
 Јечменица Миливоје II 71, 74, 76, 78
 Јефтић Богољуб 356; II 137, 150
 Јехличка Јосип 307
 Јелић Момчило 286, 287
 Јелић Љубиша II 205
 Јелић Вера II 78
 Јеленковић Војислав 333
 Јеремич Јован 74
 Јеремич Томислав 151
 Јеремич Војкан 340, 341
 Јерковић Душко 238
 Јеротић Слободанка 333
 Јевремовић Бранко 284, 285; II 119, 125, 177, 179, 180
 Јевтић Драгослав 74
 Јевтић Милутин 74
 Јевтовић Мида Миланка 248
 Јевтовић Милорад 253
 Јевтовић Милена Властелица 349
 Јошић — Чобелић Мирјана II 89
 Јошић Чедомир 74
 Јошић Миладин 333
 Јошић Милансап 74
 Јошић Ната II 90
 Јошић Животин 333
 Јошић Бајо 330
 Јошић Меза II 125
 Јоковић Милан 74
 Јоксимовић Драгољуб 333
 Јоновић Велибор 45
 Јоновић Илић 74

Јовелковић Гордана II 166
 Јовезић Милан 74
 Јовковић Богосав 74
 Јовковић Милодраг-Миле 225, 227, 348; II 159
 Јовковић Петар 165; II 113
 Јовковић Радмило 76, 77
 Јовковић Војислав 77

Ј

Јосић Мирослав II 98
 Јосифовски Кузман II 86
 Јосифовски Јосип II 85
 Јотић Александар 76
 Јованчићевић Ђорџан II 74, 78
 Јованчић Ђоко 319
 Јовановић Александар 55, 248
 Јовановић П. Александар 74
 Јовановић Бора 76
 Јовановић Божидар II 209
 Јовановић Данило II 205
 Јовановић Драгољуб 56, 75; II 170, 180
 Јовановић Драгомир 63, 64
 Јовановић Драгослав 89, 167, 238, 274; II 187
 Јовановић Душан 74
 Јовановић Добросав II 204
 Јовановић Ђорђе 102; II 120, 179
 Јовановић Јова — Змај 219; II 90
 Јовановић Јован 41, 76, 103, 208, 258; II 205
 Јовановић Коста 31, 56
 Јовановић Љубомир 75
 Јовановић Кузман 74
 Јовановић Милан 25, 26, 36, 316
 Јовановић Милка 192
 Јовановић Милош 75
 Јовановић Милутин 74
 Јовановић Надежда 153; II 104
 Јовановић Ната 186
 Јовановић Павле 329
 Јовановић Рушка II 125
 Јовановић Сима 74
 Јовановић Слободан 63, 64, 65, 133, 274; II 115
 Јовановић Слободанка II 205
 Јовановић Стеван 113
 Јовановић Светозар 76
 Јовановић Велибор 75
 Јовановић Владимир 51, 52
 Јовановић Војислав 63, 227
 Јовановић Жарко 177
 Јовановић Живко 74
 Јовановић Жикица 257
 Јовановић Загорка 293, 294
 Јовановић Зора 248, 347
 Јованшевић Милош 315
 Јованшевић Владан 335
 Јовић Милош II 207
 Јовичић Димитрије 74
 Јовичић Љубомир 75
 Јовичић Олга — Рита 224
 Јовићевић Павле II 132
 Јоковић Ђорђе 75
 Јоковић Вујо 227
 Јовановски Стојан II 205
 Југо Богдан 333
 Југовић Праи 49
 Јунговић Миомир 286, 287

К

Качаренца Петар 351
 Калајинић Теофић 194, 222
 Калајић Емилија II 207

Калезић Милутин 75
 Калачевић Иван II 187
 Каљановић Милан 246

Калезић Милорад 74
 Калидић М. Драгослав 74
 Капелан Богдан 113, 119, 120, 129, 235, 236
 Каписода Стејпан 327, 333
 Капић Ђемир 146
 Каплиаровић Десимир 330
 Калон Жарко 226
 Карабеговић Осман 235, 236, 342; II 164
 Карађорђевић Александар 32; II 97, 170, 181
 Карађорђевић Павле 336, 337
 Карачић Милорад 333
 Карачић Вук 50
 Карановски Душан II 209
 Карановић Добрила II 125
 Караклајић Боко 288
 Караклајић Јулијана II 206
 Карамарковић Јован 76
 Кардељ Едвард 58, 152, 154, 159, 178, II 136
 Карин Драгослав 74
 Карин Милан 74
 Каринић Сретен 75
 Карнеги Ендрију 79
 Касалић Милош 111
 Касалић Вера II 123
 Кастратовић Сима 75
 Кашанин Радивоје 90, 92, 225; II 113
 Кауцић К. 56
 Катанић Момчило 112
 Катић Александар II 205
 Кељановић Милан 188
 Кеслер Слободан II 206
 Кершовани Отокар 54, 58; II 134, 136, 144
 Кецељ Зорка 194, 220
 Кидрић Борис 58, 60, 268; II 14, 113
 Кладарин Буро 292
 Клепак Јан 217
 Клиндић Димитрије 63
 Кнежевић Живко II 207
 Кнежевић Мато 330
 Кнежевић Ратко 238, 239
 Кнежевић Вук 82; II 171
 Кнежић Лука 204
 Коцељевић Марија 112, 114
 Кочич Петар 216, 217
 Кош Аврам 74
 Кољановић Драгић II 33
 Колар Драгутин 76
 Колбе Предраг 333
 Колонтај Александар 354
 Кољанин Милан 345
 Кољиневски Лазар II 146, 147, 148
 Комар Славко 304; II 92
 Коменић Петар 75
 Кон Филипп 194
 Коњар Раде 303, 305
 Конфино Сабитај 112
 Конфино Зан II 128
 Константиновић Драгиња 350
 Коцељић Душан 74
 Корач Бранислав — Брана 194, 197—199, 202, 204 — 206, 209, 212, 215, 218, 219, 222
 Корач Драгић 287
 Корач Драгиња 201
 Ковач М. 60, 61
 Корач Смила 194, 197, 198, 202, 204—206, 207, 210, 211, 212, 214, 215, 218, 220, 222, 223
 Коронен Антун 149, 169, 214, 216
 Косановић — Ђетковић Деса 86
 Косијер Љубомир 53
 Космајан Петар 75, 348, 361
 Костић Вожидар 77
 Костић Драгутин 74
 Костић Душан 239; II 112, 186
 Костић Иван 74
 Костић Лаза 218
 Костић Милорад 74
 Костић Миркољуб 329
 Костић Олга II 126
 Костић Живко 82, 194, 201, 208
 Косовић Живко 75
 Котанин Недељко 63, 67

Кошутин Радоан 63
 Котрулић Бенко 53
 Ковач О. 61
 Ковач М. 119
 Ковачевић Андреја II 205
 Ковачевић Благо 75
 Ковачевић Бориша 340; II 125, 173, 179
 Ковачевић Чедомир 349
 Ковачевић Бока 14, 319—324, 354
 Ковачевић Буро II 59
 Ковачевић Иван II 95
 Ковачевић Иво 74
 Ковачевић Јово 225
 Ковачевић Михаило 61, 62
 Ковачевић Ј. Михаило 74
 Ковачевић Миливоје 187, 286, 290, 292, 293, 296—301
 Ковачевић Степа 77
 Ковачевић Василије 260
 Ковачевић Вјера II 17, 18, 36, 204
 Ковачевић Воја 181, 227, 260, 261, 324, 342, 344
 Коваско Ђорђе II 132
 Красуља Д. 62
 Крајчевић Оливера II 206
 Крајчица Ђорђе 74
 Кручић Бранко 207, 212
 Крушић Милован 76
 Крушић Богдан 358
 Крушић Вељко 231, 296, 297, 298
 Креео Хасан 204
 Кресова Сава II 209
 Крижанкић Јурић 53
 Крижанкић Џер 276
 Крижанан Богдан 161, 367
 Криштић Иво II 207
 Криштић Драго 54
 Криво Алија 104; II 32
 Криво Енвер 104
 Криво Хусреф 111, 194
 Кривошевић Бранко II 209
 Кретајић Радмила 258
 Кретајић Радивоје II 208
 Кретаковић Ото 54, 257, 258
 Кретић Божидар 76
 Кретић Илија 278
 Кретић Миливоје 77; II 208
 Кретић Степа 112
 Кретић М. 284
 Крушиќапа Тома 75
 Крушеван Чедо 210
 Крушлица Војин II 126
 Крушић Александар 114
 Крушић Душан 76
 Крушић Драгица 222, 223
 Крушић Ратко II 27
 Крупец Славко 330
 Крушић Сафет 222
 Крушић Вукман 82, 303
 Крушеван Чедо 257
 Крушиќовић Александар 71
 Крижан Мискица 330
 Кубуровић Јакуб 113
 Кучевић Милић 330
 Куца Душан 188
 Кухар Лопро 268, 270, 271
 Куколича С. 62
 Куленовић Скендер II 50
 Кулић Стојко 75
 Кулах Мек 50
 Куманудић Коста 63, 64, 66
 Кулар Вука II 93
 Куна Бел II 134
 Кунин Александар 348
 Куратовић Бугеније II 112
 Куртовић Скурица 70
 Куртовић Вељко II 125
 Куртовић Војин II 119, 123, 182
 Кусовац Лабуд II 183
 Кукутић Лоуба II 125

Кустудић Селмер 74
Кустудић Вера II 125
Кушић Милинко 113, 120, 127, 244, 339,
341—344, 354

Кушец Вера II 34
Кутлача Непенко 333
Кузмановић Драгиња 333
Кузмановски Боге II 147

Л

Лабан Јован 76
Лабовић Ђуркица II 129
Лабудовић Ђуркица II 125
Лабус М. 60
Лабудовић Лабуд 82
Лабудовић Милорад 105, 106
Лагерлеф Селма 294
Лакан Иштван 319
Лаквић Радојка II 33
Лаквићевић Милутин 330
Лакшић Емпер 194
Лалатовић Петар 333
Лалић Михаило 258
Лалић Радован II 18
Лалош Лена II 125
Ланчевић Дејан 257, 258
Ланчевић Драгиња 53, 56
Ланчевић Гојко — Глиша 248
Лаш Јосиф 172
Латиновић Јаза II 127
Лаушевић Владимир 348
Лазаревић Александар 74
Лазаревић Драгиња 152, 181, 182, 187—190,
192, 193
Лазаревић Ђорђе 278
Лазар Лазар 74
Лазар Милован 74
Лазовић Гојко 347
Лазовић Михаило 77
Лазовић Будо II 59
Лазовић Вера 346
Леквић Ристо 317, 318
Леконић Велиша 260
Леконић Бранислав II 206, 209
Леко Александар 74, 77

Леви Алберт 333
Леви Ото 348
Лескошек Франц 179
Лешјанин Божидар 278
Лилић Лазар 257; II 125
Лилић Јованка II 125
Литричић Олга II 90
Липер Херман 330
Лист Фридрих 54
Лоллић Рајко 190, 257
Лончаревић Ђуро 241
Лопчић Ђорђе 340; II 161, 173
Лопчић Никола II 173
Ловчевић Јован 56, 61
Ловчевић Симеона 75
Ловтар Мишо II 127, 128
Лозанић Милвоје 63, 64
Лозановић Мухедим II 208
Лозанић Сима 63, 66, 67
Лукач Сергије 194
Лукић Добриноје 77
Лукић Душан 76
Лукић Лука 74
Лукић Милаш 287
Лукић Никола 349
Лукић Сала II 206
Лукић Велимир 75
Лукић Радомир II 7
Лукић Бранислава 188
Лукић Жипко 74
Луковић Мирко 165, 167, 190, 192, 193, 196,
304, 359
Луковић Слободан 347
Луп Матија II 110
Луцер Карл 321

Љ

Љермонтов 83
Љешевић Ратко 194
Љотић Димитрије 120, 164, 168, 169, 213, 275
Љубичић Никола 6, 7, 351

Љубисављевић Риста II 8
Љубојевић Душан 194
Љубојевић Милан 194, 333; II 73
Љумовић Крста 75

М

Мацура Филип 260, 347; II 90, 91
Мацура Милош II 86
Мацура Слободан 260, 330
Мачек Владимир 167, 174, 208, 211, 238, 244,
245, 336, 337
Маџар Љ. 60, 61
Магашић Мауриније 329
Маглић Спеласлав 76
Махмедовић Фахрудин 194
Махмедовић Мугдиз 194
Мајданац Боро 110
Мајски Иван 152
Мајсторовић Раде 204
Мајсторовић Светозар II 205
Макрић Мато 75
Максимовић Божа Кундак 208
Максимовић Добриноје 74
Максимовић Драгомир 76

Максимовић Иван 60, 61
Максимовић Марко 74
Маленовић Милан 74, 76
Мандић Бранко 194, 220, 222
Мандић Мирко 77, 347
Мандић Пера 209
Мандић Раде 222
Мандић Радмила II 193
Мандић Радомир 194, 205
Мандић Смета 194, 205
Мандић Веселинка 194, 205, 215
Мандука Суљо 240
Манојловић Душан 75
Манојловић Љубиша 278
Манојловић Боро II 179
Марасовић Олга 354
Маран Зарија 75
Марески Владо II 85
Марић Јула II 123, 125

Марић Манојло 77
Марић Милиноје II 76
Марић-Петровић Славка 86
Марић Радоје II 77
Маринковић Драгољуб 76
Маринковић Даница 96
Маринковић Јован 50
Маринковић Радослав — Рајко 248, 249
Маринковић Радован 351
Маринковић Соња 333; II 143
Маринковић Венјамин II 125, 179
Маринковић Владета II 209
Маринковић В. 313
Маринковић Даница 230, 280, 354
Маринковић Јован 317, 318; II 171, 173, 178,
180, 181, 183
Маринковић Жарко 14, 81, 116, 163, 166, 167,
196, 231, 327, 356
Марјановић Филип 307, 309; II 73, 78
Марјановић Јован 152, 157, 158, 351
Марјановић Степан 278, 280
Маркишић Александар 257
Марковачки Никола II 107
Марков Јован 325, 326
Марковић Драгиња II 162
Марковић Божидар 63, 65, 74, 75
Марковић Б. С. 125, 171
Марковић Бориноје — Цакан 320
Марковић Дражв 193
Марковић Лазар 63, 65, 67, 209
Марковић Љубомир 74
Марковић Драгутин 107
Марковић Милован 330
Марковић Милена 349
Марковић Младен 286, 287
Марковић Мома II 122, 125
Марковић Нада II 125
Марковић Недељковић (Сиц!) 76
Марковић Ненад 76
Марковић Петар 119, 120, 333
Марковић Радмила 114
Марковић Радован 333
Марковић Сима 57, 80
Марковић Степан 63
Марковић Светозар 13, 51, 52, 33, 54, 56,
327; II 65
Марковић Геодор II 209
Марковић Видак 278, 347; II 124, 125, 179,
183, 184
Марков Јован 325, 326
Маркс Карл 49, 52, 56, 57, 80, 82, 83; II
11, 105
Марковић Драгиња II 162
Марковић Велко II 109, 113
Марковски Цитина II 206
Маројевић Милинко II 104
Марсенић Драгутин 60, 61
Мартиновић Јулија 333
Мартиновић Станко II 91
Мартиновић Васа 327, 333
Мартиновић Владимир 248
Марушић Борис 120, 129
Масленица Веселин 51, 58, 82, 257, 287; II
183
Мастиловић Драго 194
Машаковић В. 125
Матић Милан 74
Матић Добрила 333; II 87, 88
Матић Милован 113, 239
Матић М. Милиноје 76
Матић Слободан 77
Матић Зоран II 95
Матијевић Милош-Мрша 185, 191
Матијевић Миркољуб 349; II 112
Матовић Милосав 292
Мазн Алојз II 48
Мазн М. 61
Медан Васа 258
Медар Владимир II 205
Меденица Ђуро 363
Меденица Милосав 76

Међедовић Јунуз 353, 361, 362; II 112
Мердовић Јосиф 317
Мекуловић Есад II 164
Методије 79
Месорах Соломон 74
Мишић Петар 92, 167
Мишић Велимир 75
Мићуновић Димитријевић Надежда 349
Мићуновић Велко 120, 167, 236, 343, 354
Мићуновић Владо 225
Мићурић 83
Михаилов Илија 329
Михаиловић Јеленко 64
Михаиловић Стевча 51
Михајловић Драгослав 75, 76
Михајловић Дража 152; II 107, 127, 128
Михајловић Душан 75
Михајловић Коста 61
Михајловић Лепосава 89
Михајловић Миланка II 207
Михајловић Нада II 208
Михаљевић Г. 61; II 207
Михић Сало 333, 351
Мијалковић Јован 74
Мијалковић Милан-Мича II 131, 132, 133
Мијатовић Цвијетин 191, 354; II 153
Мијатовић Чедомиљ 50, 51, 52
Мијатовић Ненад 333
Мијатовић Перута 76
Мијовић Ђорђе 63, 64
Мијовић Велимир 228
Мијушковић Дејан II 92
Мијушковић Мирко 76
Миланковић Милутин 54, 63
Миланковић Урош 50
Милаловић Милосав 75
Миларвић Ахмет 194
Миларвић Исмет 222
Милациновић Војин 75
Миленковић Бранислав 347
Миленковић Душан 77
Миленковић Миленко 74
Миленковић Милорад 333
Миленковић Миодраг 76
Миленовић Александар 75
Милетић Александар 74
Милетић Божо 317
Милетић Милина II 205
Милетић Вера 351
Милетић Петко II 169, 182, 183
Милић Б. II 175
Милић Чедо 201, 202, 207, 212
Милић Миодраг 349
Милић Никола 347
Милић Велановић 82
Милић Јелка II 160
Милић Владимир 74
Милић Радоановић 63
Милићевић Боса 99, 188, 192, 193, 318, 359,
362; II 33
Милићевић Лазар 209
Милићевић Милвоје 215
Милчић Пале 225
Милојевић Сретен 76
Милојековић Милојко 74
Милорадовић Душан 74
Милосављевић Арсеније 297
Милосављевић Бранислав 333
Милосављевић Славомир II 208
Милосављевић Љубинка 113, 165, 330
Милосављевић М. 60
Милосављевић Радомир II 209
Милосављевић Пеба 267
Милосављевић Степан 76
Милошевић Бранко 227
Милошевић Душан 74
Милошевић Гојко 77
Милошевић Милан 75
Милошевић Милосав 76
Милошевић Миодраг 286, 287
Милошев Васо 333

Миловановић Александар 111
Миловановић Димитрије 74
Миловановић Милован 74
Миловановић Жикал 76; II 209
Миловановић Јован 76
Миловановић Милан 349
Миловановић Радомир 74
Миловановић Тинка 105, 107
Миловановић Радослав 77
Милутиновић Драгомир 74
Милутиновић Иван 303; II 133, 147
Миљковић Бранко II 209
Миљковић Станојло 76
Мишца Јосип 333
Мирковић Мија 55, 252
Мирковић Милорад 75
Мирков Васо 333
Мишдеровић Анатол II 135
Мишдеровић Чедомир II 83, 135
Мишдеровић Зора 181, 188, 192; II 32, 33
Мишић Миљка 241; II 123, 125
Мишић Милош 113, 127, 354; II 153, 165
Мишић Риста 75
Мишић Сретен 75
Мишевић Раденко II 208
Мишић Александар 349
Мишић Браћундан 105, 107, 108
Мишиковић Живоград 333
Митић Љубица II 208
Митић Милош 75
Митић Радмила II 206
Митровић Андреј 1022
Митровић Бора 75
Митровић Чедомир 63
Митровић Димитрије 333
Митровић Добривоје 278

Митровић Дојчило 351
Митровић Душан 76
Митровић Ђорђе 269
Митровић Јеремија 110, 111
Митровић Мика II 91
Митровић Митра 274, 347; II 25, 119, 124
Митровић Момчило 66, 348; II 24, 38, 53, 55
Митровић Велизар 63
Митровић Вукица II 125
Митровић Владимир 63, 64
Митровић Ратко 129, 235, 236, 253, 341; II 125, 153
Митровић Стефан II 125, 173, 179, 183, 184
Митровић Танастије 325, 326
Мновић Пауле II 90
Младеновић Драгица 297
Младеновић Ранко 75
Младеновић Сретен-Мика 225
Младеновић Танастије II 27
Модич Мирјана II 90
Монти Јован 333
Мркић Стојан 77
Мрковић Наза 220
Мркушић З. 61
Мујић Сафет 82, 204, 207, 216, 220, 221, 222, 223
Мушоша Бисерка II 207
Мухамед Екица II 205
Муселин 202, 297, 298
Мушовић Ејуб 351
Мушички Душко II 110, 111
Мутић Рајко 349
Мучибабић Душан 197, 207
Мук Адолф 323, 327
Мутановић Драгослав 325, 327, 329, 330

Н

Нацева Мара II 147
Наков Неро II 148
Настић Риста 75
Наушо Стефан-Стиф 225
Недић Бисенија 333
Недић Пипанка 346
Недић Милан 346
Недић Радмила 333
Недић Загорка 333
Недељковић Ангелина 349
Недељковић Брана II 7
Недељковић Душан II 34
Недељковић Градимир 287
Недељковић Јејерем II 15
Недељковић Милан 63
Недељковић Милорад 55
Недељковић Наталија 349
Недељковић Слободан 231
Немањковић Вук 76
Немањић Јован 75
Ненезић Лука 305
Несторовић Никола 63
Несторовић Радивоје 75
Несторовић Воја 75
Нешић Љубо II 113
Нешић Љубомир 82
Нешић Милутин 75
Нешић Митодраг 77
Нешић Владимир II 139, 169
Нешковић Благоје II 36
Нешковић Драгомир 75
Нешковић Ратибор II
Нешовић Александар 307
Неушан Егон II 128
Ничета Бојиндар 333
Ничета Степан 112
Никачевић Михаило 286, 287
Никић Никола 181, 330; II 79
Никићовић Мирослав 257

Никелић Марко 228
Николајевић Бојиндар 110, 112, 113, 114
Николајевић Р. 62
Николајевић Зора II 119, 123, 125
Николић Андра 56
Николић Ђорђевоје 75
Николић Браћундан II 94
Николић Даница 333
Николић Драгослав 119
Николић Драгутин 75
Николић Драгољуб 63
Николић Јелена II 125, 170
Николић Милица 287
Николић Милован II 209
Николић Петар II 135
Николић Војин 127, 225, 227, 340, 342, 350
Николић Војислав 77
Николић Светислав 75
Николић Гојко 253
Никшић Владимир 351
Нинчић Бура 303
Нинчић Момчило 63
Новбеја Гвидо 329
Новрат 120, 142, 148—150, 162, 231, 328, 342
Новак Виктор 166
Новакковић Ђорђе 307
Новакковић Јован 76
Новакковић Мицета 63, 66
Новакковић Коста 111
Новакковић Груја 113, 119, 120, 129, 165, 236
Новакковић С. 60, 61
Новичић Милан 249
Новичић Петар 330
Нововић Мирко 225, 228
Новић Сенто 194
Нушић Браћундан 127
Нурин Хаши Новак 222

Негован Владимир II 106

Обрадовић Бојиндар 75
Обрадовић Доситеј 49
Обрадовић Драгољуб 358
Обрадовић Милорад 75
Обрадовић С. 61
Обреновић Милан 52

Пачу Лазар 54, 56
Пајевић Љубивоје II 114
Пајковић Драго 192
Пајрек Борис 333
Палигорић Михаило 278
Паљевић Љубивоје 333
Паљић Радослав 350
Панајотовић Коста 76
Панић Миливоје 75
Панић Милорад 258
Панић Милош II 170
Пантић Владан II 19
Пантић Душан 55, 75
Пантелић Милојидка 351
Пантелић Константин 75
Пантовић Синиша II 85
Панцарову Фаула 105, 108, 109
Панић З. 60
Паур Мице II 94
Пап Пауле 244; II 110, 125
Папо Исидор 194
Павадопулос Драгомир II 208
Парамаковић Драгољуб 351
Парезановић Мирослав 188
Парезановић Оливера 248
Паскаљевић Владимир 278
Пашалић Есад 105, 108
Пашаћ Муја 206, 208
Пашаћ Никола 41, 51
Пауновић Велизар 348
Павић Горјана 217
Павић Шћепан 77
Павичевић Милан 75
Павићевић Бранко II 204
Павићевић Милица II 208
Павичевић Лука 359; II 188
Павићевић Слава II 185
Павићевић Радован II 208
Павлић Милосав 76
Вавлов Тодор II 34
Павловић Даринка 248, 350
Павловић Драганче 225, 355
Павловић Хаши Милица 75
Павловић Бојиндар 330
Павловић Љубо 333
Павловић Милан 60, 61
Павловић Р. Милан 75
Павловић Милица 113, 333, 354
Павловић Милован 260
Павловић Радмила 111
Павловић Ратибор III
Павловић Ратко-Чичко II 45
Павловић Степан 310
Паоловић Влада 76
Павловић Живојин II 98
Печујлић Мирослав II 60
Пејановић Сапо 317
Пејановић Светозар 225
Пејатовић Љубо II 113
Пејашковић Живојин II 206

Њ

О

Обреновић Милош 50
Обреновић Михаило 52
Обреновић Пашић 76
Обреновић Сара 55
Окљобдија Гојко 227; II 160
Остојић Драгица 217

П

Пејић Лазар 49, 60, 61
Пејић Михаило 76
Пејић Радивоје 75
Пејић Радолан 75
Пејовић Бојиндар 239
Пејовић Љубивоје 340
Пејовић Данило II 58
Пејовић Коста 76
Пектић Борислав II 98
Пектић Воја 178, 179
Пектић Стипе 258
Пелатић Васа 80
Пенезић Слободан 113, 309, 330; II 15, 71, 74
Пенезић Светлана II 139, 207
Пенезић Сретен 307, 309
Перић А. 61
Перић Александар II 209
Перић Радивоје 76
Перић Владимир 134, 248
Перић Живојин 63, 67
Перосавић Анте 333
Перишић Миливоје 333
Перишић Тедија 76
Перосавић Анте 333
Перовић Брана 228
Перовић Миливоје 351
Перовић Мирко II 47
Перовић Стеван II 207
Перовић Пуниша 113, 120, 125, 129, 276, 354
Перуничкић Тома 75
Петковић Здравко 284, 297, 298
Петковић Цветко II 208
Петковић Милорад 76
Петковић Владета 63, 278
Петковић Славољуб 112, 113
Петрановић Бранко 157, 158, II 5
Петронијевић Браћундан 63, 64, 65, 66
Петровић Александар 77
Петровић Благоје 75
Петровић Димитријевић 75
Петровић Добрило 285, 301, 309; II 74, 75, 76, 78
Петровић Добривоје 77
Петровић Драгољуб 75
Петровић Бује 333
Петровић Михаило 61, 63, 64, 65
Петровић Мија 278, 279
Петровић Милан 76
Петровић Милица II 205
Петровић Милић II 151
Петровић Мирјана 103
Петровић Мирослав 307
Петровић Никола 160
Петровић Славо 348
Петровић Славољуб 273
Петровић Слободан 75
Петровић Света 75
Петровић Урош 63
Петровић Војин II 24, 76
Петровић Војко 287, 290, 291
Петровић Зорица II 133
Петровски — Нискуљски Трајко II 133

Пешћин Драгомир 75
 Пешћин Богдан 239; II 166
 Пешћин Велизар 278
 Пешћин Живка 333
 Пешке Бранка 201
 Пешке Пауче II 148
 Пешут Катина 333
 Пеурача Миленко 333
 Пијаде Лазар 75
 Пијаде Луција 58
 Пијаде Моша 57, 259; II 18, 149
 Пилчевин Б. 284
 Пилћин В. 61
 Пилчевин Ђорђе 351
 Пинћин Димитрије II 208
 Пинџур Страшо 355
 Пироћанац Ангел II 132
 Пирић Јован 330
 Пјанић Зоран 6, 11, 60, 61
 Платојевић Милена — Лула II 32
 Плавкић Пера 119, 120, 347; II 92
 Плавчанац Љубица II 206
 Плотњиков Виктор 170
 Полети Вера 133, 244
 Половина Гојко 119, 120
 Полочан Јон 349
 Поморишан Васа 267
 Поп Мимитар II 207
 Попаноски Славко 333
 Попара Мирослав — Мирс 82, 120, 125, 206, 236, 342, 354
 Попивоца Крсто 317, 318, 319
 Попов Павле 132
 Поповић Александар 77, II 207
 Поповић Аним II 136
 Поповић Анка 217
 Поповић Бора 75
 Поповић Богдан 63, 66, 258
 Поповић Бранко 64, 318, 352; II 79
 Поповић Цвета 307
 Поповић Даворјанка II 162
 Поповић Драгомир 75
 Поповић Душан 13, 53, 56, 75, 353
 Поповић Душанка 333
 Поповић Гаврило 76
 Поповић Милџат 88
 Поповић Јован 161
 Поповић Јелена 113; II 160
 Поповић Коча 143, 172

Поповић Корнелија 347
 Поповић Марко 77
 Поповић Миладин 114; II 72, 94
 Поповић Милан 333, 349
 Поповић Милентије 58, 225, 226, 239
 Поповић Стојанка II 94
 Поповић Живота II 209
 Поповић Милорад 63, 191
 Поповић Милутин 239
 Поповић Новак 187
 Поповић Павле 39, 42, 63, 64, 65, 66, 67, 85
 Поповић Петар 333
 Поповић Стеван 75
 Поповић Тадија 227
 Поповић Василије 75, 172
 Поповић Видак 249
 Поповић Влада 181, 185, 278, 347
 Поштић Радина 333
 Прапорчковић Иван 76
 Правича Драгица 192; II 33
 Прелевић Радоје 260
 Прљевин Вишња 297, 308, 309
 Прљевин Д. 285
 Прежихов Воранц 264
 Прибићевић Адам 137
 Прибићевић Бранко II 57
 Прибићевић Светозар 41, 208; II 170
 Прица Огњен 58; II 144
 Прља Васа 190, 329
 Принцип Слободан 119, 210, 225, 236
 Преја Видић Вукица II 86
 Продановић Милица 82, 83
 Продановић Јаша 31
 Протић Божидар 75
 Протић Драгутин 76
 Протић Мирјана II 206
 Протић Милован 77
 Протић-Хлушичка Деса 86
 Пришић Илија II 166
 Пухарић Радо 362
 Пурић Вера II 207
 Пурић Милан II 180
 Пуеић Еуген 303
 Пушкарин Франьо 303
 Пушкин Александар 83
 Пузић Бисерка 194
 Пузић Исмет 194
 Пузић Шефија 194, 220

P

Рабреновић Слободанка 113, 114
 Радача Јован 330
 Радаковић Душан II 208
 Радековић Будимир 333
 Радетић Страхиња 133, 224, 255
 Радевин Милорад 102
 Радосављевић Бранка 205
 Радисављевић Светислав 75
 Радичевић Милорад 348
 Радивојевић Љубица 111
 Радојевић Благоје 76
 Радојевић Богомир 333
 Радонић Јован 63, 64, 66
 Радонић Миленко II 153
 Радонић Павле 333
 Радонић Рака 76
 Радосављевић Боривоје 330, 354
 Радосављевић Добришоје 113, 181, 329
 Радосављевић Радомир 75
 Радосављевић Вера 349
 Радосављевић Милутин 75
 Радетић Михаило 75
 Радетић Светозар 75
 Радовановић Драгиња 350
 Радовановић Ђока 131
 Радовановић Јова II 205
 Радовановић Лазар 76

Радовановић Љубомир II 135
 Радовановић Милица 248
 Радовановић Милена II 207
 Радовановић Милић 54
 Радовановић Живка II 209
 Радовановић Радисав 75, 129
 Радовановић Радомир — Шилња 131, 169
 Радовановић Светозик 25, 63, 64
 Радовић Александар 75
 Радовић Д. 313
 Радовић Глигорије 76
 Радовић Миодраг 351
 Радовић Петар 317, 318
 Радовић Риста 76
 Радовић Радолан 241
 Радовић Стојанка II 207
 Радумовић Драгутин II 205
 Радумовић Живојин 297
 Радумовић Драгољуб 194
 Радумовић Јован 201, 202
 Радумовић Милорад II 208
 Радумовић Љубомир 76
 Радумовић Петар 76
 Радовановић Ката II 209
 Рајин Л. Милан 75
 Рајевин Миломир 347, 349
 Радевић Буза II 161

Рајх Зденко II 127
 Рајичић Владимир 75
 Рајковић Љубинка II 208
 Рајковић С. Веља 76
 Рајтер Милада 186
 Рајин Буђе II 61
 Рајин Воја II 126
 Рајин Милан 49
 Рајин Мита 49, 53
 Рајин Милосав 188
 Рајин Вићентије 60, 63
 Ракочевић Милорад 360
 Ракочевић Ж. 60, 61
 Раковић Тихомир 114
 Рајков Аца 119, 120
 Рајковић Александар 156, 185, 191, 347
 Рајковић Глигорије II 160
 Рајковић Ј. 62
 Рајковић Петар 75
 Рајин Владимир 75
 Рајковић Милица 76
 Рајковић Петар 112
 Рау Хајрих — Карл 50
 Ребац Хасап 200
 Решић Бранко 333
 Рибар Иво II 113
 Рибар Иван 14, 105, 124, 129, 134, 159, 165, 178, 179, 195, 197, 236, 239, 269, 270, 281, 282,

Саблин Божидар 75
 Садиковић Ајша II 50
 Салаховић Јусуф 195
 Салаховић Злата 220
 Саламон Нада 303
 Самаринић М. 60
 Самаринић Олга 195, 220
 Сандић Милић 333
 Сантини Алфред 330
 Сантини Фредо 243
 Сарајчић Иво II 111
 Сарделлић Мирко 226
 Савић Бранка 261
 Савић Вера II 207
 Савић Павле 263, 264, 267; II 6, 15, 113
 Савић Ђорђе II 95
 Савић Нада II 207
 Савић Кирило 225, 276
 Савић Н. Светозар 75
 Савић Миливоје II 206
 Савић Милосав II 98
 Савковић Б. Илија 75
 Седман Живан 132, 167, 190, 192, 196, 359; II 33
 Сеферовић Нулет 195, 215
 Сефедица Милан II 206
 Секулић Баја II 109, 110, 113
 Секулић Богосав 75, 318, 330
 Секулић Исидора II 153
 Селић Баја 187
 Селић Воја 190, 363
 Семан Михаило 75
 Сенић Завиша 333
 Силвестер Бора 260
 Симић Драгомир II 106
 Симић Добросав 284, 285, 286, 290, 291
 Симић Душан 75
 Симић Јаза 227
 Симић М. Милан 75
 Симић Миодраг 254
 Симић Светозар 75
 Симић Влада 75
 Симић Душан 161, 337; II 89, 90, 92
 Симић Јеленје 260
 Симић Мирјана 347
 Симић Недељко 76
 Симоновић Јовн II 206

C

289, 298, 303, 316, 323, 340, 354, 360
 Рибар Ђурица 112
 Рибентроп Јоаким 151
 Рибичкар Франја 254
 Рибичкар Слободан 256
 Рибичкар Владислав 254—259, 261, 281
 Ристов А. II 85
 Ристић Божидар 275
 Ристић Јован 51
 Ристић Марко II 161
 Ристић Петар 76
 Ристовић Зорка 307
 Робевин Нулетин Аиђа II 34
 Рогин Страхиња 307
 Роловић Владимир 113
 Романо Раша 351
 Ромен Ролан 294
 Ромић Боривоје 113, 115, 236, 249, 304
 Ромић Боса 119
 Розичек Рудолф 201
 Руванина Никола 223
 Рудић Драго II 206, 209
 Русо Давид 75
 Русо Исидр 75
 Рувидић Миодраг 63
 Ружичић Никола 333
 Ружичић Гојко

Симић Страхиња 333
 Скерелић Јован 63, 255
 Сладић Александар II 209
 Славковић Миодраг 75
 Слипковић Блаж 208, 209, 213
 Словић Реља 285; II 77
 Смајлић Смаил 111
 Смајлић Милутин 119, 284
 Смиљанић Блажо 260
 Смирић Михаило 267
 Смодлака Војин 114, 112
 Собовљев Александар II 34, 39
 Соловљев Александар II 7
 Сокић Љубица 267
 Соколовић Јордан 77
 Соларић Павле 49
 Спахо Мехмет 208, 336
 Спал Тонка 303
 Спасић Драгољуб 63
 Спасић Јован 75
 Спасојевић Даница II 206
 Спасојевић Чедомир 75
 Спасојевић Владимир 76
 Спасојевић Живојин 63, 64
 Спенак Јурај 243
 Спужевин Младен 194, 222
 Спужевин Станка 201
 Срећковић Миодраг 75
 Срећковић Светозик 76
 Сремчевић Богољуб 75
 Српа Ђорђе 195
 Српин Антоније 254
 Српин Милица-Милица 254
 Срзентић Љубица 347
 Срзентић Мирко 43, 81, 116, 196, 231, 252, 327, 356; II 96, 122, 120, 187
 Срзентић Васа 257
 Стакић Раша 119, 236
 Стакић Радивоје II 165
 Стаљин 151, 152; II 11, 14
 Стаматовић Павле 77
 Стамболић Петар 320, 329, 330, 354; II 180
 Стамблвић Сима 75
 Стаменковић Александар 350
 Стаменковић Лепа 363
 Стаменковић Љуба 276
 Стаменковић Трајко 82, 269; II 132

Станаревин Никола 55
Станамировин Ангелина 290, 292
Станковић Александар 350
Станковић Богољуб II 207
Станковић Драган 351
Станковић Ђорђе 68, 102, 123, 124, 162—164;
II 24, 25, 87
Станковић Хаџи-Јована II 182
Станковић Јован 75
Станковић Милоје 351
Станковић Синиша 127, 276; II 15
Станић Андрија 76
Станисловић Никола 75
Станиславовић Динка II 207
Станиславовић Ангелина II 72
Станиславовић Каја II 207
Станишин Милорад-Миле 227, 228, 349
Станишин Милија II 117
Станишин Ружина 349
Станојевин Драгиша 51, 56
Станојевин Ђорђе 63, 67
Станојевин Станоје 63, 64, 65, 66
Стануловић Христифор 75
Старк Марта II 205
Старчевин Милутин 351
Стефановић Андреја 63
Стефановић Боривоје 75
Стефановић Драгољуб 61, 75
Стефановић Драга II 122
Стефановић Душица 119, 120, 125
Стефановић Драшко 119
Стефановић Јефта 63
Стефановић Лаза II 120
Стефановић Љубиша II 206
Стефановић Малиша 307
Стефановић Милан 75, 76
Стефановић Мојсије 318
Стефановић Момчило 264
Стефановић Паута 75
Стефановић Стојан 350
Стефановић Оливера II 208
Стефановић Тихомир 113, 114
Стефановић Благој II 148
Стеин Теодор II 128
Стековић Душан 76
Степановић Никола 273
Степановић П. II 207
Степановић Вера 258
Степановић Џиша 258, 259
Степановић Н. 62
Степановић Стела 77
Степин Бороја 333

Ш

Шабанац Мехмед II 160
Шалић Драгин 76
Шкеровић Слободан 347
Шантин Алекса 198, 216, 219
Шантин Смиља 195
Шарац Мирко II 205
Шарин Ческо 221, 222
Шаторов Методије-Шарло II 146, 148, 149
Шашин Јефта II 111
Шекић Нера II 107
Шенановић Мојсије II 205, 209
Шенановић Новица 76
Шећеровић Славко 55
Шећеровић Јован II 209
Шегвић Зденка 241, 342
Шегрт Никола 303
Шеић Српскоја II 98
Шеић М. 39
Шибер Јосип 284
Шибански Владимир 75
Шиллак Жарко 334
Шинуш Јосип 50
Шинић Фрањо 202
Шкеровић Слободан II 126

Штеповић Авим 63; II 120
Штеповић Ксенија 105, 107
Штилиновић Марјан II 50
Штипановић Ернест 242
Штишовић Обрен 240
Штишовић Слободан 349
Стјуарт Џон 50
Стојадиновић Милан 54, 55, 56, 128, 129, 144,
145, 148, 149, 150, 154, 155, 167, 177, 199,
202, 208, 209, 211, 214, 221, 237, 275, 298,
299; II 187, 188
Стојадиновић Мицак II 135, 185
Стојадиновић Зага 278
Стојановић Драгомир 61, 333
Стојановић Ђорђе 76
Стојановић Ј. 60, 61
Стојановић Коета 54
Стојановић Љубомир 66
Стојановић Милорад 75
Стојановић-Недељковић Нада II 31
Стојановић Пребислав 75
Стојановић Радмила 60, 61
Стојановић Радосав II 207
Стојановић Радомир 75
Стојановић Рајко II 205
Стојановић Милошлар 350
Стојановић Спира 76
Стојановић Стојанка 333
Стојановић Светолук 75
Стојановић Вучко 75
Стојановић Војислав II 206
Стојин Сава 75
Стојиловин Живко 76
Стојиљковић Раде II 137, 138
Стојичић Воко II 65
Стојин Спасенија II 207
Стојковић Станко 248
Стојковић Радмила II 207
Стојшин Дамљан 76
Стокин Милан 114
Стокин Тадија 105, 107, 108
Стошковић Добривоје 90
Страјин Јелисавета 75
Страњакковић Драгослав 105
Стругар Ђуро 82, 137, 353
Струјин Душан II 47
Ступац Мухамед 195
Ступаревин Драган II 137
Суботин Нада 297
Суботин Војислав 36
Сутон Марко 213

Шкоро Гојко 351
Шљиповски Коета II 206
Шманин Миле 297
Шмит Драгутин 75
Шобајин Павле 76
Шобајин Петар 76
Шобајин Војо 334
Шолаја Радомир 334
Шошкин Б. 60, 61
Шотра Рајко 248, 249
Шларавал Тоша 207
Шпајди Вилјајам 226
Штајнер Егон 195
Штајнер Мирко II 207
Штокер Ото 334
Шток Михаило 75
Шулентић Стјепан 195, 197, 198, 212, 214,
218, 220, 222
Шуићеварић Миленко 77
Шуићин Миле 195
Шуићин Шимун 212
Шутић Десанка 249
Шуваковић В. 60
Швабић Михаило 351; II 110

Т

Тадин Миливоје 297
Тадин Крета 189; II 187
Тадеев Ђорђе 111
Тадин Алија 112
Тадин Слободан 105, 222
Тадасијевић Ђорђе 334
Тадасковић Аићелко 349
Тадасевић Бранко 63
Тадин Павле 76
Таровић Иван 76
Тасић Душан 75
Тасић Ђорђе 127
Тасковић Душко 278; II 81
Таушан Рајко 195, 222, 228
Теодоровић Милош 76
Теодосијевић Јакоб 119
Теофиловић Живоград II 46
Терин Гојко 76
Терин Милан 76
Терзин Ђорђе 75
Терзимеховић Иемет 221, 222
Тешацки Роксанд II 208
Тешин Милорад 75
Тешин Владета 24
Тикачки Лаза 318
Тодоровић Алексеа 349
Тодоровић Александар 292; II 74, 76, 77, 78
Тодоровић Драгољуб 56
Тодоровић Коета 63
Тодоровић Мијалко-Плав II 222, 228, 236, 355;
II 113
Тодоровић Милан 55
Тодоровић Миодраг 75
Тодоровић Никола-Нина 94
Тодоровић Петар 285, 287, 288, 290, 291,
294—293, 301, 314
Тодоровић Србољуб 334
Тодоровић Тадија 307
Тодоровић Кристијан-Карпош II 132
Топаловски Илија II 86
Томашевић Благо 76
Томашевић Тома 76
Томашевић Влада 76
Томин Драган 347
Томин Душан 63, 92

Томин Гојко 105, 107
Томин Љуба 76
Томин Миливоје 114
Томин Мирко 119, 236
Томин Нада 278
Томин П. Михаило 75
Томин Радојка II 207, 209
Томин Славко 186, 311
Томовић Будимир II 45
Томовић Мухарем II 208
Томовић Рајко II 17, 33, 38
Томовић Вукадин 76
Топаловић Милан 75
Топаловић Милица 169
Топаловић Живко 169, 359
Топаловић Милорад 186
Тотин С. Божидар 75
Тошин Бако 197, 204
Тошковић Јова 76
Трајковић Божидар 75
Трајковић Коета 76
Трајковић Бранислав 76
Требовић Хајро 200, 202
Трговчевић Љубиша 66
Трифунцац Ђагомир 76
Трифунцац Милош 39, 63, 64, 66
Трифунцац Радоје 76
Трифунцовић Миливоје-Миша 77, 208
Триоле Елиза II 12
Тримерман Димитрије II 187
Триски Славчо II 34
Трсић Миливоје 66
Тршин Нада II 47
Трудић Миленко
Тудић Бранко 75
Туцовић Димитрије 13, 53, 56, 80, 310, 359;
II 120
Тузин Бесолод 251
Туцањанин Иванка 131, 169
Туцањанин Милош 169
Турудић Миленко 63
Тута Брано 195
Тузлин Слободан 112, 113, 114, 242, 243,
246
Тузлин Смиља II 92, 94

У

Удрички Предраг 258
Угринов Павле II 98
Украпина Раде 321
Уиковић Слободан 6, 13, 61
Урошевић Јован 75
Урошевић Милорад 76; II 206
Урошевић Сава 63, 67

Урошевић Слободанка II 207
Ускоковић Ђорђе II 59
Ускоковић Слободан 347
Увалић Бата 273
Увалић Р. 60, 61
Узелац Бранко II 205
Узуновић Никола 281

В

Вагуев Адолф 54
Вајцан Вицић II 205
Вајс Браца II 45
Валек Јосиф 74
Васић Драгиша 63, 133
Васић Милоје 269, 270
Васић Мирољуб 162, 150, 271, 306, 314; II
97, 101
Васић Пенад 195, 202, 205, 218, 222
Васић Предраг 195, 197, 205, 209, 218, 222
Василић Јулија 297
Василић Остоја 285, 297
Васиљев Душан II 90
Васиљевин Коета 56, 62
Васиљевин Миодраг 258
Васиљевин Тихомир-Тика II 7
Вегар Бранко 223

Верговић Миодраг 309, 310, 313
Величковић Б. 119
Величковић Драгутин 76
Величковић Момчило 349
Вельковић Јован II 208
Весел Ото 347
Верин Елиза 222
Веселинов Јован II 144
Веселинов Станка II 26
Веселиновић Драгослав 74
Веселиновић Милоје 74
Вешовић Драгиша 76
Весин Љубиша II 77
Весковић Иван 75
Видаковић Велько 313; II 46, 60
Видаковић Витомир 297

Видановић Мата 317
 Видановић Дарко 111
 Видић Добривоје 292; II 86
 Видлер Вјечеслав 210, 211
 Винавер Вук 152
 Винтерхалтер Вилко 257, 258
 Виторовић Александар 351
 Виторовић Кринка 278
 Виторовић Милета 278, 340
 Виторовић Мирослав 257
 Вишин Душан II 72
 Вишински А. З. II 10
 Влајковић Филип 354
 Влаховић Душан 329
 Влаховић Бранко II 109, 110
 Влаховић Вељко 225, 227, 228, 235, 318, 322, 340, 355; II 45, 110
 Влашица Милан 56
 Влашкић Тихомир 60, 61
 Вогелник Долфе 267
 Војиновић П. 204
 Војводић Борђе II 207
 Војводић Ноло 75
 Волкер Јиржи 217, 218
 Вранковић Душан 74
 Враницић Предраг II 64
 Врбица Дорђина-Ђина 248
 Врбица Мирко 75
 Вребалов Бошко II 90, 91
 Вребалов Гуњоња-Вера 346, 347; II 91
 Вучић Радмило 74
 Вучићевић Драгојло 74
 Вучићевић Димитрије II 73, 74, 75
 Вучићевић Живко 76
 Вучић Владимир 348
 Вучић Петар 348
 Вучић Стеван II 209
 Вучковић Александар 348
 Вучковић Благоје 74
 Вучковић Драгослав 76; II 208
 Вучковић Ђина II 205

Вучковић Михаило 56
 Вучковић Милован 61
 Вучковић Милан 56
 Вучковић Нико 329
 Вучковић Предраг 278
 Вучковић Војислав 217
 Вучо Александар II 143, 161
 Вучо Никола 56
 Вујановић Никола 181, 233; II 169
 Вујасиновић Тодор 268, 269, 271
 Вујасиновић Петар II 209
 Вујевић Павле 63
 Вујић Михајло 53, 54, 226
 Вујић Милка 52, 226
 Вујић Константин II 208
 Вујић-Седлан Бранко II 144
 Вујковић Светислав 157, 259
 Вујиновић Никола 320
 Вујошевић Јован 351
 Вујошевић Радоје 317
 Вујовић Илија 308
 Вујовић Славоко 195
 Вујовић Славојска 195
 Вукчевић Никола 76
 Вукићевић Ратко 277, 278
 Вукићевић Сава 76
 Вукићевић Веселин 74
 Вукмановић Светозар-Темпо 156, 354; II 125
 Вуковић Гојко 205
 Вуковић Борђе II 61
 Вуковић Јагош II 128
 Вуковић Милорад 316, 317, 320; II 166, 207
 Вуковић Радван 74; II 173
 Вуковић Милепа 354; II 113
 Вуковић Видак 75
 Вуковић Златка 204
 Вуксановић Мирослава II 209
 Вулић Никола 39, 40, 63, 66
 Вуњац Десанка 112
 Вушловић Иво II 126, 128

З

Захарић Чедомир 307
 Захарић Јона 307
 Замуровић Јован II 208
 Здравковић Александар 74; II 208
 Здравковић Живојин II 46
 Здравковић Миодраг 350
 Зечевић Т. 61
 Зековић В. 61
 Зековић Драгутин II 201
 Зельковић Вељко 355
 Зиданшек Јоанф II 202, 209
 Зимоњић Гојко II 207

Златановић Велимир 359
 Змањ Јосиф III
 Зоберовеки Митко 203
 Зоговић Радван 353; II 12, 161
 Зоговић Војкидр 327, 329
 Зола Емил 212
 Зоненфеле Јозеф 49
 Зорић Илија 75
 Зорић Светозар 63
 Зубер Маја 222, 223
 Зреманин Жарко-Уча II 110

Ж

Жарковић Д. 60
 Желтер Иван II 206
 Жепина Сокола 323
 Жепина Соко II 109
 Жицица Милка II 93, 161
 Жигић Јелена II 206
 Жижкић Пушица 241
 Жижкић Томац 329; II 170, 179, 183, 184
 Жижкић Матија 76
 Жижкић Вељко 76
 Жижкић Павле 76
 Жижковић Михаило 347
 Живадиновић Андра 74
 Живадиновић Драгутин 75
 Живанчевић Драгољуб 74
 Живанчевић Михаило 74
 Живановић Бранко 76

Живановић Тома 63, 65, 66
 Живковић Благоје 307, 308, 309
 Живковић Петар II 120, 174
 Живковић Јанко 74
 Живковић Никола 351
 Живковић Радмила II 162
 Живковић Сретен 340, 354; II 125
 Живковић Стојан 350
 Живуловић Живота II 207
 Жугић Стојан 340, 341
 Жугић Трифун 76
 Жугић Владислав 260, 261
 Жујевећ Будимка 76
 Жујевећ Јован 39, 67
 Жујовић Милан 261
 Жујовић Сретен 290, 296
 Журић Ратомир II 112

РЕГИСТАР СКРАЋЕНИЦА

КПЈ — Комунистичка партија Југославије
 СКЈ — Савез комуниста Југославије
 УК СК — Универзитетски комитет Савеза комуниста
 ЦК КПЈ — Централни комитет Комунистичке партије Југославије
 ГК СК Београда — Градски комитет Савеза комуниста Београда
 СР — Социјалистичка република
 АВНОЈ — Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије
 ССДС — Српска сељачка демократска странка
 АОССУ — Акциони одбор студенских стручних удружења
 ЦАТ — Централна академска трпеза
 ЕК ВШ — Економско-комерцијална висока школа
 ЈНА — Југословенска народна армија
 ОРНАС — Организација националних студената
 УСО — Уједињена студентска омладина
 БУ — Београдски универзитет
 ХСС — Хрватска сељачка странка
 ОСПГ — Одбор студенских политичких група
 СРНАО — Српска националистичка омладина
 ОРЈУНА — Организација Југословенских националиста
 КП СССР-а — Комунистичка партија СССР-а
 МК КП Месни комитет Комунистичке партије
 УРС — Уједињени раднички синдикати
 ИДХ — Независна држава Хрватска
 ЦУСТ — Централно удружење студената технике
 УСМЕТ — Удружење студената машинства и електротехнике
 УСГЕТ — Удружење студената грађевинске технике
 УСТ — Удружење студената технологије
 УСА — Удружење студената архитектуре
 НОБ — Народноослободилачка борба
 ЦОФ — Централни одбор студената Филозофског факултета
 ТАНЈУГ — Телеграфска агенција војне Југославије
 НОП — Народноослободилачки покрет
 ЦПТ — Француска синдикална централа
 ЈНС — Југословенска национална странка
 ЈРЗ — Југословенска радикална заједница
 РСК — „Слобода“ — Раднички спортски клуб „Слобода“
 КУСП — Културно удружење студената нацифиста
 КОИ — Комунистичка омладинска интернационала
 ПОР — Народноослободилачки рат
 ПК — Партијски комитет
 ЈНОФ — Југословенски народноослободилачки фронт

АСНОС — Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије
 НОВ — Народноослободилачка војска
 НОФ — Народноослободилачки фронт
 ФНРЈ — Федеративна Народна Република Југославија
 ИБ — Информбиро
 ДФЈ — Демократска Федеративна Југославија
 НР — Народна република
 ЦК СКП(Б) — Централни комитет свесавезне комунистичке партије (бољшевика)
 СКОЈ — Савез комуниста омладине Југославије
 НСО — Народна студентска омладина
 ПК КПЈ — Покрајински комитет Комунистичке партије Југославије
 ОЗПА — Организација за заштиту народа
 МК КПЈ — Месни комитет Комунистичке партије Југославије
 МАНУ — Македонска академија наука и уметности
 БРП(к) — Бугарска радничка партија (комуниста)
 НОВЈ — Народноослободилачка војска Југославије
 НОЈ — Партизански одреди Југославије
 ЈАК — Југословенски академски клуб
 УРО — Уједињена револуционарна омладина
 КОСТУФРА — Комунистичка студентска фракција
 ДСЗД — Државни суд за заштиту државе
 АП ЦК СКЈ — Архив Председништва ЦК СКЈ
 АИРПС — Архив Института радничког покрета Србије
 ГНОО — Главни народноослободилачки одбор
 ИНОО — Извршни народноослободилачки одбор
 СНВ — Савезно извршно веће

РЕГИСТАР ОРГАНИЗАЦИЈА

Савез комуниста Југославије
 Комунистичка партија Југославије
 Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста)
 Клуб студената комуниста
 Универзитетски комитет Савеза комуниста
 Универзитетски комитет Комунистичке партије
 СКОЈ — Савез комунистичке омладине Југославије
 Удружење студената марксизета
 Комунистичка студентска фракција
 Народни студенти
 Уједињена студентска омладина
 Студентски одбор за одбрану земље
 Правитељствујућии Совјет
 Друштво српске словесности
 Српско учено друштво
 Српска социјалдемократска странка
 Југословенски одбор у Лондону
 Црвени крст
 Југословенски женски савез
 Удружење студенткиња
 Мировни одбор
 Омладинска секција женског покрета
 Окружни комитет СКОЈ-а
 Савез бораца
 Акциони одбор стручних студентских удружења
 Демократска странка
 Радикална странка
 Земљорадничка странка
 Српски културни клуб
 Студентска организација „Самонемоћ“
 Београдски омладински мировни одбор
 Кампитерна
 Комунистичка партија СССР-а
 Омладина земљорадничког покрета
 Универзитетски сенат
 Удружење студената у Мостару
 Одбор за мировни покрет
 Организација народних студената
 Одбор уједињене студентске омладине
 Међународна студентска организација
 Организација уједињених нација
 Савез трезвене младежи

Светска студентска заједница за мир, слободу и културу
 Савез студентских организација
 Хрватска сељачка странка
 Одбор студентских политичких група
 Српска националистичка омладина
 Организација Југословенских националиста
 Уједињени раднички синдикати
 Комунистичка омладинска интернационала
 Народна студентска омладина
 Народна омладина БУ
 Стручна студентска удружења
 Народни фронт
 Биро партијских организација на БУ
 Удружење Југословенске студентске омладине у ЧСРУ
 Задруга за кредит и штедњу
 Југословенска национална странка
 Савез студената Југославије
 Акциони одбор студената БУ
 Уједињена револуционарна омладина

**БИБЛИОТЕКА
 ГРАДА БЕОГРАДА**

С А Д Р Ж А Ј

БРАНКО ПЕТРАНОВИЋ	
Универзитет и идеологија (1945—1949. године) — — — — —	5
ВИЋЕНТИЈЕ ЂОРЂЕВИЋ	
Београдски универзитет 1945—1950. године — — — — —	15
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ	
Универзитет и културна политика — — — — —	23
НАДА СТОЈАНОВИЋ-НЕДЕЉКОВИЋ	
Партијски рад на Београдском универзитету од пролећа до новембра 1945. године — — — — —	31
МОМЧИЛО МИТРОВИЋ	
Прилог изучавању материјалног положаја универзитета 1945—1948. године — — — — —	38
МИРЈАНА ЈОЦИЋ-ЧОБЕЉИЋ	
НАДА ШЕВИЋ-ТРНИНИЋ	
Југословенски студенти у Прагу 1945—1948. године — — — — —	44
ДРАГАН АЛЕКСИЋ	
Студенти Београдског универзитета на радним акцијама 1945—1947. године — — — — —	53
МИРКО АРСИЋ	
Студентски догађаји 1968. — — — — —	57
БОКО СТОЈЧИЋ	
Београдском универзитету у превазилажењу кризе нашег друштва припада иста опакна улога какву је имао у оружаном делу наше револуције — — — — —	65

ПРИЛОЗИ УЗ КЊИГУ I

МИОДРАГ ЖИКО АВРАМОВИЋ	
Делатност „Студентске задруге за кредит и штедњу“ у Ужицу (1940. године) — — — — —	71
БРАНКО ПОПОВИЋ	
О једној студентској колонији студената Београдског универзитета у Охриду 1940. године — — — — —	79
МИРЈАНА ЈОЦИЋ-ЧОБЕЉИЋ	
Летовање београдских студената у Улцињу 1937. и 1939. године и летовање београдских и загребачких студената на Плитвицама 1940. године — — — — —	89
ЗОРАН МАГИЋ	
ЂОРЂЕ САВИЋ	
Прилог одређивању карактера напредног студентског покрета у Београду 1935—1941. године — — — — —	95

НАДЕЖДА ЈОВАНОВИЋ Београдски универзитет у светској штампи — — — — —	101
МИЛИНКО МАРОЈЕВИЋ Проблеми утврђивања формирања организације КПЈ на Београд- ском универзитету — — — — —	104
ДРАГОСЛАВ РАКОЊАЦ О једном догађају у ректорату београдског универзитета — — —	106
МИХАЈЛО ЈАВОРСКИ Приомајске манифестације 1938. године — — — — —	108
РАТИМИР ЖУРИЋ Неколико питања о делатности студентског напредног покрета која треба истражити — — — — —	112
ЉУБИВОЈЕ ПАЈОВИЋ О студентским стручним удружењима — — — — —	114
ХИЛМИЈА ХАСАНАГИЋ Подсећања — — — — —	116
МИЛИЈА СТАНИШИЋ О напредном студентском покрету на Београдском универзитету —	117
БРАНКА ЂЕРИЋ-ВУЦКОВИЋ Сећање на студентски покрет — — — — —	119
ДЕЈАН АЛЕКСИЋ Деловање Будимира-Буде Горуновића у студентском револуционар- ном покрету — — — — —	130
ДЕЈАН АЛЕКСИЋ Допринос Драгана Павловића-Шиле у раду „црвене помоћи“ и ширењу устанка у Македонији — — — — —	140
МИЛИЋ ПЕТРОВИЋ Грађа архива Србије о студентским удружењима (1918—1941. године)	151
МИОДРАГ ЖИКО АВРАМОВИЋ Прве демонстрације против војно-монархистичке диктатуре под ру- ководством београдских студената-комуниста 1. априла 1932. године — — — — —	167
БЛАГОЈЕ ГЛИГОРИЈЕВИЋ Моја сећања о крвавом фебруару, демонстрацијама на Калемегдану и у Радничкој комори — — — — —	185

ПРИЛОЗИ УЗ КЊИГУ II

РАДМИЛА МАНДИЋ Материјални положај студената 1945—1948. године — — — — —	193
МОМЧИЛО ИСИЋ Студенти београдског универзитета у изградњи Новог Београда 1948/1949. године — — — — —	197
МИЛОРАД Т. ВУКОВИЋ Формирање прве послератне партијске организације на Правном факултету у Београду — сећање — — — — —	203
СПИСАК студената Београдског универзитета који су се налазили при штабовима бригада и акција на изградњи Новог Београда 1948—1950 — — — — —	205
Регистар имена — — — — —	211
Регистар скраћеница — — — — —	227
Регистар организација — — — — —	229